Н. В. Бондаренко

УКРАЇНСЬКА МОВА

11

Навчальне видання

Бондаренко Неллі Володимирівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактори *Т. Мусієнко, М. Жук*
Макет і художнє оформлення *В. Кушніренка*
Художній редактор *В. Тихонюк*
Технічний редактор *І. Селезньова*
Комп'ютерна верстка *С. Злочевської*
Коректор *А. Ласкава*

Підписано до друку 09.06.2011. Формат 60×90/16. Папір офс.
Гарнітура Петербург. Друк офс. Ум. друк. арк. 21,0. Обл.-вид. арк. 20,94.
Ум. фарбовідб. 84,0. Тираж 3000 прим.
Зам. № 11-0151

Видавництво «Грамота»
Кловський узвіз, 8, м. Київ, 01021
тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64
Електронна адреса: gramota@ukrpost.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
в ТОВ «ПЕТ». Свідоцтво ДК № 3179 від 08.05.2008 р.
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17

Н. В. Бондаренко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 11 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням російською мовою

Київ
«Грамота»
2011

УДК 811.161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922
Б 81

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України № 235 від 16.03.2011 р.)

Психолого-педагогічну експертизу проводив Інститут педагогіки НАПН України.

Умовні позначення:

1. ***Великі Українці*** — пізнавальна тема уроку;
2. — проблемні питання для обговорення;
3. — завдання до теми;
4. — опора на знання, здобуті раніше;
5. — матеріал для обов'язкового засвоєння;
6. — матеріал для ознайомлення;
7. повсякча́с — слова для обов'язкового засвоєння;
8. — вправа на редагування;
9. — завдання підвищеної складності;
10. — домашнє завдання;
11. — відстрочене завдання;
12. — ***Індивідуальні завдання***;
13. ***Робота в групах;*** 14. ***Робота в парах;*** 15. ***Залікове завдання.***

Бондаренко Н. В.

Б 81 Українська мова : Підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням російською мовою. — К. : Грамота, 2011. — 336 с.

ISBN 978-966-349-308-4

Підручник повністю відповідає вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі з української мови.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості одинадцятикласників.

УДК 811.161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922

ISBN 978-966-349-308-4

© Бондаренко Н. В., 2011
© Видавництво «Грамота», 2011

Шановні одинадцятикласники!

Настав найвідповідальніший період у вашому шкільному житті, коли ви зробите виважений крок у дорослість, усвідомлений професійний вибір. Тож нехай цей підручник допоможе вам реалізувати плани на майбутнє.

Кожен із вас здобуде якісну вищу освіту, стане особистістю, справжнім професіоналом у певній галузі державного, суспільного життя, досягатиме порозуміння з оточенням і діловими партнерами, забезпечуватиме успіх улюбленої справи й прагнутиме кар'єрного зростання. Цьому буде сприяти досконале володіння державною мовою, культурою спілкування.

На завершальному етапі навчання ви поглибите й удосконалите знання з української мови, засвоїте її комунікативно-стилістичні якості — змістовність, точність, логічність, чистоту, багатство, виразність, доречність. Це дасть вам можливість вільно, легко й ефективно спілкуватися, досягаючи бажаного результату.

Опанування основ практичної риторики довершить ваш інтелектуальний образ особистості, здатної не тільки духовно збагачуватися, а й ділитися своїми знаннями, враженнями й міркуваннями з товаришами, переконувати їх і вести за собою. Вміння спілкуватися публічно, досягаючи максимального ефекту, життєво важливе для кожної людини незалежно від вибраної спеціальності.

Узагальнення й систематизація відомостей з основних розділів науки про мову ґрунтовно підготує вас до зовнішнього незалежного оцінювання.

Підручник містить чимало цікавої та цінної пізнавальної інформації, ознайомлення з якою розширить ваші культурні й інтелектуальні обрії.

Нехай ваші прекрасні, сміливі мрії стануть дійсністю.

Автор

КУЛЬТУРА МОВИ І СТИЛІСТИКА
Елементи практичної риторики

ВСТУП

§1. Роль мови в самовираженні й самореалізації особистості

Мова — це історія народу, шлях цивілізації і культури

1

1. Прочитайте виразно текст, визначте комунікативну мету автора, тему й основну думку висловлювання. Обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

Зоряна плеяда митців

Відходило в історію XIX століття, яке дало Україні Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку і «Заповіт» як молитву. Із степового хутора Надія розкрилювався на всю Україну в іменах Марка Кропивницького, братів Тобілевичів, Марії Заньковецької перший професійний театр. Славу рідного народу виспівали у світі Соломія Крушельницька й Олександр Мишуга. Сяйливий літературний храм українського слова будував Михайло Старицький, а в небі світило «сонце української музики» — Микола Лисенко. На рідному Покутті виростало могутнє, як музика Бетховена, слово покутської трійці — Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича. Слово великої віри в нову будучину.

Розпочиналося XX століття — пора глобальних зрушень[1] в історії, коли Україна почала з новою потугою виборювати давно вимріяну свободу. А разом з епохою визвольної борні народжувалися її борці й співці. На мистецькому обрії зійшла плеяда талантів, яка стала біля джерел творення української культури буремного століття, якому судилося завершити друге тисячоліття нашої ери. У селі Пісках народився яблуневоцвітний геній України Павло Тичина. Над зачарованою Десною ходило дитинство творця світового кіно Олександра Довженка. З Лесиного Поліського краю під благословення Марії Заньковецької ішла на сцену — високу трибуну

[1] *Зрушення* — *рос.* сдвиг.

молодої епохи — Наталя Ужвій. А з вікна селянської хати на українському Покутті зорив у нову добу Василь Касіян.

Вони були ровесниками й дітьми XX століття, стали його прапороносцями і прославили у світі свою землю і свій народ *(За Я. Гояном)*.

2. Наведіть факти з тексту й інших джерел, які утверджують роль мови як засобу самореалізації зоряної плеяди митців і наріжного[1] каменя становлення та розквіту української культури.

3. Як майстер художнього слова, прочитайте текст перед глядачами на вечорі, присвяченому діячам української культури.

2 Прочитайте текст. Доповніть його міркуваннями про те, що дає людині належне володіння державною мовою як засобом:
— здобуття знань;
— засвоєння культурних надбань;
— інтелектуального розвитку;
— вибору життєвого шляху, професійного становлення й успішної кар'єри;
— спілкування і впливу на людей задля досягнення мети.

Відомо, що мова кожного народу є найгеніальнішим результатом матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово — це результат сформованої ідеї.

Національна мова — це здобуток культури, духовного розвитку певного народу, а водночас і здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом вони — витвір світового колективного людського розуму *(За Г. Нудьгою)*.

3 Прочитайте висловлювання видатних особистостей. Поясніть, як ви їх розумієте. Узагальнивши думки, сформулюйте і запишіть основні вимоги до мовлення.

1. Перш ніж почати писати, я ставлю собі три запитання: **що** я хочу написати, **як** написати і **для чого** написати *(Максим Горький)*. 2. Не допускай, щоб язик забігав наперед розуму *(Афоризм)*. 3. Говорити не думаючи — усе одно що стріляти не цілячись *(М. де Сервантес)*. 4. Якщо двічі подумаєш, перш ніж один раз скажеш, то скажеш удвічі краще *(Афоризм)*. 5. Коли сказати нічого, завжди

[1] *Наріжний* — *рос.* краеугольный.

говорять погано *(Вольтер)*. 6. Необізнана[1] людина висловлюється абстрактно, незрозуміло, неточно *(Афоризм)*. 7. Талант нікóли не говорить трьох слів там, де досить двох *(Г. Ліхтенберг)*. 8. Нестриманість[2] язика народжує промови[3], пусті та дурні *(Плутарх)*. 9. Джерело красномовства — у серці *(Дж. Мілль)*. 10. Одного неточного, невдало сказаного або погано вимовленого слова досить, щоб зіпсувати враження *(А. Міцкевич)*.

Розрізняйте:

запита́ння (рос. *вопрос*) — звертання до когось для з'ясування чогось, одержання відповіді: *ставити запитання і відповідати на них.*

пита́ння (рос. *вопрос*) — те, що потребу́є уваги, обговорення, розв'язання; проблема: *питання забудови центру міста.*

4 Прочитайте тексти. Визначте комунікативну мету і тип мовлення. Обгрунтуйте стильову належність кожного висловлювання.

1. Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом *(З Конституції України)*.

2. Мово рідна! Ти ж — як море — безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.

Красо моя! В тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і непереможний гук лицарів твоїх у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; у тобі, мово, неосяжна душа народу — його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд, і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його.

Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх, і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх.

---

[1] *Необі́знаний — рос.* неосведомлённый.

[2] *Нестри́маність — рос.* несдержанность.

[3] *Промо́ва — рос.* речь (выступление).

Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі... *(С. Плачинда)*.

3. Намагайтеся привернути увагу слухачів від самого початку розмови (виступу).

Говорячи або пишучи, викладайте інформацію від простої до складної, від відомої до невідомої.

Чергуйте довгі речення з короткими. Довгі речення важко сприймати і розуміти. Нагромадження коротких речень робить мовлення нудним і монотонним.

Основну думку висловлюють у головній частині складного речення, а не в підрядній.

Часте вживання особових займенників замість імен осіб може призвести до неправильного тлумачення сказаного (написаного).

Речення, у якому кілька іменників стоять поряд, сприймається важко *(З посібника)*.

4. Веселкове різнобарв'я

Художник, змішуючи фарби, прагне передати все розмаїття живої природи, творить живопис. А як бути письменникам, яких справедливо називають художниками слова? Як передати засобами мови веселкове мерехтіння барв навколо нас, коли «міняється в тонах, як музика, зоря» *(В. Сосюра)*? Милими зору, теплими на дотик словами, що пробуджують уяву. Щоб:

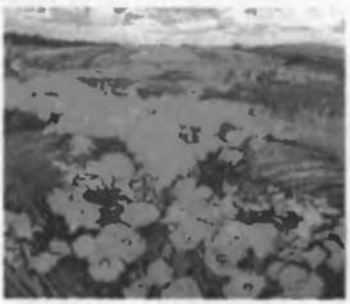

Н. Косницька. Марево. *2001 р.*

Була ріка — ну, звісно, як ріка,
Текла собі між долами й горбами,
Прийшов поет — і синь її легка,
Мов чари голубі, проллялась між рядками.

Л. Забашта

Як передати гаму кольорових нюансів і відтінків — від освітленого несміливим досвітнім вогником через яскравість полуденного сонця до притемненого призахідними сутінками? У природі черпає мова багатоманітність кольорів та їх відтінків: бузковий — кольору бузку, сливовий — кольору плодів сливи, тютюновий — кольору тютюну, вороний — кольору воронячого пір'я, бірюзовий — кольору бірюзи... *(В. Фридрак)*.

Робота в групах

5 Колективно складіть напутнє[1] слово учням своєї школи від імені випускників. Оприлюдніть його через свого представника.

6

Прочитайте висловлювання Івана Тургенєва, з'ясуйте, чи не містить воно суперечливих тверджень. Погодьтеся з думкою письменника, надавши власні докази, або аргументовано спростуйте її.

А мова українська сповнена поетичної грації і чарівливості і тому досить важка для перекладу.

7 Прочитайте (мовчки) текст, доберіть до нього заголовок. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, перетворюючи прості речення в складні різної будови та збагачуючи висловлювання образно-виражальними засобами (епітетами, метафорами, порівняннями та ін.).

Сентябрь в Киеве пронизан золотом. В полуденной дымке мерцают тихие, дремотно-блаженные купола церквей. В Днепре купается синее высокое небо с прожилками белых облаков. Важно плывут вдоль берегов палые красно-жёлтые листья *(О. Богданова)*.

8

1. Прочитайте (мовчки) текст, визначте його основну думку.

2. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, добираючи адекватні образно-виражальні засоби мови.

Не могу спокойно слышать слов: Чигирин, Черкассы, Хорол, Лубны, Чертомлык, Дикое Поле, не могу без волнения видеть соломенных крыш... Прекраснее Малороссии нет страны в мире.

Страна эта грезилась мне необозримыми весенними просторами всей той Южной Руси, которая всё больше и больше пленяла моё воображение и древностью своей, и современностью. В современности был великий и богатый край, красота его нив и степей, хуторов и сёл, Днепра и Киева, народа сильного и нежного, в каждой мелочи быта своего красивого и опрятного, — наследника славянства подлинного, дунайского, карпатского. А там, в древности, была колыбель его, были Святополки и Игори, — меня даже одни эти слова очаровывали, — потом века казацких битв, пороги и Хортица, плавни и гирла херсонские... *(И. Бунин)*.

---

[1] *Напу́тній* — *рос.* напутственный; *напу́ття* — *рос.* напутствие.

9 1. Прослухайте, потім прочитайте вірш Юрія Рибчинського, визначте комунікативну мету автора, основну думку поезії, тип і стиль мовлення.

Шлях до Тараса

В дні перемог і в дні поразок,
В щасливі дні і в дні сумні
Іду з дитинства до Тараса,
Несу думки свої сумні,
Іду крізь свята і крізь будні,
Крізь глум[1] юрби і суєту,
Ні, не в минуле, а в майбутнє
До тебе я, Тарасе, йду.

Ой тернова ружа
На чолі століть!
Ой крута та круча,
Де Тарас стоїть,
Ой крута та круча,
Де стоїть Тарас,
І крізь роки кличе,
Кличе, кличе нас.

Коли в душі моїй тривога,
Коли в душі пекельний щем,
Іду до нього, до живого,
У Всесвіт віршів і поем,
І в дощ, і в сніг карбую кроки,
І чую, дивлячись в блакить:
Реве та стогне Дніпр широкий,
Щоб розбудити всіх, хто спить.

Ой тернова ружа
На чолі століть!
Ой крута та круча,
Де Тарас стоїть,
Ой крута та круча,
Де стоїть Тарас,
І крізь роки кличе,
Кличе, кличе нас.

Я не один іду до нього —
Ідуть до нього тисячі,
Неначе грішники до Бога
Свої печалі несучи,
І доки в римах Заповіту
Вогонь поезії не згас,
Той рух до сонця не спинити,
Бо зветься сонце те — Тарас.

Пам'ятник Т. Шевченкові
м. Канів

2. Відпрацюйте виразне читання вірша. Як майстер художнього слова, прочитайте вірш перед глядачами на урочистому вечорі, присвяченому Великому Кобзареві.

---

[1] *Глум — рос.* насме́шка.

10 Розгляньте таблицю. Поясніть на прикладах, як реалізуються комунікативно-стилістичні якості мовлення.

Якості зразкового мовлення

Якості мовлення	Як їх досягти
Змістовність[1]	Вичерпно розкривайте тему й основну думку висловлювання
Точність	Вживайте слова і речення, які найточніше передають думку
Логічність	Говоріть і пишіть послідовно, доказово і несуперечливо[2]; слідкуйте за порядком викладу думок
Чистота (правильність)	Додержуйтесь норм української літературної мови
Багатство	Користуйтеся різноманітними мовними засобами (зокрема й образними); уникайте невиправданих повторів, однотипних конструкцій
Виразність	Говоріть чітко, розбірливо, зрозуміло; добирайте слова і будуйте речення, які найяскравіше передають думки, найсильніше впливають на адресата
Доречність	Вибирайте адекватний ситуації стиль мовлення, враховуйте, кому адресується висловлювання і як його сприйме адресат

11 Прочитайте висловлювання видатних особистостей, прокоментуйте їх суть. З'ясуйте, про які вимоги до публічного[3] мовлення та про які його якості тут ідеться.

1. Уміння переконувати — це мистецтво велетнів мудрості *(Платон)*. 2. Говоріть у двох випадках: якщо добре обдумали проблему і якщо сказати про щось украй необхідно *(За Сократом)*. 3. Найкращий оратор той, хто своїм словом і навчає, і дає насолоду, і справляє глибоке враження[4] *(Цицерон)*. 4. Щоб навчитися грамотно й гарно говорити, потрібно: володіти технікою мовлення, знати

справля́ти вра́ження

---

[1] *Змісто́вність* — невід'ємна складова всіх якостей мовлення, окремо від них не розглядається.

[2] *Несупере́чливо* — *рос.* непротиворечиво.

[3] *Публі́чний* — який відбувається на публіці.

[4] *Справля́ти/спра́вити вра́ження* — *рос.* производить/произвести впечатление.

основні засади стосунків між людьми і — що найголовніше — мати що сказати *(За І. Томаном)*. 5. Промова потребує захопливого початку і переконливого завершення, завдання хорошого промовця[1] — максимальне зближення цих двох речей *(Г. Честертон)*. 6. Промова повинна розгортатися на основі всебічного знання предмета *(Цицерон)*. 7. Найстрокатіші птахи співають найгірше, це стосується і людей: у надто вишуканому стилі не слід шукати глибоких думок *(Г. Ліхтенберг)*. 8. Обов'язок оратора — говорити правду *(Платон)*.

Робота в парах

12 1. Прочитайте народну усмішку. Поясніть, чого забракло юнакові й дівчині для повноцінного спілкування і як це пов'язано з якостями зразкового мовлення.

— Як поживаєте? — нав'язує дівчині бесіду хлопець.
— Дякую, добре.
— А як ваша мама?
— Дякую, добре.
— А як поживають ваші брат і сестра?
— Дякую, добре.
Юнак не знає, що далі говорити. Дівчина виручає:
— Я маю ще діда й бабу.

2. Передайте зміст розмови у формі монологу, прослідкуйте, як зміняться мовне оформлення і синтаксична будова висловлювання.

13 Прочитайте виразно вірш Ліни Костенко. Поясніть, як ви його розумієте та про які якості мовлення в ньому йдеться.

Відозва[2] до балакучого гостя

Ображати тебе не хочу я,
прошу тільки, щоб ти зрозумів, —
не розстрілюй часу робочого
кулеметною чергою слів!
Поки ми собі на здоров'я
тут говорим про сотні тем, —
гине час, стікаючи кров'ю
не написаних нами поем.

---

[1] *Промо́вець* — оратор.
[2] *Відо́зва* — за́клик (*рос.* воззвание, призыв).

14 Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету автора, тип і стиль мовлення. Скажіть, про які якості мовлення тут ідеться та як їх досягти.

привертáти/привернýти увáгу до *чого-нéбудь*

Щоб мовлення було змістовним, інформативним, збагачувало слухачів, привертало їхню увагу[1], важливо, працюючи над текстом, осмислити:

— які положення буде розвинуто;
— що нового вноситься у вирішення питання;
— що залишається спірним і потребує подальших роздумів;
— наскільки аргументовані висловлені думки;
— яка авторська позиція *(Л. Введенська)*.

15 1. Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету автора, основну думку висловлювання, тип і стиль мовлення. Прослідкуйте, як реалізуються в тексті якості зразкового мовлення.

Присвята[2]

Він був сином мужика і став володарем у царстві духа.

Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.

Він був самоуком і вказав нові, світлі й вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду[3], а віри в Бога у зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко *(І. Франко)*.

2. Як майстер художнього слова, прочитайте текст перед глядачами на урочистому вечорі, присвяченому Великому Кобзареві.

---

[1] *Привертáти/привернýти увагу* — *рос.* привлекать/привлечь внимание.

[2] *Присвя́та* — *рос.* посвящение.

[3] *Погóрда* — *рос.* гордыня.

16 1. Прочитайте (мовчки) публічний виступ Юрія Гагаріна перед польотом у космос. Визначте комунікативну мету, тип і стиль мовлення. Прослідкуйте, як у тексті публічного виступу реалізуються якості зразкового мовлення.

Слово перед стартом

Юрій Гагарін

Дорогие друзья, близкие и незнакомые, соотечественники, люди всех стран и континентов!

Через несколько минут могучий космический корабль унесёт меня в далёкие просторы Вселенной. Что можно сказать вам в эти последние минуты перед стартом? Вся моя жизнь кажется мне сейчас одним прекрасным мгновением. Всё, что прожито, что сделано прежде, было прожито и сделано ради этой минуты. Сами понимаете, трудно разобраться в чувствах сейчас, когда очень близко подошёл час испытания, к которому мы готовились долго и тщательно. Вряд ли стоит говорить о тех чувствах, которые я испытал, когда мне предложили совершить этот первый в истории полёт. Радость? Нет, это была не только радость. Гордость? Нет, это была не только гордость. Я испытал большое счастье...

Но вслед за этим я подумал о той колоссальной ответственности, которая легла на меня. Первым совершить то, о чём мечтали поколения людей, первым проложить дорогу человечеству в космос... Назовите мне бóльшую по сложности задачу, чем та, что выпала мне. Это ответственность не перед одним, не перед десятками людей, не перед коллективом. Это ответственность перед всем народом, перед всем человечеством, перед его настоящим и будущим.

2. Зробіть усний переклад тексту українською мовою.

3. Проаналізуйте лексику виступу щодо її походження і вживання, а також синтаксичну будову тексту (види речень за метою висловлювання і за будовою).

4. Перекажіть зміст тексту українською мовою.

17 Виконайте одне із завдань (на вибір).

1. Перекладіть і запишіть текст вправи 16 українською мовою. Оприлюдніть виступ.

2. За зразком тексту з вправи 16 складіть і запишіть текст публічного виступу на тему «Слово перед стартом у доросле життя». Оприлюдніть звернення перед однокласниками й учителями.

Розрізняйте:

зве́рнення (рос. *обращение*) — сповіщення, заклик, привітальна промова, адресовані народові, колективові:
звернення Президента України з нагоди Дня незалежності.

звертáння (рос. *обращение*) — слово або сполучення слів, що називають особу (предмет), до яких звертаються:
звертання на письмі виділяється комами.

§ 2. Точність мовлення

Найкраще — прямо і просто сказане слово

— подвиг матері;
— мова здоров'я;
— мистецтво феєрверків;
— вибір професії — друге народження людини.

— удосконалювати власне й чуже мовлення щодо точності — відповідності мовних засобів висловленій думці;
— розвивати перекладацькі вміння і навички.

Точність мовлення характеризує насамперед **зміст** висловлювання.

Точним є мовлення, у якому слова повністю співвідносяться з означуваним поняттям, уживаються відповідно до їх значення і змісту висловленої думки.

Точне мовлення однозначно сприймається адресатом.

Щоб досягти точності мовлення, необхідно:

— добре знати предмет мовлення;

— знати значення слова, уміти співвідносити його з означуваним поняттям;

— уміти добирати найточніші слова і вживати відповідно до їх лексичних значень (відтінків) і норм літературної мови (зокрема й стилістичних).

Точність мовлення залежить від його **багатства** (§ 5). Чим багатше індивідуальне мовлення, тим легше мовцеві вибрати найточніші

слова, щоб якомога дохідливіше[1] й вичерпніше передати думку (інформацію) адресатові.

дохі́дливо

Точність мовлення виявляється в знанні й умілому використанні можливостей багатозначних слів, термінів, синонімів, омонімів, розрізненні паронімів.

Точність проявляється неоднаково в різних стилях мовлення і не допускає стильового дисонансу.

Надважлива ця якість для **наукового стилю**. Тут точність реалізується через уживання термінів (слів, словосполучень), що мають лише одне, пряме значення і позначають поняття і явища, які відносяться до певних галузей знань.

Важливе точне слововживання і для **розмовного стилю**, оскільки неточність негативно характеризує мовця, засвідчуючи незнання предмета мовлення і самої мови. Неточність в усному мовленні зазвичай компенсують ситуація спілкування, міміка і жести.

компенсува́ти

Точність у **художньому стилі** означає правдивість змалювання образів. Її досягають умілим використанням образно-виражальних засобів мови (епітетів, метафор, порівнянь та ін.), про які йдеться в розділі «Багатство мовлення» (§ 5).

Утіленням точності мовлення, зокрема його афористичності, є крилаті вислови.

18 1. Прочитайте тексти, визначте їх стильову належність. На прикладі кожного тексту поясніть, як виявляється точність у конкретному стилі та якими мовними засобами її досягають.

2. Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

1. Знебарвлення[2] фарб — результат відбілюючої дії озону, заснованої на оки́слювальних властивостях[3] його молекул.

власти́вості

Налийте в склянку світло-голубий розчин фарби індиго й пропускайте через нього озон. Розчин знебарвиться *(В. Алексинський)*.

2. Ранок був сонячний, кришталевий. Тихий, які бувають тільки на початку осені. Море мріяло в ніжній млості, і в заштиленому його атласі відсвічували перлові верхів'я хмаринок. Легкі пустотливі[4] хвильки з дзвінким сміхом набігали на обмілини й шепотіли

---

[1] *Дохі́дливо — рос.* доходчиво.

[2] *Знеба́рвлення — рос.* обесцвечивание.

[3] *Власти́вість — рос.* свойство.

[4] *Пустотли́вий — рос.* шаловливый, озорной.

щось ласкаве, спадаючи на пісок. Мліли гори в бузковій імлі, наливалися долини синню і, наче високі чорні свічки, нерухомо стояли кипариси, відтіняючи сліпучу білизну будинків із плескатими дахами, що розсипалися крейдяними кубиками по схилах гір *(З. Тулуб)*.

3. Державна премія імені Тараса Шевченка — найвища творча відзнака в Україні. Шевченківська премія увінчує найвидатніші твори літератури і мистецтва. Освячена іменем Великого Кобзаря, ця творча нагорода має незаперечний[1] авторитет в Україні й у світі. Комітет із Державних премій України імені Тараса Шевченка щороку, шляхом конкурсного відбору й таємного голосування, визначає твори, гідні[2] високої премії *(З кн. «Шлях на Тарасову гору». — К., 1998)*.

Почесний знак лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка

4. Національна премія встановлюється для нагородження громадян за найвидатніші твори літератури і мистецтва, публіцистики і журналістики, які є вершинним духовним надбанням українського народу, утверджують високі гуманістичні ідеали, збагачують історичну пам'ять народу, його національну свідомість і самобутність, спрямовані на державотворення і демократизацію українського суспільства. Присудження Національної премії провадиться Указом Президента України *(З Положення про Національну премію України імені Тараса Шевченка)*.

Робота в групах

19 1. Прочитайте текст, поясніть його назву. Спрогнозуйте реакцію міліціонера на жарт археолога.

2. Розіграйте бувальщину в особах.

Сенсаційна знахідка

Якось відомий київський археолог Євген Черненко розповів журналістові про випадок зі свого життя: «У 1973 році в селі Керносівці на Дніпропетровщині колгоспники копали силосну яму й відкопали кам'яного ідола кінця III —

зна́хідка

[1] *Незаперéчний — рос.* неоспоримый, бесспорный.
[2] *Гíдний — рос.* достойный.

початку II тисячоліття до н. е. Знахідка була сенсаційною, і за два роки мені довелося везти її до Києва на виставку досягнень народного господарства (ВДНГ).

Біля самого міста наш пікап[1] зупинив міліціонер.

— Що везеш?

— Бабу.

— А ти що, не знаєш, що в кузові людей возити не можна?

— Так вона ж нежива.

Тут він виймає пістолет:

— А ну, показуй!

Ми відчинили дверцята... *(З газети).*

3. Назвіть ключове слово, яке зумовило двозначність змісту і, як наслідок, — комічний ефект. З'ясуйте за словником інші значення цього слова, доведіть, що правильне вживання багатозначних слів забезпечує точність сприймання мовлення адресатом.

Робота в парах

20 Прочитайте фрагмент діалогу, поясніть, чому вживання виділеного слова може мати комічний ефект. Запишіть початок і продовження діалогу та розіграйте його в особах.

— **Двірник** уже старий.

— То викиньте його.

21 Перекладіть і запишіть українською мовою висловлювання Костянтина Федіна, поясніть, як ви його розумієте.

Точность слова является не только требованием стиля, требованием здравого вкуса, но, прежде всего, требованием смысла.

22 1. З'ясуйте, яких значень набуває іменник *стіл* у поданих словосполученнях. Складіть і запишіть речення з трьома із них на вибір.

Письмовий стіл, обідній стіл, туалетний стіл, накритий стіл, святковий стіл, багатий стіл, одноманітний[2] стіл, вегетаріанський стіл, молочний стіл, солодкий стіл, дієтичний стіл, різдвяний стіл, великодній стіл.

2. Зробіть висновок про те, як лексична сполучуваність слів впливає на їх значення.

---

[1] *Пікáп* — невеликий автомобіль із кузовом.

[2] *Одноманíтний* — *рос.* однообразный.

23 До поданих іменників доберіть відповідні означення з дужок, утворіть і запишіть словосполучення, обґрунтовуючи вибір.

1. Зал, книжка, конференція, молодь (читацький, читальний, читаючий, читаний).

2. Погода, апарат, мітинг, голландець, тарілка, рідина (літаючий, летючий, летучий, леткий, льотний, літальний).

24 Прочитайте і спишіть текст, дібравши до нього заголовок. Підкресліть усі члени речення, визначте види речень за будовою. Укажіть слова, ужиті в переносному значенні, з'ясуйте, як вони впливають на образність тексту.

О. Захарчук. Літо. Сула. *2002 р.*

На горах за шпилями, вкритими лісом, пишно горіло вечірнє світло сонця. Всі шпилі чорніли в тіні, а між ними в долини проривалося світло пучками, заливало западини золотими пасмами, пронизувало кожний верх дерева і блищало крізь зелений лист, як через кришталь. Над лісом розлився дивний спокій, а дзвін гув та дрижав над шпилями, тричі одбиваючи свій звук *(І. Нечуй-Левицький)*.

Робота в парах

25 Уявіть, що один із вас — кореспондент популярної молодіжної газети (придумайте їй назву), а другий — цікава особистість, у якої журналіст бере інтерв'ю. Розіграйте діалог за поданими запитаннями.

1. Назвіться, будь ласка.

2. Про які професії ви мріяли в дитинстві та в підлітковому віці?

3. Чому спочатку вибирали той чи інший вид діяльності, а потім відмовлялися від нього?

4. Що буде визначальним для вас у виборі майбутньої професії — матеріальні стимули (зарплата), естетичні (щоб робота подобалась і давала насолоду), моральні (щоб робота приносила користь людям) чи все разом?

5. До якої професії ви маєте найбільшу схильність?

6. Що вплинуло на ваш вибір?

7. Що вам відомо про цю професію і чим вона вас приваблює?

8. Яких людських якостей, знань і вмінь потребує ваша майбутня професія і як потрібно готуватися до неї?

26 З'ясуйте значення виділених багатозначних слів у реченнях. Запишіть афоризми, поясніть, як ви їх розумієте.

1. Розум — **скарб** людини. 2. Розум — одяг, який ніколи не зноситься; знання — **джерело**, яке ніколи не вичерпається.

27 Виконайте завдання за варіантами.

А. Складіть і запишіть речення зі словом **джерело** в таких значеннях:

1. Потік, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі.
2. *спец.* Писемна пам'ятка, оригінал, на якому ґрунтується наукове дослідження.
3. *перен.* Першопричина, початок чого-небудь.

Б. Складіть і запишіть речення зі словом **бити** в таких значеннях:

1. Завдавати ударів кому-небудь.
2. Ударами по чому-небудь створювати звуки.
3. Стріляти.
4. Вириватися назовні[1] сильним струменем (про повітря).
5. Яскраво світити, засліплювати (про світло).

В. Складіть і запишіть речення зі словом **доводити** в таких значеннях:

1. *кого.* Вести, супроводжувати до певного місця.
2. *що.* Підтверджувати яке-небудь положення фактами або незаперечними доказами.
3. *кого, перен.* Викликати в когось певний стан.

Розрізняйте:

дово́дити (рос. *доказывать*) — наводити докази; підтверджувати правильність чого-небудь: *доводити теорему, доводити свою невинуватість*[2].

дока́зувати (рос. *договаривать*) — закінчувати висловлювання: *доказувати розповідь до кінця.*

---

[1] *Назо́вні* — *рос.* наружу.

[2] *Невинува́тість* — *рос.* невиновность.

28 1. З'ясуйте значення незнайомих слів. Запишіть сполучення слів, добираючи до іменників кожної пари означення з дужок.

1. Роль — значення (неабиякий, провідний). 2. Завіт — заповіт (Новий, дідусевий). 3. Обіцянка — обітниця (священика, мамина). 4. Покрив — покриття (килимовий, сніговий). 5. Талан — талант (неперевершений, нещасливий). 6. Уява — уявлення (багатий, поверховий).

2. Складіть і запишіть речення з утвореними сполученнями слів, додержуючись точності мовлення.

29 1. До поданих сполучень слів доберіть українські відповідники з довідки, запишіть їх парами.

2. Складіть і запишіть речення з поданими в довідці сполученнями слів.

Судя по всему; приличный заработок; угловая комната; неотложное дело; потерпеть поражение; на ночь глядя; в считанные минуты; нести чушь; огнестрельное оружие; в знак согласия; возлагать надежды.

Довідка: *проти ночі; на знак згоди; вогнепальна зброя; наріжна кімната; пристойний заробіток; нагальна справа; верзти нісенітниці; судячи з усього; покладати надії; зазнати поразки; за лічені хвилини.*

30 Запишіть речення, вибираючи з дужок найточніше за значенням і стилістичним забарвленням слово, аргументуйте свій вибір.

1. Галя (завершувала, закінчувала) технічний університет. 2. (Діставши, здобувши, одержавши) престижну спеціальність, юнак (прагнув, бажав, хотів, мав намір) одружитися. 3. Я вас (прошу, благаю, молю) вислухать мене *(Леся Українка)*. 4. Історія набула несподіваного (оберту, повороту, розвороту). 5. Він (думав, кумекав, мислив, гадав, розмірковував) над тим, чи (вірно, правильно, раціонально) вчинив. 6. Секретарка (дала слово, пообіцяла, послала месидж, гарантувала, запевнила, дала гарантію, поклялася), що директор обов'язково мене прийме. 7. Хвилин за п'ять (повідомили, сповістили, поінформували, довели до відома, дали знати, натякнули), що рейс затримується. 8. Ранок (пройшов, збіг, минув, сплив, закінчився) у звичних турботах і справах *(З. Тулуб)*. 9. Автобус (їхав, мчав, летів, ніся, гнав), не гальмуючи на крутих поворотах *(Р. Іваничук)*. 10. (Хлюпоче, стьобає, дубасить, гамселить, лупить, лупцює, б'є, молотить, товче) хвиля об берег *(С. Плачинда)*.

31 Відредагуйте й запишіть речення, замінивши неточно вжиті слова.

1. З вікон її квартири відкривався чудовий вигляд на Дніпро. 2. За селом є невеликий ставок, де купається риба. 3. Усім слід виконувати правила поведінки в суспільних містах. 4. На уроках літератури ми роздивлялися твір Михайла Коцюбинського «Intermezzo». 5. Під вершником був вродливий темно-коричневий кінь. 6. Співробітник не прийшов на роботу завдяки хворобі. 7. Не дивлячись на брак досвіду, юнак упорався з роботою.

С. Шишко. Дніпро восени. *1979 р.*

32 До Дня вчителя складіть і запишіть вітальну промову улюбленій учительці. Виголосіть промову в день свята.

33 Виберіть одне з речень або один з уривків як початок або середину для написання твору. Визначте тему і зміст майбутнього висловлювання, доберіть заголовок. Протягом десяти днів щодня додавайте по одному реченню, пов'язаному за смислом із попереднім, додержуйтеся вимог точності мовлення відповідно до стилю висловлювання.

1. Високі ідеали людини, що живуть в Шевченковій поезії, близькі нам, людям двадцятого віку *(О. Гончар)*.

2. Я зачарований царственно-величним древнім Києвом з його пам'ятниками, парками і садами. Як же не любити таке місто?

А схили ріки, набережні, а оці оповиті голубим серпанком ліси! *(За М. Шолоховим).*

3. Як змінився світ. Куди не гляну, куди не обернуся, чую: усе міняється *(О. Довженко).*

4. Можна багато розповідати про вподобання сучасної молоді...

5. Чи доводилось вам коли-небудь подорожувати Дніпром? *(І. Цюпа).*

6. Уявіть собі Верховину — синє високе небо, низьке лагідне сонце, смерекове море лісів і буйноцвіття запашних трав *(Я. Мельничук).*

7. Заплющу очі — і з глибини пам'яті золотими човнами пропливають незабутні дні мого дитинства *(За Б. Мозолевським).*

8. Я гортаю сторінки щоденника, що його випадково знайшла (знайшов) серед своїх речей на дачі.

9. Делікатна трель телефону повернула його до реальності. Розмова була небагатослівна й ділова *(В. Слапчук).*

10. Стояла тепла осінь. Вся золота. Земля й дерева сяяли, і світ від того скидався на величезний безмежний храм *(Вас. Шевчук).*

Подвиг матері

34 1. Прочитайте текст.

Роменська мадонна

Яскраве сонце й особливе посульське буйноцвіття трав, квітів і кольорів. **Усмішки й обійми. Сльози і спогади.**

обі́йми

Знову, як і в попередні роки, до затишного міста Ромнів з'їхалися діти Олександри Аврамівни Деревської. А разом із ними — її вже внуки і правнуки. Єдиною родиною стоять вони біля пам'ятника Матері-героїні. Ті, що проживають у Ромнах, і ті, котрі приїхали з усіх кінців України і країн колишнього Радянського Союзу. А прибули вони до міста над Сулою, щоб вшанувати світлу пам'ять найдорожчої у світі людини — Матері.

...Здавалося: ось зараз, із-за цього повороту, вийде худенька жінка в по-дитячому скромному пальтечку і зсунутому набік береті. Її рівне темне із сивиною волосся акуратно зачесане, погляд карих очей випромінює тепло. Всіх би зігріла, захистила від біди...

...Її немає п'ятдесят два роки. Не віриться! Тому що незгасно горить у серцях її дітей живий вогонь материнського серця. **Величезне духовне багатство залишила після себе Мати.**

Народилася вона і виросла в трудовій сім'ї. Батько — грозненський робітник-нафтовик — був майстром. Мріяв про краще життя для своїх дітей. **Доньку Сашу — улюбленицю і розумницю — навчав у гімназії.** Згодом вона здобула звання вчительки. Вийшла заміж, народила доньку, яка померла ще крихіткою. Залишилась і без чоловіка. Працювала дієтичною сестрою у військовому госпіталі, а потім у лікарні. Пізніше познайомилася з Омеляном Деревським, який працював майстром на спорудженні нафтових вишок, а невдовзі вийшла за нього заміж. Стала матір'ю його п'ятирічному синові Дмитрові та його братові Тимофію. Своїх дітей не мала, тож ці діти стали для неї своїми, рідними.

Б. Браун. Надія. *1964 р.*

Усім дітям, які потім приходили в сім'ю, Олександра Аврамівна, за згодою чоловіка, давала прізвище Деревських, і всі вони були Омеляновичі.

за зго́дою чоловіка

Якось на багатолюдній залізничній станції до неї підійшла молода жінка з немовлям і попросила потримати дитину кілька хвилин. Незнайомка так і не з'явилася. Немовля назавжди залишилося в Деревських. Поспішаючи з роботи додому, ледь не спіткнулася: впоперек тротуару лежала жінка, а поруч надривалася плачем дитина. Олександра взяла руку жінки, намагаючись віднайти пульс. Та даремно. Обережно підняла дитину і принесла додому.

намага́тися

Коли почалася війна, Деревських вона застала в місті Ставрополі. У приймальнику-розподільнику Олександра Аврамівна вирішила взяти осиротілу Ніну, а потім віднайшла ще двох її братиків і сестричку. **Коли привезли дітей із Ленінграда, сім'я поповнилася ще дев'ятьма дітьми.** У Деревських стало 17 дітей — від немовляти до 15-річного підлітка. Стала її донькою і Оленька, яку підкинули Деревським під ґанок. **Кожного відігрівала, відмивала, а головне — виліковувала.**

Дванадцятирічну Аллу до Олександри Аврамівни привів рідний батько дівчинки. Мати й бабуся померли, а мачуха навідріз відмовилася прийняти пасербицю[1]. Дівчинка, зневірена і зголодніла, стала Деревською і, як згадує тепер, знайшла щастя в цій великій і дружній родині.

---

[1] *Па́сербиця* — нерідна дочка одного з подружжя, яка доводиться рідною іншому.

Омелян Костянтинович по війні одержав призначення у місто Ромни Сумської області в «Укрсхіднафторозвідку». **Багатодітній сім'ї виділили будинок, автомашину-полуторку, надали земельну ділянку.** Отак усі разом господарювали й долали труднощі.

одéржувати/одéржати признáчення

долáти/здолáти трýднощі

Спливали роки, діти росли, училися. А Олександра Аврамівна взяла з дитбудинку ще кількох дітей. Сім'я щороку збільшувалася. У Ромнах вона зросла на 18 чоловік.

Катя — Катерина Омелянівна, яка останньою поповнила сім'ю Деревських, — сказала мені про маму: «Це була не просто Мати з великої літери, а жінка надзвичайної духовної чистоти. Мама берегла всіх нас як могла. Вона вчила любити людей, працю, бути добрими, чесними, справедливими. Вона для нас була найріднішою».

Чудовими людьми виросли названі діти Олександри Аврамівни. «Надзвичайною людиною була наша Мама, — говорять вони. — Це жінка з великим серцем Матері, життя якої було багаторічним щоденним подвигом. Не має значення, ким ти працюєш: трактористом, ткалею, будівельником чи токарем, головне — вчила вона нас — бути Людиною. Це мамине напуття ми пронесли через усе життя».

Офіційно називають 48 дітей-сиріт різних національностей, яких виростила і виховала Олександра Аврамівна. Але фактично, починаючи з 1926 року, у сім'ї Деревських знайшли прихисток[1] майже 70 дітей. Одні приходили й залишались, інші, знайшовши своїх батьків, полишали сім'ю.

знахóдити/знайтú прúхисток

Напевно, немає у світі жінки, яку так багато дітей називали Мамою.

У травні 2002 р. Ромни і вся Сумщина святкували 100-річчя від дня народження Олександри Аврамівни Деревської.

Про неї створено фільми «Роменська мадонна», «Свято печеної картоплі». Їй посмертно присвоєно звання «Мати-героїня», її ім'ям названо одну з планет Усесвіту *(За П. Нестеренком).*

2. Поділіться враженнями, які справила на вас історія життя героїні. У чому, на вашу думку, полягає феномен Олександри Деревської? Які риси жінки й матері вона уособлює? Сформулюйте основну думку тексту.

---

[1] *Прúхисток* — *рос.* приют, кров.

3. Визначте тип і стиль мовлення. Проаналізуйте вжиті в тексті лексичні засоби, з'ясуйте, як вони впливають на точність відтворення фактів із життя Олександри Деревської, достовірність змалювання її образу.

4. Проаналізуйте синтаксичну будову тексту. Укажіть види виділених речень і порядок слів, визначте їх стилістичну роль.

5. Підготуйте текст публічного виступу на тему «Феномен Олександри Деревської» (до двох хвилин) за матеріалами тексту. Оприлюдніть його за три тижні.

Розрізняйте:

робóта (рос. *работа*) — 1. місце, де працею заробляють гроші: *він на роботі (у банку)*; 2. процес заробляння грошей: *робота інженера*; 3. виконане завдання: *письмова робота.*	**прáця** (рос. *работа*) — 1. діяльність зі створення цінностей (матеріальних і духовних): *фізична (розумова) праця*; 2. результат роботи: *друкована праця.*	**труд** (рос. *труд*) — виснажлива[1] робота, що потребує зусиль: *зароблені тяжкúм трудом гроші.*

35

1. Прочитайте висловлювання, поясніть, як ви їх розумієте, обґрунтуйте розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір першого й останнього речень.

1. «Афоризм, — писав Володимир Жемчужников, — це філософський трактат із двох-трьох слів». 2. Михайло Пришвін уважав: «Нове суспільство має бути таким, щоб кожен входив у нього зі своїм талантом». 3. «Шкода, — жалкував Костянтин Паустовський, — що всі принади[2] дитинства ми починаємо розуміти, коли стаємо дорослими». 4. «Найпрекрасніші і в той же час найщасливіші ті люди, хто прожив своє життя, дбаючи про інших», — був переконаний Іван Цюпа.

2. Перебудуйте речення з прямою мовою в речення з непрямою мовою і запишіть їх. З'ясуйте, наскільки точно змінені речення передають особливості чужого мовлення, на відміну від прямої мови. Поясніть зміни в реченнях, які відбулися в результаті їх перебудови.

---

[1] *Виснáжливий* — *рос.* изнурительный.

[2] *Принáда* — *рос.* прелесть.

36 Перекладіть і запишіть українською мовою висловлювання Максима Горького, поясніть, як ви його розумієте.

Чем проще слово, тем более оно точно, чем правильнее поставлено, тем больше придаёт фразе силы и убедительности.

Індивідуальні завдання

37 З'ясуйте, яке значення слів пряме, а яке — переносне. Складіть і запишіть речення з цими словами в обох значеннях.

1. **Вікно́**: а) отвір з рамою і шибками для світла й повітря в стіні приміщення; б) *розм.* вільний для викладача час між двома лекціями чи уроками.

2. **Чи́стий**: а) не забруднений, без пилу і плям; б) справжній, однорідний, без домішок.

3. **Сві́тлий**: а) не темного кольору; б) ясний, логічний, чіткий (про розум, думки тощо).

4. **Відкида́ти/відки́нути**: а) кидати вбік або назад від чого-небудь; б) рішуче відхиляти щось, не визнавати чогось, відмовлятися від чого-небудь.

5. **Забіга́ти/забі́гти**: а) біжучи, потрапляти куди-небудь (у приміщення); б) *перев.* зі сл. *наперед*: робити що-небудь передчасно[1], не дотримуючись послідовності.

6. **Летіти/полете́ти/пролете́ти**: а) пересуватися в повітрі за допомогою крил; б) швидко минати (про час).

7. **Палахкоті́ти**: а) горіти у вогні; б) вирізнятися яскравим кольором.

8. **Розквіта́ти/розкві́тнути**: а) розкривши бутони, давати квітки; б) досягати найкращої пори розквіту своїх фізичних і духовних сил, молодості, краси, таланту тощо.

38 1. З'ясуйте значення прикметника **золоти́й** у поданих словосполученнях (у разі потреби скористайтеся тлумачним словником).

2. Складіть і запишіть речення з виділеними словосполученнями.

Золотий ланцюжок; золота людина; золота монета; **золотий голос**; золоті руки; **золота молодь**; **золоті гори**; золота рибка; **золоте дно**; золота парча.

39 До виділених слів доберіть синоніми (усно). Випишіть виділені слова; з'ясуйте, у якому значенні — прямому чи

---

[1] *Передча́сно — рос.* преждевременно.

переносному — їх ужито. Складіть і запишіть речення з цими словами в іншому значенні.

1. Пам'яттю народу можна **населити** книги найбільшого і наймудрішого книгосховища *(В. Коротич)*. 2. **Співа** моя душа, прозора і крилата, любові сповнена до всього і до всіх *(В. Сосюра)*. 3. Бува, навчають хлопчаків **зелених**, коли в життя виводять із осель, що справжнє щастя — то синиця в жмені... *(Б. Олійник)*. 4. У вікна крізь різноколірні шибки **ллється** м'яке райдужне світло *(О. Гончар)*. 5. Сир **танув** у роті *(М. Сидоряк)*. 6. Дорога раптом **пірнула** з гори в долину *(М. Босак)*. 7. Листя на дубах **жевріє**, як жар *(І. Нечуй-Левицький)*. 8. Капає зі стріх, і кожна крапля у своєму льоті **грає** вогнями і гомонить *(М. Коцюбинський)*.

40

Прочитайте речення, у яких порушено лексичну сполучуваність слів. Відредагуйте і запишіть речення, обґрунтуйте свої дії.

1. Читання книжок дозволяє нам поповнювати свій кругозір. 2. На зборах мова йшлася про дозвілля молоді. 3. Всі страшенно зраділи дощу. 4. Він мріяв зробити якийсь подвиг. 5. Більша половина гри проходила біля воріт «Спартака». 6. Навчаючись в університеті, у юнака накопичилось багато друзів. 7. Всі молодші школярі охоплені гарячими сніданками. 8. Завдяки паводкові загинула частина городини. 9. Великі опади снігу ускладнили рух транспорту. 10. Моя подруга Олена мріє стати модельєром одягу.

41

Напишіть твір на тему «Серце матері» на фактичному матеріалі тексту «Роменська мадонна» (вправа 34), доповнюючи його подібними фактами з життя сучасної жінки і власними міркуваннями щодо порушеної в тексті проблеми.

Мова здоров'я

42 1. Прочитайте текст, визначте його комунікативну мету, тему й основну думку. Обґрунтуйте стильову належність. Доберіть заголовок.

2. Випишіть слова-терміни, з'ясуйте, як вони позначаються на точності передавання змісту.

У народі кажуть: здоров'я, як погода: поки добре — не помічаєш. Тому більшість із нас до пори до часу не замислюється над тими процесами, які відбуваються в організмі, доки ми здорові.

бездога́нний

Тіло людини складається з 10^{23} (!) клітин, і гармонія їх бездоганна[1].

У стані спокою серце перекачує 4 літри крові за хвилину, за добу — 5–10 тисяч літрів, а за рік — понад 2 мільйони. При навантаженні ця цифра збільшується в п'ять, десять, а в тренованих людей — і в двадцять разів. При кожному скороченні серцевого м'яза в аорту викидається до півсклянки крові, у нормі це відбувається 60–80 разів за хвилину, але емоційна реакція може збільшити частоту пульсу в 1,5–2 рази. Понад 5 тонн крові за добу протікає 100 тисячами кілометрів нашого розгалуженого судинного русла, даруючи клітинам організму необхідний їм кисень і забираючи вуглекислий газ і шлаки. І працює ця, здавалося б, нескладна система не рік, не два, а десятиліття без ремонту. Нічого подібного за витривалістю[2], надійністю і здатністю до швидкої зміни ритму уява конструкторів штучного насоса придумати не може *(За. В. Говалло)*.

навантáження

витрива́лий

Розрізняйте:

серце́вий (рос. *сердечный*) — термін, прикм. до **серце**: *серцевий м'яз, серцевий напад, серцеві краплі.*

серде́чний (рос. *сердечный, душевный*) — прикм. до **серце**: *сердечні муки, сердечні рани.*

серде́шний (рос. *бедный*) — який викликає співчуття, бідолашний: *сердешна бабуся.*

43 1. Прочитайте текст, визначте його комунікативну мету, тему й основну думку, обґрунтуйте стильову належність.

2. З'ясуйте, які мовні засоби сприяють точності передавання змісту, поясніть, чим це висловлювання відрізняється від тексту з вправи 42 і що в них спільного.

Небагато свят має людське серце, і найбільше з них — кохання; в одних воно розквітає, мов дивовижна івано-купальська папороть, у других — пристрасним гіркуватим полином, а в третіх — рахманним[3] спокоєм, що народжує лагідних доброоких дітей, які найбільше люблять ходити за плугом, сіяти зерно, садити сади *(М. Стельмах)*.

---

[1] *Бездога́нний* — *рос.* безупречный.

[2] *Витрива́лість* — *рос.* выносливость; *витрива́лий* — *рос.* выносливый.

[3] Ти́хий.

44 1. Прочитайте вірш Григорія Латника, визначте його основну думку. Поясніть, чим він відрізняється від тексту з вправи 42 і що їх об'єднує.

Не паспорт визначає вік людини —
хто дума так, невігласом[1] і згине;
залежить вік од стану тих судин,
якими тепла кров од серця плине.

2. Спишіть і вивчіть вірш напам'ять.

Робота в групах

45 На засіданні лінгвістичного гуртка його учасники аналізували поданий нижче вірш Ліни Костенко. Щодо теми й основної думки твору сумнівів не було, а от щодо його форми між гуртківцями виникла дискусія. Одні стверджували, що це текст наукового стилю, тому що він містить чимало термінів. Незгодні з такою думкою вважали, що це зразок художнього стилю. Вони посилалися на жанр твору (вірш) і на те, що його автор — поетеса, а не науковець.

Прочитайте виразно вірш, визначте його тему й основну думку, тип і стиль мовлення. Проаналізуйте наведені аргументи, сформулюйте власні й висловіть узгоджену позицію групи.

Скрипка Страдіварі

Дивились так, дивились крізь лупу,
якісь робили досліди тривалі.
І як в таку мізерну шкаралупу
вмістився геній скрипки Страдіварі?
Це ще коли, в якому ще столітті,
а от неперевершена[2] й донині!
Чому тепер так мало їх на світі?
У чому, власне, чудо Паганіні?

Сиділи вчені шведської столиці,
Шукали ключ до тої таємниці.
Вивчали скрипку, всю, до міліметра.
Вона лежала злякана і мертва.
Аналіз, синтез, колби і реторти[3],

---

[1] *Невíглас — рос.* невежда; *невíгласство — рос.* невежество.
[2] *Неперевéршений — рос.* непревзойдённый.
[3] *Ретóрта* — вогнетривка хімічна посудина.

алегро, скерцо, модерато, форте,[1] —
немає таємниць під зодіаком:
вона покрита особливим лаком!

Хімічний склад. П'ять формул на бумазі[2].
Оце і вся вам скрипка Страдіварі.
І можна їх купить в універмазі,
І можна їх продати на базарі.
Приємно. Зручно. В синтетичній тарі.
Дається в руки кожному нездарі[3].

Пручайся[4], скрипко Страдіварі!
Пручайся, скрипко Страдіварі!

46 1. Спишіть висловлювання видатних осіб. Поясніть, як ви їх розумієте, з'ясуйте, яких професій вони стосуються.

1. Уяви себе тим, ким хочеш стати, — і ти ним станеш *(І. Гинянський)*. 2. Важливе не те місце, яке ми займаємо, а той напрям, у якому ми рухаємося *(Л. Толстой)*. 3. Будь майстром, поетом, художником у справі, яку ти справді любиш *(В. Сухомлинський)*. 4. Інженером можна стати за п'ять років, учитися ж на людину треба все життя *(В. Сухомлинський)*. 5. Майстерність — це коли «що» і «як» приходять одночасно *(В. Мейєрхольд)*.

2. Зробіть синтаксичний розбір другого речення.

47 1. Порівняйте завдання з російськомовного посібника та його дослівний (точний) переклад українською мовою, звертаючи увагу на виділені слова. З'ясуйте, наскільки вдалим є переклад.

Выскажите мнение о прочитанном, **сообщите известные** вам дополнительные **сведения**.	Висловіть думку про прочитане, **повідомте відомі** вам додаткові **відомості**.

2. Запропонуйте свій варіант перекладу, обґрунтуйте вимушені відступи[5] від оригіналу.

---

[1] *Але́гро, ске́рцо, модера́то, фо́рте* — музичні терміни.
[2] На папері.
[3] *Нездара́* — *рос.* бездарность, недотёпа.
[4] *Пручи́тися* — *рос.* сопротивляться.
[5] *Ви́мушений відступ* — *рос.* вынужденное отступление.

48 Перекладіть і запишіть речення українською мовою, звертаючи особливу увагу на точність перекладу виділених слів і конструкцій.

1. Тёплый дождик шёл **всю** ночь *(В. Катаев)*. 2. Рассказчик смолк и прислушался, **не сплю ли** я *(В. Короленко)*. 3. Вечером он остался **один** в своей комнате *(Л. Дугин)*. 4. **Остаток** вечера я провёл за книгой *(А. Грин)*. 5. Ночь он провёл почти без сна — всё думал о **случившемся** *(В. Костылёв)*. 6. **«При первой возможности** переехать в Москву», — **печально** подумал Самгин *(Максим Горький)*. 7. Больной **нуждается в уходе** врача. 8. Прошло **около** месяца *(В. Короленко)*. 9. **Башмаки прохудились**. 10. Мороз **крепчал** *(В. Короленко)*. 11. **По характеру** отец был **скромен** и **застенчив** *(Т. Сухотина-Толстая)*. 12. Он **соскучился по** своему **дяде** *(И. Тургенев)*. 13. **Едемте**, мой **друг**! *(А. Чехов)*. 14. **Сердечный** друг, ты нездорова *(А. Пушкин)*. 15. **Растроганная** его словами, она торопливо **последовала** за ним *(В. Костылёв)*. 16. **Стало быть**, Курбский **нарочно оговаривал** моих верных людей? *(В. Костылёв)*. 17. **К барьеру!** *(А. Чехов)*. 18. Шевригин **принялся** рассказывать, что́ **пришлось** ему слышать дорогой *(В. Костылёв)*. 19. Новый сосед был человеком **крайне рассеянным**. 20. В **настоящий** сборник вошли лучшие произведения писателя. 21. Да, домишко очень **недурён** *(Н. Гоголь)*.

49 1. Прочитайте вірш Афанасія Фета «Весна» в оригіналі та в перекладі Миколи Вороного.

* * *

Я пришёл к тебе с приветом,
Рассказать, что солнце встало,
Что оно горячим светом
По листам затрепетало;

Рассказать, что лес проснулся,
Весь проснулся, веткой каждой,
Каждой птицей встрепенулся
И весенней полон жаждой;

Рассказать, что с той же страстью,
Как вчера, пришёл я снова.
Что душа всё так же счастью
И тебе служить готова;

Рассказать, что отовсюду
На меня весельем веет.
Что не знаю сам, что буду
Петь, — но только песня зреет.

* * *

Я прийшов до тебе, мила,
Розказать, що сонце встало,
Що його живуща сила
В листі променем заграла, —

І у лісі щохвилини
Кожна брунька оживає,
І лунає спів пташиний,
І нове життя буяє;

Що до тебе з тим же палом
Б'ється серце, ллється мова,
Що душа, пойнята шалом,
Вся тобі служить готова,

Що на мене повіває
Щастя, радість відусюди...
Що́ співатиму — не знаю,
Але співів — повні груди!

2. Порівняйте тексти, з'ясуйте, що перекладено дослівно, а що зазнало змін і яких саме. Поясніть, чим зумовлені зміни в тексті оригіналу при перекладі та як це позначилося на точності відтворення змісту.

Робота в парах

50 1. Розгляньте малюнок. Прочитайте умовні позначення й правила користування банкоматом, визначте їх комунікативну мету, обґрунтуйте стильову належність. З'ясуйте, якими мовними засобами (лексичними й синтаксичними) досягається точність передавання інформації.

Умовні позначення:

1 — отвір для прийому картки;
2 — клавіатура для відповідей на запитання;
3 — клавіатура для набору ПІН-коду та суми;
4 — екран банкомата;
5 — отвір для видачі готівки[1];
6 — отвір для чека.

Правила користування банкоматом

- Вставте картку.
- Виберіть мову (укр., рос., англ.).
- Наберіть ПІН-код (чотири цифри).
- Натисніть кнопку «ВВЕСТИ».
- Виберіть операцію «БАЛАНС НА ЕКРАН» (щоб подивитися, скільки коштів знаходиться на рахунку).
- Перегляньте баланс.
- Повторно наберіть ПІН-код і натисніть кнопку «ВВЕСТИ».
- Виберіть операцію «ОТРИМАННЯ ГОТІВКИ».
- Натисніть кнопку «ГРИВНЯ».
- Виберіть запропоновану суму (наприклад, 100, 200...) або натисніть кнопку «ВВЕДІТЬ СУМУ» та наберіть на клавіатурі потрібну суму.
- Натисніть кнопку «ПРАВИЛЬНО».
- Натисніть кнопку «НЕ ДРУКУВАТИ ЧЕК» або кнопку «ДРУКУВАТИ ЧЕК».
- Заберіть гроші.

---

[1] *Гото́вка — рос.* наличные.

- Візьміть чек (якщо була введена операція «ДРУКУВАТИ ЧЕК»).
- Натисніть кнопку «ТАК» (якщо бажаєте виконати ще якісь операції) або кнопку «НІ».
- Заберіть картку з приймального отвору.

Розрізняйте:

вибира́ти (рос. *выбирать*) — коли йдеться про напрям, матеріал, річ: *вибирати професію, квартиру, ноутбук.*

обира́ти (рос. *выбирать*) — коли йдеться про людей: *обирати депутата, дружину.*

2. Складіть і запишіть три запитання щодо користування банкоматом, на які ви хотіли б одержати відповіді.

3. Користуючись малюнком, словесним супроводом та обмінюючись ролями, поясніть один одному, як отримати готівку через банкомат. Дайте відповіді на всі запитання. Яким стилем мовлення ви скористаєтесь?

отри́мати/отри́мувати гото́вку

51 Як працівник банку, підготуйте виступ перед потенційними клієнтами з роз'ясненням правил отримання готівки в банкоматі. Скористайтеся матеріалом із вправи 50, складіть і запишіть три запитання щодо користування банкоматом, які можуть поставити вам клієнти, і будьте готові відповісти на них.

52 1. Як молодий викладач медичного університету, підготуйтеся прочитати лекцію першокурсникам на тему «Мова здоров'я». Узявши за основу текст із вправи 42, доберіть додатковий матеріал із різних джерел (зокрема з Інтернету), підготуйте і запишіть фрагмент лекції тривалістю до двох хвилин. Складіть і запишіть три запитання за змістом фрагмента, які вам можуть поставити студенти, будьте готові відповісти на них.

2. Оприлюдніть фрагмент лекції. Дайте відповіді на запитання.

Секрет рубінового скла

53 1. Прочитайте текст, визначте його комунікативну мету, з'ясуйте, у чому полягає технологічний секрет виготовлення кремлівських зірок. Обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

Рубінові кремлівські зірки встановлено в листопаді 1937 р. Каркас зірок зроблено з нержавіючої сталі. **Його засклено рубіновим**

склом. Деталі виготовлено з позолоченої листової міді. Кожна зірка важить майже тонну.

Ізсередини зірки освітлюються потужними[1] лампами.

Технологічно виготовлення зірок було дуже складною й відповідальною справою. Чудового рубінового кольору склу зірок надає колоїдний розчин селеніду кадмію. **Таке рубінове скло називається селеновим. Воно найкращої якості.** Є також мідне, золоте та інше рубінове скло *(О. Астахов)*.

потýжний

2. Проаналізуйте синтаксичну будову тексту (види і стилістичну роль речень, безособових дієслівних форм на *-но, -то*), укажіть інші мовні засоби, які забезпечують точність передачі інформації.

3. З'ясуйте можливість і доцільність синонімічної заміни слів у другому реченні другого абзацу, обґрунтуйте свою думку.

4. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень.

54 1. Прочитайте речення, випишіть синоніми разом із залежними словами. З'ясуйте роль синонімів в уникненні повторів, в увиразненні ознак предметів, явищ, дій, у наданні мовленню більшої точності й виразності.

2. Спишіть п'яте речення, зробіть його синтаксичний розбір.

1. Я радо йду на чесне, праве діло *(І. Франко)*. 2. Рано-рано схопилося сонце, вигравши та висвічуючи червоним світлом... *(Панас Мирний)*. 3. Горять, міняться на очах сині, зелені, бузкові, оранжеві й бурштинові легкі осяйні хмарини *(В. Козаченко)*. 4. Ватра, вогнище, багаття! А вогонь один? Та ні! Різні назви, різні плаття, різні лики вогняні *(Д. Павличко)*. 5. Дощик нитками плететься, в'ється, сиплеться і ллється по ріллі *(Г. Чупринка)*. 6. Весь світ одразу став надзвичайно яскравим і барвистим *(О. Гончар)*. 7. Золоті дрібні хвильки дрижать, переливаються, мов живе срібло *(І. Нечуй-Левицький)*. 8. Велетенський різнобарвний килим конюшини миготить, переливається в ранкових росах, щохвилинно міняючи своє забарвлення *(І. Цюпа)*. 9. Велике село Піски. Розкинулось, розляглося і вздовж, і вшир, і впоперек на

[1] *Потýжний — рос.* мощный.

рівній низині, у балці... *(Панас Мирний)*. 10. Зник блиск та світло, щез безмежний простір *(І. Нечуй-Левицький)*. 11. У нас кохати — полюбить сповна, і серце з милим вік не розлучати *(А. Малишко)*. 12. Зорі заморгали-замиготіли й упали золотим дощем на землю *(Р. Іваничук)*.

Синоніми виражають різні значеннєві й стилістичні відтінки. Наприклад: *двомовність — білінгвізм; відомий — славетний; любов — кохання; кінокартина — стрічка; автострада — шосе — дорога — шлях — путь — гостинець; собака — пес — цуцик.*

Правильний вибір слова із синонімічного ряду сприяє точності мовлення. Вибираючи потрібне слово, необхідно враховувати:

а) його значеннєвий відтінок;

б) стильову належність *(нейтральне — стилістично марковане)*;

в) емоційно-експресивне забарвлення *(піднесене — знижене)*;

г) уживаність слова *(активний — пасивний словник)*.

55 Прочитайте висловлювання Марка Твена, поясніть на прикладах, як ви його розумієте.

Відмінність між потрібним словом і словом, близьким йому за значенням, така сама, як між блискавкою і світлячком.

56 Прочитайте речення. Поясніть значення виділених слів, визначте їх стилістичне забарвлення порівняно з нейтральними синонімами. З'ясуйте, якого смислового відтінку надають вони реченням. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Пісні мої, троянди мого серця, я буду вас **плекати** для людей *(І. Складаний)*. 2. Я зорі сестрами **нарік**, а місяць — побратим у мене *(М. Драй-Хмара)*. 3. І ми всі **дременули** назад, а собаки **чкурнули** за нами, та аж вили й заглушили щебет та співи пташок *(І. Нечуй-Левицький)*. 4. Дивлюсь, і з дива аж **очамрів** і спинився *(І. Нечуй-Левицький)*. 5. **Стовбичу** посеред кімнати *(В. Слапчук)*. 7. **Зарядив** дощ — дрібний-дрібний та густий, мов крізь сито *(Панас Мирний)*. 6. Влад, не відповідаючи, **гепнувся** в крісло (М. і С. Дяченки). 8. А дощ **періщить**, аж ліс гуде, і нема в одежі навіть рубчика, який би не промок *(М. Стельмах)*. 9. А Ігор уже **вовтузився** зі своїм цуценям *(М. Чабанівський)*. 10. Вже осінь, **збезлюдніли** пляжі, хвиля розбурхано[1] б'є в береги *(О. Гончар)*.

57 1. З'ясуйте різницю в значенні слів у кожній парі, визначте, у яких стилях мовлення вони можуть уживатися.

---

[1] *Розбу́рхано — рос.* растревоженно, взбудораженно.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

Думка — мисль. Бажати — зичити. Дорогий — любий. Вихований — чемний. **Вибагливий — примхливий.** Вибачати — дарувати. **Відмінити — скасувати.**

58 Проаналізуйте будову поданих заголовків газетних статей. З'ясуйте, які дієслівні форми в них використано й чи доцільна їх заміна синонімічними назвами.

Перемовини завершено. Вручено нагороди. Проект відхилено. Угоду підписано. Акцію завершено. Міст добудовано.

59 Перекладіть і запишіть афоризм українською мовою, звертаючи увагу на точність перекладу синонімів. Поясніть, як ви розумієте висловлювання.

Красота, истинное счастье, подлинный героизм не нуждаются в громких словах.

60 Запишіть висловлювання українською мовою, обґрунтовуючи вимушені відступи від оригіналу в процесі перекладу. Поясніть, як ви розумієте афоризми.

1. Учитесь, читайте и извлекайте из всего самое полезное *(Н. Пирогов)*. 2. Нехитрое дело попасть ногой в проложенный след; гораздо труднее, но зато почётнее, прокладывать путь самому *(Якуб Колас)*. 3. Кто заранее считает себя побеждённым, тот действительно побеждён наполовину до начала самой борьбы *(Д. Писарев)*. 4. Люди редко бывают достаточно разумны, чтобы предпочесть полезное порицание опасной похвале *(Ф. Ларошфуко)*.

61 1. Прочитайте поетичні рядки, укажіть омоніми й омонімічні рими, визначте їх стилістичну функцію.

2. Запишіть і вивчіть напам'ять чотиривірш, який вам найбільше сподобався.

1. Вересню мій,
веслами весело греби,
ждуть тебе на березі
з кошиком гриби.
Б. Олійник

2. Тоді б моя пісня, як птиця до зір,
Злетіла, квітчаста й дзвінка...

О, як мені рідні ці губи, цей зір,
Плече це, волосся й рука...
В. Сосюра

3. Чого ж ти ждеш?
Лишилося так мало!
Розкрий обійми, наче помах крил, —
Лети й лети! Це ж те, що статись мало...
Є. Плужник

Точності мовлення досягають умілим використанням **омонімів** — слів з однаковим звуковим складом, але різним значенням. Наприклад: *Місяць* — небесне світило і *місяць* — відрізок часу; *пара* — двоє і *пара* — газоподібний стан води; *клич* — гасло, заклик і *клич* — наказова форма від дієслова кликати.

У словниках омоніми подаються в окремих словникових статтях.

Значення омонімів виявляється в контексті (у словосполученні, реченні, тексті), основна вимога до якого — чіткість, виразність, повнота інформації.

Як образно-виражальні засоби, омоніми використовують **у художньому стилі мовлення**, а також **у публіцистичному і в розмовному**. Наприклад: *Сіли гуси на* ***став*** *— білим-білим він* ***став*** (М. Рильський).

У науковому та офіційно-діловому стилях уживання омонімів небажане, оскільки вони порушують точність мовлення, чим утруднюють розуміння.

Міжмовна омонімія може спричинити помилки в мовленні, наприклад: *неділя* (укр.) — *неделя* (рос.), *луна* (укр.) — *луна* (рос.).

62 Прочитайте словникові статті, доведіть, що подане слово є і багатозначним, і омонімом. Проілюструйте реченнями кожне значення цього слова.

Ма́рка[1], *-и*, ж. 1. Знак оплати поштових та інших зборів у вигляді маленького чотирикутного папірця із зазначеною на ньому ціною і певним зображенням. 2. Знак, клеймо на виробах, товарах із зазначенням місця їх виготовлення, якості тощо.

Ма́рка[2], *-и*, ж. Грошова одиниця Німеччини, Фінляндії.

63 З'ясуйте значення омонімів, складіть і запишіть речення з кожним із них.

Мати — мати. Доля — доля. Перекладати — перекладати. Цілі — цілі. Зважуватися — зважуватися. Засіяти — засіяти. Шкода — шкода. Голубів — голубів. Протестували — протестували. Склад — склад.

64 Прочитайте. З'ясуйте, хто з мовців припустився помилки і в чому вона полягає.

Двоє друзів вирішили відпочити в Карпатах. Готуючись до походу, вони обміркували свої дії. Один сказав: «Треба купити туристські карти й туристичні куртки». «Насамперед сплануємо туристський маршрут», — запропонував інший.

65 З'ясуйте, яке зі слів — *туристичний* чи *туристський* — поєднується з поданими словами, і запишіть словосполучення.

Агентство, путівка, автобус, рейс, маршрут, похід, сніданок, рюкзак, намет.

Розрізняйте:

туристи́чний (рос. *туристический*) — той, що стосується туризму як сфери діяльності: *туристична фірма, туристичний довідни́к.*

тури́стський (рос. *туристский*) — який стосується туристів або належить їм: *туристська база, туристське спорядження.*

Точність мовлення передбачає вміння правильно вживати **паронімами — слова, подібні за звучанням, але різні за значенням**. Наприклад: ***Жіночий***, *-а, -е*. Прикм. до ім. **жінка**. Який складається з жінок *(жіночий колектив)*, призначений для жінок *(жіноче взуття)*. — ***Жіночний,*** *-а, -е*. Який має ознаки, характерні для жінок на відміну від чоловіків *(Галина дуже жіночна в цій сукні)*.

Сплутування паронімів призводить до смислової неточності і, як наслідок, — нерозуміння висловленої думки.

Паронімами вживають у всіх стилях мовлення. У науковому та офіційно-діловому стилях вони стилістично нейтральні, а в інших стилях можуть набувати нових контекстуальних емоційно-експресивних відтінків.

66 З'ясуйте різницю в значенні кожної пари паронімів, користуючись словником. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

Вдача — удача. Змістови́й — змісто́вний. Звичний — звичайний. Генеральний — генеральський. Гірський — гірничий. Проїзний — проїжджий. **Перекладний — перекладацький. Показний — показовий.** Висвітлювати — освітлювати. **Задавати — завдавати. Викати — уникати.** Засвоювати — освоювати. Допускати — припускати. **Наступати — наставати.**

67 1. Прочитайте пароніми (мовчки), з'ясуйте різницю в їх значенні.

Решительный — решающий. Практичный — практический. Эффектный — эффективный. Экономный — экономический. Драматичный — драматический. Фантастичный — фантастический.

2. Перекладіть і запишіть слова українською мовою, поясніть їх семантичні відмінності в обох мовах.

3. Складіть і запишіть речення з українськими відповідниками.

68

Прочитайте речення, з'ясуйте, як пропуск слова позначається на смисловій точності висловлювання. Запишіть відредаговані речення.

1. За своє недовге життя він (Василь Симоненко) залишив нам багатий спадок[1]. 2. Було встановлено пам'ятний знак про підняття українського прапора на Говерлі. 3. Це був своєрідний протест проти кризового становища в Греції.

Точність мовлення передбачає правильність вживання **фразеологізмів** відповідно до їх будови, стилістичного забарвлення і ситуації спілкування.

69 У кожній із груп фразеологізмів-синонімів укажіть сталі вислови, які за значенням не вписуються в синонімічний ряд, обґрунтуйте свою думку.

1. Ні в казці сказати, ні пером описати; хоч ікону малюй; хоч з лиця воду пий; хоч картину малюй; хоч в око стрель; хоч у рамці вправ; хоч куди; як сонце; кров з молоком; як зоря; очей не відірвати; мозолити очі; впасти в око; хоч малюй, хоч цілуй.

2. Мати на думці; мати думку; не йти з думки; викинути з голови; поставити з ніг на голову; думати думу; прясти думки; гадати думку; повертати розумом; розкидати розумом; бити чолом; голову собі крутити; морочити голову; ламати голову; сушити голову; без царя в голові; мозок (мізки) сушити.

70 З'ясуйте значення сталих висловів, доберіть до них тлумачення з довідки. Визначте стилістичну належність фразеологізмів.

Зразок. *Брати гору — перевершувати.*

Брати гору; як у Бога за дверима; провідна зоря; замовити слово; накинути оком; аби день до вечора; не спускати з очей; збити

[1] *Спа́док — рос.* наследие.

пихý; давати дрáла; на шапкобрáння; на один копúл; брати на кпúни; класти під сукнó; викинути коника; куди не кинь; хоч греблю гатú; губу копúлити.

Довідка: *однаково; зацікавитися; скрізь; перевершувати; як-небудь; пізно; безтурботно; тікати; стежити; відкладати на потім; гордість нації; багато; зазнаватися; попросити; утнýти щось несподіване; прибóркати; насміхатися.*

71 Перекладіть і запишіть речення українською мовою, звертаючи особливу увагу на точність передавання смислу сталих висловів.

1. Пора нам делом заняться. Довольно бить баклуши. И жизнь потечёт как по маслу. 2. Чартков сделался модным живописцем во всех отношениях *(Н. Гоголь)*. 3. Со всеми остальными он был на короткой ноге, что не совсем нравилось хозяйке *(И. Тургенев)*. 4. Я сделал вид, что верю ему, и решил сразу же вывести его на чистую воду *(Максим Горький)*. 5. А вот и сам виновник нашего спора пожаловал. Ничего не скажешь, лёгок на помине *(К. Седых)*.

72 Прочитайте речення. Укажіть помилки в уживанні фразеологізмів (заміна компонентів, скорочення, розширення, стильова невідповідність) і запишіть відредаговані речення.

1. Питання про референдум не стоїть на часі денному. 2. Обидва хлопці, як брати-близнюки, крапля в краплю схожі один на одного. 3. Річард Смайл — експерт міжнародного класу, він на інвестиціях собаку з'їв, тому для нас важлива його думка. 4. Велике значення в програмі відводиться освоєнню альтернативних джерел енергії. 5. Взявши на себе таку відповідальність, ми повинні засукавши рукава працювати не покладаючи сил. 6. Левову частку дня інженер займався обрахунками. 7. У суботу я хотів зустрітися з друзями, але батьки прийняли консенсусне рішення їхати на дачу, і мені довелося відкласти заплановане в довгий ящик. 8. Скоро вона стане притчею во язицех для всіх сусідів. 9. Жінка була самодостатньою і ніколи не ховалася за чужу широку спину. 10. Збори заслухали керівника вищої ланки, який не тільки за словами у кишеню не поліз, а й вивів на чисту воду винних у недовиконанні програми, і прийняли рішення винести їм догану[1].

---

[1] *Догáна* — *рос.* выговор.

73 1. Прочитайте текст, визначте комунікативну мету автора, тип, стиль і жанр мовлення.

Небесні феєрії

Феєрверк — слово німецьке. Воно перекладається як «дія вогню», «робота вогню». Але придумано феєрверки не в Німеччині, а далеко від неї, у Китаї. Деякі джерела стверджують, що перші феєрверки з'явилися 2000 років тому.

надава́ти/нада́ти жо́втого ко́льору

До XII ст. в Піднебесній улаштування феєрверків стало справжнім мистецтвом. Китайці зрозуміли, що неабияке значення має колір і відтінок вогню. Вони з'ясували, що для одержання червоного кольору у феєрверки потрібно додати стронцій. Жовтого кольору вогню надає натрій, зеленого — барій, а щоб одержати синій колір, необхідна мідь.

Відомий італійський купець Марко Поло, який у 70-х роках XIII ст. здійснив подорож до Китаю, прожив там 17 років і зумів вивідати секрет виготовлення феєрверків. **Гамірним[1] італійцям прийшлися до смаку вогняні феєрії.** З того часу майже всі урочистості й свята в Італії супроводжувалися розкішними вогняними видовищами[2].

Від італійців не відставали й іспанці. «Полум'я Валенсії» — так називається один із найпопулярніших іспанських фестивалів. Уперше він був улаштований шість століть тому і з того часу проводиться щорічно. Доки триває фестиваль, спалюється і вибухає[3] до 80 тонн різних феєрверочних речовин, піднімаються вгору тисячі ракет, гримлять сотні петард!

щоріч́но

вибуха́ти/ ви́бухнути

В Англії з 1613 року постійним місцем для феєрверків, які супроводжувались музикою, стали береги Темзи.

Японці теж віддають перевагу феєрверкам біля води, називаючи їх «ханабі», що в перекладі означає «квіти з вогню». Вогняні феєрії в Країні сонця, що сходить, — одне з найулюбленіших видовищ.

---

[1] *Гамірни́й — рос.* шумный.

[2] *Видо́вище — рос.* зрелище.

[3] *Вибуха́ти/ви́бухнути — рос.* взрываться/взорваться.

Відкриття в галузі хімії спричинили справжній переворот у піротехніці. Феєрверочні вироби[1] значно подешевшали. Вже нікого не дивують невеликі приватні феєрверки з нагоди дня народження, весілля чи дружньої вечірки.

дешéвшати/ подешéвшати

У роки Другої світової війни феєрверки набули форми салютів — багаторазових залпів особливими зарядами з артилерійських гармат. Після війни традиція збереглася, але салюти влаштовували на честь офіційних свят.

Нині феєрверки залишаються найулюбленішим і найпоширенішим у всьому світі мистецтвом *(Г. Черненко)*.

2. Розкажіть, яку цікаву інформацію ви здобули з тексту, про що ви знали раніше, а про що довідалися вперше. Поміркуйте вголос про те, яке місце займають феєрверки в житті сучасного суспільства та якою інформацією про інший бік феєрверків ви доповнили б розповідь про них.

3. Проаналізуйте мовне оформлення змісту висловлювання щодо походження лексики та її вживання. Обґрунтуйте точність використання мовно-стилістичних засобів, зокрема слів іншомовного походження і термінів.

4. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень. Проаналізуйте синтаксичну будову висловлювання і з'ясуйте, наскільки вона оптимальна.

Лексика української мови за походженням **поділяється на власне українську** та **засвоєну з інших мов**. Хоча кількість запозичених слів не перевищує 10 %, доречність і точність (правильність) їх уживання є важливим аспектом культури мовлення.

Якщо в українській мові немає власного слова для позначення певного поняття, то послуговуються запозиченим. Якщо ж поняття може бути виражене питомим[2] українським словом, то перевага віддається саме йому, а не його дублетові-запозиченню.

74 Прочитайте міркування відомого науковця Бориса Степанишина. З'ясуйте, коли вживання запозичень робить українське мовлення більш точним.

Переважна частина слів іншомовного походження має рівноцінні українські відповідники, тому слід використовувати останні, щоб вас краще зрозуміли.

---

[1] *Вирíб — рос.* изделие.

[2] *Питóмий — рос.* исконный.

Разом із тим без деяких запозичень важко, а то й неможливо обійтися, тому що кожному з них відповідає не одне слово, а ціле його тлумачення: **а́втор** — особа, яка створила художній, науковий або технічний твір; **абза́ц** — відступ у початковому рядку тексту, а також частина тексту від одного відступу до наступного; **адре́са** — зазначення місця проживання певної особи або знаходження установи; **а́йсберг** — маса льоду, що відкололася від прибережного льодовика та ін.

платі́жний за́сіб

Не можна уникнути і слів іншомовного походження, що належать до багатозначних. **Нату́ра** — це і природа, і природжена властивість людини, і предмет (об'єкт) зображення для художника, а також товари й продукти, які є платіжним засобом, що використовується замість грошей.

Не обійтися без слів, які вживає цивілізований світ, і тоді, коли йдеться про **хвороби** (ангі́на, гіпертоні́я), **медичні препарати** (корвало́л, анальги́н) і **прилади** (термо́метр, тоно́метр), **музичні інструменти** (фаго́т, тромбо́н), **мистецтво** (бале́т, трі́о, декора́ції), **наукові поняття** (моле́кула, трапе́ція, еколо́гія), **флору й фауну** (нарци́с, коа́ла), **одяг** (брю́ки, кашне́), **спорт** (футбо́л, бокс), **міри ваги** (кілогра́м, то́нна), **явища природи** (шторм, торна́до), **транспортні засоби** (таксі́, троле́йбус, автомобі́ль) тощо.

Не слід вживати лексику іншомовного походження, якщо є рівноцінні українські відповідники.

Робота в групах

75 Дехто вважає, що вживання слів іншомовного походження свідчить про високу освіченість людини, її інтелігентність. Прочитайте висловлювання письменника Олексія Югова, який не поділяє такої думки. Порадившись, погодьтеся з думкою письменника, навівши власні докази, або аргументовано заперечте йому. Оприлюдніть позицію групи через її представника.

Чим освіченіша людина, тим глибше вона зобов'язана знати мову свого народу. А отже і потреба хапатися за іншомовне слівце у того, хто зважується писати статті й книги, повинна виникати значно рідше, ніж у людини з недостатньою освітою.

Розрізняйте:

зва́житися (рос. *взвеситься*) — визначити свою вагу: *зважився (зважилася), щоб дізнатися, наскільки схуд (схудла).*

зва́житися, нава́житися (рос. *решиться*) — виявити готовність робити що-небудь: *зважитися на пропозицію руки й серця.*

76 Розкрийте значення слів іншомовного походження, користуючись довідкою. З'ясуйте, чи мають вони власне українські синоніми. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

Панацея, круїз, лайнер, турне, **тенденція, дублікат, репутація**, рейтинг, аксіома, преамбула, **тариф**, трофей, **спринтер**, стаєр.

Довідка: *незаперечна істина, що не потребує доведення; напрям розвитку якогось явища; вступна частина важливого документа; бігун на короткі дистанції; подорож водою (перев. морська); другий примірник*[1] *документа; офіційно встановлений розмір оплати чогось; бігун на довгі дистанції; велике швидкохідне судно; громадська думка про кого-, що-небудь; універсальний засіб, який нібито запобігає будь-якому лихові, зараджує в розв'язанні всіх проблем; зброя, військове майно, захоплені переможцем у ворога під час війни; подорож, поїздка круговим маршрутом; показник оцінки чиєї-небудь діяльності, популярності, що визначається соціологічним опитуванням.*

77 З'ясуйте смислові й стилістичні відмінності між власне українськими словами та їх іншомовними синонімами. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

Краєвид — пейзаж. Життєпис — автобіографія. **Життєрадісний — оптимістичний.** Вивчати — студіювати. **Повідомляти — інформувати. Передовий — прогресивний. Людинолюбство — гуманізм. Прискорювати — форсувати.** Представляти — репрезентувати. **Відстань — дистанція. Стійкий — стабільний.** Тепловий — термічний. Відсоток — процент. Штучний — фальшивий.

78 Поміркуйте вголос, чи доцільно шукати українські замінники таким словам іншомовного походження: **історія, політика, медицина, кардіолог, термометр, ін'єкція, кабінет, телефон, футбол, хокей, джинси, кондиціонер**.

79 1. З'ясуйте значення слів за словником, доберіть до них українські відповідники, визначте сферу використання синонімів.

Зразок. *Ілюзо́рний — прима́рний.*

Університет, **ілюзорний**, тріумфальний, менеджер, **фантазувати, тренуватися**, віза, публіка, титульний, форсувати, грейпфрут,

---

[1] *Приміpник — рос.* экземпляр.

лімітувати, турнір, ноу-хау, фрагмент, **фотосинтез**, систематизувати, токсичний, рецептори, **фінішувати**, рецензія, санкція, конфронтація, анфас, **фізіономія**, титри.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

80

Візьміть участь у конкурсі на краще знання лексики іншомовного походження. Із вибраних і записаних учителем на окремих картках 30 слів, які розкладено на столі написаним униз, виберіть 12 і без підготовки назвіть їх українські відповідники.

Учасник, який не припуститься жодної помилки, здобуде 12 балів (по 1 балу за кожне правильно назване слово).

81

1. Підготуйте виступ на 2–3 хвилини перед юнацькою аудиторією на тему «Історія феєрверків та їх сьогодення». Використайте текст із вправи 73 та інші доступні вам джерела інформації (зокрема й електронні), залучіть ілюстративний матеріал. Складіть і запишіть три запитання, які можуть поставити вам слухачі, і будьте готові відповісти на них.

2. Оприлюдніть свій виступ. Дайте відповіді на запитання.

Вибір професії — друге народження людини

82 1. З'ясуйте значення слова *попит*. Прочитайте вголос текст, правильно називаючи числівники. Визначте тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення.

2. Простежте, як упродовж майже ста років змінювалися професійні уподобання молоді та який мотив був визначальним[1] у виборі професії. Доберіть заголовок до тексту.

Вибір професії належить до одного з найважливіших рішень. Людина визначає для себе не тільки основне заняття, а й коло спілкування, стиль життя, а іноді й долю.

У світі існує понад 40 000 професій. Щороку з'являється 500 нових професій і відмирає понад 600. Важливо правильно вибрати майбутню спеціальність, проте зробити це не так просто. Не завжди вистачає знань про професію, вміння оцінити здібності, можливості виявити власні інтереси й уподобання.

Спробуйте скласти перелік того, чого ви чекаєте від майбутньої професії. Він буде орієнтовно таким.

---

[1] *Визнача́льний — рос.* определяющий.

Хочеться:
— знайти цікаву професію;
— приносити користь людям;
— бути самостійним;
— добре заробляти;
— здобути повагу оточуючих.

Звернемося до одного цікавого свідчення — соціологічного опитування[1], яке було проведене у Тверській губернії в 20-х роках і в Тамбовській області в 70-х роках XX ст. Учням поставити одне й те саме запитання: «Ким ти хотів би стати?»

У 20-х роках із 165 хлопчиків кожен п'ятий хотів стати шевцем, кожен дев'ятий — учителем, 7,6 % — агрономами, 7,1 % — крамарями. Найменшим попитом у дітей користувалися професії теслі й інженера. Всього хлопчики назвали 36 професій.

користува́тися по́питом

Зі 120 опитаних дівчат третина мріяла стати вчительками або кравчинями, 6,8 % — селянками. Потім були названі прислуга, заготівельниця, агроном, крамарка, касирка, учена — від 3,5 до 2,5 %. Останньою у списку виявилася[2] професія лікаря. Дехто мріяв стати панночкою і навіть спекулянткою.

ви́явитися

докла́сти/доклада́ти зусиль

А ким хотіли стати їх ровесники 70-х років? Серед хлопців чверть мріяла стати шоферами, кожен п'ятий — льотчиком. Далі йшли професії військового, інженера, механіка, маляра, геолога, радіотехніка, будівельника, тракториста. Наприкінці списку з 54 професій — лікар та агроном. Розширення переліку професій у хлопчиків порівняно з їх ровесниками 20-х років свідчить про розширення кола інтересів, бажання докласти сил[3] у різних сферах діяльності.

28,8 % сільських дівчаток 70-х років бачили себе в майбутньому лікарями, 24,3 % — учителями, 8,2 % — вихователькими. Наступними були згадані такі професії, як артистка, геолог, агроном, продавець, інженер, шофер, льотчиця, медсестра, бібліотекарка, кухар. Усього 44 професії.

Соціологи поцікавилися також, чому молоді люди віддали перевагу тому чи іншому виду діяльності.

---

[1] *Соціологі́чне опи́тування* — рос. социологический опрос.

[2] *Ви́явити(ся)/виявля́ти(ся)* — рос. оказать(ся)/оказывать(ся).

[3] *Докла́сти/доклада́ти сил* — рос. приложить/прилагать силы.

Найважливішим у виборі професії 37 % юнаків і дівчат 20-х років був матеріальний стимул, бажання більше заробляти. Третина пояснила свій вибір так: «Щоб їсти щодня». Основний мотив вибору молоді 70-х років уже інший. Це любов до професії у 59 % юнаків і 67 % дівчат. Матеріальний бік, бажання більше заробляти у хлопчиків відійшли з першого місця на восьме, у дівчат — на десяте.

за даними соціо́логів

неви́требуваний

За даними соціологів, 3 % сучасних учнів мріють стати дипломатами. Багато хто хоче йти в політику і працювати в державних структурах. На першому місці серед професій, які вибирають учні, — юристи й економісти. Дещо менше віддають перевагу технічним спеціальностям, багато хто вибирає творчу професію: мріє стати актором, дизайнером, архітектором. Популярна серед сучасної молоді колись невитребувана професія лікаря *(З різних джерел)*.

3. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання:

а) про що вам було цікаво довідатися з тексту?
б) як змінювалася номеклатура[1] професій від 20-х років до сьогодення і як це впливало на професійний вибір молоді?
в) яких змін зазнала мотивація професійного вибору і з чим це пов'язано?
г) що для вас є визначальним у виборі професії — заняття улюбленою справою, бажання більше заробляти чи щось інше? Аргументуйте свою відповідь.

4. З'ясуйте, як у тексті реалізується точність мовлення, що дає можливість більш доказово й переконливо розкрити тему й основну думку висловлювання.

Розрізняйте:

професі́йний (рос. *профессиональный*) — який стосується професії, пов'язаний із нею: *професійний вибір, професійні навички.*

професіона́льний (рос. *профессиональный*) — який стосується професіонала, зроблений професіоналом: *професіональне виконання.*

[1] Пере́лік.

Робота в парах

83 Обміняйтесь один з одним інформацією про таке:

— якій справі присвятили себе ваші батьки (родичі) або інша людина, яка є прикладом для вас;
— чи бачили ви, як вони працюють;
— чи бували в них на роботі;
— чим вона вам сподобалася;
— яка від неї користь.

84 Прочитайте текст і дайте відповіді на поставлені в ньому запитання.

Згідно з класифікацією Є. Климова, існує п'ять типів професій:
«людина–природа»;
«людина–техніка»;
«людина–художній образ»;
«людина–знакова система»;
«людина–людина».

Професія типу «людина–людина» (а до таких належать: лікар, педагог, юрист, продавець та ін.) потребує, крім професійних навичок, уміння спілкуватися з людьми, впливати на них. На цьому ґрунтуються взаємні професійні дії — запорука успіху багатьох професійних груп людей.

Які ще професії можна віднести до типу «людина–людина»?

запору́ка у́спіху

Які сфери діяльності потребують уміння спілкуватися? *(З журналу).*

Робота в групах

85 Порадившись, дайте оцінку комунікативних здібностей учнів вашого класу. Складіть список однокласників, яким ви порекомендували б вибрати професію «людина–людина», обґрунтуйте свою думку. Оприлюдніть позицію групи.

Робота в групах

86 Порадьтеся, яку професію ви порекомендували б вибрати кожному з членів групи. Обґрунтуйте свої пропозиції особливостями характеру, нахилами, здібностями однокласників.

З'ясуйте, ким вони хочуть стати і чому. Оприлюдніть свої висновки за зразком:

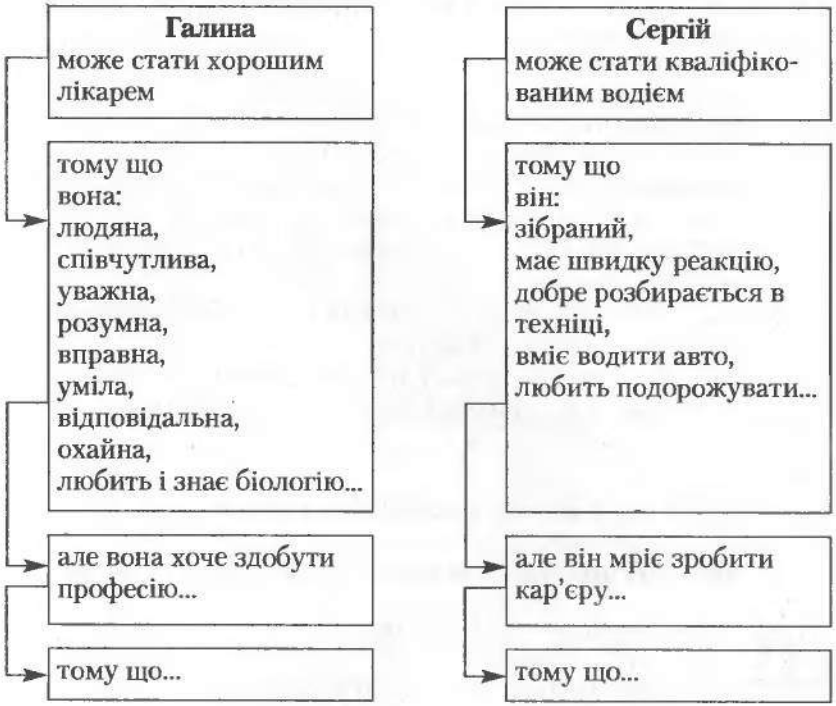

87

1. Підготуйте презентацію своєї професії перед однокласниками, які визначаються з професійним вибором. На основі інформації з різних джерел (у тому числі з Інтернету) складіть текст виступу (до трьох хвилин) із характеристикою переваг вибраної вами професії. Поясніть, чим вона захоплює вас, доведіть, що ваша професія — найкраща й найнеобхідніша людям. Складіть і запишіть три запитання, які можуть поставити вам слухачі.

2. Оприлюдніть свій виступ. Дайте відповіді на запитання.

Залікове завдання

88 Напишіть невеликий твір на одну з тем. Використовуйте мовні засоби, що забезпечують точність та інші якості зразкового мовлення.

1. Бережімо людство, але матір перш за все на світі — бережім *(І. Гнатюк)*. 2. Що віддав ти — те твоє. 3. Мій найбільший успіх. 4. Вісті звідусіль. 5. Радісна звістка. 6. Радість, розділена з іншими.

7. Мої плани на майбутнє. 8. Порівнюю себе з іншими. 9. Дивлюсь на себе очима інших. 10. Визнаю: був неправий (була неправа). 11. Мій закордонний ровесник. 12. Дружній вчинок. 13. Випадок, який мене засмутив.

Запитання і завдання

1. Яке мовлення вважають точним?
2. За яких умов мовлення є точним?
3. Як виявляється точність у текстах різних стилів та якими мовно-стилістичними засобами її досягають?
4. Як визначити точність уживання багатозначних слів (покажіть на прикладах)?
5. Як впливає на точність мовлення доречне використання слів іншомовного походження?
6. Охарактеризуйте роль синонімів, омономів, паронімів в увиразненні висловленої думки і наданні їй точності.

§ 3. Логічність мовлення

Доля України вирішується в наших душах і серцях

— де найкраще місце на землі;
— Великі Українці;
— українська пісня і класична музика;
— мудрість предків;
— мистецтво переконувати.

— удосконалювати власне й чуже мовлення щодо логічності — змістовності, послідовності, обґрунтованості, несуперечливості[1] і взаємозв'язку висловлених думок, оформлених за допомогою мови;
— удосконалювати перекладацькі вміння й навички.

Логічність — це смислова погодженість[2] частин висловлювання і його смислова завершеність у цілому.

Логічним є змістовне, інформативне, доказове мовлення, що відповідає об'єктивній дійсності і **законам логіки** — науки про закономірності й форми мислення.

Логічність характеризує зміст висловлювання і забезпечує чіткий, послідовний, обґрунтований, несуперечливий виклад думок, що виражається в смислових зв'язках між словами й реченнями.

---

[1] *Несупере́чливість* — *рос.* непротиворечивость.
[2] *Погóдженість* — *рос.* согласованность.

Додержання логічності мовлення сприяє адекватному розумінню адресатом змісту сказаного (написаного).

Логічність властива всім стилям, але виявляється в кожному з них по-своєму.

У текстах **наукового стилю** логічність простежується найкраще, відображаючи хід пізнавальної діяльності людини — від припущення через результати пошуку до висновків. Текстам наукового стилю властива тричастинна композиція, що потребує чіткої побудови фрази відповідно до логіки розвитку думки, недвозначності смислу, нейтральної експресії.

У **розмовному стилі** деякі порушення логічності мовлення компенсуються мовленнєвою ситуацією.

У **художньому тексті** логічність підпорядкована створенню художнього образу.

89 1. Прочитайте текст, визначте комунікативну мету автора, тип і стиль мовлення.

2. Проаналізуйте лексику щодо її походження і вживання, визначте види речень за метою висловлювання і за будовою. З'ясуйте, як використані мовні засоби забезпечують логічність мовлення в текстах цього стилю.

Приготуємо в хімічній склянці при нагріванні насичений розчин сульфату магнію. Додамо до гарячого розчину кілька крапель столярного клею і перемішаємо вміст склянки скляною паличкою.

Одержаний розчин рівномірно нанесемо на скло за допомогою пензлика. За деякий час на склі утворяться кристали у вигляді «льодяних візерунків». Поява на склі цих візерунків пояснюється випадінням кристалів солі з пересиченого розчину при пониженні температури *(В. Алексинський)*.

90 Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку, тип і стиль мовлення. Простежте, як тема першого абзацу розвивається в наступних, чи поділяється вона на підтеми (якщо так, то на які), обґрунтуйте виділення абзаців.

Особливості українських річок

Українські річки мають такі чотири особливості.

Перша — неоднакова висота берегів. Якщо плисти Дніпром униз на південь, то праворуч берег високий, крутий, а лівий берег — низький. Високі праві береги мають також Дон, Донець та інші річки, що течуть на південь.

Друга особливість — це глибокі, вузькі й стрімкі[1] розколини — долини річок....

Третя особливість — пороги. Це скелі, що виступають з води на всю ширину річки... Найбільші пороги були на Дніпрі...

Четверта особливість — лимани. Лимани — це затоплені долини річок у місці, де вони входять у приморську смугу. Найбільший з-поміж усіх — Дніпро-Бузький лиман...

Лимани — це особливість тільки українських чорноморських річок, деінде[2] лиманів немає *(З журналу)*.

Розрізняйте:

випливáти (рос. *вытекать*) — *перен.* бути логічним результатом чого-небудь: *випливає висновок.*

витікáти (рос. *вытекать*) — текти, виливатися (про рідину), просочуватися (про газ): *витікає струмок, метан.*

91 1. Читаючи текст:

— використовуйте його інтонаційне багатство;
— слідкуйте за логічним розвитком думки від одного абзацу до наступного;
— знаходьте «дане» й «нове»;
— звертайте увагу на синтаксичну будову тексту і види речень за метою висловлювання, що стимулюють рух думки.

---

[1] *Стрімкúй* — *рос.* крутой, обрывистый.

[2] *Деíнде* — в іншому місці.

2. Визначте комунікативну мету автора, тему тексту, тип і стиль мовлення.

3. Зачитайте з тексту запитання, на які ви маєте відповіді, та оприлюдніть їх.

Вогонь — про це ніхто й не здогадується — є близьким твоїм другом, з яким уже давненько товаришуєш, піклуєшся, думаєш про нього, як про живого.

В чому живе вогонь? Як народжується, з якої причини гасне? Звідки береться вогонь у блискавиці, що спалахує, оперізуючи[1] грозове небо? Як з'являється іскра з каменю, коли вдарити шматок об шматок? І як викрешує іскри підкова кінського копита?

з якої причи́ни

Чому вогонь до пори до часу дрімає в соломі, дереві, торфі, вугіллі, сухому листі? Яка саме таємниця спричиняє те, що паливо спалахує, — і тоді вогонь виходить на волю, вирує[2], живе якимось особливим життям, котре годі[3] зрозуміти? Зрештою, чому він гарячий? Чому обпікає тіло?

Вогонь безстрашний, але боїться води. Куди зникає вогонь, коли в печі перестає горіти, коли згасає розкладене біля річки багаття? Адже не пропадає безслідно, бо не може він згодом появитися з нічого. Отже, просто зникає кудись.

Але куди? І чи здатен[4] вогонь раптом зникнути по всьому білому світі? І що діяли б люди, якби несподівано вогонь пропав повсюдно?

го́ді зрозуміти

зда́тний *на що, до чого*

Дивишся на язики полум'я, що лижуть чорні челюсті печі, і відчуваєш, що сам вогонь — це і є жива загадка і розгадка власної таємниці, тільки тобі ніяк не вдається проникнути в неї *(За Є. Гуцалом)*.

92 Запишіть афоризми, слідкуючи за розвитком думки, поясніть, як ви розумієте висловлювання. З'ясуйте, якими мовними засобами забезпечується послідовність, взаємозалежність і несуперечливість елементів думки, оформленої за допомогою мови.

---

[1] *Опері́зувати/опереза́ти — рос.* опоясывать/опоясать.

[2] *Вирува́ти — рос.* бить ключом.

[3] Неможли́во.

[4] *Зда́тний, зда́тен — рос.* способный, способен.

1. Найщасливіша людина та, яка дарує щастя найбільшій кількості людей. 2. Жадібність і щастя ніколи не зустрічались один з одним, тож не дивно, що вони незнайомі. 3. Для чесних людей обіцянка — це обов'язок. 4. Якщо дикунам[1] хочеться заволодіти плодами, вони зрубують дерево. 5. Свобода полягає в праві робити все, що не шкодить іншим. 6. Наука будується з фактів, як будинок із цегли; однак нагромадження фактів не є наукою, так само як купа[2] цегли не є будинком.

93 Прочитайте вірш Івана Драча. Проаналізуйте поетичний твір щодо логічності мовлення, з'ясуйте стилістичну роль ужитих мовних засобів.

Настроєве

В четвер сьогодні — п'ятниця,
Весною йде зима.
Тверезим суне п'яниця,
І все, що є, — нема.
Все, що було, не збудеться,
Все чорне — біле скрізь.
Комизиться[3], марудиться[4],
Земна скрегоче[5] вісь.
Розкидано, розметано,
Розрито білий світ,
І вишня — жах кумедно
Цвіте у чорний цвіт...

94 1. Прочитайте китайську народну мудрість, простежте ланцюжок логічного розвитку думки, укажіть засоби зв'язності. Поясніть, як ви розумієте висловлювання.

Коли порушується гармонія, починається справедливість.
Коли порушується справедливість, починається закон.
Коли порушується закон, починається хаос.
Коли починається хаос, починаються війни.

2. Визначте види речень за будовою.

95 У класі 38 учнів. Доведіть, що в списку цього класу є принаймні два прізвища, що починаються з тієї самої літери.

---

[1] *Дику́н — рос.* дикарь.
[2] *Ку́па — рос.* груда, куча.
[3] *Коми́зитися — рос.* капризничать, артачиться.
[4] *Мару́дитися — рос.* возиться, изнывать.
[5] *Скрегота́ти/заскрегота́ти — рос.* скрежетать/заскрежетать.

Робота в парах

96 Обміняйтесь один з одним думками про те, які життєві плани ви могли б втілити[1] і за яких умов. Уживайте складнопідрядні речення з підрядними умовними частинами.

97 Закінчіть прості речення так, щоб вийшли складні з підрядними частинами. Запишіть складені вами речення за зразком, визначте їх види.

Зразок.

Ти знаєш,
- *з якої він родини*
- *скільки йому років*
- *який він із себе*
- *що він собою являє*
- *де і як він учиться*
- *як він уважає*
- *кому він довіряє*
- *хто його друзі*
- *чи можна на нього покластися*

1. Ти знаєш ... . 2. Ти сумніваєшся ... . 3. Він навіть не здогадується ... . 4. Вона вірить ... . 5. Ми розраховуємо ... . 6. Я спробую переконати їх ... . 7. Ми спробуємо зробити так ... .

98 Перекладіть і запишіть речення українською мовою, простежуючи розвиток думки. З'ясуйте, якими засобами зв'язку забезпечується логічність висловлювання.

1. Вся гордость мира от матерей. Без солнца не цветут цветы, без любви нет счастья, без женщины нет любви, без матери нет ни поэта, ни героя! *(Максим Горький)*. 2. Одна из величайших радостей этой жизни — дружба; и одна из радостей дружбы та, что есть кому доверить тайну *(Афоризм)*. 3. Во-первых, я говорю по-французски не хуже вас, а во-вторых, я три года провёл за границей *(И. Тургенев)*. 4. Впоследствии я убедился, что Андрей был прав. 5. В лес пойдёшь — кого-нибудь да увидишь. А увидишь — узнать захочешь. Узнаешь — непременно полюбишь. А полюбишь — в обиду не дашь *(Н. Сладков)*.

99 1. З'ясуйте значення слів *номінáл, áверс, рéверс, óбіг*. Прочитайте текст, визначте його тему, комунікативну мету, тип, стиль і жанр мовлення.

---

[1] *Втíлити/втíлювати* — *рос.* осуществить/осуществлять.

2. Прослідкуйте, як тема тексту розкривається від одного абзацу до наступного.

Якщо для вас монети — це не лише можливість розрахуватися у магазині чи дріб'язок, який набридливо брязкає в кишені, тоді наша інформація для вас!

До вашої уваги монети для тих, хто хоче поповнити свою колекцію. Наш «Довідник нумізмата» стане в пригоді не лише професіоналам, а й новачкам.

Пам'ятна монета «Фігурне катання»

В обігу[1] з 16 лютого 1998 року.

Присвячена XVIII зимовим Олімпійським іграм у Нагано (Японія), учасницею яких була збірна команда України.

Номінал — 10 гривень, метал — срібло 925-ї проби, маса — 31,1 г, діаметр — 38,61 мм, якість виготовлення — «пруф», гурт — рифлений, тираж — 7500 штук.

На аверсі монети в центрі зображено малий Державний герб України, обабіч якого розміщені фрагменти зображення сніжинок. Над гербом цифри 1998 — дата карбування монети. По колу написи: вгорі — «Україна» і внизу у два рядки — «10 гривень».

На реверсі монети зображена постать фігуристки в момент виконання стрибка на тлі декоративних смужок. По колу розміщено напис, розділений зображенням сніжинки, — **XVIII зимові Олімпійські ігри, Нагано.**

Автори ескізів — Юрій Бондаренко (аверс), Олексій Штанко (реверс); моделей — Святослав Іваненко *(Н. Остаповська)*.

3. Проаналізуйте лексику тексту щодо її походження і вживання. Визначте види речень за метою висловлювання і за будовою (зробіть синтаксичний розбір першого речення). З'ясуйте, які мовні засоби забезпечують логічність мовлення в текстах цього стилю.

100

1. Як працівник Національного банку України, підготуйте презентацію нової монети перед представниками ЗМІ. Продумайте дизайн нової монети, присвятивши її випуск важливій події (наприклад, черговій річниці запровадження

[1] *В óбігу* — *рос.* в обращении.

гривні). Складіть текст виступу з описом монети за зразком тексту із вправи 99.

2. Презентуйте нову монету перед аудиторією.

101

Дайте свої варіанти (не менше трьох) кожного речення, зберігаючи його основний смисл. Щодня використовуйте одне речення.

Зразок. *Ваша точка зору видається спірною. — 1. Навряд чи можна погодитися з вашою точкою зору. 2. Ваша точка зору викликає сумнів. 3. Ваш погляд на обговорюване питання не видається переконливим*[1]*. 4. Сумніваюся у вашій правоті. 5. Не думаю, що ви праві...*

1. Ваша точка зору видається спірною. 2. Гра припала їм до вподоби *(З. Тулуб)*. 3. Уже півроку, як ми купили цей будинок *(М. Сидоряк)*. 4. Навчай інших — сам навчишся *(Народна творчість)*. 5. Є мудра книжка — не шкодуй годин *(В. Василашко)*. 6. За статистикою, подорожі повітрям — найбезпечніші[2]. 7. Після закінчення робіт із благоустрою містечко невпізнанно[3] зміниться. 8. Ми розминулися — мобілок же тоді не було. 9. Він давно живе в столиці, ми не бачилися років десять чи, може, й більше. 10. Він запросив мене до кабінету, маючи намір поговорити про мою дисертацію.

102

Упродовж місяця, дивлячись телевізор або слухаючи радіо, звертайте увагу на рекламу. Проаналізуйте рекламу з погляду логічності мовлення і викладіть у письмовій формі.

Нашого цвіту — по всьому світу

103 1. Прочитайте твір сина українських емігрантів Славка Ільківа з Австралії, який здобув третє місце на конкурсі творчості, що проводиться серед української діаспори. Визначте комунікативну мету автора, тип і стиль мовлення.

Я хотів би побачити Україну...

Я хотів би побачити Україну, бо мої батьки приїхали з України. Там живе моя бабуся й інші члени родини. Я знаю багато про Україну з розповідей батьків та з української школи, у якій навчаюсь. У моїй уяві я бачу свою Україну і хотів би знати, чи справді вона така.

---

[1] *Перекóнливий — рос.* убедительный.

[2] *Безпéчний — рос.* безопасный.

[3] *Невпізнáнно — рос.* неузнаваемо; до неузнаваемости.

С. Васильківський. Тихий вечір у Полтаві. *1890-і роки*

У першу чергу я хотів би побачити Київ і Дніпро. Я багато чув про них. Я хотів би також побачити Чернігів, Канів, Львів і Харків.

Мої батьки — діти села, як каже тато. І вони люблять землю. Мама часто згадує український хліб. Він ніби кращий, хоча чорний, але гарно пахне. Я його не куштував ніколи, але хотів би спробувати так само, як і молока з бабусиного глечика.

Я дуже хотів би побачити українське село. Мої батьки кажуть, що воно дуже гарне й такого в усій Австралії немає. Воно кожної пори року інше і то, напевне, дуже цікаво. Село ніби живе за календарем і на кожний місяць має свій порядок, свою програму, одна робота йде за іншою, і мама каже, що їй ніколи немає кінця.

Я думаю, що тато сумує за селом. Зараз місяць **травень**. Тато приходить з роботи, після вечері часто сідає на диван, задумується і починає: «Тепер там, в Україні, господарі сіють жито, пшеницю, ячмінь і овес, а також буряки та іншу городину. Садять картоплю. Ти, Славку, скуштував би їх на смак! Це не те, що тут. Ти не знаєш, як пахне молода картопля...»

Я слухаю, і мені хочеться тієї картоплі, але її тут немає, вона в Україні, бо там краща земля і краща вода.

У травні там цвітуть сади. Яблуні, груші, черешні, вишні і сливи. Цілі поля жовті, білі, рожеві та сині від перших квітів. Я дивлюся у вікно, а тут холодно, накрапáє дощ.

У **червні**, коли у нас починається зима, в Україні все гарно росте.

Від тата я вже стільки чув про українське село, що, здається, безпомилково можу сказати, що в якому місяці люди роблять.

Коли б я поїхав в Україну і побув там трохи довше, то, напевне, побачив би на власні очі, як у **липні** косять траву і сушать на зиму для худоби.

поба́чити/ба́чити на вла́сні очі

А **серпень**, мабуть, найважливіший місяць у році. Косять жито, пшеницю, овес і ячмінь. Складають скошене в копи і з острахом дивляться на небо, чи не буде бурі й граду.

У **вересні** починають копати картоплю, моркву, буряки. Такі хлопці, як я, мають тоді велику втіху, бо запалюють ватру й печуть картоплю. Одного разу ми пробували пекти в таборі, але щось нам не дуже це вдалося. Наша мама пече картоплю в духовці у Великий піст і подає на обід з квашеною капустою. В Україні ріжуть дрібно капусту і складають у бочку, щоб заквасилася. Їдять її взимку.

У вересні я побачив би, як люди збирають городину і садовину, фрукти сушать, щоб на Різдво було з чого робити узвар.

У **жовтні** опадає листя з дерев і тим листям обкладають стіни хати, щоб у морозну зиму було тепліше. Люди ідуть у ліс по дрова, щоб було чим топити взимку. Ранки й вечори стають щоразу холодніші, починають іти дощі.

У **листопаді** ніхто вже на полі не працює. Жінки займаються рукоділлям, а чоловіки заготовляють на зиму паливо, упорядковують приміщення для худоби. Дні стають коротші.

У **грудні** вже випадають сніги, часом навіть дуже великі, і треба сніг відгортати, щоб вийти з хати. Діти катаються на санчатах, на ковзанах, ліплять снігову бабу, воюють сніговими кулями.

У **січні** люди готуються до Різдва. Настає Святвечір, сходить перша зірка. На святковий стіл ставлять дванадцять страв. Проводяться відправи[1] у церквах, родина святкує. Хлопці й дівчата колядують, часом влаштовують вертеп, переодягнувшись козою, ведмедем, циганами.

У **лютому** звичайно бувають найбільші морози. Чоловіки на річці прорубують ополонки, щоб жінки мали де полоскати білизну.

У **березні** вже починає пригрівати сонце, сніг тане, з дахів звисають довгі бурульки. На річках починає тріскати лід і йде крига. Тоді часом бувають великі повені, що заливають багато землі, а то навіть хати і худобу.

А в **квітні** вже дерева починають розвиватися, цвіте верба і приходять Великодні свята. Жінки печуть і носять святити паски, діти бавляться писанками, а дівчата співають веснянки. На луках з'являються перші квіти.

Я закінчив цілий рік, як тато розповідає мені й сестрі. Може, дещо забув чи переплутав, але важко все запам'ятати. Я описав це все тому, що мало хто зможе поїхати в Україну. Тато каже, що там тепер

Панорама Києва

уже не так, як було колись. Але я думаю, що дітям в Австралії буде цікаво прочитати, як наші люди жили на селі.

А я все-таки хотів би поїхати в Україну. І в Києві, Чернігові, Каневі, Харкові, і у Львові та інших містах є багато цікавого, що варто побачити. Є театри, балет, музеї і гарні церкви, такі як Свята Софія, Володимирський собор, Києво-Печерська лавра, Андріївська церква, собор Святого Юра та інші. А найважливіше, що там українська земля й українці, такі, як мої батьки і ми всі.

Мельбурн, 1978

2. Прокоментуйте текст, порівнюючи Україну зі Славкової уяви із сучасною Україною. З'ясуйте, що в описі українського села не відповідає дійсності.

3. Що варто розповісти про Україну дітям з далекої Австралії?

4. Напишіть невеличкого листа Славкові (можна колективного).

Робота в групах

104 Уявіть, що ви — гості з майбутнього, які прилетіли на машині часу 1 вересня 2099 р. Розкажіть своїм однокласникам про те, як змінилася Україна за це століття. Дайте відповіді на всі запитання, які поставлять ваші однолітки.

---

[1] *Відпра́ва* — служба.

Можуть траплятися **помилки, які порушують логічність мовлення**, чим утруднюють його розуміння. Це:

— поєднання непоєднуваних слів (крім оксюморона): *жахливо розумний*;

— тавтологія: *зобразити образ*;

— плеоназм: *на долонях рук*;

— порушення порядку слів: *Рейтинг забезпечив успіх*;

— неправильне вживання дієприслівникових зворотів: *Принісши документи, йому видали водійські права*;

— порушення порядку розміщення компонентів складного речення і смислових зв'язків між реченнями в тексті: 1. *Юнак знайшов мобілку в крамниці, про яку мріяв.* 2. *На факультеті два наукові гуртки, які працюють при кафедрах. Їх очолюють відомі науковці.*

105 Поясніть, чи правильно (логічно й граматично) побудовано сполучення слів. Відредагуйте їх і запишіть правильний варіант.

Занадто[1] щедрий; трохи великуватий; ледь жовтуватий; дещо дорогуватий; дуже здоровенний; трохи задовгий; дещо звичайнісінький; сухий спирт; мокрий спирт; сухе молоко; мокре молоко; суха вода; мокра вода.

106 1. З'ясуйте, чи не порушено логіку в поданих словосполученнях (якщо так — поясніть, у чому це виявляється).

Сльози радості; невесела усмішка; страшно весело; дзвінка тиша; **страх розумний**; солодка му́ка; **живий труп; багато де́чого**; німе ридання; страшенно мало; раб волі; **пекучий мороз**.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними сполученнями слів, поясніть їх стилістичні функції.

107 1. Прочитайте текст, з'ясуйте, у чому полягає його інформаційна недостатність. Дайте відповідь на запитання під час читання.

Коли в Стародавньому Римі закінчився період громадянських війн і до влади прийшов молодий Октавіан, то за його наказом почали карбувати монети із зображеннями богині миру, колосся, козерога, який несе ріг достатку.

за його нака́зом

Що обіцяв народу Октавіан, випускаючи такі монети? Яку політику він проголошував?

---

[1] *Зана́дто* — *рос.* слишком.

Та незабаром на монетах почали карбувати інші символи — зображення землі й богині перемоги *(За А. Каждан)*.

Про які зміни в політиці Октавіана свідчать ці зображення на монетах?

2. Доберіть заголовок до тексту, визначте тип і стиль мовлення. Запишіть текст, доповнюючи зміст власними припущеннями, зберігайте стиль автора.

Точність і логічність мовлення підсилюються завдяки порядку слів, який розставляє потрібні логічні наголоси.

За допомогою порядку слів відрізняють суб'єкт від об'єкта дії у разі збігу називного і знахідного відмінків, що звучать однаково. Наприклад: *Добро рухає прогрес людства. Гуманність означає людяність.* Порядок слів дає змогу відрізнити підмет від присудка, якщо обидва виражені іменниками або неозначеною формою дієслова. Наприклад: *Слово — зброя. Жити — Вітчизні служити.*

За допомогою порядку слів інтонаційно відокремлюють певні члени речення, надаючи їм більшої смислової ваги. Наприклад: *Чи може що кращого бути над небо, задивлене в море?* (Б. Лепкий).

Від місця у реченні залежать смислові зв'язки вставних слів, які впливають на зміст висловлювання. Наприклад: *Він, напевно, знає, що означає така пропозиція. — Він знає напевно, що означає така пропозиція.*

108 Висловіть свою згоду з твердженням Костянтина Паустовського або аргументовано спростуйте його.

Поширена думка про те, що існують нецікаві професії, — забобон[1], народжений нашим невіглаством.

109 1. Прочитайте речення, поясніть, як ви розумієте афоризми.

2. Перебудуйте і запишіть речення, змінюючи порядок слів. З'ясуйте, як це вплине на структуру речень, їх види за будовою і на висловлену думку.

1. Пізнайте істину — і вона порятує вас *(Афоризм)*. 2. Щоб прийшло на землю сподіване[2] щастя, треба великої праці *(М. Коцюбинський)*. 3. Лиш тим людина дорожитиме все життя, що далося їй дорогою ціною *(В. Сухомлинський)*. 4. Щоб зірвати одну квітку, треба виростити десять *(В. Сухомлинський)*. 5. Найвеселіш було,

[1] *Забобо́н* — *рос.* предрассудок.

[2] *Сподіва́ний* — *рос.* ожидаемый.

мабуть, у гуртку молоді *(О. Ільченко)*. 6. Вся споруда обійшлася підприємцеві в шість мільйонів доларів *(В. Коротич)*. 7. Правда, не все так сталося, як гадалося *(М. Коцюбинський)*. 8. Щось хотів сказати — і не знаходив слів *(М. Коцюбинський)*.

110 Підтвердіть власними доказами або аргументовано спростуйте наведені твердження.

1. Гідна людина не йде слідами інших людей *(Конфуцій)*. 2. Кінематограф — небезпечний винахід *(Р. Клер)*. 3. Колись, за прикладом Сполучених Штатів Америки, виникнуть Сполучені Штати Європи *(Дж. Вашингтон)*.

111 1. Прочитайте текст. Розгляньте діаграму, ознайомтеся з даними соціологічного опитування.

Під час проведення всеросійського опитування населення, у якому взяли участь понад 1000 осіб, респондентам запропонували відповісти на запитання: «Чи хочеться вам уранці йти на роботу?»

Думки розподілилися таким чином:

2. Проаналізуйте дані соцопитування, визначте ймовірні причини такого ставлення людей до праці. Запропонуйте заходи, які сприятимуть зміні ставлення на краще.

3. Складіть і запишіть висновок із вказаними причинами і вашими пропозиціями.

4. Як соціолог, оприлюдніть результати соціологічного опитування, прокоментуйте їх і зробіть висновок. Закінчіть виступ пропозиціями.

112 Прочитайте речення. Замініть виділені слова антонімами й перебудуйте прості речення в складні, вносячи відповідні

смислові, лексичні та структурні зміни. Запишіть змінені речення.

Зразок. *Степан категорично відмовився їхати з нами на пікнік, тому що в нього запланована важлива нарада.*

1. Степан **охоче погодився** *(Д. Кешеля)*. 2. **Зараз** ми **підніземося** на третій поверх *(Р. Самбук)*. 3. Двері **відчинилися** *(Б. Грінченко)*. 4. Дедалі[1] **менше** стає надворі людей *(А. Головко)*. 5. Пляма все **яснішала й ширшала** *(І. Нечуй-Левицький)*. 6. **Коротшали** дні *(З. Тулуб)*. 7. Вона **запізниться** на причал *(О. Іваненко)*. 8. Про те **ніхто ніколи** не дізнається *(О. Жовна)*.

113 1. Перекладіть і запишіть українською мовою висловлювання Миколи Чернишевського, поясніть, як ви його розумієте. Поміркуйте вголос над тим, що для вас означає любити людину.

Что значит любить человека? Это значит радоваться тому, что хорошо для него, иметь удовольствие в том, чтобы делать всё, что нужно, чтобы ему было лучше.

2. Зробіть синтаксичний розбір другого речення.

114

1. Прочитайте речення, укажіть на порушення порядку слів, з'ясуйте, як воно впливає на точність (адекватність) сприймання і логічність висловленої думки.

2. Відредагуйте і запишіть речення, що потребують правки.

1. Основна ідея вірша — це віра в щасливе майбутнє поета. 2. Микола одружився на гарній дівчині з чорними бровами і довгою косою, яку звали Нимидорою. 3. Поруч із ним стояв худенький хлопчик років восьми *(М. і С. Дяченки)*. 4. З неба сяяло сонце, по якому пливли хмарки. 5. Посилено боротьбу з порушенням правил дорожнього руху з боку державтоінспекції. 6. Максим відмовився дочасно[2] разом з усіма студентами складати екзамени. 7. Вірші, написані недоступною мовою для дітей, не варто публікувати. 8. Людина неспроможна виконати складне завдання, що не має вищої освіти. 9. Дехто зі студентів уже прийшли з лекцій, які навчаються в другу зміну. 10. Згадував Тургенєв про вперше прочитану комедію самим Гоголем.

115

Зробіть усі можливі логічні й граматичні перестановки слів у наведених реченнях (спочатку усно, потім — письмово), поясніть, як це впливає на точність висловленої думки.

1. «Чи не хотів би ти поїхати влітку в Карпати?» — запитав у сина батько. 2. Повертаючись додому з роботи, дівчина випадково

[1] *Дедáлі* — все (*рос.* всё более).

[2] *Дочáсно* — *рос.* досрочно.

зустріла колишнього однокласника. 3. Кар'єру він зробив завдяки престижній освіті й наполегливому характеру. 4. Після лекцій Олесь поїхав не додому, а до хворої бабусі. 5. Спізнившись на поїзд, вони змушені були летіти літаком. 6. Вчора після захисту дисертації тато прийшов додому пізно. 7. Мені шкода змарнованого[1] часу. 8. А хіба ви не вважаєте практику ефективною? — поцікавився декан.

Мистецтво переконувати

116 Спишіть висловлювання Олександра Довженка. Погодьтеся з думкою письменника або аргументовано спростуйте її.

Від людського життя і навіть від життя цілих поколінь залишається на землі тільки прекрасне.

Розрізняйте:

людськи́й (рос. *человеческий*) — прикм. до **люди**, який належить людям або складається з людей: *рід людський.*

лю́дяний (рос. *человечный*) — який доброзичливо, уважно, чуйно ставиться до людей: *людяний чоловік.*

лю́дний (рос. *многолюдный*) — багатолюдний: *людне місце, на майдані людно.*

117 1. Прочитайте уривок, зосереджуючи увагу на виділених реченнях і визначаючи своє ставлення до висловлених думок.

2. Перегляньте текст на с. 257–258 (вправа 400). Порівняйте позиції власника «Ауді» й селянина. Поясніть, яка з них викликає повагу, а яка — обурення і чому.

Він був у поганому настрої. Тільки-но купив машину, чорну «Ауді», а тепер от доводиться «вбивати» її на поганій дорозі. Якщо це взагалі можна назвати дорогою. **У цій країні ніколи не було якісних доріг. І ніколи не буде.**

Він дратувався[2] і скрипів своїми білосніжними зубами, на які витратив грошей не менше, ніж на машину. Адже він хотів бути європейцем, цивілізованою людиною, власником досконалого рота. То й витрачав на це гроші. Він був готовий платити за класні речі. За цю надійну німецьку машину, за престижний швейцарський годинник...

---

[1] *Змарно́ваний — рос.* истраченный попусту.

[2] *Дратува́ти(ся)/роздратува́ти(ся) — рос.* раздражать(ся).

Не любив цю країну. Хоча народився і виріс тут, завжди почувався чужим. А коли вперше побував у Європі, то раптом зрозумів, що справжня його батьківщина — там. Де налагоджене життя, де люди цінують себе і свою працю, де панує усталений[1] спокій столітніх традицій.

усталені традиції

У Європі безліч старовинних містечок із ратушами, соборами, цілими вулицями будинків, у яких люди жили століттями. А тут будинок, зведений до революції і досі цілий, здавався дивом і був рідкістю. Чому там усе залишалося, а тут усе зникало, до того ж швидко і невпинно[2]? Там кожна людина, кожне покоління щось лишали для прийдешніх, а тут...

Майбутнього тут у нього не було й не могло бути.

Він їхав дуже повільно, обминаючи ями і роззираючись на обидва боки. Дика природа навколо. Колишні поля, поросли чагарниками, а подекуди й деревами, ліси на далеких пагорбах, кілька порослих очеретом озер.

Зупинив машину, вийшов. Умить відчув спеку, від якої був захищений у салоні з кондиціонером. Скривився. **Не любив природи й не розумів оцих її красот. Природа здавалася йому чимось ворожим.** Він був міською людиною, і коли опинявся на природі, то завжди натрапляв[3] на якісь неприємності. То комарі покусають, то вжалить кропива, то дощ, то вітер, то водорості у воді... **Він** ненавидів природу, **вважав, що людина має жити в місті, де все пристосовано для неї.**

натра́пити на *що-небудь*

Повернувся в машину й мимохіть відчув задоволення. Як йому було тут комфортно — у прохолоді, у спокійній джазовій музиці, у цьому шкіряному кріслі. Усміхнувся сам до себе і рушив з місця. Він жив у цій країні лише тому, що заробляв гроші. Робив накопичення, купував акції, щоб років за 10–15 забратися звідси й поїхати жити до Європи. Скоріше за все в Мюнхен — таке велике й доглянуте[4] місто.

скоріше за все

догля́нутий

Він не вірив, що в цій країні щось може змінитися *(За В. Івченком).*

3. Обґрунтуйте власну позицію, порівнюючи погляди чоловіка і свої на матеріальний і духовний виміри життя людини. Розкрийте ваше ставлення до таких понять:

---

[1] *Уста́лений* — *рос.* устоявшийся.

[2] *Невпи́нно* — *рос.* неустанно.

[3] *Натра́пити/натрапля́ти на що-небудь* — *рос.* столкнуться /сталкиваться с чем-нибудь.

[4] *Догля́нутий* — *рос.* ухоженный.

— Батьківщина, її майбутнє;
— потреба працювати для блага співвітчизників і власного благополуччя;
— матеріальні блага, здобутки цивілізації;
— природа й екологія;
— місто і село;
— мета і способи заробляння грошей;
— плани на майбутнє.

4. Проаналізуйте мовностилістичні засоби (зокрема групи лексики за значенням і походженням, види речень за будовою); з'ясуйте їх роль у забезпеченні інформативності тексту, послідовності та логічності викладу, у змалюванні образу чоловіка й ставлення автора до нього та його життєвої позиції.

118 Ознайомтеся з правилами, які допомагають переконувати співрозмовника. Які правила ви вважаєте найважливішими? Обґрунтуйте свою думку.

Як переконати співрозмовника

1. Правило перше (правило Сократа).

Щоб позитивно вирішити важливе питання, поставте його на третє місце. Розпочніть бесіду із двох простих для співрозмовника питань, які легко вирішити на вашу користь.

2. Правило друге.

Розпочинайте бесіду з того, що об'єднує ваші погляди, а не з того, з чим ви незгодні.

3. Правило третє (правило Гомера).

Щоб говорити якомога переконливіше, використовуйте тільки вагомі аргументи. Наводьте їх у такій послідовності: важливі — менш важливі — найважливіші. Не надуживайте[1] аргументами.

4. Правило четверте (правило Паскаля).

Не заганяйте співрозмовника у глухий кут. Дайте йому можливість гідно вийти із ситуації, і він підтримає вашу позицію.

5. Правило п'яте.

Не заганяйте себе у глухий кут. Поводьтеся впевнено.

6. Правило шосте.

Перевіряйте, чи правильно ви розумієте один одного.

7. Правило сьоме.

Виявляйте повагу до співрозмовника. Не іронізуйте. Якщо є потреба сказати, що він неправий, — робіть це коректно.

---

[1] *Надуживáти/надужúти — рос.* злоупотреблять/злоýпотребить.

8. Правило восьме.
Будьте уважним слухачем.
9. Правило дев'яте.
Уникайте конфліктів.

Розрізняйте:

ознайо́мити(ся) (рос. *познакомить(ся)* — подати відомості, поінформувати кого-небудь про щось (самому здобути інформацію): *ознайомити(ся) з документами.*

познайо́мити(ся) (рос. *познакомить(ся)* — познайомити; завести знайомство з ким-небудь: *познайомити(ся) з дівчиною.*

119 1. Прочитайте висловлювання, з'ясуйте, чи містять вони нелогічні або суперечливі твердження, одне з яких спростовує інше.

2. Підтвердіть висловлені думки власними доказами або аргументовано спростуйте їх.

1. Немає нічого важчого, ніж неробство *(Августин)*. 2. Чим багатший внутрішній світ людини, тим вона бідніша *(О. Перлюк)*. 3. Бути готовим до війни — найефективніший спосіб зберегти мир *(Дж. Вашингтон)*. 4. Слава великих людей завжди повинна вимірюватися способом, яким її було здобуто *(Ф. Ларошфуко)*. 5. Якщо ви поважаєте своє добре ім'я, спілкуйтеся з хорошими людьми. Краще бути самотнім, ніж у поганій компанії *(Дж. Вашингтон)*. 6. Ніщо так не відроджує людину, як любов, і ніщо так не вбиває людину, як та ж любов *(М. Стельмах)*.

120 1. Прочитайте твердження, частина з яких може бути приводом для дискусії.

2. Виберіть з-поміж тверджень одне (запропонуйте власне), вибудуйте до нього систему аргументів на користь вашої точки зору. Доведіть правильність своєї позиції.

1. Книгу замінить Інтернет. 2. Телебачення шкідливе. 3. Лікарем бути просто. 4. Реклама дратує. 5. Шкільна форма потрібна. 6. Підліткам — повну свободу. 7. Дорослі не розуміють дітей. 8. Непрестижні професії існують. 9. Професія не впливає на характер. 10. Вища освіта обов'язкова для всіх. 11. Медицина має бути платною. 12. У місті жити краще.

Розрізняйте:

ві́рний (рос. *верный*) — відданий, який ніколи не зраджує[1] і заслуговує на довіру: *вірний друг, вірна дружина.*

пра́вильний (рос. *правильный, верный*) — безпомилковий: *правильна відповідь, правильне рішення.*

Робота в парах

121 Розіграйте діалог за поданим початком.

— Я мрію здобути вищу освіту і виїхати на постійне місце проживання за кордон. Надто довго чекати, доки життя в Україні досягне європейського рівня...

122 Складіть зв'язне висловлювання на основі наведеної тези, обґрунтовуючи правомірність своєї позиції.

Еміграція — повільна і свідома[2] смерть в добробуті[3], достатку і вигодах.

123 1. Прочитайте текст (мовчки), доберіть до нього заголовок, визначте тип і стиль мовлення.

Замечал ли ты, как красива поляна в цветах и как сиротливо смотрит она в спину тем, кто опустошил её, охапками набрав цветы, которым предстоит быть выброшенными в первую же городскую урну! Зачем же обрывать лесные и полевые цветы? Гораздо лучше научиться по-настоящему их видеть и «слышать», и они многое расскажут вам о красоте, о времени, о погоде *(В. Песков)*.

2. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. З'ясуйте, за допомогою яких засобів стилістичного синтаксису автор досягає логічності мовлення.

3. Зробіть синтаксичний розбір першого речення, накресліть його схему.

124 Визначте види помилок і відредагуйте речення щодо точності їх смислу (у разі потреби запишіть два варіанти речень).

1. На ювілей мама запросила найближчу подругу та рідню. Вона обов'язково приїде. 2. Після того як гуртківці закінчують

---

[1] *Зра́джувати/зра́дити* — рос. изменять/изменить.

[2] *Свідо́мий* — рос. сознательный.

[3] *Добро́бут* — рос. благосостояние.

малювати пейзажі, керівник збирає їх і виставляє в залі. 3. Зустріти делегацію в аеропорту доручили співробітниці, яка прилетіла з-за кордону. 4. Це портрет до вірша, який я зараз пишу. 5. Однокласник сказав другові, у чому була його помилка. 6. Диван, який продає Давидов, непоганий, бо він ще не старий і на пружинах. 7. Мешканці житлових будинків № 3 і 13 по вулиці Сокольницькій підлягають виселенню в зв'язку з їх непридатністю[1] для життя. 8. Валя попередила, що не зможе приїхати до Лізи через хворобу її матері. 9. Молодий спеціаліст ввічливо обслуговує клієнтів і найкраще ремонтує комп'ютери, за що вони йому щиро вдячні.

Індивідувльні завдвння

125 Поширте речення в невеликі зв'язні висловлювання, розмірковуючи й роблячи припущення щодо тверджень, дій, подій і процесів.

1. Мовили пращури: «Мудрість не в словах, а в діяннях» *(Р. Іваничук)*. 2. З літами людина стає набагато досвідченішою і мудрішою *(В. Козаченко)*. 3. Щороку наприкінці жовтня Україна переходить на зимовий час. 4. Для нас вода — це сила, багатство, життя *(О. Гончар)*. 5. У вікні квартири на четвертому поверсі, де жив відомий учений, допізна горіло світло. 6. Водій часто залишав автомобіль поблизу дев'ятиповерхового будинку.

126 Доповніть міркування за рахунок аргументації кожного з наведених тверджень і запишіть висловлювання Івана Чендея, дібравши до нього заголовок.

Можна бути щасливим і в селі, і в місті. Можна бути і там, і там нещасливим...

127 1. Прочитайте звернення, визначте комунікативну мету автора, тему й основну думку висловлювання.

Люди добрі, друзі!

До вас звертається утаємничений спадкоємний голос наших далеких пращурів. На вас дивляться їхні благальні очі, заховані у височенних глибинах Космосу, які відбивають ясну блакить, тихі свічадові плеса, запашні луки, трунки[2] степів і лісів, шепіт зелених врун. Хай серце, душа й тіло ваше піднімається до Сонця над марно́тами[3] життя й буття.

---

[1] *Непридáтність* — *рос.* непригодность.

[2] *Трýнок* — пáхощі.

[3] *Марнотá* (ім. до *мáрний, даремний*) — *рос.* суетность.

Ставайте дочками й синами, а не пасинками своєї святої землі, держави, свого мудрого, наділеного найвартіснішими чеснотами великого народу.

Оздоровлюймо ж себе! Цілющим зелом, колективним мікрокліматом, взаємною увагою та повагою. Не ставаймо черствими, холодними і байдужими. Єднаймося: діди, батьки, діти та внуки. Один у полі не воїн. Нас мільйони. Хай єднає нас свята земля, історія, мова, прадавні благородні звичаї. Хай гордий і спадкоємний дух наших святих подвижників та великомучеників додає нам гордої величі та снаги, упевненості й надії. До праці! *(Є. Товстуха)*.

2. Спишіть звернення, підготуйте його виразне читання перед аудиторією.

Українська пісня

128 1. Спишіть висловлювання видатних особистостей про українську пісню. З'ясуйте, які її вартості[1] виокремлено та на які ще слід звернути увагу.

2. Складіть і запишіть власний афоризм про українську пісню.

1. О пісне вкраїнська! Дзвінка, невмируща, ти мука і радість, ти гнів і любов *(Р. Братунь)*. 2. Українська пісня — це бездонна душа українського народу, це його слава *(О. Довженко)*. 3. І кожного разу, коли я чую українську пісню, дивуюся: якими ж чарами слова володіє, яку ж душу й серце має народ наш! *(М. Подолян)*. 4. Шевченко й Леся виросли із пісні, до неї Пушкін спраглий[2] припадав, живився Гейне піснею народу *(М. Рильський)*. 5. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка і Чайковський, Барток і Стравінський користувалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови *(Д. Павличко)*.

129 1. Прослухайте текст, визначте комунікативну мету автора, тему й основну думку висловлювання; обґрунтуйте тип і стиль мовлення. Назвіть особливості української пісні, які розкриває Олександр Довженко.

Поетична біографія народу

Українська пісня! Хто не був зачарований нею, хто не згадує її, як своє чисте, прозоре дитинство, свою горду юність, своє бажання бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим?

---

[1] *Ва́ртість* — *рос.* достоинство.

[2] *Спра́глий* — *рос.* испытывающий жажду.

Л. Ментова. Колискова. *2009 р.*

Який митець не був натхнений[1] її багатющими мелодіями, безмежною широтою і красою її образів, її чарівною силою, що викликає в душі людській найскладніші, найглибші асоціації, почуття, думки і прагнення всього, що є кращого в людині, що підносить її до вершин людської гідності, до людяності, до творчості...

Який трудівник — ой у лузі та ще й при березі, чи у полі на роздоллі, чи серед степу широкого, чи на морі глибокому, чи у шахті під землею, чи на заводі за верстатом — не почував легкості й бадьорості од її геніального ритму?

Яка мати не співала цих легких, як сон, пісень над колискою дорогих дітей своїх?

Яка дівоча весна не приносила кохання на її крилах?

Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу... Це історія українського народу, народу-трудівника, народу-воїна, народу, що цілі віки бився, як лев, за свою свободу, що цілі віки витрачав усю свою силу, свою кров, своє життя, як казав великий Шевченко, «без золота, без каменю, без хитрої мови» на виковування в боротьбі свободи, права на повноцінне життя, на виявлення в житті всіх своїх здібностей!..

2. Які думки й почуття викликає у вас українська пісня? Яка з-поміж них — ваша улюблена і чим вона запала в душу?

3. Прочитайте поданий нижче теоретичний матеріал. Укажіть у тексті період, з'ясуйте, чим він виражений і яка його стилістична функція. Обґрунтуйте доцільність саме такого синтаксичного оформлення змісту.

4. Прочитайте виразно текст, додержуючись інтонації періоду.

130 1. Прочитайте виразно вірш, визначте його тему й основну думку. Зверніть увагу на порядок слів, з'ясуйте його роль у наданні змісту більшої точності й конкретності.

Пісні України

Є опери величні й гордовиті,
симфонії прославлені й гучні,

[1] *Натхне́нний* — *рос.* одухотворённый, вдохновлённый.

романси та елегії сумні,
концерти й фуги є несамовиті[1].

Хіба замало музики на світі?
Та змалечку лунали у мені
землі моєї чарівні пісні,
криштальними джерелами омиті.

Г. Латник

2. Визначте засоби синтаксичної організації тексту, з'ясуйте їх стилістичну роль.

131 Перекладіть і запишіть висловлювання українською мовою, поясніть, як ви їх розумієте.

1. Как гимнастика выпрямляет тело, так музыка выпрямляет душу человека *(В. Сухомлинский)*. 2. Согласитесь, что только величайшее искусство — музыка — способна коснуться глубины души *(А. Пушкин)*.

Пері́од — багаточленне складне речення, яке логічно і вичерпно виражає закінчену думку, оформлену інтонаційно. За смислом, граматичними та інтонаційними ознаками період умовно поділяється на дві частини. Перша вимовляється з висхідною[2] інтонацією, а друга — з поступовим[3] її пониженням.

Період виконує певні стилістичні функції. Він робить мовлення піднесеним, урочистим, емоційним. Періодичне мовлення надає оповіді епічності, передаючи рух, розвиток формування думки, а також взаємозв'язок явищ, подій, переживань, їх сконцентрованість.

Період як риторична фігура відомий із часів античності.

Виноград

Блищить виноград, ніби дощик рясний.
Він чистий, як небо, як сонце, ясний.

Говорять, що в соках вирує блакить,
***Що** зір виноградаря в ньому горить,*

***Що** труд і любов є у гроні п'янкім,*
***Що** гори карпатські відбилися в нім!*

Ю. Гойда

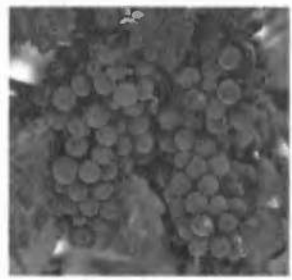

[1] *Несамо́витий — рос.* исступлённый, душераздирающий.
[2] *Висхідни́й — рос.* восходящий.
[3] *Поступо́вий — рос.* постепенный.

Робота в парах

132 Розіграйте діалоги, міняючись ролями. Запросіть на вечір романсу: а) подругу, яка любить класичну музику; б) друга, який ставиться до класичної музики байдуже.

133 Прочитайте виразно вірш. Укажіть період, визначте його стилістичну функцію. Охарактеризуйте інші мовні засоби творення образності у вірші.

Розмова Карпат з Ужем

Питаються в Ужа
Стрімкі верховини:
— Не жаль тобі, друже,
Текти з України?
Де з горами злився,
Де в долах не тісно,
Де так розповився,
Аж назву дав місту?
Де гори — як хори,
Струмочки — сріблянi?
Де цвіт-медобори
На кожній поляні?
Де сліпляться очі
Від сонця у гроні?
Спинитись не хоче
Вода на кордоні?.. —
Уж мовить Карпатам:
— Люблю переміни.
— Та я ж — закарпатець,
Я — син України!
Вода мого краю
Зі мною не сплине —
Я синім Дунаєм
Вернусь в Україну!

В. Василашко

134 1. Прочитайте виразно текст, визначте комунікативну мету автора, тему й основну думку висловлювання. Доберіть заголовок. Обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

Якщо ви, дорогі друзі, зумієте впродовж усього свого життя зберегти яскраву свіжість думки, кипучу енергію, творчу ініціативу, мужність і оптимізм, невситиму[1] жагу[2] знань, самовіддану[3] любов до праці, до Вітчизни, до людини, якщо ви зумієте не тільки зберегти, а й розвинути смак і любов до всього прекрасного, будь то красóти природи чи цінності світової культури, якщо ви завжди сприймаєте все чисте, світле, прогресивне, — то ви, незважаючи на вік, збережете на все життя молодість *(К. Скрябін)*.

2. Укажіть період, визначте особливості його будови й стилістичні функції.

3. Підготуйте виразне читання звернення до молоді від імені наставника й оприлюдніть його.

---

[1] *Невситúмий — рос.* ненасытный.
[2] *Жагá — рос.* жажда.
[3] *Самовíддaний — рос.* беззаветный, самоотверженный.

135 1. Прочитайте виразно поезію Максима Рильського, визначте комунікативну мету автора, тему й основну думку вірша, тип і стиль мовлення.

Речі прості і чисті люблю я:
Серце для друзів відкрите,
Розум до інших уважний,
Працю, що світ звеселяє,
Потиск[1] руки мозолястої,
Сині світанки над водами,
Шум у лісі зелений і шум золотий,
Спів солов'їний і пісню людську,
Скромну шипшину і горду троянду,
Мужність і вірність,
Народ і народи —
Я люблю.

2. Укажіть у вірші період, визначте спосіб його вираження і стилістичну функцію.

3. Складіть і запишіть період — багаточленне складне речення або вірш, які починалися б словами «Я люблю...».

Робота в групах

136 1. Напишіть колективного листа на телебачення (радіо) з проханням повторити музичну передачу, яку ви пропустили, або виконати вашу улюблену пісню чи улюблену пісню вашої вчительки, подруги (друга) з нагоди важливої події в їхньому житті. Не забудьте зазначити авторів пісні.

2. Оприлюдніть свій лист.

Гради́ція — це нанизування слів (засобів логічності й виразності) зі зростаючим або спадаючим значенням для збагачення висловленої думки, мовлення і посилення емоційного впливу на адресата.

При логічному наростанні підкреслюється, що кожна наступна частина висловлювання важливіша, ніж попередня.

Цю стилістичну фігуру використовують у всіх стилях мовлення. Особливо характерна вона для художнього і публіцистичного стилів. Наприклад: *Він постійно щось **вигадував, майстрував, винаходив, фантазував*** (Я. Дубинянська).

---

[1] *По́тиск — рос.* пожатие.

137 Прочитайте виразно уривки з віршів Максима Рильського; спишіть їх. Визначте спосіб вираження і стилістичну функцію градації.

1. Самовіддані руки
Будували, робили, творили
Свій високий і просторий
Сонцем пронизаний
Дім.

2. Благодатний, довгожданий,
Дивним сяйвом осіяний
Золотий вечірній гість
Впав бадьоро, свіжо, дзвінко
На закурені будинки
Зголоднілих передмість.

138 1. Доберіть заголовок і спишіть текст, обґрунтуйте розділові знаки.

2. Підкресліть слова, що мають зростаюче (спадаюче) значення, поясніть стилістичну функцію градації.

Весна починалась на озері. Десятки разів на день воно мінило свої барви, свій настрій. То воно сліпуче мигтіло під сонцем; то, хмурячись, бралося сталлю, а вдалині вже переходило в ніжно-зелене і знову світле; то вкривалось рожевим бадьорим трепетом, коли високі відблиски заходу лягали на нього... *(О. Гончар).*

139 1. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

Сенс[1] життя

«Двічі люди на світі не живуть», — говорить народна мудрість. Але є багато й таких, що й один раз не вміють, як слід, прожити під сонцем... Без мети, без прагнень[2], без тривог і жертв людське існування неможливе; життя — це не розкішний сад, у якому ростуть тільки квіти та ще райські яблука. В житті людському, мов на довгій ниві, буває всяке. Жити — значить боротися, діяти, можливо, помилятися, падати, вставати, щоб знову горіти чистим вогнем, зігрівати тим полум'ям інших і залишити по собі добру пам'ять. Життя людське багатогранне, і кожна його пора по-своєму прекрасна. Зумій тільки це вчасно збагнути й оцінити *(І. Цюпа).*

[1] *Сенс — рос.* смысл.
[2] *Прáгнення — рос.* стремления.

2. Випишіть речення, що розкриває основну думку тексту, підкресліть у ньому головні члени, визначте вид за будовою.

3. Знайдіть у тексті градацію, з'ясуйте її стилістичні функції.

Паралелі́зм — це паралельне зображення явищ із різних сфер життя, показ одних явищ на тлі інших, зіставлення їх переважно[1] за ознакою дії.

Паралелізм близький до порівняння і характерний для українських народних пісень. Він передбачає однотипність синтаксичних елементів речень, розміщених паралельно в суміжних абзацах, фразах, рядках, строфах. Наприклад: 1. *Ой не шуми, луже, зелений байраче, не плач, не журися, молодий козаче!* 2. *Червона калина, листя зелененьке, зачекай на мене, дівча молоденьке* (Народна творчість).

У різних стилях паралелізм виявляється по-різному. Художнім текстам він надає стрункої ритміко-мелодійної організації. У текстах наукового та офіційно-ділового стилів паралелізм використовують для логічного членування висловлювання, підкреслюючи рівнозначність змісту його частин.

140 Прочитайте виразно вірш. Укажіть паралелізм, визначте спосіб його вираження; охарактеризуйте стилістичну функцію.

Щось небесно-глибоке радує,
Наче мамина пісня-райдуга,
Наче цвіт мелодії Лисенка,
Наче світ великодньої писанки,
Наче ніжні любові пломені,
Наче зіроньки дальньої промені,
Наче сміх дружини коханої,
Наче очі Анни Багряної,
Ті, що стануть комусь відрадою...
Щось небесно-глибоке радує.

С. Литвин

141 1. Прочитайте уривки з твору Івана Нечуя-Левицького, простежте, як автор передає різні відчуття під час сприймання класичної музики. З'ясуйте, якими мовними засобами він їх виражає.

1. Полилась класична музика. Почалась Бетховенова «Sonata apassionata». Загриміли акорди, міцні, як сталь, дужі[2], глибокі, як

[1] *Перева́жно — рос.* преимущественно.
[2] *Ду́жий — рос.* сильный, мощный.

Дж. К. Стілер.
Л. ван Бетховен. *1820 р.*

море. Гук лився, переливався дужими хвилями. Мелодії сиплються, переплутуються в якомусь хаотичному безладді. Бачу якийсь хаос, ніби до сотворіння світу. **Бачу, ніби кругом мене хвилюють збурені стихії.** Не то море, не то земля. Небо червонувате. Хмари багряні. **Акорди клекочуть, і переді мною ніби клекоче море, облите червоним світлом.** На чорних скелях гір стримлять якісь велетенські ліси, сягають верхами чорних хмар. Акорди пішли в нелад, — і спинились, наче струни разом порвались: і мені здається, що луснули[2] й розсипались гори, скелі зникли в морі.

сяга́ти/сягну́ти

2. А далі знов полилися вже дивні мелодії, співучі, глибокі та ясні. Мелодії стали виразні, неначе пісні. Ніби ясне сонце виглянуло з хмар. Блиснуло синє небо. Море втихло. Гори й ліси ніби засміялись. **Полилась виразна мелодія, урочиста, велична. Щось високе почулося в тих мелодіях.** Музика ллється, мов тиха вода, колише мої нерви, заспокоює, тішить, повіває, ніби теплим вітром, і наводить чарівні мрії. Здається мені, що я в якомусь храмі. Світло ллється крізь червоні та сині шибки. Орган грає урочисті гімни. Мелодії ллються попід склепінням[3], лунають десь високо-високо й летять у небо. Чую в тих мелодіях гаряче кохання людського серця, щастя, любов...

уроčíстий

2. Виконайте одне із завдань на вибір:

а) виберіть і спишіть один з уривків, дібравши до нього заголовок. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень.
Відпрацюйте виразне читання уривка для виступу на вечорі класичної музики.

б) виберіть твір класичної, народної або естрадної музики, який вам найбільше подобається, і прослухайте його. Доберіть заголовок і напишіть твір-мініатюру про свої від-

---

[1] *Дю́жий — рос.* сильный, мощный.
[2] *Лу́снути/лу́скати — рос.* треснуть/трескать.
[3] *Склепі́ння — рос.* свод.

чуття від слухання улюбленої мелодії (пісні), використовуючи період і градацію.

142

Перечитайте тексти попередніх вправ на музичну тематику, доберіть додаткову інформацію з інших джерел. Підготуйте повідомлення на одну з поданих тем тривалістю 2 хвилини до конференції «Музика в нашому житті».

1. Яка музика потрібна сьогодні? 2. Сучасна музика. Яка вона? 3. Якій музиці віддати перевагу — класичній чи сучасній, складній чи простій? 4. Чи існує мода на музику? 5. Музика і молодь. 6. Мій улюблений композитор. 7. Мій улюблений співак (моя улюблена співачка). 8. Мій улюблений гурт. 9. Моя улюблена пісня.

Час будувати...

143 1. Прочитайте виразно уривок із книги Екклезіаста. Прокоментуйте кожен рядок тексту, з'ясуйте, на яких смислових протиставленнях він побудований і чим вони виражені. Поясніть, як впливають антоніми на чіткість і точність вираження думки.

Для всього свій час, і час кожній справі під небесами.
Час народжуватись і час помирати.
Час садити і час вирвати посаджене.
Час руйнувати і час мурувати.
Час плакати і час сміятися.
Час ридати і час танцювати.
Час розкидати каміння і час збирати каміння.
Час обіймати і час уникати[1] обіймів.
Час шукати і час дати загубитися.
Час заощаджувати і час витрачати.
Час пороти і час зшивати.
Час мовчати і час говорити.
Час любити і час ненавидіти.
Час для війни і час для миру.

уника́ти

2. Опишіть усно ситуацію, у якій доречне таке висловлювання, оприлюдніть його з урахуванням вимог до публічного мовлення.

---

[1] *Уника́ти/уни́кнути — рос.* избегать/избежать.

Антите́за — стилістична фігура, **коли зіставляються протилежні поняття, явища, предмети для** підсилення враження і більшої переконливості[1], **контрастної характеристики**, створення яскравішого образу, картини.

Наприклад: *Одна гора **высокая**, а другая **низька**... Одна мила **далекая**, а другая **близька*** (Народна творчість).

Антитезу покладено в основу пізнання світу ще античними філософами: *небо — земля, день — ніч, світло — темрява, життя — смерть, добро — зло, правда — кривда, радість — горе.*

144 1. Спишіть речення, поясніть, як ви розумієте афоризми. Визначте антитезу, з'ясуйте, чим виражена ця стилістична фігура та яка її роль у передаванні висловленої думки.

1. Справжній показник[2] цивілізації — не рівень багатства й освіти, не величина міст, не рясні врожаї, а обличчя людини, яку виховує країна *(Р. Емерсон)*. 2. Уподібнюйся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається вона догори *(Г. Сковорода)*. 3. Тінь чорна стрімко падає униз — то білий голуб так злітає вгору *(Л. Костенко)*. 4. Земля пахне торішніми травами і молодою м'ятою, **вічністю і миттю** *(Гр. Тютюнник)*. 5. Така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, і вмирає, щоб цвісти *(М. Коцюбинський)*.

2. Поясніть правопис виділених слів.

145 1. Прочитайте виразно вірш Віталія Іващенка. Визначте основну думку поезії, скажіть, чи поділяєте ви життєву позицію автора.

Чим більше думаю, тим менше розумію,
Чому людей нещасних стільки в світі.
Щасливий той, хто не втрача[3] надію
І вчиться все життя життю радіти.

2. Укажіть у вірші антитезу, розкрийте її стилістичні функції.

3. Спишіть вірш і вивчіть його напам'ять.

146 1. Прочитайте уривок із промови Цицерона, удумайтеся в його філософський зміст. Визначте комунікативну мету

---

[1] *Перекóнливість — рос.* убедительность.
[2] *Показни́к — рос.* показатель.
[3] *Втрача́ти/втра́тити — рос.* терять/потерять.

автора, тему й основну думку висловлювання, окресліть коло потенційних слухачів.

На нашій стороні бореться почуття честі, на тій — нахабство; тут — сором'язливість, там — розпущеність; тут — вірність, там — обман; тут — доблесть, там — злочин[1]; тут — чесне ім'я, там — ганьба[2]; тут — стриманість, там — розбещеність; словом, справедливість, помірність, хоробрість; усі доблесті борються з несправедливістю, розбещеністю, лінощами, усілякими пороками; нарешті, багатство бореться зі злиднями[3], порядність — з підлістю, розум — з безумом, нарешті, добрі надії — з повною безнадією. Невже при такому зіткненні, вірніше, у такій битві самі безсмертні боги не дарують цим прославленим доблестям перемоги над стількома і такими тяжкими пороками?

2. Укажіть у тексті антитезу, з'ясуйте, чим вона виражена та яка її роль у поглибленні й увиразненні змісту висловлювання.

3. Відпрацюйте виразне читання тексту для публічного виступу перед аудиторією. Поміркуйте над тим, хто може бути вашим потенційним слухачем, якою буде мета вашого виступу.

4. Оприлюдніть свій виступ.

147 1. Прочитайте виразно вірш Бориса Олійника. Зробіть припущення, кого мав на увазі поет в образі матері. Визначте основну думку вірша, з'ясуйте, на якому смисловому протиставленні вона ґрунтується і чим виражена антитеза.

Віддай усе, що взяв, і освятись,
Ще більше, ніж узяв, зумій віддати...
Стоїть на видноколі[4] світла мати —
У неї вчись.

2. Чи може цей чотиривірш стати вашим життєвим кредо? Поясніть.

3. Спишіть і вивчіть напам'ять виділені рядки.

---

[1] *Зло́чин* — *рос.* преступление.
[2] *Ганьба́* — *рос.* позор.
[3] *Зли́дні* — *рос.* нищета; огни
[4] *Видноко́ло* — *рос.* небосклон.

Е́ліпсис — це пропуск у реченні слова, яке легко відтворюється за смислом.

Ця стилістична фігура надає розмовному і художньому мовленню більшої динамічності, стислості, експресивності, виразно передає внутрішній стан людини. Наприклад: *На майдані пил спадає. Замовкає річ...* ***Вечір. Ніч*** (П. Тичина).

148 1. Прочитайте виразно текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення.

2. Укажіть еліптичні речення, визначте їх стилістичну роль.

3. Спробуйте відновити пропущені члени в еліптичних реченнях, з'ясуйте, як це вплине на зміст і на форму висловлювання.

Врешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю...

здрига́тися/ здригну́тися

Раптом усе гасне, вмирає. Здригаюсь[1]. Що таке? Звідки? Тінь? Невже хтось третій? Ні, тільки хмарка. Одна хвилинка темного горя — і вмить усміхнулось наліво — і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба. Наче хотіло злетіти. Тоді переді мною встала його безмежність, тепла, жива, непереможна міць. Вівса, пшениці, ячмені — все це зіллялось в одну могутню хвилю; вона все топить, усе забирає в полон...

Я тільки тепер побачив село — нужденну купку солом'яних стріх. Воно ледве помітне. Його обняли й здушили зелені руки, що простяглися під самі хати. Воно заплуталось у ниві, як у павутинні мушка. Що значать для тої сили оті хатки? Нічого. Зіллються над ними зелені хвилі й поглинуть[2]. Що значить для них людина? Нічого. Он вийшла в поле дрібна біленька цятка[3] і потопла у нім. Вона кричить? Співає? І робить рух? Німа безвладність просторів усе те ковтнула. І знов нічого *(М. Коцюбинський)*.

погліна́ти/ погли́нути

---

[1] *Здрига́ти(ся)/здригну́ти(ся)* — *рос.* вздрагивать/вздрогнуть.

[2] *Погли́нути/погліна́ти* — *рос.* поглотить/поглощать.

[3] *Ця́тка* — *рос.* точка, крапинка.

Особливим **прийомом конкретизації**, розвитку й поглиблення думки **є приєднувальні конструкції**. Вони слугують стилістичним засобом створення нових смислових відтінків, посилення емоційності, виразності й експресивності мовлення. Наприклад: *Над Тисою* ***цвітіння*** *абрикос.* ***Найперше. Недотóркане. Дитинне*** (Л. Дмитерко).

149 1. Спишіть речення. Укажіть приєднувальні конструкції, визначте їх стилістичну функцію.

Річка оскаженіла[1] від весняного натиску води. **Клекотіла. Вирувала. Вимагала простору** *(В. Бочарников).*

2. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень.

Парцеля́ція — поділ речення на окремі частини-речення, що мають більшу смислову наповненість, ніж звичайні члени речення.

Ця стилістична фігура збагачує й увиразнює мовлення завдяки підсиленню його логічної, смислової складової та інтонаційної експресії. Наприклад: *І слухає мій сум природа.* ***Люба. Щира. Крізь плач, крізь сміх*** (П. Тичина).

150 Прочитайте виразно вірш Наталії Кащук, визначте його тему й основну думку. Укажіть парцеляцію, з'ясуйте спосіб її вираження і стилістичну роль.

Твій скальпель. І моє перо.
Страждання. Віра. Зло. Добро.
Необорима бистрина,
Днів миготіння пелюсткове.
І дивовижна таїна
Оживлення і серця, й слова.
Тоді німіє крижана
Ворожа вічність. І єдна
Перо і скальпель крапля крові.

Підсиленню логічності мовлення сприяє **ретарда́ція — навмисне[2] уповільнення розповіді з метою зосередити увагу на важливій частині висловлювання**, відтермінувати[3] логічне завершення думки.

Ретардація дає можливість підтримувати інтерес читача (слухача) до кінця висловлювання і виступає у вигляді ліричних відступів, звернення до минулого героя, описів природи, філософських роздумів.

---

[1] *Оскажені́ти/скажені́ти — рос.* взбеситься/беситься.

[2] *Навмисний — рос.* преднамеренный.

[3] *Відтермінува́ти/відтермі́новувати — рос.* отсрочить/отсрочивать.

Логічність мовлення підсилюється рядом питальних речень і завершального ствердного. Цей прийом широко використовують у науково-популярній літературі, у публіцистиці.

Ретардація характерна для ораторських виступів.

151 1. Прочитайте уривок із повісті Василя Шевчука «Осяяння», визначте його тему й основну думку.

2. Укажіть ретардацію, проаналізуйте зміст відступів, скажіть, над яким проблемами вони спонукають замислитися. Визначте спосіб вираження ретардації, з'ясуйте, яку стилістичну функцію виконує цей прийом і як він сприяє підсиленню логічності мовлення.

Хлопці-хористи скинулися, купили чудову книжку й подарували на день народження. Не так давно він бачив її у чужих руках, просив-благав позичити на кілька днів, а тепер — вона лежить ось поруч і жде його уваги, його очей і серця, щоб віддати свої скарби.

Благословенна мить розгортання книжки! Благословенне людське одвічне прагнення пізнати мудре слово!

Світ немов розвиднівся, думки набрали чіткості й гостроти. Григорій тепер може віддатися роздумам, осмислити своє буття, пізнати глибше себе самого. Хто ти, Григорію Сковороду до? Слуга, придворний півчий чи вільна птаха степу? Мислитель чи споживач[1] чужих думок?

да́ти вичéрпну відповідь

Важкі запитання, складні. Знайти на них вичерпну відповідь не так то й просто.

Стара Еллада, елліни... Які події, постаті! Який яскравий спалах людського духу, мислі! Ми нині тільки прагнемо хоча б наблизитися до тих вершин, збагнути ті джерела, які живили Сократа, Арістофана, Софокла, Арістотеля...

Дивна людська душа, людина. Здавалося б, візьми все, досягнуте до тебе іншими, збагни, зберися з силою і йди вперед, хай трошки, крок чи два... Ні, вдає, що не було ніде нічого, що вся премудрість світу захована лише у нього в мозку, та й ту йому дістати ліньки чи ні́коли.

лі́ньки

Григорій бере до рук книжку в шкіряній твердій оправі й розгортає. «Спогади про Сократа», — читає і раптом зринає[2] думка-здо́гад: а може, премудрого зібралось так багато, що людству важко впоратися, зробити його набутком кожного з поколінь?

Мудрець Сократ, усевишній розум, проте, уникав достатків, влади, величі.

---

[1] *Спожива́ч* — *рос.* потребитель.

[2] *Зрина́ти/зри́нути* — спливати в пам'яті, зароджуватися.

Може, він боровся так за перемогу добра над злом і вічного над тимчасовим[1]?

Сократ не написав жодного слова, проте своє учення і спосіб свого життя послав у вічність, зробив набутком людства на всі часи!

Із нього, як із зерна, постали Платон, Арістотель і всі, що йдуть за ними. На Арістотелі, як на могутньому корені, тримається все філософське дерево кількох епох.

152

1. Як філософ, підготуйте фрагмент лекції для студентів (до трьох хвилин) про Григорія Сковороду як мислителя. Готуючи текст виступу, використайте матеріал із вправи 151 та інших джерел, а також риторичні фігури — період, градацію, антитезу, еліпсис, приєднувальні конструкції, парцеляцію, ретардацію та ін. Відпрацюйте виразне читання тексту.

2. Навчіться виразно читати поданий нижче вірш, яким ви розпочнете лекцію.

3. Виступіть перед аудиторією.

Григорій Сковорода

Блукаючи широкими світами,
збирав філософ мудрості врожай;
мов сонце, поспішав за виднокрай,
хоча гостинно й розчинялись брами.

І. Кавалерідзе. Пам'ятник Г. Сквороді. *м. Київ*

[1] *Тимчасо́вий — рос.* временный.

Він дорожив не грішми, а словами,
і щедрим був його думок розмай;
не вірив дурень їм, сміявсь глитай,
хоч був то міст між предками і нами.

А будівничий, що проклав той міст,
прийшов у Київ, звівсь на повен зріст
на людній площі древнього Подолу;

принісши подих мислі звіддаля,
постав у бронзі, мудрий, як земля,
простий, але — глибинний, ясночолий.

Г. Латник

Цвіт людського досвіду

153 Прочитайте текст, визначте його тему, комунікативну мету, тип і стиль мовлення. З'ясуйте, як логічність мовлення втілюється в афористичних висловах.

Афоризми

Афоризм — це цвіт людського досвіду. Доброякісно запилений, він може стати зародком не знаних ще плодів. Найбільше варті нашої уваги афоризми, залишені людьми, які розсудливо передбачили своє майбутнє і водночас зберегли минуле в стані, гідному повторення.

1. Слід по собі в пам'яті народу — це квінтесенція безсмертя.
2. Тільки розумна людина користується досвідом предків.
3. Знання коштовніше за гроші, гостріше від шаблі, сильніше від гармати.
4. Кожне покоління відходить з переконанням[1], що світ залишається без належної[2] опіки. Однак насправді світ ніколи не потребува́в людської опіки, а тому зберігся.
5. Дайте людині іскру надії — і вона витримає муки пекла.
6. Воля дурневі не служить.
7. Ду́рні йдуть у полон моди.

Чудові афоризми, сповнені людської мудрості й дотепності, ніколи не забуваються. Вони зберігаються в пам'яті століттями, переходячи з покоління в покоління *(П. Балей)*.

---

[1] *Переконáння — рос.* убеждения.
[2] *Налéжний — рос.* подобающий.

154 1. Спишіть афоризми, поясніть, як ви їх розумієте.

2. Проаналізуйте синтаксичну будову речень, мовні засоби (у тому числі засоби зв'язності — сполучникові та інтонаційні). З'ясуйте, як вони забезпечують логічність мовлення.

1. Не розум від книг, а книги від розуму створились *(Г. Сковорода)*. 2. Навчання без міркування не корисне. Думка без освіти — небезпечна[1] *(Конфуцій)*. 3. Більше думай — і тоді вирішуй *(Г. Сковорода)*. 4. Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися *(Г. Сковорода)*. 5. Умій не тільки дивитись, а й бачити *(В. Сухомлинський)*. 6. Будьте добрими — і станете щасливими *(Народна мудрість)*.

155 1. Прочитайте перське прислів'я, поясніть, як ви його розумієте. Підтвердіть висловлену думку власними доказами або аргументовано спростуйте її.

2. Зробіть синтаксичний розбір речення.

З усього, що мовиться, несказане — найкраще.

156 1. Перекладіть і запишіть українською мовою висловлювання Льва Толстого.

Земля, как воздух и солнце, — достояние всех и потому не может быть предметом чьей-либо собственности.

2. Підтвердіть думку російського письменника або спростуйте її, наводячи аргументи.

157 1. Спишіть речення, підкресліть авторський неологізм як член речення. З'ясуйте, наскільки влучно відтворює він суть певної пори року.

Ви помічали, що кожна весна зацвітає ніби по-новому, хоча суть її лишається та ж, суть її — сама весняність *(О. Гончар)*.

2. Складіть і запишіть речення з вашим власним неологізмом, який щонайточніше відображав би суть якого-небудь явища.

Робота в групах

158 1. Прочитайте байку в прозі «Тин[2] і Глек» Миколи Єременка. З'ясуйте, у чому алегоричність її змісту, кого мав на увазі

---

[1] *Небезпе́чний — рос.* опасный.

[2] *Тин — рос.* плетень.

автор в образах Тину і Глека. Визначте основну думку тексту, тип і стиль мовлення.

2. Закінчте байку мораллю (повчальним висновком) з одного-двох речень, зберігаючи стиль автора.

3. Прочитайте байку в особах разом із мораллю.

Тин і Глек

Відтоді, як Глек виліз на найвищий кілок, Тинові життя не стало. «Дивись, який я гарний, — вихваляється Глек, — який я красивий: жодної щербинки, боки облямовані золотавими смужками, всередині вилискує полива і виспівує вітерець... А ти?.. Плетиво діряве, обшарпаний, увішаний ганчір'ям, весь у бур'янах, а в дірки лазять собаки... Ха-ха-ха!.. Ганьба!»

Тин довго терпів наругу[1], та якось набрався сміливості й поспитав: «Слухай, добродію, а ти на чиєму кілку тримаєшся?.. Запам'ятай: коли я впаду, з тебе й друзки не залишиться...»

159 Прочитайте висловлювання Михайла Стельмаха, поясніть, як ви його розумієте. Погодьтеся з думкою письменника, наводячи власні докази, або аргументовано заперечте йому.

Життя — це трохи радості, трохи надій, трохи любові, а решта — скрипуче ярмо буденщини[2].

160 Прочитайте речення. З'ясуйте причини порушення логічності, усуньте алогізми й запишіть відредаговані речення. Поясніть свої дії.

1. На виборах кандидати намагалися якомога більше применшити заслуги один одного. 2. У творах Лесі Українки та Івана Франка достовірно описано сталінські репресії. 3. Єгипетські піраміди — це великі квадратні трикутники. 4. Тарас Бульба мав два сини й обидва хлопці. 5. Спартак очолив повстання рабів, а пізніше знявся в однойменному фільмі. 6. Це був ідеал чоловіка моєї мрії. 7. Учениця прочитала вірш спочатку мовчки, про себе. 8. Кармелюк перевернувся животом на спину і замріяно подивився в небо. 9. Гість

очóлювати/ очóлити

[1] *Нару́га — рос.* издевательство.
[2] *Буде́нщина — рос.* обыденщина.

позадкував[1] боком од вікна. 10. На боротьбу з Гуллівером повстали всі ліліпути — від малого до великого. 11. За ним біг звір, який стояв і зло дивився на Сергія. 12. Голосно цокав[2] сонячний годинник.

Робота в парах

161 1. Прочитайте матеріал, з'ясуйте, чи властива поданим абзацам єдність і логіка викладу і чи можна його вважати текстом.

Про пам'ять

Ось чому так важливо виховуватися в моральному кліматі пам'яті: пам'яті сімейної, пам'яті народної, пам'яті культурної.

Совість — це в основному пам'ять, до якої прилучається моральна оцінка зробленого. Але якщо зроблене не зберігається в пам'яті, то не може бути й оцінки. Без пам'яті немає совісті.

У цьому величезне моральне значення пам'яті. «Безпам'ятна» — це насамперед людина невдячна, безвідповідальна, а отже, і нездатна на добрі, безкорисливі[3] вчинки.

Пам'ять — подолання[4] часу, подолання смерті.

Безвідповідальність породжується неусвідомленням того, що ніщо не минає безслідно... *(Д. Лихачов)*.

2. Розташуйте розрізнені абзаци в логічній послідовності так, щоб вийшов текст; обґрунтуйте саме таку логіку викладу й використання засобів зв'язку.

3. Визначте тему й основну думку тексту, обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

162 1. Як фольклорист, підготуйте виступ на дві хвилини перед молодіжною аудиторією на тему «Чого вчать давні афоризми».

З цією метою доберіть 10–15 найбільш повчальних афоризмів із підручника й інших джерел, проаналізуйте їх виховний потенціал і розмістіть за ступенем важливості.

2. Складіть текст виступу. Оприлюдніть його.

Залікове завдання

163 Напишіть твір на одну з тем.

1. Що я ціную в людях. 2. Чого я чекаю від майбутнього. 3. Що я роблю для здійснення своєї мрії. 4. Яку роботу я хочу мати в

---

[1] *Позадкува́ти/задкува́ти — рос.* попятиться/пятиться.

[2] *Цо́кати/цо́кнути — рос.* тикать/тикнуть.

[3] *Безкори́сливий — рос.* бескорыстный.

[4] *Подола́ння — рос.* преодоление.

майбутньому. 5. Як я розумію щастя. 6. Що я засуджую. 7. Який будинок я мрію збудувати. 8. Що означає жити красиво. 9. Що таке справжня культура.

Запитання і завдання

1. Яке мовлення логічне? Назвіть основні умови логічності мовлення.
2. Як виявляється логічність у різних стилях мовлення? Покажіть на прикладах.
3. Які знання і вміння потрібні для того, щоб оволодіти логікою викладу?
4. Як пов'язані логічність і точність мовлення? Покажіть на прикладах.
5. З'ясуйте на прикладах роль порядку слів у дотриманні логічності мовлення.
6. Охарактеризуйте основні риторичні фігури, які підсилюють логічність мовлення. Проілюструйте прикладами.
7. Яких умінь потребує вміння переконувати?

§ 4. Чистота мовлення

Вилив душу в пісні український народ — і живе наш народ у співучому слові

— українська пісенна культура;
— Великі Українці;
— культура мовлення й Інтернет;
— сюрпризи природи.

— удосконалювати власне й чуже мовлення щодо чистоти — відповідності всіх його елементів нормам сучасної української літературної мови;
— вдосконалювати перекладацькі вміння й навички.

Чистота мовлення — цілковита його відповідність нормам літературної мови.

Чистим уважають правильне мовлення, у якому не порушено орфоепічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, правописні та інші норми.

Для чистого мовлення характерні такі ознаки:
— чітка, виразна, правильна, безакцентна вимова (дикція);
— правильне наголошування слів;

— відповідність інтонації змісту мовленого;
— уживання слів згідно з мовними нормами та ін.

Чисте мовлення виключає стилістично невмотивоване, недоречне використання нелітературних слів (просторічних, вульгарних, жаргонних і діалектизмів), професіоналізмів, слів іншомовного походження, ділової лексики, канцеляризмів.

164 1. Прочитайте текст, визначте його комунікативну мету, тему й основну думку, тип і стиль мовлення.

Анатолій Солов'яненко

Навесні 1962 року на сцену Жовтневого палацу культури вийшов вродливий молодий чоловік, доти нікому **не відомий** викладач нарисно́ї геометрії Донецького політехнічного інституту Анатолій Солов'яненко.

Зал принишк[1] у чеканні... І раптом зазвучав небесної сили й краси дзвінкий могутній голос, що заполонив серця людей. Всі посхоплювалися[2] зі своїх місць, рядами довго перекочувалися гучні хвилі-оплески, чудового виконавця не відпускали зі сцени.

прини́шкнути

То був справді зоряний рік для **донеччанина** з унікальним голосом. Його відразу ж зараховують стажистом Київського оперного театру. Того ж року, після тріумфального виступу на Міжнародному форумі в Москві, він виграє конкурс на право стажуватися в Мілані, у знаменитому «Ла Скала».

Упродовж трьох років Анатолій Солов'яненко навчався в уславленому італійському оперному театрі разом із Муслімом Магомаєвим,

Оперний театр «Ла Скала». *м. Мілан*

[1] *Прини́шкнути* — *рос.* притихнуть.
[2] *Схо́плювати(ся)/схопи́ти(ся)* — *рос.* вскакивать/вскочить.

на відмі́ну від *кого-небудь*

Віргіліусом Норейкою та іншими видатними співаками світу, кожен з яких, на відміну від нього, мав вищу музичну освіту й лауреатські звання.

Співом Анатолій перейнявся[1] від батьків. **Він на льоту схоплював пісні, мелодія сама лилася з грудей.** Хлопець охоче виступав на шкільних вечорах. **Його називали соловейком.**

Здобувши спеціальність **інженера-конструктора**, Анатолій Солов'яненко не полишає пісні й бере приватні уроки вокалу в Олександра Коробейченка. Упродовж десяти років педагог з вокалу вигранює техніку, виразність і чистоту звучання голосу свого учня.

Добираючи **пісенний** репертуар, Анатолій Борисович вибирав те, що лягало на серце, а ще — твори маловідомі, **незаспівані**. Солов'яненко вливав у них свіжий струмінь, додавав нових барв. Візитними картками соліста стали такі перлини народної класики як «Дивлюсь я на небо», «Повій, вітре, на Вкраїну», «Місяць на небі», без яких неможливо уявити українську пісенну культуру.

Пісні у виконанні Анатолія Солов'яненка зачаровують людей, викликають в уяві неповторні українські пейзажі — і широкі лани, і донецькі кряжі, й **карпатські** полонини, і льоноцвітні поліські ниви... Все це видиво відтворює прекрасний Солов'яненків голос. Син свого народу, він увібрав у серце всі наспіви рідного краю і натхненно[2] переливав їх у серця слухачів.

Про українського соловейка писали найіменитіші майстри оперної сцени, а Іван Семенович Козловський говорив: «Ви, Анатолію, — як зливок золота. На вас чекає велике майбутнє».

Анатолій Солов'яненко побував з концертами у всіх республіках колишнього Радянського Союзу. Він не раз виступав у залах, де його із захопленням слухали сильні світу цього. Співака з України тріумфально приймали театри Берліна і Варшави, Будапешта і Праги, Бухареста і Софії. Його унікальним голосом заслуховувались Італія і Канада, США та Куба, **Аргентина** й **Бразилія**, Японія та Австрія.

Коли Анатолій Солов'яненко першим із радянських оперних співаків виступав у знаменитій нью-йоркській «Метрополітен-опера», куди запрошують найкращих співаків планети, переповнений зал із захватом сприймав його арії, неперевершені верхні ноти.

неперева́ршений

Американська преса назвала Солов'яненка найкращим з усіх тенорів, які звучали на цій сцені. Найвищу оцінку підтвердило і керівництво театру: «Такий сильний і красивий голос на нашій сцені ще не звучав». Артистові

---

[1] *Перейня́ти(ся)/перейма́ти(ся)* — *рос.* проникнуть(ся)/проникать(ся).

[2] *Натхне́нно* — *рос.* вдохновенно.

пропонували багаторічні контракти, але на перешкоді стояла[1] «залізна завіса».

стояти на перешкóді

Про людські якості співака, його активну громадянську позицію, патріотизм свідчить хоча б такий факт із його біографії. Коли 1980 року Анатолій Солов'яненко був удостоєний найвищої Ленінської премії, то грошову її частину — 10 тисяч карбованців — він віддав у Фонд миру. Великий майстер воістину неперевершеного співу, Анатолій Солов'яненко здобув і найпрестижнішу в Україні Шевченківську премію.

Анатолій Солов'яненко назавжди увійшов в історію не тільки українського, а й світового оперного мистецтва *(За А. Мельничуком)*.

2. У чому унікальність особистості Анатолія Солов'яненка, чим приваблює він як людина? У чому секрет його неперевершеного таланту, як сприймали у світі українського співака? Розкажіть, що вам відомо про Великого Українця.

3. Проаналізуйте текст щодо дотримання вимог точності, логічності й чистоти мовлення.

4. Зробіть фонетичний розбір слів: *чеканні, дзвінкий, місць, пісні*. Поясніть правопис виділених слів. Розберіть за будовою слова *посхоплювалися, упродовж*. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень.

Просторі́чні слова (наприклад, *бешке́тник, бідола́ха, бреху́н, горла́ти, рачкува́ти, ски́глити* та ін.) мають знижений, згрубілий, іронічний відтінок. Ці слова вживають у розмовному мовленні, зрідка зі стилістичною метою їх використовують у публіцистиці.

У науковому та офіційно-діловому стилях уживання просторічних слів неприпустиме.

165 1. Прочитайте виразно гумористичну замальовку Павла Глазового.

Лист від кума із Сухума

Кума́ листа одержала з Кавказу від ку́ма:
«Привіт, кума, із курорта поблизу Сухума!
Був я вчора в питомнику, здєшнім зоопарку.
Там із мене мєстний майстер цокнув фотокартку.
Те, що в мене за плечима, — то не просто сітка,
А велика загорожа — шимпанзяча клітка.

[1] *Стоя́ти/ста́ти на перешкоді (заваді)* — рос. мешать/помешать.

Я на фоті получився разом з шимпанзою.
Та не сплутай: я спереду, шимпанза — за мною.

2. Знайдіть ужиті зі стилістичною метою відмінкові форми іменників, утворені неправильно під впливом діалектів і просторіччя. З'ясуйте, як цей стилістичний прийом доповнює характеристику персонажа, зокрема й іронічно-саркастичним ставленням автора.

166

Прочитайте речення. Укажіть випадки невмотивованого вживання розмовних, просторічних слів. Замініть їх літературними синонімами і запишіть відредаговані речення.

1. Хлопець аніскілечки не зніяковів[1]. 2. Цей чоловік змахує на Кірка Дугласа. 3. Аліна пішла в роздягалку, а потім працюватиме в читалці. 4. Син сусідки злигався[2] із сумнівною компанією. 5. Вікно відчинилося, і звідтіля визирнув заспаний господар. 6. Ось тутечки в мене засолені огірочки, а тамочки — перець і помідори. 7. В особистій бібліотеці Стаєцького підзібралась різна література: художня, історична, медична. 8. Збори добігали кінця[3], а в голові у головуючого ще не визріло конкретне рішення.

добіга́ти/добі́гти кінця́

167

1. Закінчіть кожне речення трьома варіантами висловлення думки так, щоб вийшли:
а) складносурядне речення;
б) складнопідрядне речення;
в) безсполучникове складне речення.

1. Дістав із кишені аркушика, поглянув на телефон *(Вас. Шевчук)*. 2. Вона була в захваті[4] від квіткових базарів *(О. Іваненко)*. 3. І раптом — лист... 4. На другий день тільки про це й говорили *(О. Довженко)*. 5. Біля воріт стояло таксі *(М. і С. Дяченки)*. 6. Унизу плюскотіла річка *(А. Головко)*. 7. На південь їхали найрізноманітніші люди *(Микола Хвильовий)*. 8. Оля любила тоді весь світ.

2. Продовжуйте виконувати аналогічну роботу впродовж місяця, використовуючи щодня одне речення із будь-яких джерел — періодики, художньої літератури, підручників, Інтернету.

---

[1] *Ніякові́ти/зніякові́ти* — *рос.* смутиться/смущаться.
[2] *Злига́тися* — *рос.* связаться.
[3] *Добіга́ти/добі́гти кінця́* — *рос.* приближаться/приблизиться к концу.
[4] *Бути у за́хваті* — *рос.* быть в восторге.

168

Прочитайте текст (мовчки). Перекладіть і запишіть текст українською мовою, дотримуючись вимог чистоти мовлення. Підготуйтеся висловити свої міркування щодо ролі музики у вашому житті.

Музыка

Мы живём в такое время, когда человеку нужно искать спасения от музыки. Но виной тому — не музыка, а некультурное обращение с ней и друг с другом.

Музыкальная сокровищница человечества столь безгранична, а современные средства записи и трансляции столь доступны и удобны, что не призвать музыку себе на помощь просто грешно. Главное — уметь пользоваться музыкой.

Чтобы музыка стала вашим ежедневным помощником, нужно внимательно изучать свои музыкальные пристрастия. При индивидуальном подборе и правильном способе слушания музыка — лучшее из лекарств.

Репертуар должен определятся вашими вкусами и склонностями. Люди, лишённые поддержки музыки, многое теряют *(По В. Леви)*.

169 1. Прочитайте уривок з оповідання «Баба Параска та баба Палажка» Івана Нечуя-Левицького.

2. Знайдіть лайливі[1] слова, з'ясуйте, з якою метою використовує їх автор. Поясніть, що втратив би текст, якби в ньому не було лайливих слів.

Ой, люди добрі! Що мені на світі Божому робити? Не можна з лихими[2] сусідами на селі вдержатись. Ніхто мені так не допік аж до живих печінок, як та капосна баба Палажка Солов'їха. Боже мій! Так уже її обминаю, обходжу десятою вулицею; отже не зачепить! А я, собі на лихо, вдалася добра. І Господи! Я б її довіку не зачепила, якби вона мене не зачіпала. На моє безголов'я і хати наші на однім кутку, і поля наші поруч.

Оце хіба ж не кумедія? Раз мій рябий підсвинок[3] уліз у Соловейків город, а мене тоді, як на біду, не було дома. Приходжу я додому — дивлюсь, а мій підсвинок висить на тину прив'язаний за задні ноги та ракотицями[4] дереться об хворост. Я — до його, а Солов'їха вже й вибігла з хати на поріг. Як роззявить рота!

«І сяка-така, бодай твоє порося вовки з'їли, і бодай ти вечора не діждала, як твій підсвинок поїв мою цибулю».

---

[1] *Лайли́вий — рос.* бранный, ругательный.
[2] *Лихи́й — рос.* плохой, недобрый.
[3] *Пі́дсвинок — рос.* поросёнок.
[4] *Ра́котиця — рос.* копытце.

А бий тебе сила Божа! Ще не чула, одколи живу, щоб свині цибулю їли! Глянула на свій город, а моєї цибулі — хоч би стебло: чисто всю вирвала Солов'їха. Я кинулась до неї, а вона стоїть на порозі та сичить[1] як гадюка: «Ой, люта ж я, люта! Не підступай, бо голову провалю кочергою!»

сичáти/ засичáти

І цур тобі, і пек тобі з твоєю цибулею!

Їй-богу, боюся жити на однім кутку з Палажкою. Хоч продавай хату й ґрунт та перебирайся на другий куток!

У розмовному мовленні вживання лайливих і вульгарних слів типу *морда, пика, здохнути* **неприпустиме**. Їх використання негативно характеризує мовця, свідчить про його неосвіченість, безкультур'я, провокує конфліктні ситуації, принижує людську гідність.

Робота в парах

170 Розіграйте діалог за поданим початком, підтверджуючи або спростовуючи висловлену думку аргументами.

— Сучасні фільми... Їх неможливо дивитись, якщо бачив хоча б один старий.

— Але ж старі фільми наївні, у чомусь примітивні, переважно чорно-білі...

— Попри все вони змістовні, цікаві, людяні, пропагують добро, світлі почуття. У них немає агресії, навпаки...

171

1. Прочитайте речення російською мовою та їх переклад українською. Укажіть помилки, допущені при перекладі, з'ясуйте їх причини.

2. Запишіть переклад правильно, користуючись словником.

1. Интернет теперь доступнее. — Інтернет тепер доступніше. 2. И это истинная правда! *(В. Астафьев)*. — І це правдива правда. 3. Открываю глаза — солнце. — Відкриваю очі — сонце. 4. Несмотря на яркое солнце, погода казалась ей холодноватой. — Не дивлячись на яскраве сонце, погода здавалась їй похмурою. 5. Лица на нём нет. — Обличчя на ньому немає. 6. Они встретились лицом к лицу. — Вони зустрілися лицем до лиця. 7. Не упрекай меня *(А. Куприн)*. — Не дорікай мене. 8. Он укоризненно покачал головой. — Він докірливо покачав головою. 9. Как-то избито. — Якось побито. 10. Разве не так? — Хіба ні? 11. Скрепя сердце он отпустил дочь. — Скриплячи серцем він відпустив дочку. 12. Распишитесь здесь, где птичка. —

[1] *Сичáти/засичáти* — *рос.* шипеть/зашипеть.

Розпишіться тут, де пташка. 13. Против ожидания, ветер был тих и тёпел. — Проти очікування, вітер був тихий і теплий. 14. Эта отрасль финансируется по остаточному принципу. — Ця галузь фінансується по остáточному принципу. 15. Укртелеком повысил тарифы за пользование радиоточкой. — Укртелеком підвищив тарифи за користування радіокрапкою. 16. Репортаж вёл наш специальный корреспондент в Японии Анна Вольнова. — Репортаж вела наша навмисна кореспондентка в Японії Анна Вольнова.

172 1. Прочитайте речення (мовчки), зверніть увагу на виділені слова. З'ясуйте, чому вони потребують особливої уваги при перекладі.

2. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, у разі потреби скористайтеся словником.

1. Их объединяло **редкое единодушие**. 2. На **следующий** день было воскресенье *(И. Тургенев)*. 3. **Прошёл** ещё месяц *(В. Гаршин)*. 4. Она была **одна** во всём доме *(А. Куприн)*. 5. Вода тут бежит, например, **ключевая**, родник *(И. Тургенев)*. 6. Мокрые цветы диких пионов горели на подоконнике, как **угли** *(К. Паустовский)*. 7. Букет был собран, **должно быть**, недавно *(К. Паустовский)*. 8. **Наступило наконец** время обеда *(И. Тургенев)*. 9. На завтрак подали яйца **всмятку**. 10. — А разве это не секрет? — **Разумеется** *(М. Лермонтов)*. 11. Метрдотель **отвешивал** поклоны. 12. Лошади **тронулись** *(И. Тургенев)*. 13. Максим **удалился** *(А. Толстой)*. 14. Самгин уже **не находил** эту девушку такой некрасивой, какой она показалась ему с первого взгляда *(Максим Горький)*. 15. Несчастье нисколько его не **изменило**, а, **напротив**, он стал ещё крепче и энергичнее *(И. Тургенев)*. 16. Дождь только **досаждал**, но дождь со снегом был просто невыносим.

Розрізняйте:

збі́рка (рос. *сборник*) — книжка, що містить твори одного автора, зібрані за певним принципом:
збірка поезій Максима Рильського.

збі́рник (рос. *сборник*) — книжка, що містить однотипні матеріали (документи, закони тощо):
збірник диктантів для 9 класу.

Жаргоні́зми, або сленгі́зми, — це слова, притаманні мовленню людей певної професійної або соціальної групи, наприклад: *лівий рейс* (поїздка з метою отримання незаконного заробітку); *вікно* (вільний час учителя між уроками або викладача між лекціями);

шпо́ра (шпаргалка); *заси́патися, зрі́затись* (не скласти іспит, залік); хвіст (нескладений екзамен або залік); *кайф* (задоволення); *руба́ти* (їсти); *охмуря́ти* (намагатись викликати симпатію); *сти́брити* (вкрасти); *ла́жа* (неприємність); *кльо́во* (чудово); *злиня́ти (зникнути); ажур (усе гаразд)* та ін.

173 1. Прочитайте текст, визначте його тему, комунікативну мету, тип, стиль і жанр мовлення.

2. Випишіть сленгізми, з'ясуйте їх значення. Поясніть, яку роль відіграють сленгізми в спілкуванні користувачів Інтернету і як вони впливають на чистоту мовлення.

Сленг віртуалів

Людина, яка вперше потрапила в Інтернет, часто не розуміє жодного слова на форумі або в чаті, користувачі якого послуговуються сленгом, що склався у Всесвітній павутині роками і розвивається з року в рік.

Що ви подумали б, якби прочитали таку фразу: «Аська здохла, кинь інфу на мило?» А насправді все просто — «аською» в Інтернеті називають програму ICQ, яка дає змогу друзям і знайомим швидко і зручно «розмовляти» (тобто листуватися). Програма має властивість підводити своїх господарів у найнесподіваніший[1] момент, і тоді інформацію посилають на «мило», тобто на звичайну електронну пошту. Ось іще кілька «перекладів» з віртуальної мови на буденну. Клава — клавіатура; мессидж (від англ. *message* — повідомлення) — повідомлення, лист; юзер (від англ. *user* — користувач) — користувач; баг (від англ. *bug* — технічний дефект) — помилка в програмі; вінт — вінчестер, жорсткий диск; батон (від англ. *button* — кнопка) — клавіша на клавіатурі; прога — комп'ютерна програма; нік — ім'я в мережі.

послуго́вуватися сле́нгом

несподі́ваний моме́нт

на мою ду́мку

Цікаве походження слова IMXO, яке часто трапляється в дискусіях і вважається ознакою культурного співрозмовника. Смисл цієї абревіатури — «на мою думку», «я так думаю». Виникла вона від англійського *in my humble opinion*, або «на мою скромну думку».

[1] *Несподі́ваний* — *рос.* неожиданный.

здáтний до нетривіáльних рішень

завдáти/завдавáти шкóди

Недосвідчений[1] користувач часто може почути на свою адресу «маляр», що в перекладі з англійської означає «слабак».

Найстрашніше слово в Інтернеті — «хакер» (від англ. *to hack* — успішно керувати). Спочатку так називали високопрофесійних програмістів, здатних до нетривіальних рішень. Такий програміст міг як принести велику користь, так і завдати значної шкоди. Сьогодні слово «хакер» означає зловмисника[2], який зламує в мережі комп'ютери, скачуючи інформацію, гроші з рахунків і заражаючи вірусами комп'ютери законослухняних користувачів *(За М. Фроловим)*.

174

1. Прочитайте текст. Визначне особу імовірного[3] оповідача та історичний час, про який ідеться. Сформулюйте основну думку тексту, тип і стиль мовлення.

Морозний березневий ранок. Далеч виблискує в перинах снігів. Я одержав завдання від командування і йшов по насту прямо до нанесеної на карту цілі.

По дорозі до місця призначення мені підвернувся попутний танковий слід. Я спустився цим слідом у долину й побачив, що там він робить несподіваний кидок убік. Потім слід описує дугу довкола маленької ялинки і знову лягає на заданий курс... *(Із журналу)*.

2. Підготуйтеся писати твір-розповідь з елементами опису і роздуму за поданим початком. З цією метою: а) поміркуйте над тим, що змусило[4] танкіста об'їхати ялинку, і зробіть висновок (саме це стане змістом вашого твору); б) доберіть заголовок; в) складіть план.

3. Напишіть твір за поданим початком, використовуючи різні мовні засоби досягнення логічності висловлювання (зокрема, складні речення різних видів, що виражають причинно-наслідкові зв'язки).

175

1. Прочитайте текст. Читаючи:
— використовуйте його інтонаційні можливості;
— уявляйте змальовану в ньому картину;
— звертайте увагу на особливості синтаксичної будови;
— знаходьте «дане» і «нове»;

---

[1] *Недосві́дчений — рос.* неопытный.
[2] *Зловми́сник — рос.* злоумышленник.
[3] *Імові́рний — рос.* вероятный, возможный.
[4] *Зму́сити/зму́шувати — рос.* заставить/заставлять.

— слідкуйте за виділенням абзаців, завважуйте, чи властиві їм єдність, зв'язність, послідовність і логічність викладу.

2. Проаналізуйте текст з погляду вимог чистоти мовлення.

Барвистий бенкет

Ще трималися по садках пізні сливи, пізніми яблуками було обкидано гілля, як раптово пішов сніг. Отак і пішов — на сливи, на яблука, на бурувато-зелені груші-глеки, і сипалось його, м'якого, пухнастого, багато. Люди виходили в двори, дивувались — бо де ж це видано, щоб так рано? Траплялось, випадав сніг у травні.

Проте людське здивування не перешкоджало[1] снігові йти, і він сіявся на дерева, що не встигли поскидати свої різнокольорові осінні прикраси, і від того вони здавалися ще кращими, бо сніг пухкими горбками влягався на гіллі, й жовта барва листків по сусідству з білим набирала благородного казкового тону. І пурпур осіннього згасання спалахував новими відтінками, це був цілий букет огнистих несподіванок.

перешкоджа́ти/ перешко́дити *чому-не́будь*

Падав сніг, та ні в чому не відчувалася зима. Повітря залишалося по-осінньому м'яким, навіть потеплішало. Й сам сніг не холодив, він здавався борошном, щойно змеленим, запашним і ніжним, яке просипалося в млині[2] з роздертого мішка.

Те борошно за короткий час вкрило своїм пухом городи, хати, дерева...

Відпливли снігові хмари, сонце із золотого лука стрельнуло донизу веселими стрілами — і як пишно, як незвично постала перед тобою осінь, зодягнута в найкоштовніші свої шати! І гарно ж зуміла прибратися, оздобивши себе вінками цибулі та пучками кукурудзи, повними, ще не вимолоченими брилями соняшників; прикрасила вона себе й разками чорно-синіх слив, і яблук-зеленух; простелила в лузі трав'янисту ряднину, де на зеленому оксамиті латками розкидано сріблястого снігу...

Сонце пригріває — і сніг тане, його меншає й меншає, на вітті позоставались невеличкі клаптики[3], а на землі він лисіє, танучи...

Сонце краде сніг на очах в осені... *(За Є. Гуцалом).*

176 Прочитайте текст, визначте його тему. Випишіть діалектні слова, з'ясуйте їх значення, доберіть до них загальновживані синоніми. Визначте, з якою метою автор вживає діалектизми.

---

[1] *Перешкоджа́ти/перешко́дити* — *рос.* препятствовать/воспрепятствовать.

[2] *Мли́н* — *рос.* мельница.

[3] *Кла́птик* — *рос.* лоскуток.

Такий, гей ясінь, високий та кучерявий.

Лице гей зарькою мальоване, на бачках обертається, під шовковим вусом замикається, як братчиків цвіт.

Бровами плете дрібні віночки над голубим морем.

Як моргне, то днинка сміється.

Як гляне, то душа потопає.

Як заговорить, то сріблом розкидає.

Кресаня у павах набакир[1], кучері русявії, ремінь цвіткований, сардак наопашки, ногавиці чирчикові, а в білій ручці сопівочка писана.

Чиниться, що нікого не видить.

Пави у ньому сонце прикликають, бовтиці дорогу розвеселюють, прошивка з-під тварі весну розмітує.

Йде парубок над парубками.

Що молодий, що запашний, що красно убраний!

Такого легіня варт у хату пустити.

Варт йому в очі подивитися, так як меду напитися.

Такому парубкові варт гаєм плай прорубати, чічок під ноги настелити, пташки співати заставити... *(Марко Черемшина).*

Діалектна лексика (наприклад, *бараба́ля* — картопля, *пате́льня* — сковорода, *зневá чки* — несподівано, зненацька) використовується обмежено в розмовному мовленні (під час спілкування носіїв діалектів), а також у художньому стилі для відтворення місцевого колориту або характеристики персонажів. Попри це мовознавці не радять вживати діалектні слова, оскільки вони засмічують літературну мову.

Професіоналізми, слова ділової лексики і канцеляризми, невмотивовано вжиті у неприродному для них розмовному мовленні, теж засмічують його.

177 Прочитайте речення. Знайдіть недоречно вжиті мовні штампи, канцеляризми і запишіть відредаговані речення.

1. За останній рік у місті здійснено чимало заходів у плані наведення чистоти, озеленення вулиць і прикрашання їх квітами. 2. Не відволікайся на розмови по мобілці, твоя функція — стежити за дорожнім рухом. 3. Між сусідами встановилась щира атмосфера дипломатичності, співпраці та взаємодопомоги. 4. Вищеназвані твори призначені для дитячого контингенту читачів, який захоплюється пригодницьким жанром. 5. З боку окремих співробітників має місце формальне ставлення до своїх обов'язків. 6. Святковими заходами бажано охопити всіх старшокласників.

[1] *Набаки́р* — *рос.* набекрень.

Робота в групах

178 Уявіть, що ви — група науковців, які зібралися на конференцію, щоб обговорити загрозу зникнення[1] мов в епоху Інтернету й порадитися, як її відвернути.

Визначте актуальність проблеми, з'ясуйте причини її виникнення, сформулюйте мету й завдання наукового зібрання, надайте пропозиції щодо розв'язання цієї проблеми та оприлюдніть їх.

ЮНЕСКО прогнозує, що до кінця століття у світі розмовлятимуть лише 40 мовами.

Зараз у глобальній мережі використовується 400 мов, ще сотні різних мов інтернет-ресурсам недоступні. Науковці передбачають, що до кінця цього століття на Землі залишиться не більше 10 % від наявних мов, якщо не буде вжито заходів щодо їх збереження.

Нечистим мовлення можуть зробити недоречно вжиті **слова іншомовного походження**, зокрема, ті, що мають повноцінні відповідники в українській мові *(шеф, бос, менеджер* замість *керівник)*.

179 З'ясуйте, чи правильно вжиті в реченнях слова іншомовного походження. У разі потреби замініть ці слова українськими еквівалентами або словами з більш точним значенням, відредаговані речення запишіть.

1. Час телевізійної реклами лімітується. 2. Кожне місто має свій антураж: вулиці, будинки, машини, люди. 3. Надмір аксесуарів обтяжує спектакль, відвертаючи увагу глядачів від головного. 4. Класне приміщення вентилюється нерегулярно. 5. Виступаючий вільно оперує фактами, демонструючи свою обізнаність. 6. На майданчику було чимало різних спортивних атрибутів: м'ячі, ракетки, прапорці, футболки.

Робота в парах

180 Як журналісти, виберіть кожен тему для інтерв'ю. Складіть до неї три запитання. Виступаючи почергово в ролі журналіста і компетентного співрозмовника, візьміть один в одного інтерв'ю.

Завдання журналіста — з'ясувати думку співрозмовника з конкретних питань, використовуючи прийоми активного слухання.

Завдання компетентного співрозмовника — відверто, стисло й переконливо відповідати на запитання, поводитися невимушено.

---

[1] *Зни́кнення* — *рос.* исчезновение; *зника́ти/зни́кнути* — *рос.* исчезать/исчезнуть.

Розрізняйте:

завда́ння (рос. *задание*) — 1. запланований наперед обсяг роботи: *завдання уряду — підняти економіку*; 2. розпорядження виконати якесь доручення: *завдання скласти звіт*; 3. мета: *завдання реформи — покращити життя людей.*

зада́ча (рос. *задача*) — питання, що розв'язується обчисленнями: *задача з математики.*

Засмічують мовлення і **слова-паразити** (недоречно вжиті повторювані вставні слова) *так би мовити, значить, знаєш, ну, той*, що не тільки не виражають думки, а й можуть спотворити[1] смисл висловлювання.

181 Висловіть своє ставлення до наведеної реклами. Запропонуйте власну рекламу мобільного телефону з 2–3 речень (письмово).

Телефон, який варто зафрендити.

182 Перекладіть і запишіть речення українською мовою, поясніть, у чому складність їх перекладу.

1. О людях судят по их поступкам *(А. Островский)*. 2. Парень ты смышлёный *(В. Костылёв)*. 3. Ему предстоит ещё много сделать *(В. Астафьев)*. 4. «Ещё хочешь?» — спросил он наконец, доев сам *(В. Быков)*. 5. Где же остальные вещи? Кто-то же взял их? 6. Все затаили дыхание *(А. Толстой)*. 7. Это была улица с десятью бревенчатыми избами. 8. Стекло разлетелось вдребезги. 9. Отвечать за чужие ошибки я не намерен. 10. Никаких улик *(А. Толстой)*. 11. Что за вздор! *(А. Чехов)*. 12. Вы всегда говорите наобум *(А. Пушкин)*. 13. Заяц бросился наутёк. 14. Никоим образом *(И. Тургенев)*. 15. Едва ли дождь скоро прекратится. 16. Так вода внезапно превращается в твёрдый лёд *(И. Тургенев)*. 17. Она задавала себе множество вопросов *(Э. Золя)*. 18. Она слыла чудачкой *(И. Тургенев)*. 19. В конце совещания выступил профессор Савин *(В. Кетлинская)*.

183 1. Прочитайте правила. Яку невідому вам раніше інформацію ви дізналися з тексту?

Медики дійшли висновку, що мобільні телефони через електромагнітне випромінювання шкідливі для здоров'я. Щоб запобігти небажаним наслідкам, слід дотримуватися таких основних правил:

[1] *Спотво́рити/спотво́рювати* — *рос.* исказить/искажать.

1. Телефонуйте на вулиці. Стіни приміщення затримують шкідливі радіохвилі. Якщо вийти не можна, то хоча б поверніться до вікна тим вухом, біля якого тримаєте телефон.

запобі́гти на́слідкам

2. Тримайте трубку на деякій відстані від вуха. Віддаливши її всього лише на 1 см, ви зменшите силу впливу випромінювання в чотири рази.

3. Тримайте телефон за нижню частину. У верхній його частині знаходиться внутрішня антена, котра, якщо прикрити її рукою, змушує передавач підвищити потужність як мінімум утричі.

4. Трубка має знаходитись у вертикальному положенні. Рівень випромінювання при цьому зменшується втричі.

5. Під час розмови краще використовувати навушники.

поло́ження

6. Розмовляти по телефону без шкоди для здоров'я можна не більше 15 хвилин на день *(З газети)*.

2. Визначте стильову належність тексту, з'ясуйте, які мовні й позамовні засоби дають можливість забезпечити точність, логічність і чистоту мовлення.

Розрізняйте:

попереджа́ти (рос. *предупреждать*) — наперед повідомляти когось про щось:
попереджати про обов'язкову присутність на зборах.

застері́гати (рос. *предупреждать*) — заздалегідь попереджати про щось негативне, про якусь загрозу:
застерігати від необачного вчинку.

запобіга́ти (рос. *предотвращать, предупреждать*) — не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане:
запобігати хворобі, злочину.

Розрізняйте:

на́слідок (рос. *последствие*) — те, що виходить, випливає з чого-небудь (зазвичай неприємне):
наслідки повені.

результа́т (рос. *результат*) — остаточний, кінцевий підсумок:
результат реформ.

Розрізняйте:

поло́ження (рос. *положение*) — 1. місцезнаходження кого-, чого-небудь у просторі:
положення планет щодо Сонця;
2. твердження, думка, теза:
підтвердити теоретичні положення цифрами.

стано́вище (рос. *положение*) — місце, роль у суспільстві, у соціальному чи професійному середовищі, у сім'ї:
займати високе становище в суспільстві.

184

1. Уявіть, що вам, як лікарю, доручили поінформувати п'ятикласників про правила користування мобільним телефоном.

Взявши за основу текст вправи 183, доберіть матеріал з інших джерел (у тому числі з Інтернету) і підготуйте текст виступу, зміст якого розкривав би як переваги, так і негативні сторони користування мобільним телефоном. Складіть і запишіть три запитання, які можуть поставити вам п'ятикласники за змістом виступу.

2. Оприлюдніть свій виступ. Дайте відповіді на запитання.

Запитання і завдання

1. Яке мовлення вважається чистим?
2. Яка роль у мові просторічних, лайливих і вульгарних слів, жаргонізмів?
3. Які особливості вживання діалектної лексики, канцеляризмів, професіоналізмів і коли слід уникати цих слів?
4. Що варто знати про слова-паразити?
5. Чому слід уникати вживання русизмів і коли вони не вважаються помилкою?

§ 5. Багатство мовлення

Краса небесна з рук земних...

— провісники прийдешнього;
— міста України;
— світ прекрасного в житті сучасника;
— мудрість народна;
— рукотворна краса;
— рослини-символи.

— удосконалювати власне і чуже мовлення щодо багатства — використання неповторюваних мовних засобів для вираження змісту й образності — уміння передавати поняття через художні образи;
— розвивати перекладацькі вміння й навички.

Багатство і різноманітність мови становлять її ресурси, на́дбані мовною практикою всіх поколінь носіїв цієї мови.

Лексичний склад української мови налічує 130 тисяч слів. Народна мова оперує 200 тисячами слів, у той час як середній словниковий запас освіченої людини становить 6–9 тисяч слів.

Багатство української мови має різні джерела — інтонаційні, лексичні (синоніми, антоніми, омоніми, багатозначні слова, абстрактна, застаріла лексика, неологізми та ін.), фразеологічні, словотворчі, граматичні, стилістичні.

Висловлюючи думку, різні мовці з усього мовного багатства вибирають неоднакові образно-виражальні засоби залежно від знання мови, віку, досвіду, ерудиції. **Багатство** особистісного **мовлення — це** його **різноманітність, використання неповторюваних мовних засобів** (слів, словосполучень, речень, які відрізняються значенням і будовою) для висловлення тієї самої думки.

Багатство мовлення визначається не якомога більшою кількістю вжитих слів, а їх **інформативністю** (тією інформацією, яку вони несуть), що забезпечується багатством значень.

185 Прочитайте речення в лівій колонці та зіставте їх по горизонталі з реченнями (текстом) у правій, звертаючи увагу на смисл (зміст) і мовне оформлення. Обґрунтуйте переваги одного з варіантів.

Синє небо.	Синє вранішнє небо, чисте, як уперше в житті.
Зеленіє ліс.	Зеленіє ліс зеленню незвичайної краси і яскравості, як уперше в житті.
Прокидаються птахи. Кує зозуля. Листя опало.	Прокидаються птахи, кує весняна зозуля лунко, на весь світ *(О. Гончар)*. Із листям попрощалося гілля *(В. Швець)*.
Бджоли гудуть.	Бджоли гудуть, мов бандура в надійних руках, мов дзвінкий, благозвучний хор під склепінням собору. Здається, незримий для ока чарівник перебирає пальцями скісні вранішні промені — бринить, гучить повітря, бджоліє, вищає небо й медвяні пахощі квіту течуть... *(О. Дмитренко)*.

Багатство мовлення передбачає також його **образність** — передавання певних понять через художні образи. Образність мовлення **забезпечується використанням тропів**.

Троп — це слово чи вислів, ужиті в переносному значенні з метою створення образу.

У тропах ознаки одного явища використовують для глибшого і яскравішого розкриття істотної риси іншого явища. Тропи стисло і яскраво характеризують особливості того, про що йдеться.

До тропів належать: **епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, уособлення** та ін.

Тропи, як засіб створення образів, найпоширеніші в художньому стилі мовлення, якому властива образність.

У розмовному і в публіцистичному стилях тропи використовують менше. Науковий та офіційно-діловий стилі мовлення позбавлені образності, тому тропи для них нехарактерні.

186 Прочитайте висловлювання Олеся Гончара, поясніть, як ви його розумієте і як воно пов'язане з багатством мовлення.

Не було випадку, щоб видатний твір літератури був написаний сірою мовою, щоб вдалось його вибудувати словами зужитими, знебарвленими до пересічності, до нудної стертості п'ятака.

187 1. Перекладіть і запишіть висловлювання Анатоля Франса українською мовою, поясніть, як ви його розумієте.

Словарь — это Вселенная, расположенная в алфавитном порядке. Все другие книги заключены в ней. Нужно лишь уметь их оттуда извлечь.

2. Використовуючи цей афоризм як цитату, обґрунтуйте роль словника в збагаченні мовлення й інтелекту людини.

188 Прочитайте бувальщину[1]. На прикладі, описаному в ній, з'ясуйте різницю між багатослів'ям і багатством мовлення.

До спартанців прийшли посли сусідньої держави й вітали їх довгою промовою. Спартанці їм відповіли: «Ваша промова була такою довгою, що, коли ми слухали її другу частину, то забули першу, а оскільки ми забули першу, то не зрозуміли другу» *(О. Левін)*.

Багатство, різноманітність і образність мовлення виявляються неоднаково в різних стилях.

Розмовний, художній і публіцистичний стилі без обмежень[2] використовують всі засоби образності, збагачення й урізноманітнення мовлення.

Науковий стиль обмежується синонімікою синтаксичних конструкцій і багатством термінології.

Офіційно-діловому стилю багатство, різноманітність і образність невластиві, хоча можлива заміна означальних і обставинних частин складнопідрядних речень дієприкметниковими або дієприслівниковими зворотами.

---

[1] *Бува́льщина* — *рос.* быль.

[2] *Обме́ження* — *рос.* ограничения.

189 Прочитайте виразно тексти, визначте їх тему, комунікативну мету, тип і стиль мовлення. З'ясуйте, які мовні засоби забезпечують багатство мовлення в конкретному стилі, що його репрезентує кожен текст.

1. Земля наша оточена шаром повітря, що утворює атмосферу. Повітря, яке ми вдихаємо, містить кисень, азот, вуглекислий газ, а також пари води й мікроскопічні пилинки, які знаходяться в постійному русі.

Коли сонячне світло проникає крізь атмосферу, гази, якими насичене повітря, розкладають біле світло на його складові частини — спектр: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, голубий, синій, фіолетовий. Оскільки серед цих кольорів смуга голубого і синього кольору превалює, небо здається блакитним *(З посібника)*.

2. ...Художник підвівся, пройшов у дальній кут майстерні, обережно відгорнув покривало.

Те, що вона побачила, примусило її затамувати подих[1]. У пошуках власної художницької мови митець не раз міняв барвистий спектр своєї палітри, то доходячи до суворості сірих кольорів, то віддаючись зелено-вогненному безумству найкрикливіших барв. Ніжна гра кольорових відтінків була в пейзажі, сповненому сонця й повітря. Весна у місті!

У хвилястих лініях, у розкинутих і скомпонованих площинах гір, неба, дахів, у фантастичній композиції дерев на передньому плані, де повітря, здавалось, має свою температуру, жив неспокій, звучала найвища нота душевного драматизму. Тут була глибина, задумливість, чутливість і простота — портрет природи, де все дрібне, неістотне відкинуто *(М. Сидоряк)*.

3. Провісництво[2]

Леся Українка

Стоїмо перед Лесею, як перед пречистою душею України.

Пречиста душа сяє з божественного образа, як із небесного образа святої Мадонни у храмі, — і в сяйливому ореолі воскресає рідне ім'я: **Леся Українка**.

Пречиста душа молиться в імені, яке дала своїй дочці велика Мати Олена Пчілка, і це іменя засяяло на весь світ: **Леся Українка**.

Пречиста душа воскресила в жіночому іменні націю, і в слові воскресіння пломеніє на небесах вічності сонячне ім'я як слава нації: **Леся Українка**.

---

[1] *Затамува́ти/тамува́ти по́дих* — рос. затаить/затаивать дыхание.

[2] *Провісництво* — рос. предвестие.

Пречиста душа опромінює лице, красиве, як у богині, лице Дочки Прометея, яка віддала народові вогонь любові, і йде зі своїм народом через історію володарка вогню, пророчиця, сяйлива красуня нації, сучасниця наша — **Леся Українка**.

Стоїмо перед Лесею, як перед пречистою душею України *(Я. Гоян)*.

Робота в парах

190 Продовжіть діалог на тему «Для чого і для кого пишуть казки», розвиваючи протилежні думки за рахунок монологізації реплік.

— Казки — це тільки для дітей.

— Чому? Є казки також і для дорослих. І взагалі багато хто з дорослих любить казки. От я, наприклад ...

— І все ж ...

191 1. Читаючи мовчки текст, поділіть його подумки[1] на смислові частини. Звертайте увагу на необхідність зміни тону й темпу читання при переході від однієї частини до наступної, визначайте слова і словосполучення, які слід виділити інтонаційно. Доберіть заголовок.

2. Прочитайте виразно текст, використовуючи його інтонаційне багатство.

Зима притрусила землю пухнастим снігом, дуби-нелині позодягались у сиво-золоті кожухи, берези стоять непогасними свічками, стовбури грабів чорні, мовби вугіллям їх намальовано, грона калини мерехтять рубіновим намистом, снігурі жаріють на кущах, вітер дихає шпарким морозцем, а дітлахи, розлетівшись зграєю по Княжій горі, спускаються схилом донизу, перегукуючись між собою, і голоси їхні гостро спалахують у студеному повітрі, аж обсипаються жолуді з дубів од їхніх голосів, аж глиця сіється на сніжок, що біліє збіглим із горняти[2] киплячим молоком.

кипля́че молоко́

Повпугувані[3] в зимову одіж, дітлахи йдуть забродом, і морозець щипає за щоки, і зашпори голками впиваються в пучки пальців, і, налякані[4] ватагою, то з-під одного, то з-під другого куща схоплюються зайці, прудко біжать униз по схилу Княжої гори, петляють поміж дерев, зникають поміж кущів, ген і дикі кози

[1] *По́думки — рос.* мысленно.

[2] *Горня́* — маленький горщик.

[3] Заку́тані.

[4] *Наля́каний — рос.* напуганный.

майнули, з-під їхніх ратичок сніжок пурхав легкими хмарками, кози скочили в ярок, десь там і пропали в хащах... *(За Є. Гуцалом).*

192 Відредагуйте і запишіть речення, перебудовуючи неточно вжиті синтаксичні конструкції.

1. Жінка пішла відчиняти двері, але, зробивши кілька кроків, двері відчинилися самі. 2. Розглядаючи машини різних марок, мою увагу привернув червоний автомобіль. 3. Пасажир поставив валізу на підлогу, яку ніс із собою. 4. Здобувши олімпійську нагороду, чемпіонці не хотілося йти з великого спорту. 5. Сплативши квитанцію за I–IV квартали 2011 року, вартість технічного обслуговування для вас гарантовано залишиться без змін до кінця року.

Епі́тет — художнє образне означення, що дає образну характеристику особі, предмету, явищу, виокремлюючи якусь характеристику, ознаку і виявляючи авторське ставлення. Наприклад: ***Квітчастий*** *луг і дощик* ***золотий***... (П. Тичина).

Епітетами найчастіше бувають **прикметники** *(лебединий сніг, мертва тиша)*, рідше — **іменники** *(весна-чарівниця)*, **прислівники** *(подивився холодно)*, **дієприслівники** *(краплі падали співаючи)*, *дієприслівникові звороти (ішов лугом, купаючись у запашній кашці й материнці)*.

Епітети не слід плутати зі звичайними означеннями.

Епітети, які найчастіше вживаються з певним іменником, називають **поетичними**. Вони здебільшого властиві народній творчості. Наприклад: ***білий*** *світ;* ***битий*** *шлях; коник* ***вороненький****;* ***хрещатий*** *барвінок*.

Епітети використовують у пейзажних замальовках, для кольоропису, характеристики душевних, психологічних, фізичних станів, часової, просторової характеристики, естетичної оцінки явищ.

193 Прочитайте виразно текст, доберіть до нього заголовок, визначте тип і стиль мовлення. Випишіть епітети, з'ясуйте, чим вони виражені та яка їх роль у змалюванні художнього образу.

Раптом він почув, що Катря знову всміхнулася. Лагідне, тихе, мовчазне, приязне[1] оце дівча. Він відчував його поруч із собою так, як можна відчувати велетенську квітку дикого маку. Квітка просто цвіте, грає червоними пелюстками,

при́язний

[1] *При́язний* — *рос.* приветливый, дружелюбный.

ледь-ледь ворушаться її чорні бровенята. І, звичайно ж, мак уміє так само всміхатись, як Катря. В його цвіті є багато від чистоти й свіжості дівчинки... Дівчинка-мак... Мак-дівчинка... Пелюстка-усмішка... Усмішка-пелюстка. Червоні барви — то пісня польового дівчати, яке цвіте одне літо *(Є. Гуцало)*.

194 Прочитайте слова української народної пісні. Випишіть епітети разом з іменниками, з'ясуйте їх специфіку і стилістичну роль.

Ой сивая та зозуленька

Ой сивая та зозуленька
Приспів:
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

Усі сади та й облітала,
А в одному та і не бувала,
А в тім саду три тереми:
А в першому — красне сонце,
А в другому — ясен місяць,
А в третьому — дрібні зірки.

Ясен місяць — пан господар,
Красне сонце — жінка його,
Дрібні зірки — то їх дітки.

195 1. Прочитайте виразно вірш Максима Рильського, визначте його тему й основну думку. Укажіть тропи, визначте їх стилістичні функції.

Народе-велетню! На лоні в тебе зріс
Шевченко вогняний, Сковорода невтомний,
І дядько мій Кузьма, і Каленюк Денис,
І славний у віках безвісний воїн скромний,
І той, хто воскресить поля і сінокіс,
І той, що до життя вертає шахти й домни...
Рости ж, підносячись, як сонце з-поза хмар!
Тобі в підніжжі я кладу свій щедрий дар.

2. Спишіть вірш. Зробіть синтаксичний розбір другого речення, з'ясуйте, якими членами речення є тропи.

196

1. Прочитайте виразно текст, використовуючи його інтонаційні можливості. Визначте тип і стиль мовлення. З'ясуйте, які мовні засоби забезпечують багатство мовлення. Доберіть заголовок до тексту.

Відбушувало, намело, вляглося.

Стояли білі сонячні морози.

Небо **вдень** мигтіло твердою порцеляновою **блакиттю**, а ввечері, при заході сонця, воно бралося грандіозним **рум'янцем**, перетворюючись у тонке високе **рожевіння**, і його високі ві́дсвіти падали на сніги. Іскрометне **радісне** мерехтіння снігів, єднаючись з **височенними** рум'яними струменями, сповнювало всю просторі́нь між небом і землею до краю динамічним, ледве вловимим грайвом чистих кольорів.

лу́нко
рипі́ти

Сонце, сховавшись за білими снігами, продовжувало жити в усій природі, сповненій дзвінкості. Крохмалевий сніг лунко[1] порипував[2] під ногами *(О. Гончар)*.

2. Спишіть текст.

3. Виконайте усно завдання: а) зробіть фонетичний розбір слів *мерехтіння, дзвінкості*; б) поясніть правопис виділених слів; в) розберіть за будовою слово *сповненій*; г) зробіть синтаксичний розбір виділених речень.

197

До кожного з речень доберіть по три варіанти закінчень, утворюючи складні речення різних видів (записуйте по одному реченню щодня протягом місяця).

Зразок. *1. Нова квартира дуже сподобалась родині, але дідусеві й бабусі було шкода старої «хрущовки», бо вони поселилися там, коли були ще молодими. — Нова квартира дуже сподобалась: вона була значно більша, світліша й комфортніша, ніж стара. — Нова квартира дуже сподобалась, тому що вікна виходили на парк, а не на гамірне шосе, як у старій «сталінці».*

1. Нова квартира дуже сподобалась... 2. Я хочу зробити вам приємне... *(За Л. Смілянським)*. 3. Весь день проминув у роботі *(О. Ільченко)*. 4. Ми були іншої думки... 5. Вони не бачилися років з десять... 6. У неї було все: багатство і дивовижна врода... *(Б. Лепкий)*. 7. За вікном просигналило авто... *(М. і С. Дяченки)*. 8. Він уже давно живе в столиці... *(В. Івченко)*. 9. Навколо площі суцільним[3]

---

[1] *Лу́нко* — дзвінко.

[2] *Пори́пувати/рипі́ти* — *рос.* поскрипывать/скрипеть.

[3] *Суці́льний* — *рос.* сплошной.

потоком йшли машини... *(М. і С. Дяченки)*. 10. Муркотіло радіо... *(М. і С. Дяченки)*. 11. Я просто не знаю, як могло так статися... *(О. Криворучко)*.

Як паросць виноградної лози, плекайте мову...

Мета́фора — це слово чи словосполучення, які розкривають сутність і особливості одного явища або предмета через перенесення на нього схожих ознак і властивостей **іншого**.

Це можуть бути колір, форма, призначення[1], об'єм, положення в просторі, часі тощо.

Завдяки метафорі досягають більшої точності, різнобічності, образності й виразності зображуваного. Наприклад: *Там море* ***дере*** *свою* ***синю одежу*** *об гострі скелі на* ***білі клапті і закида́є*** *ними весь берег* (М. Коцюбинський).

Всі наведені **метафори** настільки звичні, що їх початкове образне значення стало непомітним або зовсім забулося, і тільки вдумуючись у них, ми виявляємо їх образність.

Наприклад:

— весна прийшла, сонце встає, сонце сідає, дощ іде, вітер виє, людину радість охопила, убитий горем, заздрість ворухнулася[2]*, народилася надія.*

— залізна воля, гаряче серце, чисті думки, тонкий холодок, порожня голова, втратив голову, важкий характер.

— язики полум'я, поле діяльності, ланцюг доказів, кладезь мудрості, торговельна мережа.

ланцю́г до́казів

Усе це метафори мови. Поет може створювати нові, оригінальні метафори, які не вживають у буденному мовленні. Поетичні метафори завжди несподівані, тому вони з особливою силою впливають на уяву й почуття читача (За Г. Поспєловим).

Наприклад: 1. *Сонце* ***підвелося*** *над землею і* ***почало*** *золотом* ***лудити***[3] *хмарку* (М. Стельмах). 2. *Обличчя завуча* ***нахмарилось*** (М. Стельмах).

198 Прочитайте висловлювання видатних діячів, поясніть, як ви їх розумієте. З'ясуйте роль метафори в збагаченні мови і наших уявлень про світ.

1. Особливо важливо бути майстерним у метафорах, бо тільки цього не можна навчитися в інших... Адже створювати хороші метафори означає підмічати подібність *(Арістотель)*. 2. Метафорі тіло дає письменник, а душу — читач *(Г. Ліхтенберг)*.

---

[1] *Призна́чення* — *рос.* назначение.

[2] *Ворухну́ти(ся)/воруши́ти(ся)* — *рос.* шевельнуть(ся)/шевелить(ся).

[3] *Луди́ти* — наносити олив'яне покриття на поверхню виробів із металу.

199 1. Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету автора, тему висловлювання, тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок до тексту.

Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви, шугають[1] червоними язиками багаття під самісіньку стріху, того й гляди, від їхнього полум'я загориться хата...

невід'ємна частина

До пишного розмаїття[2] мальв усі давно звикли, і стали вони невід'ємною частиною родини. Щороку ранньою весною з-під землі з'являлося зелене пагіння[3], за кілька ночей воно виростало вище призьби. Привітно заглядало у вікна. На високих стеблах в'язалися десятки бутонів, які в кінці весни зацвітали червоними, світло-рожевими і темно-пурпуровими квітами.

Здавалося, то й не квіти, а якийсь чарівник розвішав на пружних високих пагіннях малинові, оранжеві, сріблясті дзвоники *(І. Цюпа)*.

2. З'ясуйте, які мовні засоби використовує автор для зображення квітів. Поясніть, як тропи збагачують мовлення, надають йому образності й різноманітності.

200 1. Прочитайте речення, укажіть у них метафори, поясніть їх і дайте свою оцінку.

1. Тут, між луками і полями, лежав забутий шматок історії *(М. Стельмах)*. 2. Біліють храми беріз *(Л. Костенко)*. 3. За будиночком кучерявилась барвиста вакханалія[4] айстр *(М. Стельмах)*. 4. Тихо строчать дощі... *(Л. Костенко)*. 5. Речення вулиць порожніх завершив ліхтар знаком питання *(Ю. Ковалів)*. 6. Вечір. Дощ осінній. Ми йдемо по Львову, тчемо по дорозі килимок-розмову *(Д. Павличко)*. 7. Де-не-де бризне сміх *(А. Головко)*. 8. У попелі хмарин дотлівало сонце *(М. Стельмах)*. 9. А степ сизіє, бузковіє, гасне *(О. Гончар)*. 10. За порогом їх чекала місячна повінь *(М. Стельмах)*. 11. Він поглянув на небо. Воно роїлося зорями *(М. Стельмах)*. 12. Степ щовесни оновлюється. Навіть після чорної бурі яскраво зацвітає дикими тюльпанами, розливається аж за обрій океаном краси *(О. Гончар)*.

2. Замінюючи метафори словами з прямим значенням (усно), з'ясуйте, як змінюються смисл речень і виражальні

---

[1] *Шугáти/шугнýти* — *рос.* взвиваться/взвиться.

[2] *Розмáїття* — *рос.* разнообразие.

[3] *Пáгін* — *рос.* побег.

[4] *Вакханáлія* — гучні веселощі.

можливості мови; обґрунтуйте роль тропів у збагаченні мови, наданні їй образності.

3. Спишіть, підкресліть метафори як члени речення.

201 Прочитайте речення, визначте тропи, з'ясуйте, чи не надуживає ними автор і чи не створюють вони враження недоречної пишномовності. Обґрунтуйте свою думку.

1. Сірий туман квочкою вгніздився над полями і висиджує тишу. 2. З вузького зазіленого путівця він з'їхав на шлях, на його узбіччях весна всюди поставила золоті печаті кульбаби. 3. Над поріділими лісами піднімалась і темно-синіми клаптями розповзалась підворушена ніч *(З тв. М. Стельмаха)*.

202 Складіть і запишіть чотири речення з метафорами в ролі різних членів речення, поясніть їх стилістичну роль.

Метоні́мія — це перенесення назви предмета (явища) на інші на підставі[1] зовнішнього чи внутрішнього зв'язку. Наприклад: 1. ***Гальорка*** *зааплодувала.* 2. *Дивились* ***карі оченята.*** 3. *Перегукувалися* ***балкони*** *через вулицю-ріку* (С. Журахович).

Метонімія може називати:

— ім'я автора замість його творів: *читаємо* ***Франка***;

— місто замість країни: ***Київ*** *гідно зустрів зарубіжних гостей*;

— матеріал замість зроблених із нього предметів: *ходить* ***у шовках****, метро зустріло прохолодою* ***металу*** *і* ***кришталю***;

— посуд замість страви, що в ньому знаходиться: *з'їв* ***миску****, випив* ***склянку*** та ін.

Метонімія виділяє в зображуваному найхарактернішу рису, що дає змогу глибше розкрити смисл, яскравіше показати його. Цей троп оживляє розмовну мову, надає їй більшої лаконічності.

Метонімія — це різновид метафори. Розбіжність між ними полягає в тому, що метафору, на відміну від метонімії, можна легко перетворити на порівняння.

203 1. Прослухайте, потім виразно прочитайте вірш «Мова» Максима Рильського. Визначте тему й основну думку поезії. Знайдіть слова, у яких ідеться про чистоту мови, поясніть, як ви їх розумієте.

Як паросць виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно[2]
Політь бур'ян. Чистіша від сльози

---

[1] *Підста́ва* — основа.

[2] *Ненаста́нно* — *рос.* непрестанно.

Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.

Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морськім. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля[1];
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтесь доглядать свій сад.

2. Випишіть речення з метонімією, визначте її стилістичну роль.

Робота в парах

204 Уявіть, що ви їдете в поїзді далекого сполучення. Ні ви, ні ваш сусід по купе не наважуєтесь першим почати розмову, хоча мовчання стає для вас обох обтяжливим[2].

Придумайте початок розмови з малознайомою людиною і продовжіть діалог.

Різновид метонімії — **синéкдоха**. Це **кількісна заміна понять**: множини — одниною, однини — множиною, назви цілого — частиною, родового поняття — видовим і навпаки.

Синекдоха посилює експресію, узагальнює образ. Наприклад: 1. *Наш люд має в собі багато сили, щоб родити* ***Шевченків, Федьковичів і Франків*** (В. Стефаник). 2. *Вчися, Лідо, шанувати* ***«копійку»***[3]*, — повчав батько дочку* (О. Донченко). 3. *Що наша* ***копійка****? Кров'ю обкипіла* (Марко Вовчок).

205 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Укажіть синекдоху, визначте її стилістичну роль.

1. Весь университет заговорил, что я «превзошёл сам себя» *(С. Аксаков)*. 2. Пуще всего береги копейку *(Н. Гоголь)*.

[1] *Прова́лля* — *рос.* пропасть.
[2] *Обтя́жливий* — *рос.* обременительный.
[3] Гроші.

206 1. Прочитайте словосполучення. Визначте види тропів, що входять до них.

Слухати Солов'яненка; піти на Роговцеву; столове срібло; колекційна порцеляна; захоплюватися «Бітлз»; весь будинок; міністерство профінансувало; вся в золоті.

2. Складіть і запишіть речення з кожним словосполученням, з'ясуйте стилістичні функції тропів.

207 1. Спишіть афоризми, поясніть, як ви їх розумієте. Укажіть тропи, з'ясуйте їх роль у наданні думці більшої значущості й афористичності.

1. Історія — це пам'ять сказаного і зробленого *(К. Беккер)*. 2. Щоб відкрити перед учнями іскорку знань, учителеві треба увібрати море світла, ні на хвилину не відходячи від променів вічно сяючого сонця знань, людської мудрості *(В. Сухомлинський)*. 3. Висловлювання подібні до запалювального скла — вони збирають промені розуму й знання, розсіяні в творах письменників, і завдяки силі та жвавості зосереджують ці промені в свідомості читачів *(Ф. Честерфілд)*. 4. Той, хто захоплюється практикою без науки, — як капітан, що піднімається на корабель без компаса *(Леонардо да Вінчі)*. 5. Зірке лиш серце. Найголовнішого очима не побачиш *(А. Сент-Екзюпері)*. 6. Ліси вчать людину розуміти прекрасне *(А. Чехов)*.

2. Зробіть синтаксичний розбір перших чотирьох речень (за варіантами).

208 1. Прочитайте виразно вірш Ліни Костенко, визначте комунікативну мету автора.

Після дощів смарагдова діброва,
на білій ріні[1] річка говірка.
І смужка сонця тонко пурпурова
далекий обрій пензликом торка.

Лежить городів гарбузова Мекка.
У тихе небо струменить тепло.
І над стареньким ко́мином лелека
після дощу просушує крило.

2. Спишіть вірш, підкресліть метафори як члени речення. З'ясуйте, як вони впливають на стилістичне забарвлення тексту, багатство його мовних засобів.

[1] *Рінь* — *рос.* галька.

209 Прочитайте виразно вірш, використовуючи його інтонаційне багатство; уявіть змальовану в ньому картину. Поясніть назву вірша, запропонуйте свою. Укажіть порівняння та інші тропи, визначте їх стилістичні функції.

Зрозуміти не можу ніяк...

Дощ над садом пройшов,
Вимив чисто долоні.
Знову сонце.
І крапля — мов срібло тремтяче.
Я дивлюсь —
Зрозуміти не можу ніяк:
Це природа сміється чи плаче...

Д. Онкович

Порівня́ння — засіб образності, заснований на поясненні одного предмета (явища) через інший (інше), де порівнювана якість виявляється щонайяскравіше.

Порівняння може виражатися за допомогою:

— вказівки на подібність: *Він **подібний до зір**, бо світить, а не гріє* (І. Франко).

— сполучників **як, ніби, наче, неначе, мов, немов**[1]: *А бджола, **як** та **крапля роси**, що в ній сонце видно, або **як дитина**, в якій і світ твій, і любов* (Р. Іваничук). *В осінній день, **мов смолоскип**, багріє липа* (А. Малишко).

— іменників в орудному відмінку: *Навколо цих пеньків літо щороку кораловим **намистом** розсипає запашну суницю* (М. Стельмах).

В усній народній творчості використовується **заперечне порівняння** — зіставлення через заперечення:

То **не грім** в степу гуркоче,
То **не хмара** світ закрила,
То татар велика сила
Козаченьків обступила.

Бо **чужина — не родина**,
Плаче серце, як дитина.

[1] Іноді сполучники при порівнянні пропускають: *Книги — морська глибина...* (І. Франко).

210 1. Прочитайте виразно вірші, уявіть змальовані в них картини. Укажіть порівняння, з'ясуйте, чим вони виражені та яка їх роль в увиразненні змальованого.

1. Я в поле вийшов. Соняхи цвіли.
Не поле — сонця золота корона.
І звук бджоли, як малиновий дзвін,
І що не сонях — усмішка сама.
А сміх — неначе сонячні литаври,
Жовтаво-сонячний веселий сміх.

І. Складаний

2. Я, зима, не сива,
Я, зима, красива:
Вельми білосніжна,
Ніби хутро ніжне.
Біле море світла —
Вся земля розквітла,
Мовби наречена.
Іній — срібний вельон.

В. Василашко

211 1. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки, яких бракує. Поясніть, як ви розумієте афоризми.

2. Підкресліть порівняння як члени речення, з'ясуйте їх роль у забезпеченні багатства й образності мовлення.

1. Із Києва до Львова як золота ріка єдина ллється мова Шевченка і Франка *(М. Рильський)*. 2. Щирість подібна до людинолюбства: вона глибока як безодня вона велика як небо *(Конфуцій)*. 3. Так композитори творять свою безмежну мов океан музику всього-на-всього лише з семи нот *(О. Довженко)*. 4. Між горами старий Дніпро неначе в молоці дитина... *(Т. Шевченко)*. 5. Ця дівчина як свято *(В. Ажаєв)*. 6. Його лице не світилося — сяяло! *(Я. Дубинян-*

ська). 7. Зросли поемами будови лани розквітли мов казки *(М. Рильський)*. 8. Бузок розгорівся світлий як церква *(В. Барка)*. 9. Ніч — мов криниця без дна *(М. Рильський)*. 10. Сховалось равликом місто *(Олег Ольжич)*. 11. Роєм літають його думки *(І. Нечуй-Левицький)*. 12. На конвертики хат літо клеїть віконця як марки *(Л. Костенко)*. 13. Промені як вії сонячних очей *(П. Тичина)*. 14. А степ — як долоня *(Б. Олійник)*. 15. Світла тінь косинцем[1] лягла на степ *(Г. Тютюнник)*. 16. Краплі світять на вітах як сльози щасливі на віях *(Б. Олійник)*.

212 1. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

Ослепительно-белые как первый снег нежно-голубые как августовское небо багряно-золотистые как весенний закат густо-зелёные как побеги озими лодки пестрели сливаясь с россыпями разноцветной гальки *(Г. Марков)*.

2. Зробіть синтаксичний розбір речення, обґрунтуйте роль порівнянь у збагаченні мовлення й наданні йому образності.

213 1. Прочитайте виразно поезію Бориса Олійника.

Цвіт на каштанах помірно, покірно погас.
Ах, не зів'яв, а погас, наче люстра у залі...
Все проминуло, немов старовинний романс,
Тільки гвоздика тремтить на крижині рояля.

2. Укажіть тропи, визначте їх стилістичні функції.

214 1. Прочитайте прислів'я і приказки, поясніть, як ви їх розумієте. Укажіть порівняння, з'ясуйте їх роль у лексичному й образному збагаченні мови народних висловів.

1. Воля дорожча за життя. 2. Нема у світі цвіту цвітішого над маківочки, нема ж і роду ріднішого над матіночки. 3. Яке дерево, такі його квіти, які батьки, такі й діти. 4. Живуть між собою, як риба з водою. 5. Одне «зараз» краще трьох «потім». 6. Робота спільна — як пісня весільна. 7. Зароблена копійка краща краденого карбованця. 8. Вогонь — цар, а водиця — цариця. 9. Без догляду земля — кругла сирота. 10. Не кидай словами, як пес хвостом. 11. Писать — не язиком чесать. 12. Зимою деньок, як комарів носок.

2. Запишіть і вивчіть напам'ять 4 прислів'я (приказки), які вам найбільше сподобалися.

---

[1] *Косине́ць — рос.* угольник, треугольник.

215 1. Прочитайте образні народні порівняння, багато з яких узято за основу фразеологізмів, поясніть їх смисл. З'ясуйте роль порівнянь у лексичному й образному збагаченні мови.

1. **Гарна дівчина, як у лузі калина.** 2. Краса, як майова роса. 3. **Мокрий, як хлющ.** 4. Упертий, як цап. 5. **Дурний, як пень.** 6. **Міцний, як з кличчя батіг.** 7. **Плаває, як вареник у маслі.** 8. Ходить, як індик переяславський. 9. **Робить, як мокре горить.** 10. Розбирається, як свиня в апельсинах. 11. Дивиться, як баран на нові ворота. 12. **Допався, як кіт до сала.** 13. Виріс, як кіт навсидячки[1]. 14. Йому як з гуски вода. 15. Накрив, як мокрим рядном. 16. Говорить, мов клоччя жує. 17. Меле, як з гарячки. 18. **Сказав як одрізав.** 19. Як грім серед ясного неба.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними порівняннями.

3. Розберіть за будовою слово *навсидячки*.

Прагнення надати більшої точності художнім і публіцистичним текстам зумовлює використання **перифра́з** — описових образних найменувань, які посилюють яскравість зображеного, виявляють ставлення автора до описуваного. Наприклад: *Тарас Шевченко — **Великий Кобзар**, Іван Франко — **Великий Каменяр**, Інтернет — **всесвітня павутина**, Китай — **Піднебесна**, ліс — **легені планети**, бавовна — **біле золото**, вугілля — **чорне золото**.*

216 1. Прочитайте речення. Скажіть, як називаються виділені слова, доберіть до них паралельні назви.

1. **Чорне золото** з шахт на поверхню потоками лине *(В. Сосюра)*. 2. У **Піднебесну** щороку приїжджають тисячі туристів, щоб долучитися[2] до шедеврів льодового мистецтва. 3. Юнака затягла **всесвітня павутина**, тому в нього немає часу на розваги. 4. А потім гроза вдарила в землю рясними **сльозами неба**... *(В. Сосюра)*. 5. Мені ж додому **носа краще не показувати** *(В. Слапчук)*.

2. Спишіть речення. Підкресліть перифрази як члени речення, поясніть походження цих назв, визначте їх стилістичну роль.

217 Випишіть з українськомовних газет або журналів до п'яти перифраз у зрозумілих контекстах, поясніть точність цих назв та їх стилістичні функції.

[1] *Навси́дячки — рос.* сидя.

[2] *Долучи́ти(ся)/долуча́ти(ся) — рос.* приобщить(ся)/приобщать(ся).

Уособлення, або **персоніфіка́ція**, — це перенесення ознак дій, істоти, людини на предмет (явище), що дає змогу його розкрити і яскравіше змалювати. Наприклад: *Вже **ранок дивиться** у вікна* (М. Стельмах).

218 1. Прочитайте виразно вірш Максима Рильського. Укажіть у ньому тропи, визначте їх види, способи вираження і стилістичну роль.

Дівчина

Бджілки золотисті
В квітах літають,
Роси перлисті
З трав опадають.

З золота зіткане сяєво ллється,
Ліс в нім купається, листя сміється.

В шатах зелених
Вийшла дівчина,
В косах студені
Роси-перлини.

З золота зіткане сяєво ллється,
Ліс в нім купається, листя сміється.

В квітах барвистих
Дівчина сяє,
В оченьках чистих
Сонечко грає.

З тих оченяток маєво ллється...
Дівчина літом веселим зоветься...

2. Зробіть синтаксичний розбір речень (усно).

219 1. Спишіть речення. Підкресліть уособлення (персоніфікації) як члени речення, з'ясуйте роль цих тропів у збагаченні виражальних можливостей мови.

1. Правда подорожує без віз *(Ф. Жоліо-Кюрі)*. 2. Вересень гортав свої останні сторінки *(М. Стельмах)*. 3. Заблукав сьогодні дощ весняним містом *(В. Бубир)*. 4. Тиша ловить у невід хвилин перепелин *(Б. Олійник)*. 5. Степ загадково далиною всміхався і таємно шепотів щось зеленими вустами *(А. Головко)*. 6. Нарешті жадані[1]

[1] *Жада́ний* — *рос.* желанный.

ліси розкрили свої обійми *(М. Стельмах)*. 7. І засміялись гори, зазеленіли... *(П. Тичина)*. 8. Піднялися крила сонних вітряків, і черешню білу вітер розбудив *(М. Рильський)*. 9. Світанком, пообшивавши степи і села, обезсиліла, уляглася хуртовина *(М. Стельмах)*. 10. Я почекаю... Засурмлять джерела... *(Б. Олійник)*. 11. Задихав березняк зеленими устами, і перший пролісок, аж білий до нестями, тоненьку ніжку звів *(А. Малишко)*.

2. Розберіть за будовою слово *обезсиліла*.

Індивідуальні завдання

220 Прочитайте виразно вірш Павла Тичини, уявіть змальовану в ньому картину. Укажіть тропи, визначте їх види, способи вираження і стилістичну роль.

Квітчастий луг...

Квітчастий луг і дощик золотий.
А в далині, мов акварелі, —
Примружились гаї, замислились оселі...
Ах, серце, пий!
Повітря — мов прив'ялий трунок.
Це рання осінь шле цілунок
Такий чудовий та сумний...

221 1. Спишіть текст, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Укажіть тропи, визначте, чим вони виражені та яка їх роль у створенні образів і забезпеченні багатства мовлення.

А море навколо стелилося безмежним блакитним килимом гаптованим золотом сонця а легка й прозора небесна баня здіймалася безмежною височінню де танула маленька пухната хмаринка наче пір'ячко якогось казкового білого птаха... *(З. Тулуб)*.

2. Зробіть синтаксичний розбір речення.

222 1. Прочитайте. Доберіть заголовок і спишіть текст. Укажіть тропи, визначте їх види, з'ясуйте роль у забезпеченні образності й багатства мови художнього твору.

Тим часом, мов жар-птиця, знялося з лісу сонце, розкішно, щедро бризнуло золотистим пір'ям променів, і вся рівнина враз ожила. Заграли сурми. Військо захвилювалося, неначе жито перед грозою. І козаки пішли вперед. Ревнуло сто гармат. Застугоніла[1] від тисяч

[1] *Застугоні́ти/стугоні́ти* — видати/видавати глухі звуки.

ніг земля. Здавалося, дві дужі бурі вдарили одна об одну, змішуючись і потрясаючи землею, небом, світом *(Вас. Шевчук)*.

2. Зробіть синтаксичний розбір першого і п'ятого речень.

223 1. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

Ясніє небо над містом. Легко і непомітно відступає ніч. Блякнуть зорі у високості. Тільки місяць хизується своєю вродою, віддзеркалюючись у дніпровій хвилі, та сонце, вже гаряче, пломеніє на сході, опаливши виднокруг своїм жаром. Нечутно, владно зі степу широким фронтом, наче в облогу[2], бере місто світання... *(Н. Рибак)*.

2. Доберіть заголовок і запишіть змінений текст, поширюючи перші три речення другорядними членами речення — засобами образності.

3. Зіставте оригінал і змінений вами текст, обґрунтуйте переваги одного з них.

Любіть же Вкраїну і людство любіть!

224 1. Прослухайте вірш Павла Тичини, уявіть змальовану в ньому картину.

Гаї шумлять...

Гаї шумлять —
Я слухаю.
Хмарки біжать —
Милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй
так весело.

Гей, дзвін гуде —
Іздалеку.
Думки пряде —
Над нивами.
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
мов ластівку.

---

[1] *Облóга — рос.* блокада.

Я йду, іду —
Зворушений[1].
Когось все жду —
Співаючи.
Співаючи-кохаючи
Під тихий шепіт трав
голублячий.

Щось мріє гай —
Над річкою.
Ген неба край —
Як золото.
Мов золото — поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

2. Прочитайте виразно вірш. Укажіть тропи, визначте їх види, способи вираження і роль у зображенні картини сонячного дня.

Створенню образності й багатства мови сприяють **стилістичні фігури**, які надають висловлюванню логічної стрункості, підсилюють його фонетичну, лексичну та граматичну виразність. До таких стилістичних фігур належать: **повтори, антитеза, інверсія, еліпсис, замовчування, риторичне запитання, градація** та ін., частину яких ви опрацювали в попередніх розділах.

Стилістичні фігури наявні у текстах різних стилів, але **більш характерні для художнього, розмовного і публіцистичного стилів** мовлення.

Крім тропів і стилістичних фігур, образність і багатство мовлення створюються також граматичними засобами — префіксами, суфіксами, відмінковими закінченнями та ін.

Повто́р — це нагромадження в одному висловлюванні **однакових мовних елементів** (звуків, звукосполучень, слів, словосполучень). Зосереджуючи увагу на певних словах, ця стилістична фігура надає їм більшої значущості в контексті, підсилює, увиразнює думку. Наприклад: ***В мого роду сто доріг, сто століть у мого роду*** (І. Драч).

Повтор посилює емоційний вплив на адресата.

Повтори широко використовують у художньому стилі, в усній народній творчості. Наприклад: 1. *О краю мій! Чи можна не любить твоїх просторів, верб твоїх розлогих,* ***нових новобудов,*** *піднесених*

[1] *Звору́шений — рос.* растроганный. *Звору́шувати/зворуши́ти — рос.* трогать/растрогать; умилять/умилить.

в блакить? (М. Рильський). 2. ***Плавай, плавай,*** *лебедонько, по синьому морю,* ***рости, рости,*** *тополенько, все* ***вгору*** *та* ***вгору!*** (Народна творчість).

У науковому і публіцистичному стилях повторення слів слугує засобом логічного зв'язку.

Невиправдане повторення тих самих слів у стилістично нейтральному мовленні вважається помилкою.

225 1. Прослухайте, потім прочитайте текст. Визначте комунікативну мету автора, тему й основну думку висловлювання.

Присвята — слово небесне, слово, яке посилає вища духовна сила.

Присвята — слово земне, слово, яке осяває святу путь до храму; оберігає в німбі посвячення цілий вік і приводить до жертовного вівтаря, на який за Україну покладено життя.

Присвята — це життя земних святих, моїх Мами і Тата, їх любов, з якої прийшов у світ, їх слово і пісня, молитва і біле крило Ангела-хранителя над моєю долею.

Присвята — це Україна, моя вічна веселка в душі, що вишиваним барвистим рушником єднає небо і землю. Іду з своєї поетичної казки-дитинства осяйною веселкою-рушником і зустрічаю людей, рідних мені душею, і єднаюся зі світочами духу в думках і почуттях, і пливу в їх світлі до берега любові, і кожну квітку-зустріч з веселки-рушника беру до серця, і множу себе в квітуванні слова, і віддаю людям як зоряне світло присвяти *(Я. Гоян)*.

2. Укажіть у тексті повтори та інші зображувально-виражальні засоби мови, з'ясуйте їх стилістичну функцію.

3. Відпрацюйте виразне читання тексту для публічного виступу на урочистому заході з нагоди Дня незалежності України.

4. Оприлюдніть свій виступ.

226 1. Прочитайте виразно вірш Олександра Олеся. Укажіть повтори, визначте їх стилістичну функцію.

Ой не сійтесь, сніги...

Ой не сійтесь, сніги, ой не сійтесь, рясні,
Не губіть ви останньої слави.
Гріє здалеку землю усмішка весни,
Пробиваються проліски, трави.

Не злякать вам нікого, холодні сніги,
Бо розтопче вас сонце блискуче,
І нечуваний[1] сміх залуна навкруги,
Як тікати ви будете в кручі.

Ой не сійтесь, сніги, ой не сійтесь, рясні,
Згиньте в темній безодні навіки!
Хоча пізно, а все ж діждемось ми весни, —
Свята волі, і світла, і втіхи.

2. Зробіть синтаксичний розбір речення в другій строфі.

227 1. Прочитайте етюд, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте комунікативну мету автора, тип і стиль мовлення.

2. Укажіть повтори й інші тропи, визначте їх стилістичні функції.

Пейзаж

Тепер уже й не пригадаю, яка дорога привела мене на те поле. А от саме поле бачиться, як на фотографії. Ніде такого не стрічав: льон, льон і льон, синій, аж очі вбирає. А на горизонті прошва білобілих беріз у серпанково-зелених накидках. А далі знову синява — небо...

Тепер уже й не пригадаю, чи наповнився чимось того дня мій потертий кошіль. Та оте побачене ношу з собою й досі. І коли розказую комусь про своє Полісся, то не забуваю сказати про поле, де льон, льон і льон, синій, аж очі вбирає, а на горизонті прошва білобілих беріз у серпанково-зелених накидках, а далі синява — небо... *(Є. Шморгун).*

228 1. Спишіть речення, поясніть, як ви розумієте афоризми. Підкресліть повтори як члени речення, з'ясуйте їх стилістичну функцію.

1. Любіть же Вкраїну і людство любіть! *(М. Рильський).* 2. **Пам'ятаймо, чиї ми сини. Пам'ятаймо, що ми з України** *(В. Лазоренко).* 3. І оживе добра слава, слава України *(Т. Шевченко).* 4. Шукай краси, добра шукай! Вони є скрізь, вони є всюди *(І. Франко).* 5. Хто знає українську ніч? У небі зорі, зорі, зорі *(О. Підсуха).* 6. **І небо сміється, і поле сміється, і сміється щастя** *(Б. Грінченко).*

---

[1] *Нечу́ваний — рос.* неслыханный.

7. **Навіть квітка квітує для того, щоб зоставити після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому** *(О. Гончар)*. 8. Кожна птиця має свій голос, кожне поле має свій колос, кожна справа — свої почини, кожна казка — свої причини *(Л. Костенко)*. 9. І встане правда і любов на світі, і на сторожі правди стане труд *(В. Симоненко)*.

2. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень.

Робота в групах

229 Прочитайте в особах слова української пісні. Зробіть висновок про стилістичну функцію повторів в усній народній творчості.

Летів пташок понад воду

Летів пташок понад воду,
Скаламутив[1] піском воду,
Доки дівча воду брало,
Із Романом розмовляло:

«Ой Романе, Романочку,
Пусти мене додомочку,
Бо сувору матір маю,
Сварить[2] буде — добре знаю».

«Ой пущу тя додомочку,
Відгадай лиш гаданочку.
Відгадаєш — моя будеш,
Не вгадаєш — чужа будеш.

А що росте без коріння?
А що сходить без насіння?
А що грає — голос має?
А що плаче — сліз не має?»

«Камінь росте без коріння,
Сонце сходить без насіння,
Скрипка грає — голос має,
Серце плаче — сліз не має».

230 Прочитайте тавтологічні сполучення слів і з'ясуйте, які з них закріпились у мові і вже не сприймаються як помилкові. Складіть і запишіть із ними речення.

---

[1] *Каламу́тити/скаламу́тити — рос.* мутить/взмутить.
[2] *Свари́ти — рос.* ругать.

Експонати виставки; букіністична книга; вільна вакансія; прейскурант цін; народний фольклор; автобіографія життя; габаритні розміри; період часу; практика роботи; взаємно один одному.

231 Спишіть прислів'я, поясніть, як ви їх розумієте. З'ясуйте роль повторів у наданні більшої переконливості висловленій думці.

1. Будь добрим слухачем, то будеш добрим оповідачем. 2. Де знищують природу, там знищують життя.

232 Знайдіть порушення логічності в наведених реченнях, запишіть їх у відредагованому вигляді.

1. До ювілею поета і письменника вийшов двотомник його віршів, поем, повістей і прози. 2. Ми радіємо і пишаємося успіхами наших авіабудівників. 3. У новому мікрорайоні збудували не тільки нову школу, а також торговельний центр, і лікарню, і дитсадок. 4. Метеорологи передбачали холодну, хмарну і похмуру погоду. 5. Студенти чекали початку лекцій і коли прийде професор. 6. Петра не тільки цікавлять книжки, а й філософська література.

233 1. Прочитайте (мовчки) висловлювання Дмитра Лихачова; з'ясуйте, чи не потребує редагування його мовне оформлення.

Я не случайно пишу слово Учительство с большой буквы. Подлинное Учительство свято. Что может быть важнее в социальной жизни, чем передача опыта, — эстафета поколений, эстафета памяти, эстафета культуры и трудовых традиций.

2. Перекладіть і запишіть висловлювання українською мовою, поясніть, як ви його розумієте. З'ясуйте стилістичну функцію повторів.

234 Підготуйте і виголосіть вітальну промову для близької людини з нагоди важливої події в її житті.

235 1. Прочитайте вирази. Для якого стилю вони характерні та якого стилістичного забарвлення надають реченням?

З давніх-давен; з діда-прадіда; диво дивне; думали-гадали; крок за кроком; воля вольная; сила-силенна.

2. Складіть і запишіть речення з поданими виразами, з'ясуйте їх стилістичну функцію.

3. Наведіть приклади речень, у яких поєднання спільнокореневих слів є помилкою (тавтологією). Обґрунтуйте неправомірність такого сусідства.

236 Прочитайте речення, з'ясуйте, чи є в них порушення логічності. Якщо є — аргументуйте необхідність виправлень і запишіть відредаговані речення, якщо немає — обґрунтуйте доречність ужитих мовних засобів.

1. У кожній мові, в кожнім слові краси майбутнього шукай *(М. Рильський)*. 2. Цей політик — людина передових і прогресивних поглядів. 3. Мій батько й дядько Сергій подружилися, коли були ще зовсім молодими юнаками. 4. Кабінет міністра. Міністрові не сидиться в кабінеті. Обличчя в міністра стає тривожнішим і тривожнішим. 5. Відвідувач відступив назад і, пропустивши секретарку, спитав, чи зможе директор приділити йому увагу. 6. Не встиг хлопчик розтулити долоні рук, як сонечко розправило крильця і полетіло. 7. Надворі чулися крики голосів невдоволених пікетувальників. 8. І хочеться їй сильніше, якомога сильніше притиснути до себе тепленьке тільце своєї дитини *(Микола Хвильовий)*. 9. Новий сусід поцікавився, чи маю я свою власну домашню бібліотеку. 10. Чоловік спитав у кіоскера, чи немає потрібної йому газети. 11. Ігор Лісовський — дуже здібний і перспективний на майбутнє спортсмен. 12. Цей самобутній, оригінальний художник — автор відомих картин.

237 1. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок до тексту.

Пішли в садок. Щепи значно підросли. Цвіте й одцвітає мак. Соняшники повиганялися вище людського зросту і кивають ще не розквітлими головами. Натина буряків і листя кукурудзи виблискують на сонці. Немов зелені вужі, з полум'яними квітами розповзається бадилля гарбуза. З квітки на квітку перелітає товстий джміль *(У. Самчук)*.

2. Проаналізуйте синтаксичну будову тексту. Визначте види речень за метою висловлювання і за будовою, назвіть члени речення. Укажіть у тексті засоби образності.

3. Запишіть текст, перебудовуючи прості речення в складні різної будови і поширюючи їх зображувально-виражальними засобами мови.

238 1. Спишіть і вивчіть напам'ять вірш Павла Тичини «Гаї шумлять...» (вправа 224), відпрацюйте його виразне читання.

2. Як майстер художнього слова, прочитайте вірш на вечорі, присвяченому творчості поета.

239 1. Прочитайте текст, визначте його основну думку, обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

2. Укажіть антитезу, з'ясуйте, чим вона виражена та яка її роль у наданні змісту образності. Назвіть інші мовностилістичні засоби, що забезпечують багатство мовлення, визначте їх функції.

Червоне — то любов...

Зима. Вечір. Затишок сільської хати. Я сиджу біля печі, простягаю руки до грайливого вогняного відблиску. Намагаюся спіймати іскристе світло у свої маленькі долоньки. Знову і знову. Не виходить.

У бабусі підібрані нитки, приготовлена голочка. Мені здається, що нитки, які підібрала бабуся для вишивання — червоні й чорні, — несумісні[1]. Як день і ніч. Як літо і зима. Червоні — такі гарні, яскраві, як полум'я в печі. Світло, любов. А чорні... Чорне — то морок, смуток. Як можна поєднати живе тепло і крижаний холод небуття? Але вишиває бабуся рушник, і непомітно та швидко сплітаються два кольори в один узор, такий досконалий, що дивуєшся: як його не вишили раніше? Насамкінець до червоно-чорної гри додається і біла смужка вишивки — простої, як посивілі коси бабусі, таємничо-вишуканої, як блиск снігу в місячному сяйві... Щоразу — унікальний малюнок, щоразу — шедевр.

несумі́сні кольори́

ви́пещені ру́ки

Бабусині руки... Вони не мали пещеної[2] білизни, тонких пальців і видовжених нігтів. Були вони виснажені[3] тяжкою працею. Та творили ці земні руки небесну красу — диво, не підвладне часові.

Зараз я вже не та маленька наївна дівчинка, проте щоразу, коли торкаюся вишитих бабусею рушників, картин або подушок, моє серце завмирає. А душа лине в солодкі дитячі спогади... *(За Ю. Місько).*

---

[1] *Несумі́сний — рос.* несовместимый.
[2] *Пе́щений — рос.* холёный.
[3] *Ви́снажений — рос.* измождённый.

240 Прочитайте есе Василя Барки, уявіть змальовану в ньому картину. Укажіть антитезу, з'ясуйте, чим вона виражена і як впливає на зміст і форму висловлювання.

Ніч гарна — не знаю, чи ще повториться.

Згасне ґнотик[1] дня і відпалахкотить на хмарах. Тоді місяць заступає на варту[2]. Дах півнеба — у місяці.

заступа́ти/ заступи́ти на ва́рту

непору́шний

Одна сторінка вдень розкрита: сонячні літери; друга вночі: місячні... Зірка переливається, інші непорушні[3]... Часом зірки переглядаються... Наче в скрипці, симетрія в сузір'ї.

Бездонний зміст; але не знаєм ні граматики, ні словника, що — життя говорить.

У душу прийматимемо злагоду, записану в слові з світил вечірніх.

241 1. Прочитайте виразно вірш. Укажіть антитезу, з'ясуйте спосіб її вираження та стилістичну роль.

2. Спишіть вірш, поясніть написання слів з *пів-*.

Півнеба осінь притягла,
Півнеба — в володінні літа,
Там — дикість бурі, подих зла,
Тут — мир і злагода розлита.

В. Свідзинський

242 1. Прочитайте текст, поясніть вирази *ставати на прю, ставати на герць*. Визначте тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення.

Підсніжник

Підсніжник.

Перше живе зело землі, ще затиснутої в лещатах[4] зими, перший провісник тепла. Ніжний, свіжий, чистий, немов дівча-підліток.

зати́снути в ле́ща́тах

дошку́льний

Хтось із поетів назвав його несміливим. Чи таки несміливий? О ні! Він — сама сміливість, найчистіша, найщиріша. Саме тому вона так приваблює і збуджує світлі думки і настрої. Ні троянди, ні жоржини, ні барвінок чи кручені паничі — ніхто з цих

[1] *Гніт* — *рос.* фитиль.
[2] *Ва́рта* — *рос.* стража, караул.
[3] *Непору́шний* — *рос.* неподвижный.
[4] *Ле́ща́та* — *рос.* тиски.

літніх красенів, розкішних і пахучих, не стане на прю з березневими вихолами та дошкульними[1] морозами. А він, — зеленоокий, тендітний, ніжний, — стає на герць. І виходить переможцем у тяжкому двобої, віщуючи своїм білим суцвіттям наступ погожих днів *(За М. Сиротюком)*.

2. Знайдіть у тексті місця, де означення стоять не перед означуваним словом, а після нього. Пригадайте, як називається така зміна усталеного порядку слів. З'ясуйте, яку стилістичну функцію вона виконує.

243 1. Виразно прочитайте і спишіть вірш, обґрунтуйте розділові знаки.

Дзвіницею Софії день кипить!
Дніпро — у море! Голуби — у небо.
Я ж, рідна, лину думкою до тебе.

В. Женченко

2. Пригадайте, як називається зумисний пропуск одного з членів речення, що легко впізнається. З'ясуйте його роль в урізноманітненні синтаксичної будови вірша.

244 1. Прочитайте виразно вірш, визначте його тему й основну думку, тип і стиль мовлення. Укажіть у вірші засоби синтаксичної організації мовлення, охарактеризуйте їх стилістичну роль.

Чому?

Чому конвалія конає[2]?
Чому так мало зубрів, дрохв?
Чом так шалено[3] вік минає?
Чом так багато катастроф?

Так не страждали білоруси.
Так ми не скніли[4] в жебрачках.
Так не терзали землетруси,
Так не шугала[5] смерть в річках.

---

[1] *Дошку́льний — рос.* донимающий, досаждающий, едкий.
[2] *Кона́ти/скона́ти — рос.* умирать/умереть.
[3] *Шале́но — рос.* бешено.
[4] *Скні́ти — рос.* прозябать.
[5] *Шука́ти/шугну́ти — рос.* рыскать.

Так не гули вітри безчасся,
І океан так не штормив.
Чи суд страшний вже розпочався?
Чому ж архангел не сурмив?

С. Литвин

2. Спробуйте дати відповіді на запитання, поставлені в першій строфі.

Рито́ричне запитання ставлять не з метою одержати на нього відповідь, а щоб привернути увагу до певного явища або самим запитанням висловити ствердну думку.

Ця стилістична фігура, що надає мовленню більшої виразності й експресії, широко **використовується в текстах художнього і публіцистичного стилів**. Так, риторичні запитання використовує Максим Рильський у поемі «Слово про рідну матір» для зображення боротьби України з фашизмом:

Гримить Дніпро, шумить Сула,
Озвались голосом Карпати,
І клич подільського села
В Путивлі сивому чувати.
Чи совам зборкати[1] *орла?*
Чи правду кривді подолати?

245 1. Прочитайте виразно вірш Павла Тичини, удумайтеся в його глибинний філософський зміст. Визначте комунікативну мету автора, укажіть мовностилістичні засоби (лексичні й синтаксичні), за допомогою яких поет її досягає.

Що місяцю зіроньки кажуть...

Що місяцю зіроньки кажуть ясненькі?
Що шепчуть квітки уночі над рікою?
Про що зітха вітер? Що чують тумани,
Коли гай зелений цілують-милують?

Хотів би я знати, про що той струмочок
У мріях своїх гомонить між травою?
Що листячко шепче, мов дише, в садочку?
Про що очерет пісню сумную дзвонить?
Хотів би я знати, — та хто теє скаже!

[1] Побороти.

2. Обґрунтуйте доцільність і дієвість запропонованої поетом лексичної і синтаксичної організації тексту, розкрийте механізм її емоційного впливу на читача.

Робота в парах

246 Реагуючи на репліки співрозмовника, відмовтеся від запрошення в таких ситуаціях:

1. Друг запрошує вас на день народження до свого однокласника, з яким ви не знайомі.

2. Друзі запрошують вас разом відсвяткувати Новий рік. Але в разі вашої згоди старенький дідусь почуватиметься самотнім, тому що батьки поїхали до іншого міста провідати хворого маминого брата.

247 Прочитайте виразно текст, визначте тип і стиль мовлення. Укажіть градацію, випишіть ланцюжок слів, які її створюють. Визначте стилістичну роль градації.

...Гарбузи в'ються поміж картоплею, спинаються[1] на вишні, перелазять через тин, вони, прикріпившись чіпкими своїми вусиками, просочуються, пробиваються скрізь, де тільки можуть знайти краплину сонця. Завойований простір вони відзначають високим зірчастим цвітом, цілими вогнянами сузір'ями, які палахкотять поміж кущами картоплі, які завзято[2] здираються на тини, на кущі, які перелазять через рови, з наївною безтурботністю[3] вискакуючи на вигін, на стежку, на дорогу, розцвітають і там, нашорошуючи навсібіч свої чутливі струни-вусики, аж поки їхню довірливість розтопче людська нога або худоба, або ж переїде колесо воза чи велосипеда.

чіпки́й

завзя́то

Так закінчуються майже всі вилазки гарбузів за межі городу, але це їх не лякає, не зупиняє, — і хіба тут відмовиш городній рослині у вродженій відвазі!.. *(Є. Гуцало).*

248 1. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Укажіть тропи та стилістичні фігури, визначте їх роль. Обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

Вечір стояв різдвяний. Зорі світили рясно й щедро. Ще молодий, та вже підмерзлий сніг витьохкував під чобітьми. Повітря

---

[1] *Спина́тися/зіп'ясти́ся* — тягнутися/потягтися вгору.

[2] *Завзя́то* — *рос.* рьяно, упорно, стойко.

[3] *Безтурбо́тність* — *рос.* беззаботность.

було бадьоре, чисте, немов джерельна жива вода. Аж забивало подих від благодаті, що розливала довкола ніч. У всьому тілі грала нестримна[1] буйна сила, душа жадала обширу, великих діл, любові, щастя *(Вас. Шевчук)*.

2. Доберіть заголовок і спишіть текст, поширюючи опис різдвяної ночі тропами й стилістичними фігурами, проте не надуживаючи ними.

3. Зіставте обидва тексти і зробіть висновок.

249 Самостійно сформулюйте тему і складіть опис дня (весняного, літнього, осіннього або зимового) у художньому стилі, використовуючи засвоєні засоби образності (епітети, метафори, порівняння та ін.).

250 1. Прочитайте мовчки текст, уявіть змальовану в ньому картину. Доберіть заголовок.

2. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, зберігаючи вжиті автором тропи. Підкресліть тропи як члени речення, визначте їх стилістичні функції.

Небо на востоке постепенно начинало розоветь, потом налилось густым пурпуром; яснее проступала в вышине и бирюза небес. Брызжущее радостью восхода лучистое морское утро улыбалось путешественникам. Венеция, словно видение, в солнечном сиянии поднималась из воды. Блестящая, гладкая поверхность моря стала серебриться и бледнеть. Казалось, она хочет быть светлее самого неба...

Нежные приливы зеркальных вод, словно осколки разбитого зеркала, разбросанные по берегам лагуны. О, этот простор великого солнечного царства, которому с севера оградою служат высокие снежные Альпы, а с юга — Апеннины *(В. Костылёв)*.

Образність посідає особливе місце серед вимог до публічного мовлення. «Люди не стільки слухають промову, скільки бачать і відчувають її. Слово, що не викликає образів, стомлює слухачів», — стверджував Р. Гарріс.

[1] *Нестри́мний* — *рос.* безудержный, необузданный.

251 1. Прочитайте вітальну промову з нагоди ювілею Полтави (1999). Визначте комунікативну мету автора, тип і стиль мовлення.

Вітання Полтаві з 1100-літтям

Боговибрана, благословенна Полтаво!

Уклінно вшановуючи твій ювілей, звіряємося у щирій любові всім обширом і глибінню незрадливого українського серця.

Історичні заслуги Полтави як осереддя українського непроминущі. Ми всі виросли з відчуттям того, що Полтава є столицею класичної української літератури. Полтава — животворна, відновна, торжествувальна, неповторна корона рідного краю — правдивим[1] золотом сяє в духовно-інтелектуальному житті нашої країни, живить скарбами рідної землі, гріє душу чарами м'якої вимови, стелиться рушниками мудрих доріг Григорія Сковороди.

Полтава як щира молитва, як материнська пісня, як усміх Наталки і пісня Петра була, є і буде берегинею українського духу, храмом нашої віри й надії.

Полтаво-мати! Що зростила грono українських муз, шляхетна панно під вінцем любові, премилостива і всепрощенна добродійко, хай не згірчить полин незгоди медів твоєї доброти й людинолюбства, хай ясніє у віках зоря твоєї краси й мудрості, хай колоситься врожаєм українське поле, нехай вільно плине ріка нашої мови *(Л. Мацько)*.

Готель «Палаціо».
м. Полтава

2. Визначте основну думку промови, укажіть у тексті факти для її розкриття.

3. Визначте в промові частини (вступ, основна частина, завершення).

4. Проаналізуйте мовне оформлення промови (лексику щодо її походження і вживання, граматичні форми, синтаксичну будову, найяскравіші тропи, з'ясуйте їх стилістичну роль).

252 1. За зразком тексту із вправи 251 складіть вітальну промову до чергової річниці столиці України (вашого міста), дібравши заголовок. Відпрацюйте виразне читання промови.

2. Як один із господарів міста або високих гостей, оприлюдніть свою промову на урочистому заході.

[1] *Правди́вий* — справжній, щирий.

Залікове завдання

253 Напишіть невеликий твір на одну з тем, використовуючи всі види тропів.

1. Київ — краса мого краю, слава і гордість слов'ян *(В. Швець)*. 2. Ах, як дитинство все в рядок убгати стислий? *(М. Рильський)*. 3. Неповторні картини дитинства *(Ю. Збанацький)*. 4. Любімо світ цей щохвилинний, він неповторний, як і ми *(А. Демиденко)*. 5. Стоять озера світлої краси *(П. Тичина)*. 6. Сьогодні день прекрасний: я — в Карпатах *(С. Галябарда)*. 7. А хіба ж ми з вами не в казці живемо? *(Р. Братунь)*. 8. Краса, якої раніше не помічав (не помічала). 9. Щоб люди жили, як квіти цвіли. 10. Найяскравіше закордонне враження. 11. День ясний, тихий і морозний, як срібні дзвони, голосний *(Т. Осьмачка)*. 12. Зима тоді стояла небувала *(Л. Костенко)*. 13. В очікуванні Новорічної казки. 14. Що рік прийдешній нам готує?

Запитання і завдання

1. Яке мовлення вважають багатим? Як розрізнити багате й бідне мовлення? Покажіть на прикладах.
2. Назвіть основні джерела багатства мови, наведіть приклади.
3. Поясніть, як багатство мовлення пов'язане зі стилями.
4. Які знання і вміння забезпечують багатство індивідуального мовлення?
5. Яке мовлення відзначається образністю і чим воно відрізняється від необразного? Проілюструйте прикладами.
6. Для яких стилів характерна образність, а в яких стилях вона недоречна? Доведіть на прикладах.
7. Що впливає на образність мовлення та якими засобами її досягають?
8. Охарактеризуйте образно-виражальні засоби мови, проілюструйте їх прикладами.
9. Поясніть специфіку використання образно-виражальних засобів мови в публічному мовленні.

§ 6. Виразність мовлення

Хто золоту прорве струну, коли у гуслях дух Боянів?

— сторінки історії;
— звукове багатство української мови;
— толерантність;
— екологія.

— удосконалювати власне й чуже мовлення щодо виразності — чіткості, розбірливості, зрозумілості, правильного звукового, інтонаційного та синтаксичного оформлення;
— розвивати перекладацькі вміння і навички.

Виразним є чітке, розбірливе, легко зрозуміле мовлення. Виразність мовлення залежить від його звукового оформлення, інтонації, логічного наголосу.

Виразність мовлення передбачає образне відтворення дійсності, яке в художньому і публіцистичному стилях досягається всіма виражальними засобами мови, на відміну від наукового та офіційно-ділового стилів, яким образність невластива.

До **фонетичних засобів виразності належать звукові повтори** (ана́фора — повтор звуків або слів на початку рядка; епі́фора — повтор звуків або слів наприкінці рядка).

Образні засоби творення **виразності** — тропи (епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха та ін.) **характерні для художньої літератури і публіцистики.** Трапляються вони і в розмовному стилі мовлення.

Важливі стилістичні й зображувально-виражальні функції в художньому й публіцистичному мовленні виконують **форми синтаксичної організації мовлення — інверсія, еліпсис, умовчання, риторичне запитання, період, паралелізм** та ін.

254 1. Прочитайте текст. Визначне комунікативну мету автора, тип і стиль мовлення.

Говоріть розбірливо[1]

Яким важливим не було б те, що ви хочете сказати, люди навряд чи захочуть вислухати вас, якщо їм не подобається ваша манера говорити.

навря́д чи захо́чуть

Якщо ви говорите нерозбірливо, неграмотно, монотонно або надто[2] швидко, а також непристойно висловлюєтесь і не даєте сказати у відповідь жодного слова, у співрозмовника зникає будь-яке бажання слухати вас.

створи́ти неви́мушену атмосфе́ру

І навпаки, якщо ви створюєте невимушену[3] атмосферу, говорите виразно й неспішно, дивитеся

---

[1] *Розбі́рливо* — *рос.* внятно.

[2] *На́дто* — *рос.* слишком.

[3] *Неви́мушений* — *рос.* непринуждённый; *неви́мушено* — непринуждённо.

співрозмовникові в очі й уважно, не перебиваючи, слухаєте його, то вас вислухають із задоволенням.

Думайте, перш ніж щось сказати, і тоді ви говоритимете більш упевнено *(В. Коверзень)*.

2. Скажіть, про які комунікативно-стилістичні якості мовлення ідеться в тексті та які рекомендації дає автор.

255 1. Прочитайте мовчки текст, уявіть змальовану в ньому картину. Продумайте інтонацію, з якою ви прочитаєте цей текст уголос: загальний тон, темп кожної частини і його зміни, а також паузи при переході від однієї частини тексту до наступної, логічні наголоси, місця, які слід виділити інтонаційно.

Зелене листячко з вирію

Першої зелені хлюпнуло — усміхнулись юною травичкою луги, наче ніжним димком узялись. І той димок де яскравіший, зеленіший, а де **ледь-ледь** тримається, ось дмухне вітер — і звіє... **У тихих і ласкавих берегах лежить став, тремтить на поверхні студена голубизна неба.**

хлю́пнути

Ясним зеленим пухом вкрилось вербове **гілля**, і гілочки полагіднішали й подобрішали. Кожна верба — мов зелена хмара пуху, що її тримає **вкупі** якась дивовижна сила. Мине кілька днів — і вербовий пух перетвориться на листя. **І вже верби не ввижатимуться хмарами, що посідали на землю, а будуть просто весняними деревами.**

Ліс ще недавно стояв прозорий. А це на **вільсі** й на березі посідали зграйками соковиті різьблені листочки, навіть спершу не листочки, а якісь наївні натяки[1] на них, лише обіцянка... А потім побільшало зграйок, немов вони одна за одною прилітали з вирію, і кожна ота зелена пташина невдовзі підросла, крильця розправила — вже, дивись, і на листок стала схожа. І дерево повродливішало.

натяка́ти/ натякну́ти на щось

І в цю пору розвивається не весь ліс. Стоять похмурі дуби. Й граби лише обіцяють зазеленіти... А тому ті, що стоять у спалахах сонячної, веселої, **по-дитячому легкої** зелені, пробуджують **святковий настрій**, вони скидаються на весняні вітрила цього лісу, на вітрила, під якими ліс пливе у весну, в літо — й таки допливе... *(За Є. Гуцалом)*.

свя́тко́вий на́стрій

2. Визначте комунікативну мету автора, тип, стиль і жанр мовлення. Поясніть назву тексту.

---

[1] *На́тяк — рос.* намёк; *натяка́ти/натякну́ти — рос.* намекать/намекнуть.

3. Проаналізуйте текст щодо багатства й виразності мовлення, укажіть засоби їх досягнення.

4. Виконайте усно завдання: а) зробіть фонетичний розбір слів *звіє, різьблений, обіцяють*; б) поясніть правопис виділених слів; в) розберіть за будовою слова *невдовзі, повродливішало*; г) зробіть синтаксичний розбір виділених речень.

Робота в парах

256 Проговоріть один одному речення з усіма можливими інтонаціями. З'ясуйте, як це позначається на смислі сказаного і як впливає на адресата.

1. Іду полем, а квітів безліч... *(М. Коцюбинський)*. 2. Їдьмо на дачу. 3. І що ти з цього приводу думаєш. 4. Ти хочеш знати мою думку. 5. Я не люблю, коли мене перебивають. 6. Ви маєте намір вжити якихось заходів. 7. Поживемо — побачимо *(Народна мудрість)*. 8. Хоча б не спізнитися. 9. Хто ж так говорить з гостем. 10. Щасти тобі.

257 Прочитайте слова, правильно наголошуючи їх, порівнюйте подумки з російськими відповідниками щодо наголошування. Зробіть висновок.

Пісні, пісень, індустрія, верба, обмін, пізнання, загадка, різновид, послуга, показ, ступінь, солодощі, просіка, колесо, причіп, вітчим, подруга, фартух, дрова, решето, петля, дощечка.

Одинадцять, чотирнадцять, сімдесят.

Новий, твердий, слабкий, малий, старий, простий, м'який, тонкий, дзвінкий, босий, чистенький, свіженький, світленький, темненький, синенький.

Широко, глибоко, високо, легко, інакше.

Кидати, висіти, всидіти, нести, кроїти, пасти, брала, гнала, несемо, беремо, даємо.

258 На прикладі конкретних ситуацій спілкування поясніть, як залежить інтонація мовлення від стану мовця (захоплення, радість, надмірна збудженість, схвильованість, байдужість, апатія, гнів, переляк), як впливає характер інтонації на адресата і якої реакції з його боку потребує.

259 Прочитайте виразно рядки з вірша Михайла Старицького, укажіть у них засоби виразності, з'ясуйте їх стилістичну роль.

Небо незміряне, всипане зорями, —
Що то за Божа краса!

Перлами ясними он, під тополями,
Грає краплиста роса.

260 Колективно складіть вітальну промову ювілярові, підготуйте її виразне читання й оприлюдніть під час урочистого заходу.

261 Виконайте одне із завдань на вибір.

1. Прочитайте виразно поетичні рядки Ліни Костенко. Спишіть вірш, дослідіть його фоніку. Визначте, за допомогою яких фонетичних засобів твориться звукове тло тексту і як вони сприяють увиразненню змісту й форми. Вивчіть вірш напам'ять.

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! — та сама.
Останні айстри горілиць зайшлися болем.
Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.
Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій.
І плаче коник серед трав — нема мелодій.

2. Виберіть із літературних джерел вірш, який вам сподобався, перепишіть його. Проаналізуйте вжиті автором фонетичні засоби виразності, підкресліть їх. Відпрацюйте виразне читання вірша.

3. Напишіть вірш на цікаву для вас тему, дотримуючись вивчених засобів виразності української мови. Підготуйте виразне читання вірша.

262 Знайдіть у художній або публіцистичній літературі уривок (поетичний чи прозовий), де були б яскраво представлені зображувально-виражальні засоби мови. Запишіть цей уривок, укажіть ужиті в ньому тропи й стилістичні фігури, з'ясуйте їх роль в увиразненні змісту і форми.

Славетний гусляр

263 1. Прослухайте, потім виразно прочитайте текст, визначте його тему й основну думку.

2. Проаналізуйте засоби звукової гармонії, живописання (поєднання голосних і приголосних звуків, їх чергування,

подовження, використання фонетичних варіантів, паралельних форм слів, інтонації).

Велесич

«Мамо, хтось грає! Я побіжу?»

Мати лише всміхається: нехай біжить.

Велесич поспішає на звуки гуслів. Сьогодні він у білій вигаптуваній сорочці й нових сап'янцях — свято Купайла...

Велесич очей не зводить з гусляревих проворних рук, вбирає серцем звуки, народжені в нестримнім шалі[1] руху.

Раптом старий стих, урвавши гру:

не зво́дити очей

«Колись давно був на Русі гусляр славетний і піснетворець. Бояном звався. Так той Боян, коли йому творилося, по кілька днів не спав, не їв. Зате коли виходив у княжу гридницю[2], перебираючи на гуслях струни, все замовкало, і навіть великий князь не смів озватися словом... Як він співав, які пісні народжувалися в його душі!..

Гусляр зітхнув і поклав на струни пальці. Спочатку ніби зойкнула одна струна, озвалась друга, третя — і ось уже полив тихенький дощик; поволі він ставав дзвінкішим, дужчим, аж поки не перетворився у справжню зливу, з вітром і гуркотінням грому... Струни

В. Васнєцов. Боян. *1899 р.*

---

[1] *Шал* — надзвичайна сила вияву чогось.

[2] *Гри́дниця* — у Київській Русі — будівля при князівському дворі для перебування дружинників або для прийому гостей.

шаліли вітром, квилили[1] сумом-чаєчкою, відлунювали земним тривожним стугоном, коли по полю-полечку йде кінне військо...

Струни зарокотіли весело, врочисто, дужо. Вдарили святкові дзвони — на честь перемоги руських князів.

на честь князі́в

І раптом стало тихо. Мовчав старий, ширяючи[2] душею, думкою в літах давноминулих, мовчав Велесич, вражений чудовим співом, і німували дівчата й хлопці, яких уже зібралося таки чимало.

«Боян умер, а пісня його живе...» — сказав гусляр зітхнувши *(За Вас. Шевчуком)*.

Образність, мелодійність, інтонаційну, звукову і стилістичну виразність художнього та публіцистичного мовлення посилює **звукопис** — алітерація й асонанс, анафора та епіфора.

Алітера́ція — це **повторення однакових** або **однотипних** за певною ознакою **приголосних звуків** у словах віршованого рядка або строфи (рідше у прозі): 1. ***Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий, вітер завива*** (Т. Шевченко). 2. ***Вишневий цвіт з вишневих віт вишневий вітер звіває з віт*** (І. Драч). 3. ***Забряжчали ложечки, задзвеніли стакани та блюдечка*** (І. Нечуй-Левицький). 4. ***Посеред ночі дощ пішов, зашелестів, як збіжжя в полі*** (Д. Павличко).

264 1. Прослухайте вірш Ліни Костенко і відчуйте світлу атмосферу осені.

Вже брами літа замикає осінь...

Задощило. Захлюпало. Серпень випустив серп.
Цвіркуни й перепілочки припинили[3] концерт.

Де ж ти, літо, поділось, куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось вона, ось.

Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

2. Прочитайте виразно вірш. З'ясуйте, завдяки яким звукам створюється образ осені та з чим вони у вас асоціюються. Зробіть висновок про стилістичну роль звукопису в увиразненні змісту і форми поетичного твору.

---

[1] *Квили́ти* — жалібно стогнати, стиха плакати.
[2] *Ширя́ти* — стрімко летіти, проноситися.
[3] *Припини́ти/припиня́ти* — *рос.* прекратить/прекращать.

265 1. Прочитайте речення, проаналізуйте їх звуковий склад. Укажіть фонетичні засоби виразності. З'ясуйте, який задум письменника вони втілюють і як звуковим рядом зримо передають картину зображуваного.

1. Рокочуть струни старенької різьбленої кобзи *(С. Плачинда)*. 2. Весна прийшла в своїм убранні, як в різні роки і віки *(Я. Шпорта)*. 3. Біліють храми беріз. То мудра і древня держава — вкарбований профілем ліс в черленого сонця кружала *(Л. Костенко)*. 4. Дзвеніли коси знов. Шелестіли, падаючи, колоски, а в голові моїй, як колоски в покоси, клалися думки *(А. Головко)*. 5. Самовар спершу шипів, потім запарував і заклекотів *(І. Нечуй-Левицький)*. 6. На річці скрегоче[1] крига *(М. Коцюбинський)*.

2. Спишіть речення, підкресліть алітерацію.

266 1. Прочитайте виразно уривок з вірша Євгена Плужника, проаналізуйте його звуковий склад. Назвіть фонетичні засоби виразності, з'ясуйте стилістичні функції звукопису в поетичних рядках.

Надходить дощ... Шумлять бліді берези,
Рвуть блискавиці сірих хмар рядно,
А дужий грім зустрів такі дієзи,
Що злякано дзвенить вікно!

2. Вивчіть уривок напам'ять.

Асона́нс — це **повторення однакових або подібних голосних звуків** у рядку чи в строфі, що надає віршованій мові милозвучності та мелодійності: 1. *Розси́палися круглі намистинки...* (П. Тичина). 2. *Гей, у лузі та й не перше літо виляга некошена трава. Гей, у лузі та й не перше жито, та й не перше жито дозріва* (В. Симоненко).

Поєднання алітерації й асонансу підсилює виразність мовлення:

Шумить дерев зелений світ,
Але то там, то там
Жовтавий лист спадає з віт,
Прощається з життям...

В. Сосюра

267 Прочитайте виразно вірш Ліни Костенко. Укажіть повторювані звуки наприкінці кожного рядка, з'ясуйте, як цей

---

[1] *Скреготі́ти/заскреготі́ти* — *рос.* скрежетать/заскрежетать.

фоностилістичний прийом увиразнює граматичну форму, лексичні засоби та як це відбивається на змісті й будові вірша.

Здається, часу і не **гаю**,
а не встигаю, не встиг**аю**!
Щодня себе перемага**ю**,
від суєти застеріга**ю**,
і знов до стрічки добіга**ю**,
і знов себе перемага**ю**,
і не встигати не встиг**аю**,
і ні хвилиночки не **гаю**!

268 1. Прочитайте тексти, уявіть змальовані в них картини. Доберіть до них заголовки.

1. Бездонне склепіння ясно-голубого осіннього неба увінчало нежарке сонце й одним однісінька пухка хмарина, яка то рухалася перед сонцем і сонце ніяк не могло в неї закотитися, то хмарка пливла за сонцем услід і сонце тікало перед нею щодуху[1] *(Ю. Яновський)*.

2. Перлами закосичилась, зацвіла земля. Відбиваючи сонце, ті блискітки перламутрові й ті мерехтливі перлини робили навколо себе веселки. І ті веселки — безліч їх — наповнювали собою світ.

Недавно пройшов дощ, громовий весняний дощ, і на всьому: на листі дерев, на квітах, на дахах, на дротах, на павутинках, посно-ваних у химерні кола, — на всьому ще мерехтіли краплі, веселкові діаманти, випромінюючи спектри. Краплі зривалися і, переливаючись на сонячному промінні, летіли, падали на землю...

А земля... Земля золотіла *(І. Багряний)*.

3. На одній половині небосхилу важчали і розростались прекрасні по розмаху, величі й формі фіалкові хмари. Ось вони перегнулись через зеніт, відслоїлись од неба, розкривши частину його глибини і прихопивши[2] з нього мармурово-білий вінець. Тепер і хмари, і небо над ними, і земля під ними, і останній жовто-імлистий просвіток з одного краю обрію, і перша блискавка з другого — все це скидалося на незавершені полотна геніїв про створення світу *(М. Стельмах)*.

прихопи́ти/ прихо́плювати

[1] *Щоду́ху — рос.* что есть мочи.

[2] *Прихопи́ти/прихо́плювати — рос.* прихватить/прихватывать.

2. Визначте стилістичну роль однорідних членів речення в другому і третьому текстах.

3. Проаналізуйте фоніку всіх трьох текстів. З'ясуйте, які звуки в них повторюються, які асоціації вони викликають і як упливають на увиразнення змісту й форми висловлювань.

269

1. Прочитайте скоромовку, з'ясуйте значення незнайомих слів за словником.

2. Випишіть зі скоромовки 10 найуживаніших слів іншомовного походження, складіть і запишіть із ними речення.

3. Відпрацюйте виразне, чітке й швидке читання скоромовки.

Скоромовка

В дитсадку шанують Вовку, —
Склав сучасну скоромовку:
«Спонсор, сесія, оренда,
меморандум, референдум,
фірма, біржа, резонанс,
корпорація, альянс.
Рух, символіка, парламент,
ринок, мафія, регламент,
клерк, консенсус, депутат,
синдикат, сертифікат.
Незалежність, перспектива,
СНД, альтернатива.
Акт, концесія, прогрес,
екологія, АЕС.
Опозиція, блокада,
плюралізм, реформа, рада.
Бізнес, банк. Бюджет, прем'єр,
нонсенс, брокер, рекетер.
Диктатура, криза, право,
автономія, держава.
Міф, інфляція, прогрес,
провокація, конгрес.
Суд, репресія, структура,
Брифінг, з'їзд, номенклатура.
Рента, бартер, прецедент,
толерантність, президент.
Демократія, закон...
вимкніть третій мікрофон».

270

Упродовж двох тижнів підготуйтеся до конкурсу на кращого читця улюбленого вірша. Для участі в конкурсі виберіть вірш, який вам найбільше подобається, спишіть і вивчіть його напам'ять. Потренуйтеся декламувати вірш, використовуючи засоби виразності (інтонацію, вимову, міміку, жести та ін.). Оберіть журі майбутнього конкурсу з п'яти осіб.

Унікальні можливості мови

Ана́фора, або **єдинопочаток, — це повторення однакових звуків, співзвуч, слів або синтаксичних конструкцій на початку або в середині віршових рядків, строф, а в прозовому творі — речень**.

Лексична анафора зосереджує увагу на позначеному повторюваним словом понятті, посилюючи його значення.

Анафора надає мовленню більшої емоційної виразності і композиційної стрункості. Це поширений здавна в літературі й ораторському мистецтві стилістично-звуковий прийом організації поетичної мови та експресивний засіб у художньому і публіцистичному стилях мовлення.

271 Прочитайте виразно вірш, визначте його тему й основну думку. Укажіть анафору, з'ясуйте, як вона увиразнює зміст і форму поетичного твору. Обґрунтуйте стилістичні функції однорідних членів речення.

Україні

До щему у серці, до терпкого солодкого щему
Я люблю Україну, омиту прозорим дощем,
Її грози весінні,
Листопади осінні,
Коли сиві дуби покриті багряним плащем.
І степи, і діброви, і зорі, і роси,
І беріз тонконогих розпущені коси,
І калини у лузі розсипаний жар,
І тополі у полі
На широкім роздоллі,
Що шумлять під вітрами стрункі, світлочолі,
І, немов обеліски, сягають задумливих хмар

Все, що в серці несу,
У твоїх я дістала глибинах,
Ти мені і любов, і пісенність, як ненька, дала.
Я живу і співаю, бо живе і співа Україна,
Бо припала вустами до дзвінкого твого джерела.

Б. Коваленко

Епіфора — протилежний анафорі стилістичний прийом, який полягає в повторенні однакових звукосполучень, слів чи виразів у кінці віршових рядків, строф або в прозових творах з метою посилення виразності й музичності поетичної мови.

Лексична епіфора підкреслює важливість кінцевого слова, увиразнюючи зміст і форму висловлювання. З експресивною метою епіфора часто використовується у віршах-каламбурах з омонімами та іншими співзвучними словами:

*«Вже третій місяць сохну **без дощів я»**, —*
Картопля нарікає на талан.
*Тверда пшениця в'яне з **бездощів'я**...*
Чи град періщить огород та лан (С. Литвин).

272 1. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку. Відпрацюйте виразне читання тексту і вірша.

Було це ще за Австрії, у далекому 1916 році. У купе вагона першого класу швидкого поїзда Львів–Відень їхали четверо пасажирів: англієць, німець, італієць; четвертим був відомий український юрист Богдан Косів. Розмови велись навколо різних проблем і тем. Нарешті заговорили про мову — чия краща, чия багатша і котрій з них належить світове майбутнє.

Першим заговорив англієць:

— Англія — країна великих завойовників і мореплавців, які рознесли славу англійської мови по всьому світу. Англійська мова — мова Шекспіра, Байрона, Діккенса, Ньютона, Дарвіна та інших великих літераторів і вчених. Отже, англійській мові належить світове майбутнє.

— Ні в якому разі, — гордовито заявив німець. — Німецька мова — це мова двох імперій — Німеччини та Австрії. Це мова філософії, техніки, армії, медицини, мова Шиллера, Гегеля, Канта, Вагнера, Гейне. І тому, безперечно, німецька мова має світове значення.

Італієць усміхнувся і тихо промовив:

— Панове, ви обидва не маєте рації. Італійська мова — це мова сонячної Італії, мова музики й кохання. Мелодійною італійською мовою написані найкращі твори епохи Відродження, твори Данте, Боккаччо, Петрарки, лібрето знаменитих опер Верді, Пуччіні, Россіні, Доніцетті та інших великих італійців. Тому італійська мова має бути провідною в світі.

мати ра́цію
не мати ра́ції

Українець сказав:

— Я не вірю у світову мову. Хто домагався цього, потім був гірко розчарований. Ідеться про те, яке місце відводиться моїй українській мові поміж інших мов. Я також міг би сказати, що моя рідна мова — це мова незрівнянного сміхотворця Івана Котляревського,

геніального поета Тараса Шевченка. До пророчого звучання шевченкової поезії досі так ніхто у світі не піднявся. Це мова кращої з кращих поетес світу — Лесі Українки, мова нашого філософа-мислителя Івана Франка, який вільно володів чотирнадцятьма мовами, у тому числі й названими тут, проте рідною, а отже, найдорожчою, уважав українську.

Нашою мовою звучить понад триста тисяч народних пісень, тобто більше, ніж у вас усіх разом узятих... Я можу назвати ще багато славних імен свого народу, проте вашим шляхом я не піду. Ви ж, по суті, нічого не сказали про багатство й можливості ваших мов. Чи могли б ви, скажіть, своєю мовою написати невелике оповідання, у якому всі слова починалися б з однакової букви?

— Ні, ні, ні! Це неможливо, — відповіли англієць, німець та італієць.

— Ось вашими мовами це неможливо, а українською це зовсім просто. Назвіть якусь букву, — звернувся Богдан Костів до німця.

— Хай буде буква «П», — сказав той.

— Добре. Оповідання називатиметься...

Перший поцілунок

Популярному перемишльському поетові Павлові Петровичу Подільчакові прийшло поштою приємне повідомлення: «Приїздіть, Павле Петровичу, — писав поважний правитель Підгорецького повіту Полікарп Пантелеймонович Паскевич, — погостюєте, повеселитесь».

Павло Петрович поспішив, прибувши першим поїздом.

Підгорецький палац Паскевичів привітно прийняв приїжджого поета. Потім під'їхали поважні персони — приятелі Паскевичів... Посадили Павла Петровича поряд панночки — премилої Поліни Полікарпівни. Поговорили про погоду, політику. Павло Петрович прочитав підібрані пречудові поезії. Поліна Полікарпівна програла прекрасні полонези, прелюдії.

Поспівали пісень, потанцювали. Прийшла пора — попросили пообідати. Принесли печені поросята, приправлені перцем півники, пахучі паляниці, паштет, пампушки під печеричною[1] підливкою, пироги. Потім подали пресолодкі пряники, персикове повидло, помаранчі, повні полумиски полуниць, порічок.

печери́ця

Почувши приємну повноту, Павло Петрович подумав про панночку. Поліна Полікарпівна попросила прогулятись по Підгорецькому парку, помилуватись природою, послухати пташині переспіви. Походили, погуляли...

---

[1] Зробленою з печериць. *Печери́ця* — *рос.* шампиньон.

Порослий папороттю предавній парк подарував приємну прохолоду. Повітря п'янило принадними[1] пахощами.

Побродивши по парку, пара присіла під порослим плющем платаном. Посиділи, помріяли, позітхали, пошепталися, пригорнулися. Почувся перший поцілунок: прощай, парубоче привілля, пора поетові приймакувати[2]!

У купе зааплодували. І всі визнали: милозвучна, багата українська мова житиме вічно поміж інших мов світу.

Зазнайкуватий німець ніяк не міг визнати своєї поразки.

— Ну, а коли б я назвав іншу букву? — заявив він. — Ну, наприклад, букву «С»?

— Гаразд, нехай буде «С»! Я своєю мовою можу створити не лише оповідання, а навіть вірш, де всі слова починатимуться на «С», до того ж передаватимуть стан природи, наприклад, свист зимового вітру в саду. Якщо ваша ласка, прошу послухати.

прийня́ти пропози́цію

Самотній сад

Сипле, стеле сад самотній
Сірий смуток — срібний сніг, —
Сумно стогне сонний струмінь,
Сад осінній смуток снить.
Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад.
Срібно стеляться сніжинки —
Спить самотній сад.

— Геніально! Незрівнянно! — вигукнули англієць, німець та італієць. Потім всі замовкли. Говорити не було потреби *(За П. Столярчуком)*.

2. Визначте тип, стиль і жанр тексту. Проаналізуйте інтонаційну і звукову організацію мовлення, назвіть типи використаних у тексті звукових повторів. Поясніть, як у ньому реалізуються такі комунікативно-стилістичні ознаки мовлення, як багатство і виразність.

Часто анафора й епіфора суміщаються — починають і закінчують віршований або прозовий текст. Цей фоностилістичний прийом підсилює смислову, синтаксичну та інтонаційну єдність тексту, його поетичність та емоційність:

---

[1] *Прина́дний* — *рос.* манящий.

[2] *Приймакува́ти* — жити в домі дружини.

Ви знаєте, як ***липа шелестить***
У місячні весняні ночі?
Кохана спить, кохана спить...
Піди збуди, цілуй їй очі.
Кохана спить...
Ви чули ж бо: так ***липа шелестить***... (П. Тичина).

Співзвуччя частин слів наприкінці віршованих рядків називається **римою:**

Не вмію жити просто ***так,***
Я можу тільки чимось ***жити:***
*Кохати, мріяти, твори**ти,***
*Щоб слід залишив день прожи**тий,***
Життя щоб мало сенс і ***смак*** (В. Іващенко).

273 1. З'ясуйте значення слів *амбіції, патриції, плебей.*

2. Прочитайте виразно вірш, визначте його тему й основну думку. Простежте, на яких звукових відповідностях побудовано риму, з'ясуйте, чи виправдана вона фонетично. Обґрунтуйте свою думку.

Про заздрість

Не пропонуючи ідей,
не зачіпаючи[1] амбіцій,
скажу: хто заздрить — той плебей,
а хто не заздрить — той патрицій.

Г. Латник

3. Вивчіть вірш напам'ять. Як ви розумієте висловлену в ньому ідею?

274 1. Прочитайте виразно жартівливий вірш, укажіть використані засоби виразності, обґрунтуйте їх стилістичну роль.

Ось!

Десь, колись, чомусь, чогось
І не їлось, не пилось,
Не сиділось, не стоялось,
Не хотілось, не моглось.
Але все одно жилось.
Ось!

В. Бородчак

2. Вивчіть вірш як скоромовку.

---

[1] *Зачіпа́ти/зачепи́ти — рос.* задевать/задеть.

Індивідуальні завдання

275 Прочитайте і перепишіть поетичні рядки. Підкресліть фоностилістичні засоби виразності та проаналізуйте їх.

1. Іван Богун

Рокотали, гриміли бандури
Переливом віків, а не струн,
Як крізь січі кривавої бурі
Вів свій полк легендарний Богун.

Р. Братунь

2. Розмова з другом

Ліс зустрів мене як друга
Горлиць теплим воркуванням,
Пізнім дзвоном солов'їним,
Ніжним голосом зозулі,
Вогким одудів гуканням,
Круглим цоканням дроздів.

М. Рильський

3. Дощ

Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить.
Бляшаний[1] звук води, веселих крапель кроки.
Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить,
І раптом озирнусь, а це вже роки й роки.

Л. Костенко

4. Перший сніг

Жовте листячко лежить.
Сніг по ньому шелестить...
Сніг...
Сніг...
Сніг по ньому шелестить...

В. Поліщук

Робота в групах

276 1. Прочитайте виразно вірш, визначте його комунікативну мету, розкрийте проблематику, з'ясуйте, наскільки вона актуальна. Підтвердіть або спростуйте твердження автора,

[1] *Бляша́ний — рос.* жестяной.

сформулюйте свої пропозиції щодо екологічної безпеки (письмово).

Затруїлись наші ріки
навіки.
Замість луків — смітники чи
болото.
Забруднили ми і море —
горе!
На Вкраїні страшно жити...
А діти?
Нас вели до темноти
зловороже...
Порятуй нас і прости,
Святий Боже!

Г. Латник

2. Проаналізуйте фоностилістичні засоби вірша, що увиразнюють його зміст і форму.

277 1. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

Світає. На небі погасли зорі. Рожево спалахнув обрій на сході, голубий світанок звів над Дніпром свої вітрила. Заграв вітерець на хвилях, а згодом рожева смуга пролягла на воді. То сонце розіслало свої червоні шовкові полотна *(І. Цюпа)*.

2. Доберіть заголовок і запишіть текст, поширюючи його зображувально-виражальними засобами мови — тропами і стилістичними фігурами, проте не надуживаючи ними. Зробіть синтаксичний розбір двох складних речень із записаного вами тексту.

Співай сам і дай співати іншому

278 1. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте комунікативну мету автора, тип і стиль мовлення.

Груші, наче до церкви: у білому; на горбах — згір'ях — долинах — ... слухають сонце.

Воно ясно-жовте (подіб'я кульбабки!) сповнило сад і стало; застигло на цілий ранок.

Одна птиця весь час методично і невтомно:

... кі-кікс, кі-кікс, кі-і-і...

І друга лунко-лунко і роздільно пробує флейту:

... кфі-кфі-кфі...

І третя, пролітаючи низько і стурбовано ховаючись:
...кжа-кжа-кжа...
І четверта, недалеко перепурхнула і раз за разом:
— ксвіть! ксвіть! ксвіть!
І п'ята граціозно і ласкаво — десь над головою:
— стріті — тс літе...
І шоста перелітає і без кінця, голосно, знижуючи тон на останньому складі:
— ксіті-та, ксіті-та, ксіті-та...

Багато інших теж мирно і дружно щебече; лише заздрісний ворон викрякує в темному ярку.

Спочиваючи душею, думаю: це ж рай! Нема нічиєї злості. А вчора в прокуреній залі поети і прозаїки гризлися допізна. Все — непримиренно, знедóбра, знедру́жня.

Люди! Подивімось на птахів, може, вони мудріші? Складемо корпорацію[1] зі статутом[2], як у сонячному саду: співай сам і дай жити іншому *(В. Барка)*.

2. Спишіть два останні абзаци, поясніть, як ви їх розумієте. Чи поділяєте ви заклик автора?

3. Укажіть у тексті фонетичні й лексичні засоби виразності, визначте їх стилістичну функцію.

4. Проаналізуйте синтаксичну будову тексту (види речень за метою висловлювання і за будовою), з'ясуйте, як вона сприяє виразності мовлення.

5. Зробіть синтаксичний розбір останнього речення. Розберіть за будовою слова *непримиренно, знедобра, знедружня*.

279 1. З'ясуйте значення слова *гекзаметр*.

2. Прочитайте виразно вірш Бориса Олійника. Яку історичну подію покладено в його основу? Визначте основну думку вірша, з'ясуйте роль інверсії в її розкритті. Запропонуйте свій варіант заголовка.

Гекзаметр

Пам'яті учасників
«матчу смерті» 1942 року

Став для них стадіон
полем останнього бою.

---

[1] *Корпора́ція* — товариство, спілка.
[2] *Стату́т* — зведення правил, збірник законів.

За перемогу
ім смерть
обіцяли арбітри ворожі.
...Виграли чесно вони,
полишившись самими собою.
Нині у них навіть час
уже виграть
не зможе.

280 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Укажіть інверсію, з'ясуйте її стилістичну роль.

1. Стволы берёзок вытянулись, белоснежные, прямёхонькие — не шелохнутся *(В. Костылёв)*. 2. Расчудесное это занятие — снегирей ловить! *(Максим Горький)*. 3. Арагви светлой он счастливо достиг зелёных берегов *(М. Лермонтов)*.

Робота в парах

281 1. Уявіть, що ви — журналіст, який готується взяти інтерв'ю в мера міста (сільського голови). Продумайте і запишіть три запитання з найактуальніших проблем життя городян (селян), які ви поставите посадовцю.

2. Розіграйте діалог із сусідом по парті, обмінюючись ролями.

282 1. Перекладіть і запишіть українською мовою висловлювання Костянтина Паустовського. Поясніть, як ви його розумієте.

Писателю необходима смелость в обращении со словами и с запасом своих наблюдений, скульптору — с глиной и мрамором, художнику — с красками и линиями.

2. Прочитайте переклад, скажіть, які члени речення опущено, з'ясуйте роль еліпсису в увиразненні думки.

283 Прочитайте виразно поетичні рядки Тараса Шевченка. Укажіть умовчання (стилістичний прийом, коли висловлена думка обривається, щоб читач сам здогадався і подумки її закінчив), визначте його роль.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!

284 1. Прочитайте виразно поетичні рядки, уявіть змальовану в них картину.

Луги й луги... Гайки у сизій млі.
Розлив Дніпра...
Вгорі чайок кружляння.
Стримлять з води три знаки
запитання.
Підходжу ближче.
Ні, це журавлі.
О. Підсуха

2. Укажіть умовчання, визначте його стилістичну роль.

3. Визначте види речень за будовою, зробіть їх синтаксичний розбір.

285 1. Прочитайте виразно рядки з вірша Бориса Олійника, присвяченого Євгенові Патону. Розкажіть, що ви знаєте про цього видатного українця. Визначте основну думку поезії.

Одні залюблені в старі листи.
Ті — в музику. А ті — в руді томища.
Таке життя...
А він любив мости.
О, не любив — кохав.
А може, й вище!

Він міг, як маг, єднати береги,
Над урвищем зависнути орлино.
І перед ним ставали на коліна
Жахких проваль повержені боги...

2. Укажіть у вірші прийоми синтаксичної організації мовлення, що сприяють його виразності. Проаналізуйте їх уживання, охарактеризуйте стилістичну функцію.

286 1. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

Ранок

За чарівною хмариною сховалася ніч, і на землю спустився ромашковий ранок. Ось-ось має зійти сонце. Тільки чому його все немає? Вже аж хвилююсь: де воно? Може, ще спить солодким сном? А може, посварилось із землею і не хоче більше світити?

І все-таки схід поступово рожевіє. Нарешті зійшло над горизонтом сонце.

Зачерпнуло променем води з лісового струмочка, хлюпнуло собі на личко. Зеленим рушничком обтерлося. Причесалось — і до роботи *(З учнівського твору)*.

2. Спишіть текст, охарактеризуйте стилістичну роль ужитих автором прийомів синтаксичної організації мовлення.

3. Зробіть синтаксичний розбір першого і третього речень.

287 1. Прочитайте виразно вірш, визначте його тему й основну думку. Розкажіть, що ви знаєте про Анатолія Солов'яненка.

Анатолій Солов'яненко

Невже артист, невже не чародій
ця скромна й доброзичлива людина?
Чому ж тоді найменням солов'їним
Його відзначив мудрий рід людський?

Анатолій Солов'яненко

Він і співак, і почуттів рушій,
бо голосом, що сильно й ніжно лине,
зумів би, певне, й зграї лебединій
снаги додати в далі голубій!

На серці легко й радісно мені,
що наших двох життів зійшлися дні —
широкі та щасливі амплітуди...

Його піснями повняться гаї,
і мовкнуть українські солов'ї —
ті солов'ї, що б'ють піснями в груди.

Г. Латник

2. З'ясуйте, за допомогою яких виражальних засобів і форм синтаксичної організації мови досягається виразність мовлення.

288 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть однорідні члени як члени речення, з'ясуйте їх роль в увиразненні зображуваного, поясніть розділові знаки.

Перед домом разноцветные огни вспыхнули, завертелись, поднялись вверх колосьями, пальмами, фонтанами, посыпались дождём, звёздами, угасли и снова вспыхнули *(А. Пушкин)*.

289 1. Прочитайте етюд. Укажіть у ньому засоби виразності, визначте їх стилістичну роль.

2. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

Весна

Ще лютує мороз, а визирне сонечко — і бурульки на дахах починають непокоїтися. Кап-кап — плаче одна, кап-кап-кап — захлинається інша... Аж раптом — синичка до них озивається. І так радісно, так голосно і наполегливо[1], що на душі бентежно. Ну що ж вона хоче сказати своєю пташиною мовою? Ага! Збагнула! Так, так, синичко, весна... *(Ю. Мітюк)*.

непоко́їтися

наполе́гливо

3. Напишіть етюд на цікаву для вас тему, дотримуючись вимог виразності мовлення.

290 1. Використовуючи додаткові інформаційні джерела, складіть план і підготуйте докладну розповідь про історичний факт, покладений в основу вірша Бориса Олійника «Гекзаметр» із вправи 279. Висловіть своє ставлення до цієї події.

2. Перепишіть вірш, вивчіть його напам'ять і підготуйтеся декламувати, використовуючи засоби виразності мовлення.

Залікове завдання

291 Виберіть вірш, який вам найбільше сподобався, спишіть його. Вивчіть вірш напам'ять, відпрацюйте виразне читання і продекламуйте на конкурсі на кращого читця.

Запитання і завдання

1. Що означає виразність мовлення?
2. Чого досягає мовець завдяки виразності мовлення?
3. Якими засобами досягають виразності мовлення?
4. За яких умов мовлення стає виразним?
5. Поясніть на прикладах роль звукопису в увиразненні мовлення.

---

[1] *Наполе́гливо — рос.* настойчиво.

6. Охарактеризуйте виражальну функцію стилістичних фігур (синтаксичних прийомів організації мовлення), з'ясуйте їх вплив на адресата.
7. Поясніть на прикладах роль тропів в увиразненні мовлення.

§ 7. Доречність мовлення

Найвища посада під сонцем

— людські чесноти;
— професія вчителя;
— мова здоров'я;
— літній час: за і проти;
— рідна природа.

— удосконалювати власне й чуже мовлення щодо доречності — цілковитої відповідності мовних засобів меті й умовам спілкування;
— розвивати перекладацькі вміння та навички.

Доречним є мовлення, у якому мовні засоби (фонетичні, лексичні, граматичні) **повністю відповідають меті й умовам спілкування, використовуються доцільно й ефективно.**

Мовлення доречне, якщо воно дієве і досягає поставленої мовцем мети.

Доречність мовлення наочно[1] виявляється у зіставленні з недоречністю. Наприклад: *Хлопчик заховався за штору — і* ***нічичирк***[2]. *А професор, замість того, щоб відповісти на запитання студента, —* ***нічичирк***.

Доречність або недоречність мовлення виявляється у конкретній мовленнєвій ситуації, у контексті.

Доречність — універсальна **ознака всіх стилів мовлення**, хоча кожен стиль має власний набір мовних засобів, свої закономірності їх відбору і поєднання. Стильова доречність передбачає вибір мовних засобів відповідно до стилю висловлювання, їх поєднуваність, узгодженість і несуперечливість[3].

Якщо для писемних стилів (наукового, офіційно-ділового та публіцистичного) доречні переважно складні, розгорнуті синтаксичні конструкції, то в розмовному мовленні краще вживати короткі ре-

---

[1] *Наóчно* — *рос.* наглядно.
[2] *Нічичúрк* — *рос.* молчок.
[3] *Несуперéчливість* — *рос.* непротиворечивость.

чення, розділяючи висловлювання на частини. Так адресат краще зрозуміє мовця, а мовець легше досягне своєї мети.

У науковому стилі доречна термінологія і неприйнятна емоційно-експресивна лексика, характерна для розмовного і художнього стилів мови.

Доречність певного порядку слів і видів речень за метою висловлювання і за будовою визначає контекст. Так, доцільність уживання неповних речень з пропуском окремих слів зумовлена їх наявністю в попередній фразі або продиктована ситуацією.

Ефективні **мовні засоби** досягнення мети:

— монолог або діалог;

— звертання;

— риторичні запитання;

— відповіді на запитання;

— повторення і підтвердження висловленої думки фактами задля її посилення;

— порівняння;

— посилання;

— дослівне або непряме цитування та ін.

292 1. Прочитайте уривок, дотримуючись правильної інтонації. Визначте тему, назвіть дійових осіб, доберіть заголовок до тексту. Обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

— Який у вас гарний садок, та ще й над водою, — сказав Балабуха, обертаючись до Онисі.

— Садок гарний, але цього року не вродила «хруста», — сказала Онися, вкидаючи новомодне загранічне слово.

— Може, «фрукти», — сказав Балабуха. — Бо це слово латинське четвертої деклінації, і воно рода мужеського, тим-то треба казати фрукт, а не фрукта.

«Ой, та й поганий же, та ще й вчить мене, — подумала Онися й почервоніла. — Постривай[1] же ти, великорозумний академісте! Ось я тобі підсуну «хрукту!»

постривáй

«Звідкіль почать? Що сказати? Ой музи! О Горацію! О Овідію! Поможіть мені приступити до цієї червоної запаски», — молився в думці Балабуха до давніх богів.

А боги мовчали й не помагали. В Балабухи виступив на лобі піт. Він перекинув праву ногу на ліву, потім ліву на праву, а слова повтікали з його пам'яті.

---

[1] *Постривáй — рос.* погоди.

«Чи не покликати б на поміч Горація? А може, Арістотеля?» — думав Балабуха, перебираючи в умі еллінів та латинців. Але він почував, що й Горацій кудись утік».

— Ви, Онисіє Степанівно, мов лісова Діяна! — ні з сього ні з того вихопився Балабуха та й почервонів і замовк.

сміятися з *кого-небудь*

Онися глипнула[1] на нього здивованими очима. «Чи він сміється з мене, чи говорить вже дуже по вченому», — подумала Онися. Балабуха і сам схаменувся[2] і втямив, що це зовсім не до речі, що треба було говорити зовсім не таким академічним язиком.

схаменýтися

— Ви, Онисіє Степанівно... я... ви... — знову почав Балабуха. — Як побачив я вас, то мені світ став немилий!

— Хіба я така страшна, що вже й світ вам зав'язала? — одрубала Онися сміливо.

— Ви жартуєте? Краса страшна — це правда; але так, як були страшні для людей давні боги, як страшний бог... — почав філософствувати Балабуха.

— *O sancta simplicitas!*[3]

Яка ти часом буваєш гарна своєю-таки простотою! — промовив неначе сам до себе Балабуха.

«Чи він оце сміється з мене, чи глузує[4], що він учений, а я проста», — подумала Онися й почала сердитись.

не второпáю

— Ви так говорите по-письменному, що я нічого не второпаю[5], говоріть-бо по-людськи! — сказала Онися.

— Чи вже ж пак не розумієте, що я вас люблю, а коли ви мене любите, то я ладен хоч і сьогодні до вас старостів слати, — сказав Балабуха й сам здивувався, що він сказав ці слова так дуже просто і ясно, й ні кришки не по-вченому.

— Так би ви й сказали, — сказала Онися і засміялась, нітрішечки не засоромившись; вона чула такі речі, може, десятий раз.

Балабуха усміхнувся. Онисі здалося, що він дивиться на неї згорда і сміється з неї.

«Постривай же ти, академісте! Я ж тобі накладу в віз таких правдивих гарбузів», — подумала Онися *(За І. Нечуєм-Левицьким)*.

2. Яку мету ставив мовець і якими мовними засобами досягав її? Наскільки змістовне, зрозуміле, логічне, чисте і

---

[1] *Гли́пнути/гли́пати* — *рос.* глянуть/смотреть *(розм.)*.

[2] *Схамену́тися* — *рос.* опомниться.

[3] О свята простота! *(Латин.)*.

[4] *Глузува́ти* — уїдливо насміхатися.

[5] *Второ́пати* — *(розм.)* зрозуміти.

доречне його мовлення? Поясніть, які мовно-стилістичні й позамовні засоби слід використати, щоб освідчитись у коханні.

Робота в групах

293 1. Прочитайте текст, визначте та обґрунтуйте його стильову належність.

— Воно велике? — спитав Микола.
— Що?
— Море.
— Звісно[1].
— Немов Дніпро у повінь?
— Ні, значно більше. Таке, як небо.
— Справді? І хвилі котить?
— Котить.
— Зате — роздолля! — розвів руками козак Непран. — Ні берегів, ні кущика — вода і небо...
— Хлопці! — прибіг Тиміш Орендаренко, отаман чайки. — Гайда, вас кличе Хмель!
— Де він?
— На отаманській.
— Вже вирушаємо? — спитав Микола.
— Ні. Як почне смеркати.
— А не заблудимось?
— Не хвилюйся, юначе.

І. Айвазовський. Ранок на морі. *1883 р.*

[1] *Звісно* — звичайно, безперечно (*рос.* конечно, бесспорно).

— Дорогу добре знаємо, — додав Непран. — Сім сотень років плаваємо!.. *(За Вас. Шевчуком).*

2. З'ясуйте, скільки осіб бере участь у розмові, у якій ситуації (де, коли, між ким і ким та з якого приводу) міг відбутися такий діалог, що перейшов у полілог, і як це стосується доречності мовлення.

3. Розподіліть ролі та прочитайте репліки в особах.

4. Передайте зміст розмови у формі монологу (усно), прослідкуйте, як це позначиться на мовному оформленні і синтаксичній будові тексту.

294 1. Прочитайте текст, визначте комунікативну мету автора, тип, стиль і жанр мовлення.

2. Проаналізуйте використані в тексті мовно-стилістичні засоби, його синтаксичну будову, обґрунтуйте доречність їх вибору.

«Краща українська книжка»
Щорічний конкурс журналу «Кореспондент»

• Кращі книжки буде вибрано в номінаціях «Белетристика» (художня проза) й «Документалістика» (мемуари, біографії, публіцистика) на підставі думок читачів журналу «Кореспондент» та експертної оцінки журі.

• Ви можете запропонувати до двох книжок у кожній номінації.

• На конкурсі буде представлено твори українських авторів, уперше видані в Україні державною або російською мовою в 2010 році.

Заповніть анкету у свіжому номері журналу «Кореспондент» або голосуйте на сайті...

295 Прочитайте вірш Ліни Костенко, визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення. Наскільки вдало, на вашу думку, вибрано жанр поетичного твору? Укажіть у вірші застарілі слова, з'ясуйте їх значення і стилістичну роль.

Давидові псалми[1]

Блажен той муж, воістину блажен,
котрий не був ні блазнем[2], ні вужем.

---

[1] *Псало́м* — релігійна пісня, молитва, що входить у псалтир.
[2] *Бла́зень* — *рос.* шут.

І не схибнеться на дорогу зради[1],
І у лукавих не спита поради.

І не зміняє совість на харчі, —
душа його у Бога на плечі.

Він між людей не буде одиноким,
стоятиме, як древо над потоком.

Крилаті з нього вродяться плоди,
і з тих плодів посіються сади.

А хто від правди ступить на півметра, —
душа у того сіра й напівмертва,

Той хоч умре з набитим гаманцем, —
душа у нього буде горобцем.

І так воно у Господа ведеться —
дорога ниць в землю западеться!

Єдиний Боже! Все обсіли хами.
Веди мене шляхетними шляхами.

296 1. Прослухайте текст, звертаючи увагу на інтонацію, уявіть змальовану картину. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок до тексту.

Есе

Світ блакитний.
Світляний океан.
Все — перед очима, бо сонце.
Кристалізує початок літа.
Листочки — зелений туман! — в'ються. Гай шуми громадить.
Ллється бальзам від недуги; жайворонкової краси додано, джмелевої, галузчиної.
Барвник додано для різноманітності. Значення. Краси.
Ниви просять: радій з нами!
Травиця — наче горить.
Чистотіл, кульбаба, петрів батіг з васильками.
Джміль гостює; муравлик мандрує; коник шелестить.
До квітки, що, кармазинна[2], зубчастий келих підносить, скажи: «гарна».

---

[1] *Зра́да* — *рос.* предательство.
[2] *Кармази́нний* — темно-червоний.

Жайворонки щебет розсипають кришталевий. Галузку[1] хитнуть[2], виголошуючи сонцю: «радуйся!»

Іду до тебе, річко! — до водоспаду.

Як втриматись?

Бо саме ж сонце купається, бризкає!

Про річку й сказати нічого: ловить зірки на рінистих спадах.

Храм! Забуто печалі й зітхання — видужуй душею *(За В. Баркою)*.

2. Прочитайте текст, правильно інтонуючи речення.

3. Проаналізуйте лексичне наповнення й синтаксичну будову тексту, з'ясуйте їх особливості. Обґрунтуйте доречність використання автором вишуканої лексики й оригінальної синтаксичної організації змісту.

4. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень. Перебудуйте безсполучникові складні речення в сполучникові й запишіть їх. Дайте всі можливі варіанти речення *Жайворонки щебет розсипають кришталевий*, зберігаючи його смисл.

297

Прочитайте виразно вірш, укажіть використані в ньому засоби виразності й образності мови, обґрунтуйте їх доречність або недоречність.

В кімнатах

Я люблю вигідну географію
архіпелагів моїх кімнат,
монотонні краєвиди стін
і середземноморський клімат ванн.

Люблю лежати в білій тіні стель
і слухати, як ростуть годинники
і як меблі пускають коріння
у вовняний гумус килимів...

Ю. Тарнавський

298

З'ясуйте доречність уживання виділених слів, словосполучень, у разі потреби відредагуйте речення і запишіть їх.

1. Проект мосту розраховано **тютілька в тютільку**, тому проблем із його затвердженням не буде. 2. Наш претендент

---

[1] *Галу́зка — рос.* ветка.

[2] *Хитну́ти/хита́ти — рос.* качнуть/качать.

на **крісло** Генерального директора компанії має значний досвід роботи у цій галузі, він на цьому **собаку з'їв**. 3. У місті функціонує **сорок семеро** дитячих дошкільних **садочків**. 4. У конференц-залі, де **яблуку ніде впасти**, виступає найстаріший професор нашого університету, а після нього виступлять **двоє** молодих професорів. 5. У авіакатастрофі загинули 15 осіб. Про інші **деталі** не повідомляється *(З випуску новин)*.

299 Перекладіть і запишіть афоризми, поясніть, як ви їх розумієте. З'ясуйте доречність ужитих мовних засобів для афористичного оформлення висловлених думок.

1. Помни: всё хорошее на земле от человека *(Максим Горький)*. 2. Человек должен быть умён, прост, справедлив, смел и добр. Только тогда он имеет право носить это высокое звание — Человек *(К. Паустовский)*. 3. Будь чистосердечен с друзьями твоими, умерен в своих нуждах и бескорыстен в своих поступках *(А. Суворов)*. 4. Берегись всего того, что не одобряется твоей совестью *(Л. Толстой)*. 5. Правда — воздух, без которого дышать нельзя *(И. Тургенев)*. 6. Доказывать человеку необходимость знания — это всё равно, что убеждать его в полезности зрения *(Максим Горький)*. 7. Жизнь даётся один раз, и прожить её хочется бодро, осмысленно, красиво *(А. Чехов)*.

300

1. Прочитайте текст, поясніть, як ви його розумієте. Визначте тип і стиль мовлення.

Земля дитинства завжди на казку схожа. Світ пізнання, прилучення до невичерпних тайн природи. Власне, ми все життя живемо тим, що дало нам дитинство.

— По-твоєму, пізніші враження не мають уже ваги?

— То інформація, наука, досвід. А емоційний, душевний склад формує земля дитинства... І знаєш, це чарівний, надійний ключ до істини *(За Вас. Шевчуком)*.

2. Доберіть заголовок і запишіть текст у монологічній формі, доповнивши його описом «землі свого дитинства» і духовних якостей особистості, які вона формує.

301

Виберіть речення, за яким ви писатимете твір за поданим початком. Продумайте зміст майбутнього висловлювання, сформулюйте його тему, виберіть тип, стиль і жанр мовлення. Використовуйте відповідну стилеві лексику, речення, різні за метою висловлювання і за будовою — прості (односкладні й двоскладні), складні (безсполучникові,

сполучникові: складносурядні, складнопідрядні з різними підрядними частинами, складні речення з різними видами зв'язку).

1. Треба сказати, що ми ще жодного разу нікуди не їздили без пригод *(С. Пиркало)*. 2. День був як день, нічого особливого *(О. Іваненко)*. 3. Несподіваний ривок — і ми відриваємося від землі *(А. Шиян)*. 4. Микола налив собі чаю — любив він чай, — коли задзвонив телефон... Алло... *(В. Івченко)*. 5. Можу я говорити відверто? *(С. Плачинда)*. 6. Мабуть, я так і зроблю. Спробую... *(Л. Возна)*. 7. Зрозумів! Нарешті зрозумів! *(Л. Возна)*. 8. Різні є способи діставання води на світі *(О. Гончар)*. 9. Дивлюся й не можу надивитись *(О. Ільченко)*.

Мова здоров'я

302 1. З'ясуйте значення виділених слів, використовуючи здобуті знання з біології і словник.

2. Прочитайте текст, визначте його тему й комунікативну мету автора. Скажіть, якими типом і стилем мовлення скористався автор для розкриття теми висловлювання.

Мова здоров'я

Не перестаєш дивуватися надійності й доцільності створеного природою.

Основна маса клітин крові — **еритроцити**. Це найпростіші без'ядерні клітини організму, які живуть від 90 до 125 днів. За добу заміщується близько 25 грамів крові. За 70 років життя людини кістковий мозок виробляє 650 кілограмів еритроцитів і тонну **лейкоцитів**.

Еритроцити є найдосконалішим кисневим «контейнером» для транспортування газу, який вони передають тканинам організму в тонкостінних **капілярах** сотні тисяч разів.

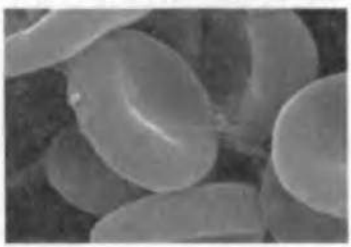

Приклад економії, гідний наслідування: **газообмін** в організмі забезпечують 25 трильйонів еритроцитів, кожен з яких містить по 250 **молекул гемоглобіну**.

За одну хвилину в легені людини надходить[1] 5–10 літрів повітря, а за годину — 400–500. У стінках **альвеол**, за-

[1] *Надхо́дити/надійти́* — *рос.* поступать/поступить.

гальна площа яких сягає 90 м², відбувається двосторонній газообмін між повітрям і кров'ю. Збагачена киснем кров дає життя клітинам організму.

Одночасно еритроцити беруть участь у водному й соляному балансі.

Тож, чи можна уявити більш тонку взаємодію між дифузним середовищем і мембраною, яка виявляється вибірково[1] проникною[2] в різних ділянках організму і неоднаковою при тих чи інших фізіологічних станах *(За В. Говалло)*.

кісткови́й мо́зок

при́клад, гі́дний наслі́дування

надхо́дити/ надійти́

вибірко́во

3. Визначте, до якої групи лексики за вживанням належать виділені слова, доведіть доречність їх використання з огляду на стиль висловлювання.

4. Проаналізуйте синтаксичне оформлення тексту (види речень за метою висловлювання і за будовою), обґрунтуйте дієвість[3] і доцільність такого оформлення. Зробіть синтаксичний розбір речення в четвертому абзаці.

5. Складіть і запишіть три запитання за змістом тексту.

Робота в пврах

303 Як студенти медуніверситету, обміняйтеся один з одним інформацією, отриманою з тексту «Мова здоров'я» (вправа 302), дайте відповіді на запитання один одного за його змістом.

304 Складіть і запишіть речення із значенням попередження, перестороги[4] або інформаційного повідомлення, використовуючи в ролі присудка відповідні форми прикметників.

Зразок. *Ліфт несправний. Підйом небезпечний.*

Несправний, небезпечний, корисний, бажаний, обов'язковий, неперевірений, шкідливий, згубний.

305 1. До словосполучень з порядковими числівниками доберіть синоніми з кількісними числівниками. Укажіть випадки повного витіснення порядкових числівників кількісними.

2. Складіть речення з тими словосполученнями, уживання яких ви вважаєте доречним.

---

[1] *Вибірко́во — рос.* избирательно.
[2] *Прони́кний — рос.* проницаемый.
[3] *Діє́вість — рос.* действенность.
[4] *Пересторо́га — рос.* предостережение.

Зразок. *Шістсот сімдесят третій номерний знак. — Номерний знак шістсот сімдесят три.*

Машина з номерним знаком шістсот сімдесят три перетнула кордон.

Шістсот сімдесят третій номерний знак, двадцять п'яте місце, сто сімдесят восьма школа, одинадцята квартира, триста п'ятдесят перший кілометр, сорок сьомий день, двохсота серія, чотириста дев'яносто третя сторінка, дві тисячі шістсот п'ятнадцятий виборець[1].

Робота в групах

306 1. Уявіть, що ви — новонабрана група автоперевізників, яка відпрацювала свій перший робочий день на одному з міських маршрутів. Вам надали маршрутки, які їх колишні власники оформили такими написами:

Загальна пасажиромісткість — 18.
Кількість міст для сидіння — 14.
Быстрее только самолётом,
Надёжнее — только танком,
Дешевле — только пешком.
Спокойствие водителя — ваша безопасность.
Вогнегасник і аптечка знаходяться у водія.
Проїзд по місту Київ 2 гривни.
Вартість проїзду — 2,5 грн.
Не стой над душой.
Хочешь жить — не отвлекай водителя.
Дверью не хлопать — водитель пугается.
До «здесь» и «тут» добирайтесь сами.
Нет денег — иди пешком.
Хочешь выйти — кричи.
Об остановке говорите так, будто вы её 5 минут назад проехали.
Про зупинку говоріть завчасно і голосно.
Не говорите водителю грубости, он такой же человек, как и вы.
В салоне не сорить!

2. Колективно з'ясуйте, як ці написи узгоджуються з поняттям загальної та мовленнєвої культури і як вони характеризують водія.

Порадьтеся, які написи ви залишили б, а які зняли б, виправили чи переформулювали і чому.

---

[1] *Ви́борець — рос.* избиратель.

Складіть перелік написів українською мовою, якими ви оформили б салони своїх маршруток, і доведіть його до класу через свого представника, оформивши плакатом чи записом на дошці.

307 Складіть і запишіть спонукальні речення у формі попередження і прохання, адресовані різним категоріям осіб, використовуйте прикметники в ролі головних і другорядних членів.

Зразок. *Шановні пасажири! Будьте уважні й обережні при переході через залізничні колії! — Шановні пасажири, просимо вас бути уважними й обережними при переході через залізничні колії.*

Уважний, обережний, ввічливий, вимогливий, чуйний, лагідний, турботливий, невтомний, справедливий, наполегливий.

308 Перебудуйте і запишіть речення за зразком, укажіть семантичну і стилістичну відмінність між синтаксичними синонімами. У яких стилях слід віддати перевагу тому чи іншому варіанту?

Зразок. *Мій брат сконструював нову модель літака. — Моїм братом сконструйована нова модель літака.*

1. Мій брат сконструював нову модель літака. 2. Вишні встеляли землю цвітом *(Вас. Шевчук)*. 3. Природа створює гармонію. 4. Керівництво обговорило проблему розширення компанії. 5. Український боксер Віталій Кличко переміг суперника. 6. Життєві випробування зміцнюють волю і гартують характер.

309 Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. З'ясуйте, чи доречні вони в мовленні, свою думку обґрунтуйте.

Жилая площадь, свободная вакансия, бурные аплодисменты, кратковременный дождь, леденящий страх, реальная угроза, разумные цены, валовой продукт, прожиточный минимум, капитальный ремонт.

310 Обґрунтуйте доречність або недоречність використання слів іншомовного походження в наведених реченнях. З'ясуйте доцільність їх заміни українськими синонімами (якщо такі є). У разі потреби відредагуйте речення і запишіть їх.

1. Видача **банком кредитів лімітується**. 2. **Спеціальність юриста престижна** і користується великою **популярністю**. 3. **Шляхетний**

вчинок **менеджера** мав широкий **резонанс**. 4. На ярмарку **вакансій** було **презентовано** кілька сотень **вакансій**. 5. **Муніципальна програма, реалізація** якої **стартувала** цьогоріч, передбачає суворий **контроль** за якістю питної води і розвиток **альтернативних** джерел водопостачання — **бюветів**. 6. Між **тінейджерами** були **кардинальні** розходження щодо проведення **вікенду**; зрештою вони досягли певного **компромісу**. 7. На останніх змаганнях **команда** суперників потерпіла повне **фіаско**. 8. Ім'я Лілія **імпонувало іміджу** дівчини.

311 Напишіть науково-фантастичний твір за поданим початком, дібравши до нього заголовок. У якому стилі ви будуватимете висловлювання?

Проводиться експеримент. Ми хочемо стати досконалими людьми. У майбутньому всі стануть іншими, кращими. Спочатку ми, експериментатори. Потім — усе людство. Всі до єдиного будуть щасливими *(За Я. Дубинянською)*.

312 На основі здобутих знань про комунікативно-стилістичні якості мовлення удоскональте один із написаних вами раніше й перевірених учителем творів щодо змісту й мовного оформлення.

Найвища посада під сонцем

313 1. Прослухайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

2. Прочитайте текст, визначте комунікативну мету автора, тип, стиль і жанр мовлення.

Моя улюблена річка

Вона починається одразу за нашим городом. **Тоненькі стріли осоки, зелені долоньки кульбабок із сонечками жовтого цвіту обступають її. Небо над нею так низько, що аж боязко: а що, як вдаришся головою об темно-синю стелю — і посиплятся зорі?**

Ю. Волков. Річка. *1886 р.*

Весняними вечорами річка голосно розмовляє сама з собою. **А влітку — з трав'яними кониками.** Її береги з густою травою аж кишать ними. Коники співають і поодинці, і хором. А потім до них приєднуються пташки, одна, друга. **Вони допомагають**

коникам співати, і здається тоді, що ти на концерті у великому зеленому залі.

приє́днуватися до *ко́го-не́будь*

Восени ж свою річку я найбільше люблю вночі. **Бо стає вона тоді якоюсь особливо втаємниченою і замріяною.** Сидиш, буває, біля неї на березі, а місяць раптом, кивнувши зіркам срібним рогом, опускається поруч. Потім, посидівши трошки, плигає в річку, плаває собі горілиць. Зірки, побачивши те, збігаються докупи, починають допитуватися у місяця, чи холодна вода. «Котра з вас найсміливіша — нехай спробує сама!» Всі сміливі! І ось річка вже повна зірок. У срібному сяйві вона перетворюється на казкову шхуну із золотими вітрилами.

пла́вати горіли́ць

перетво́рюватися/ перетвори́тися на *що-небудь*

затамува́ти по́дих

Щодо мене, то нема в світі місця кращого, ніж наша річка. З нею можна поговорити про все, як з другом. Як зітхає вона слухаючи! Як вбирає в себе кожне слово, затамувавши подих[1]! А де ще таке ласкаве сонце і прохолодний вітерець, як біля моєї річки? А берізка на березі біля самої води? Де ще росте така? *(В. Оберемок).*

3. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень.

4. Проаналізуйте синтаксичну будову тексту (види речень за метою висловлювання і за будовою), а також використані в ньому лексичні засоби (випишіть приклади слів, ужитих у переносному значенні, багатозначних, емоційно забарвлених слів, синонімів). Обґрунтуйте доцільність синтаксичної будови і лексичного наповнення тексту.

314 Прочитайте афористичні вислови про працю освітян, поясніть, як ви їх розумієте. Запишіть і запам'ятайте два з них, які ви вважаєте найвдалішими. Висловіть своє ставлення до місії вчителя.

1. Щоб відкрити перед учнями іскорку знань, учителеві треба увібрати море світла, ні на хвилину не відходячи від променів вічно сяючого сонця знань, людської мудрості *(В. Сухомлинський).* 2. Найскладніша і найсвятіша вчительська і мистецька мета — виплекати кожну дитину в яскраву і чарівну свічечку, щоб вона стала здатною і спроможною в подальшому випромінювати світло і тепло для інших *(Н. Осташинський).* 3. Той, хто тримає в руках освіту, здатний змінити обличчя землі *(Г. Лейбніц).* 4. Той, хто навчає, сам навчається *(Сенека).* 5. Досягнення учителя завжди вимірюється

[1] *Затамува́ти по́дих* — *рос.* затаить дыхание.

кількістю учнів, які його перевершили[1] *(Д. Робінсон)*. 6. Учитель — це три світи: теперішній, минулий і майбутній *(Японське прислів'я)*. 7. Учитель торкається вічності: ніхто не може сказати, коли закінчується його вплив *(Г. Адамс)*.

315 1. Гейл Годвін визначив три риси, необхідні сучасному вчителеві. Доповніть цей перелік, ураховуючи зміст поданих у попередній вправі висловлювань. Риси, які необхідні сучасному вчителю:
1) високий професіоналізм;
2) духовна культура;
3) любов до дітей.

2. Запишіть три найголовніші риси, необхідні представникам вибраної вами професії (укажіть, якої саме).

316 Напишіть подяку вчителю української мови й літератури. Відпрацюйте виразне читання промови та оприлюдніть її на святі останнього дзвінка.

Робота в парах

317 Уявіть, що один із вас незабаром поїде в закордонну туристичну подорож. Подумайте, що ви порадите товаришеві (подрузі) та про що попросите, якщо він (вона) готується відвідати Російську Федерацію (Польщу, Німеччину, Францію, Велику Британію, Іспанію, Італію, Сполучені Штати Америки, Австралію тощо).
Обмінюючись ролями, розіграйте діалог із сусідом по парті.

318 Прочитайте текст. З'ясуйте, які речення в ньому зайві (не мають прямого відношення до змісту висловлювання), обґрунтуйте їх недоречність.

По всьому скверику цвів бузок. Один кущ був білий.

Він сидів на старій, давно не фарбованій лаві. За спиною був квітковий кіоск під строкатим тентом. Квіти люблять всі, але більшість віддає перевагу тим, що ростуть на клумбах. Далеко попереду, за бузковими суцвіттями, бовваніла зупинка тролейбуса. І тролейбус саме стояв на зупинці — червоно-сірий, великий. Партію нових сучасних тролейбусів нещодавно закупила мерія, і скоро вони возитимуть пасажирів.

Поруч — і навпроти — сиділи на таких самих лавах молоді люди. Розмовляли. Дивилися на сонце крізь темні окуляри. Сміялись.

---

[1] *Перевéршити/перевéршувати — рос.* превзойти/превосходить.

Навпроти зупинилася машина. Звідти вистрибнула жінка:

— Ви не підкажете, як звідси проїхати на Бессарабську площу?

Він пояснив. Жінка подякувала, вскочила назад до авто, і той, хто сидів за кермом, дав газу. Машина була передбачливо застрахована.

Гілки бузку погойдувалися. По асфальту плазували[1] короткі ажурні тіні *(За М. і С. Дяченками)*.

плазува́ти

Розрізняйте:

неда́вно (рос. *недавно*) — у недалекому минулому:
Недавно я був у Полтаві.

нещода́вно (рос. *недавно*) — не так давно:
Нещодавно йому виповнилося сімнадцять.

Робота в групах

319 1. Уявляючи себе почергово оптимістами або песимістами, розкажіть один одному про те, як ви потрапили в непередбачену ситуацію, наприклад:
— потрапили під раптову зливу;
— затримались у друзів і йшли додому нічним містом;
— опинилися в неприємному для вас товаристві;
— забули мобільний телефон;
— загубилися в незнайомому місті (заблукали в лісі...);
— запізнилися на побачення.

2. Простежте, яких мовних засобів оформлення думки потребують оптимістичний і песимістичний погляди на ту саму життєву ситуацію (подію).
Поясніть, як це пов'язано з доречністю мовлення.

320 Прочитайте текст. З'ясуйте, чи не порушено таким розташуванням слів у реченнях логіку викладу. У разі потреби відредагуйте їх.

1. Японська фірма «Тошіба» збудувала потяг, який розвиває швидкість до 517 км на годину, на магнітній подушці. 2. Психологічні тести довели, що найкращий час для прийняття рішень — полудень, які було проведено в Америці. 3. Концепція штучних вивержень, запропонована лауреатом Нобелівської премії Паулем Крутценом, якщо буде втілена в життя, може сприяти тому, що протягом десяти років температура Землі знизиться до рівня 90-х років.

---

[1] *Плазува́ти* — *рос.* ползать.

321 Доберіть і запишіть невеликі тексти-зразки п'яти стилів української мови, визначте специфіку їх інтонування. З'ясуйте доречність ужитих мовних засобів.

Чи варто змінювати час?

322 1. Прочитайте текст. Визначте основну та другорядну інформацію.

2. Визначте тему та комунікативну мету висловлювання, тип і стиль мовлення.

Літній час: за і проти

Ідея введення літнього часу належить видатному американському вченому, письменникові і дипломату Бенджаміну Франкліну (1706–1790), який висловив її ще в 1784 році. Однак реалізував цю ідею лондонський архітектор Вільям Віллет.

Думка про користь уведення літнього часу виникла в англійця тоді, коли він рано-вранці здійснював прогулянку верхи і помітив, що вікна багатьох будинків закрито віконницями[1]. «Яка трата денного часу», — подумав він і почав кампанію за введення в дію законопроекту про зміну часу.

покра́щити/покра́щувати самопочуття́

Сонячний годинник у Києво-Могилянській академії

У 1907 році Віллет розіслав членам британського парламенту свою брошуру, у якій зазначалося: «Упродовж півроку Сонце щодня освітлює Землю в ті години, коли ми ще спимо, і швидко наближається до горизонту, пройшовши свій шлях на захід, коли ми повертаємося з роботи після трудового дня...» Для покращення самопочуття[2] він запропонував у кожну з чотирьох неділь квітня поступово переводити стрілки годинника на 20 хвилин уперед, а в вересні так само повертати їх назад. Віллет стверджував, що це приведе також до зменшення витрат[3] електроенергії.

[1] *Віко́нниці* — *рос.* ставни.
[2] *Покра́щення самопочуття́* — *рос.* улучшение самочувствия.
[3] *Ви́трата* — *рос.* расход.

У 1916 році літній час було введено у Великій Британії, а потім і в інших країнах.

Зараз переведення стрілок на одну годину з метою гармонізації обчислення часу здійснюється відповідно до рекомендацій ООН на території всієї Європи і суміжних[1] держав, а також у США і Канаді — усього в 110 державах.

відпові́дно до рекоменда́цій

У колишньому СРСР з 1917 по 1930 рік щорічно в літній період стрілки годинника переводили на годину вперед, а восени повертали відповідно до поясного часу.

1 квітня 1981 року з економічних міркува́нь[2] знову було відновлено[3] практику переведення часу на годину вперед.

з економі́чних міркува́нь

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13 травня 1996 року № 509 на всій території України в останню неділю травня о третій годині за київським часом вводиться літній час переведенням стрілок на одну годину вперед, а в останню неділю жовтня о четвертій годині стрілки переводять на одну годину назад.

за ки́ївським ча́сом

за оці́нками експе́ртів

Із цього приводу досі тривають дискусії. Значна частина медиків переведення стрілок годинника вважає шкідливим для здоров'я. За оцінками експертів, майже 15 % населення хворобливо сприймає перехід на літній час.

За підрахунками енергетиків, економія електроенергії становить 2 % *(За А. Корсунь)*.

Розрізняйте:

приво́дити (рос. *приводить*) — 1. ведучи, доправляти когось або щось куди-небудь: *привели додому бабусю*; 2. ставати причиною чогось, що має позитивний результат: *досягнуті домовленості привели до мирного врегулювання конфлікту.*

призво́дити (рос. *приводить*) — спричинювати щось (зазвичай із негативними наслідками): *Тотальне вирубування лісів призводить до небувалих повеней.*

---

[1] *Суміжний* — рос. сопредельный.

[2] *З економічних міркувань* — рос. по экономическим соображениям.

[3] *Відновити/відновлювати* — рос. возобновить/возобновлять.

Розрізняйте:

склада́ти (рос. *составлять*) — 1. розміщувати в певному порядку: *складати текст*; 2. з'єднувати частини цілого: *складати пазли*; 3. проходити перевірку (знань): *складати іспит*.

стано́вити (рос. *составлять*) — 1. бути частиною чогось: *цитати становили значну частину його промови*; 2. складати якусь кількість у сукупності: *населення України становить ... .*

3. Прочитайте план тексту. З'ясуйте, наскільки повно, точно, конкретно й логічно відображає він зміст висловлювання.

План

1. Історія питання.
2. Спостереження Вільяма Віллета.
3. Пропозиції парламентарям.
4. Рекомендації ООН.
5. Дія літнього часу в Україні: за і проти.

4. Виправте неточності в передаванні змісту висловлювання і запишіть свій варіант плану.

323 Організуйте і проведіть дискусію на тему «Літній час: "за" і "проти"».

324 Прочитайте речення. Укажіть у реченнях слова з невідповідними контексту значенням, стилістичним, емоційним забарвленням. Відредагуйте речення, запишіть їх.

1. Морська прогулянка на яхті передрікала бути вдалою. 2. На траві, на листі дерев, на дахах будинків блищали і переливалися атмосферні опади. 3. Найяскравішим враженням від концерту явилося виконання вальсу Грибоєдова, який піаніст завбачливо приберіг насамкінець свого виступу. 4. Продзвенів дзвінок, який сповістив про закінчення третього уроку. 5. Різноманітні методи загартування організму холодною водичкою повинні посісти належне місце в нашому кипучому житті.

Робота в парах

325 Складіть і розіграйте діалог відповідно до однієї із ситуацій спілкування.

1. Знайомство пасажирів на борту літака.

2. Зустріч на вокзалі старшої сестри, яка приїхала у відпустку.

3. Обговорення плану вечірки (пікніка) однокласників.

4. Узгодження з товаришем під час телефонної розмови мети, часу і місця зустрічі.

5. Випадкова зустріч на зупинці двох друзів, які виявляють бажання їхати разом.

6. Розмова старшокласників, яких приємно здивував (вразив) учинок знайомого.

7. Зустріч юнака й дівчини, які познайомилися в Інтернеті.

Залікове завдання

326 Напишіть твір на одну з поданих тем за планом, дотримуючись тричастинної композиції.

1. Учися мудрості в Тараса, у Лесі мудрості учись *(Л. Дмитерко)*. 2. Без всіх земних красот Земля була б людиною красива *(Є. Летюк)*. 3. Людина — це сукупність усіх її справ. 4. Якою я хочу бачити Україну через 10 років. 5. Чи може людина жити без мрії. 6. Життя — як казка: цінується не за довжиною, а за змістом *(Сенека)*. 7. Що в людині головне. 8. Особистість, яка зацікавила мене своїми вчинками. 9. Ми давно переглянули вартість речей, розділивши святе і фальшиве *(Б. Олійник)*. 11. Мистецтво жити достойно *(М. Монтень)*. 12. Що потрібно людині для щастя. 13. Як страшно це, коли корчують сад, коли красу десь на грошву міняють *(Г. Світлична)*. 14. Через віки, а то й через роки ріка вже стане спогадом ріки *(Л. Костенко)*. 15. Щоб людям жилося краще... 16. Найпотрібніша професія. 17. Чи може життя бути нецікавим? 18. Що і чому я хотів би (хотіла б) змінити у своєму характері. 19. Невисловлені думки. 20. Моя хата не скраю. 21. Люди, висівайте доброту, бо вона, як хліб, потрібна людям *(Д. Луценко)*.

Запитання і завдання

1. Яке мовлення вважають доречним? Поясніть на прикладах.
2. Від чого залежить доречність мовлення?
3. Які засоби забезпечують доречність мовлення?
4. У чому виявляється контекстуальна доречність?
5. Як проявляється доречність у різних стилях мовлення?

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

§ 8. Переказ із творчим завданням

Всеперемо́жне добро

327 1. Пригадайте, що таке клятва Гіппократа. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку, обґрунтуйте тип, стиль і жанр мовлення.

Вірність клятві Гіппократа

Старожили села Запрудок Іванківського району на Київщині досі пам'ятають один надзвичайний випадок.

...Був серпень 1943-го. **Одинадцятирічний** Андрійко пас корів за селом. І знайшов барвисто розмальовану іграшку завбільшки з гусяче яйце, яку приніс додому. Невдовзі в гості зайшов сусід Олексій, і хлопчики почали гратися нею. Зненацька, упавши на землю, іграшка вибухнула. Олексій встиг сховатися, а от Андрійко упав **непритомний**[1].

непритóмний

ви́бух

Почувши сильний вибух, окупанти приїхали на кількох мотоциклах до двору Коваленків, щоб з'ясувати, що сталося. Збіглися сусіди. Андрійка поклали на **застеленій рядном** соломі під яблунею. Хлопчик був у шоковому стані, зліва на грудях кривавилась рана. Мати молилась, благаючи Бога, щоб урятував її дитину. А тим часом окупанти, **з'ясувавши**, що **німецьким** солдатам нічого не загрожує, розвернулися й поїхали.

наказа́ти/ нака́зувати

Та незабаром у відчинені ворота знову заїхали три мотоцикли. У середньому, з коляскою, сидів лікар. Він дістав білий халат і шапочку, надягнув їх і пішов під яблуню, де **лежав поранений** хлопчик. Зробив йому укол, а потім наказав[2] солдатам, щоб ті переклали пораненого на плащ-палатку і передали його лікареві на руки. Матері ламаною

---

[1] *Непритóмний* — *рос.* без сознания.

[2] *Наказа́ти/нака́зувати* — *рос.* приказать/приказывать.

мовою лікар сказав, що він доправить Андрійка в госпіталь, сам зробить йому операцію і привезе назад.

...Прооперованого хлопчика привезли додому наступного дня вранці. А ввечері, коли він опритомнів[1], лікар навідався до нього в супроводі двох мотоциклістів і озброєних солдатів. Віддаючи матері осколок, лікар сказав, що він пройшов на один **міліметр** від серця, але тепер уже хлопчикові ніщо не загрожує. Тепер йому необхідне добре харчування, адже він утратив[2] багато крові.

опритóмніти

втрáтити багáто крóві

Щоранку протягом тижня німецький хірург приїжджав до оселі Коваленків, привозив ліки, дещо з їжі, яку брав у їдальні свого госпіталю, і плитку шоколаду, який, як він говорив, дуже **корисний**, особливо якщо запивати його молоком. Потім ще два тижні лікар навідувався через день. А наприкінці вересня 1943 року приніс дві буханки хліба, чотири шоколадки, три банки тушонки, ліки і сказав матері:

— Скоро прийдуть ваші. Тож прощавайте. Ми такі ж люди, як і ви. Це Гітлеру й Сталіну потрібна війна, через яку страждають **мільйони** ні в чому **не винних**...

— Скажіть, як вас звуть, — просила Андрієва мати. — Я за Вас Богу молитимусь.

страждáти

— Вибачте, але я не можу...

Через кілька днів війська окупантів відступили, а разом із ними — і госпіталь.

А на початку листопада 1943 року в село прийшли визволителі...

...Через багато років після війни Андрієва сім'я довідалася, що звали того лікаря Рудольфом Рошером. Його, на жаль, уже не було в живих. Повідав про це Коваленкам його син, який натрапив на батьків щоденник із записом, як у далекому українському селі Запрудках у серпні 1943 року він прооперував хлопчика (названо його прізвище, ім'я та ім'я по батькові), який втратив багато крові. Домовився з донором (хто ним був — не вказано). Операція пройшла успішно. Хірург тримав хлопчика під **контролем** до видужання.

На жаль, ні Андрієві, ні його рідним не випала нагода[3] зустрітися з родичами Рудольфа Рошера. Щоправда, адресу його сина вони записали і мріють про зустріч. Але... вже без Андрія Івановича, без того самого Андрійка, якому

ви́пала нагóда

---

[1] *Опритóмніти — рос.* очнуться.

[2] *Втрáтити/втрачáти — рос.* терять/потерять.

[3] *Ви́пала нагóда — рос.* представился случай.

під час війни доля подарувала шанс вижити. І він не просто вижив, будучи на межі життя і смерті, а й щасливо прожив свій вік, дав життя **п'ятьом** дітям — трьом синам і двом дочкам, діждався внуків і правнуків.

Вічна йому пам'ять, і незабутня пам'ять про його німецького **лікаря-рятівника**... *(За Т. Рябокляч).*

2. Поділіться своїми враженнями від описаної історії, висловіть своє ставлення до вчинку лікаря. Поміркуйте вголос над такими питаннями:
— який вибір стояв перед лікарем;
— що спонукало його вчинити саме так, а не інакше;
— якими наслідками для нього це могло обернутися;
— який висновок можна зробити з цієї історії.

3. Розберіть за будовою слово *наприкінці*. Поясніть правопис виділених слів.

4. Перечитайте уважно текст, звертаючи увагу на опис тогочасних реалій, на деталі, а також на будову тексту і засоби зв'язку його частин. Складіть план.

5. Напишіть переказ тексту «Вірність клятві Гіппократа» за планом, доповнюючи висловлювання своїми міркуваннями про вибір, який постав перед лікарем, мотиви його вчинку і можливі наслідки для нього (знайдіть цим доповненням доречне місце в тексті переказу). Закінчте переказ висновком.

328 1. Підготуйтеся до написання переказу із творчим завданням за текстом «Роменська мадонна» із вправи 34. Складіть план переказу, передбачивши такі доповнення:
— з'ясування мотивів учинків Олександри Деревської;
— життєве кредо Матері;
— розмірковування про причини такого ганебного[1] явища, як сирітство при живих батьках і шляхи його подолання.

2. Напишіть переказ тексту «Роменська мадонна» за планом із переліченими вище доповненнями.

---

[1] *Гане́бний — рос.* позорный; *ганьба́ — рос.* позор.

§ 9. Твір на суспільну тему

329 1. Прочитайте текст. Визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення.

Мужність і жіночність

У суспільстві здавна існує традиційне уявлення про мужність і жіночність. Чоловік повинен бути сильним, рішучим, владним. Він — захисник. Жінка має бути поміркованою[1], доброю, чуйною, уважною. Вона — берегиня сімейного затишку.

рішу́чий, вла́дний

Та погляньмо навколо. Хіба немає лагідних, турботливих татусів і суворих, ділових мам, нерішучих чоловіків і безстрашних жінок? Певно, бути такими їх змушує життя, оточення, виховання?

І чоловіки, й жінки виконують службові обов'язки. Однак у жінки ще й багато справ удома: підтримання порядку, чистоти, приготування їжі. І головне — турбота про дітей. Непросто все встигнути. Мамі потрібно допомагати. Чоловік і син повинні взяти на себе важку фізичну та й будь-яку іншу роботу. Син чи дочка просто зобов'язані сходити до магазину, прибрати, допомогти приготувати їжу. Краща сім'я та, де всі беруть участь у спільних сімейних турботах, не поділяючи їх на чоловічі й жіночі.

Безперечно, чоловічі й жіночі якості різняться, і поняття справжнього чоловіка і справжньої жінки існує. І в один день ними не стають. Багато залежить від сім'ї, у якій ви виховуєтесь, від стосунків між батьками та між батьками й дітьми. Та й самі ви повинні формувати необхідні якості.

Отже, як виховати в собі мужність або жіночність?

У стосунках з дівчатами юнак завжди повинен бути джентльменом — поступатися місцем, допомагати в усьому, а в разі потреби — захистити. Треба культивувати в собі такі чоловічі якості як вправність[2], сила, витривалість[3], загартованість, урівноваженість[4]. Усе це розвивають, зокрема, заняття спортом.

поступа́тися мі́сцем

бу́ти врівнова́женим

Справжній чоловік ніколи не принизить слабшого, беззахисного, а, навпаки, допоможе і захистить його. Справжній чоловік ніколи не сидітиме, якщо поруч стоїть жінка. Він неодмінно допоможе

---

[1] *Помірко́ваний* — *рос.* рассудительный.
[2] *Впра́вність* — *рос.* ловкость.
[3] *Витрива́лість* — *рос.* выносливость.
[4] *Врівнова́женість* — *рос.* уравновешенность.

жінці піднести важку ношу. У справжнього чоловіка вмілі руки і розсудливий розум.

Жіночність — головна риса дівчини й жінки. Їй не потрібно прагнути в дискусіях і рішеннях до лідерства, змагатися з юнаками, намагатися підкорити їх собі. Саме жіночністю, ніжністю, лагідністю, ласкою, а не владою можна швидше здобути прихильність чоловіка. Тоді він скориться сам, добровільно, і ставитиметься до жінки з обожнюванням.

обóжнювати

викликáти захóплення

Як майбутня мати, дівчина повинна дбати про своє здоров'я. Не викликає захоплення[1] у справжнього чоловіка дівчина, яка курить, вживає спиртні напої, наркотики. Прокурений, хриплий або грубий голос, вульгарність, доступність не викликають поваги і не відповідають тому романтичному ідеалу жінки, про яку мріє кожен чоловік *(За В. Поповою)*.

2. Яким критеріям, на вашу думку, повинні відповідати справжній чоловік і справжня жінка? Наскільки відповідає цим критеріям сучасна молодь?

330 Заповніть анкету.

Анкета

1. У чоловіках я найбільше ціную ... .
2. У жінках я понад усе ціную ... .
3. Я хочу бути ... .
4. Місто, де я хотів (хотіла) би жити, — ... .
5. Людина, яка для мене є взірцем, — ... .
6. Мої улюблені українські письменники — ... .
7. Найбільше я хотів би (хотіла б) володіти такою якістю, як ... .
8. Людська вада, яку я міг (могла) би пробачити, — ... .
9. Найнеприйнятніше[2] для мене — ... .
10. Моя найзаповітніша мрія — ... .

331 Напишіть твір (за планом) у публіцистичному стилі на одну із запропонованих тем.

1. Учителем школа стоїть *(І. Франко)*. 2. У серці моєї мами відлунює[3] і моє серце. 3. Моє покликання[4]. 4. Якби того, що в мріях маю, хоч краплю мати наяву *(В. Симоненко)*. 5. Хіба є хто на світі

---

[1] *Захóплення* — *рос.* восхищение.

[2] *Неприйня́тний* — *рос.* неприемлемый.

[3] *Відлу́нювати* — віддавати луною, відбивати звуки.

[4] *Поклúкання* — *рос.* призвание.

крилатіший за людину? *(О. Гончар)*. 6. Людина майбутнього: яка вона? 7. Як житимуть люди в майбутньому. 8. І слово правда стане ділом, і стане дійсністю краса *(М. Рильський)*. 9. Всі квіти майбутнього в насінні сьогоднішнього дня. 10. Щастя — не слава, не гроші, усе це минає. Щастя — це друзі хороші, шана людська *(О. Підсуха)*. 11. Чи й справді необхідно, щоб жінка була мужня? *(Л. Костенко)*. 12. Виділяйтесь, мужі. Та не тим, що кишені напхали *(М. Шевченко)*. 13. Яких друзів ми вибираємо. 14. Як подолати недоліки свого характеру. 15. Телевізійне шоу. 16. Пробудь же завжди молодим *(В. Стус)*.

§ 10. Стаття

332 1. Прочитайте літературно-критичну статтю, сформулюйте мету, яку ставить перед собою автор. З'ясуйте, яку проблему порушéно в статті, наскільки вона актуальна.

Який ти — герой нашого часу?

Який ти, герой нашого часу? Ти більше не робиш відчайдушних[1] учинків заради кохання, у тебе немає відчуття власної гідності та шляхетності, тобі зовсім невідомі закони честі, ти більше не любиш свою Батьківщину так, як любили її твої дідусі, ти не ладен пожертвувати життям заради визволення рідної землі... Ні, ні й ще раз ні!!! Ти зовсім інший, ти говориш не інакше, як тільки мовою матів, ти любиш гуляти та зраджуєш своїй коханій, ти постійно пиячиш. Тобі незнайомі, незрозумілі прості істини. Ти антигерой, але ти герой. Саме таким тебе зараз створюють сучасні письменники. Навіщо таким??? Вони ніби глумляться над тобою, виписуючи щоразу гірший образ. Можливо, вони й справді намагаються висміяти тебе, та в них це погано виходить. Ти стаєш модним, популярним, на тебе прагнуть бути схожими. Ти не герой, але тобі справді поклоняються.

відчайду́шний

Страшно відкривати нову книжку сучасних письменників, де немає героїв. Ні, вони там є, але напрочуд дивні, занадто реалістичні. Реалізм... усюди реалізм, письменники відтворюють своїх головних героїв як живих людей, що ходять по цій землі. Вони такі ж, як ми, постійно сваряться, зраджують, не цінують друзів, не рахуються з батьками, не знають рідної мови й не хочуть знати — і це наші герої української літератури. Вони схожі на реальних

---

[1] *Відчайду́шний — рос.* отчаянный.

людей, не ідеальних, а таких, які вони насправді: вони створюють героїв так, щоб у них ми бачили себе й змінювалися на краще. Це дійсно має сенс, якщо так. Проте люди читають і не аналізують прочитане: зовсім не запитують себе, добре чи погано вчинила ця людина.

Навіщо? Адже це герой, а він усе робить правильно. Вони вважають, що саме так потрібно поводитись, щоб бути схожими на героїв, адже потрібно бути «крутим», як він у тій книжці. Кожен із нас, хоче того чи ні, прагне бути героєм, і не важливо, гарним чи поганим, головне — героєм. Є люди, які справді себе ламають — починають вживати алкоголь, наркотики, нецензурну лексику — щоб стати популярним, модним. Для молоді це важливо й актуально — їм необхідно відчувати себе в центрі уваги, почуватися значимими. До чого це призводить, можна побачити на прикладі роману «Віднесені вітром» Маргарет Мітчелл. Після виходу книжки в Сполучених Штатах і далеко за їх межами стали популярними два герої — Скарлет О'Хара та Рет Батлер. Маргарет Мітчелл вклала в них усі найгірші якості американців того часу, щоб показати, як не слід робити, що так жити не можна. Вона створила антигероїв. Та парадокс — вони стали найпопулярнішими героями того часу. Цілі покоління зраджували своїм принципам, щоб хоч трохи бути схожими на улюбленців. Сама ж письменниця не очікувала такої популярності книжки, а тим більше, що її антигерої стануть кумирами не для одного покоління. Вона скаржилася журналістам на те, що даремно[1] написала роман, що прагнула виконати добру місію, а вийшло з точністю до навпаки. Люди повірили в те, що світ змінюється, а з ним і герої.

Кадр з фільму «Віднесені вітром». *1939 р.*

амбі́тний

От і в нас схожа ситуація. Здається, книжок удосталь, та й герої цікаві, якісно виписані, талановито. Ось вони і стають популярними, але саме вони спонукають нас, читачів, змінюватися, та, на жаль, не на краще. От і вся біда.

А насправді...

Герой (від грец. *hērōs*) — це доблесний чоловік, воїн — напівлюдина, напівбог, це посередник між людьми та богами. Герої — ідеальні особистості, не підвладні випадковостям середовища й пе-

[1] *Даре́мно — рос.* зря.

ретворені в пластично цілісні індивідуальності. Саме таке визначення слова «герой» подає інтернет-енциклопедія «Вікіпедія», це, звісно, якщо трактувати його з погляду ще грецької міфології, потім, у часи Просвітництва, героєм називають людину, яка здатна віддати своє життя заради якогось блага. Герой — це неабияка людина, це непересічний[1] літературний персонаж, він має бути відчайдушним, шляхетним, він мусить мати насамперед певні духовні цінності.

непересі́чний

Герой — це той, хто може змінити наш світ і нас самих, зробити нас кращими, своїм словом та вчинком змусити нас замислитися над власним життям, над власними діями.

Саме таких класичних героїв не вистачає нашій літературі. Таких, які жертвували б своїм життям заради високої ідеї, заради своєї мети. Нашим героям бракує сміливості, упевненості, ідейності, почуття власної гідності. Герой — це той, хто не такий, як усі, хто прагне змін та діє. Він має зачаровувати читача з перших сторінок, він повинен давати надію, змусити нас хвилюватися. Одного його слова, вчинку в книзі має вистачати, щоб ми, читачі, змогли переосмислити все своє життя, змінити себе. Він, герой, не мусить бути ідеальним, але він повинен мати цінності та принципи, він повинен викликати повагу. І, можливо, тоді читач зрозуміє, що завжди є куди еволюціонувати людині як особистості, у нього з'являються вищі цілі.

І тоді кожному з нас буде за що поважати один одного, і письменників, і їхніх героїв. Тоді герої житимуть не тільки в книжках, а й у реальному світі (За *Л. Щорс*).

2. Визначте, чи збігаються ваша й авторська точки зору з порушеної в тексті проблеми. Якщо так — обґрунтуйте свою позицію власними аргументами, якщо ні — поясніть, з якими твердженнями ви не згодні й чому.

3. Складіть план статті (письмово).

4. Складіть і запишіть три запитання за змістом тексту.

333 1. Прочитайте статтю, сформулюйте порушену в ній проблему. Визначте основну думку тексту, тип і стиль мовлення.

Створи себе сам

Чому люди такі різні? Що робить їх несхожими один на одного? Палкі суперечки щодо цього здавна хвилюють людей. Та

[1] *Непересі́чний* — особливий, не такий, як усі.

за своєю приро́дою сьогодні відомо головне: за своєю природою кожен здатний до необмеженого розвитку. Людина, у якої здібності поєднані з працелюбністю, стає талановитою.

Людину часто називають «скульптором себе самої». Вона створює себе в подоланні[1] труднощів і перешкод. Як виявляться і як розвинуться твої здібності, залежить насамперед від тебе.

дола́ти/подола́ти перешко́ди

знайти́ покли́кання

Треба невтомно шукати себе: пробувати свої сили в різних видах діяльності, не відмовлятися від жодної цікавої справи, яку тобі доручать, виявляти ініціативу. І настане день, коли ти без вагань скажеш: «Я знайшов своє покликання».

Три завдання стоять перед тобою.

По-перше, треба боротися за свої ідеали. Частіше запитуй у себе, чи готовий ти до цієї благородної боротьби. Незабаром і твоє покоління розпочне трудове життя. Вже зараз візьми на себе відповідальність за долю Батьківщини.

По-друге, треба постійно розвивати свої сили й здібності. Країні вкрай потрібні працелюбні та здібні люди. Всебічно розвинені здібності — це фундамент розвитку особистості й умова прогресу. Суспільство сильніше, якщо кожна людина неповторна, прекрасна. Талановитими можуть бути не тільки письменники, художники, музиканти, співаки, актори, учені, бізнесмени. Будь-яка професія потребує здібностей і дає простір для їх вияву. У нашому суспільстві можуть і повинні бути талановитими і вчитель, і модельєр, і будівельник, і кухар, і агроном, і лікар, і перукар...

Не захоплюйся справою, яка видається привабливою, але тобі не підходить. Буває, що вчитися в університет ідуть лише тому, що престижно мати вищу освіту або туди вступають друзі. Трапляються погані лікарі, інженери, будівельники, але ж справа тут не стільки в поганому характері або професійній нездатності, скільки в тому, що людина не любить свою роботу, не віддає їй розум і серце.

По-третє, живи в повну міру своїх сил, дій, а не лише мрій. Хочеш, щоб твоя мрія здійснилася, — наближай її щодня. Намагайся стати кращим сьогодні, а завтра — ще кращим. Тільки в постійній діяльності гартується справжній характер.

Самовиховання — головний і найнадійніший шлях розвитку. Воно робить життя людини змістовним, цілеспрямованим і цікавим. Починається самовиховання з того моменту, коли в будь-якій

---

[1] *Подола́ти/дола́ти перешко́ди* — *рос.* преодолеть/преодолевать препятствия.

справі людина виробляє необхідні їй якості. Тож зроби своє теперішнє і все подальше життя основою для самовиховання й самореалізації *(З журналу)*.

2. Складіть план статті, перекажіть її зміст (усно).

334 Прочитайте запропоновані теми. Напишіть статтю (за планом) у публіцистичному стилі, яка розкривала б одну або кілька актуальних проблем сучасності.

1. Люди, любіть і бережіть Землю. 2. Для чого в світі живемо? Народжені для чого? *(М. Луків)*. 3. В життя перетворимо мрію, щоб дійсністю стала вона *(П. Дорошко)*. 4. Світ, який я бачу, і світ, про який я мрію. 5. Чого вчать біографії видатних людей. 6. Герой нашого часу — який він? 7. Що значить бути сучасним. 8. Що означає жити по совісті. 9. Людські серця такі ж неоднакові, як і обличчя. 10. Найбільший дефіцит. 11. Що не дає мені спокою. 12. Я іншої думки. 13. Не люблю я двох облич, коли вони в одній людині *(А. Малишко)*.

§ 11. Диктант-переклад

335 1. Прослухайте текст, за яким ви писатимете диктант-переклад. Випишіть слова, які потребують перекладу за словником, і перекладіть їх українською мовою.

2. Чим зацікавила вас описана історія? Як ви можете пояснити її щасливе закінчення?

Сила материнской любви

История, которую я хочу рассказать, произошла с участником Второй мировой войны Георгием Ивановичем Ерошкиным. Случилось это под Сталинградом. Георгий Иванович был разведчиком. И вот однажды он отправился на задание. Так получилось, что ему целый день пришлось лежать в снегу. До темноты дороги ни назад, ни вперед не было: вокруг бушевал шквальный огонь — и с нашей стороны, и со стороны противника. Малейшее движение, хоть на Ерошкине и был маскхалат, могло стать последним в его жизни. А мороз стоял лютый!

«Сначала было очень холодно, — вспоминал Георгий Иванович. — А потом по телу разлилось блаженное тепло, и я начал засыпать». В угасающем сознании ещё теплилась мысль о том, что сон в этой ситуации — верная смерть. Но, видно, не в силах человеческих было побороть эту смертельную дрёму.

И тогда случилось чудо! К замерзающему Гоше во сне пришла его мама и ласково, но настойчиво стала его будить! Сонливость как рукой сняло! Связь, существующая между матерью и ребёнком, ни у кого удивления не вызывает. Но самое невероятное в этой истории то, что Гошина мама умерла, когда сыну не исполнилось и трёх лет! Как говорил Георгий Иванович, он даже не помнил её лица. А она смогла из-за предельной черты, из другого мира удержать сына в этой жизни силой своей любви.

Георгий Иванович прожил непростую, но долгую жизнь *(И. Дворяшина)*.

3. Напишіть диктант-переклад за текстом «Сила материнской любви».

§ 12. Переказ-переклад

336 1. Прочитайте (мовчки) текст, за яким ви писатимете переказ-переклад. Визначте комунікативну мету автора, тему й основну думку висловлювання. Обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

Письмо к молодёжи

Что я хотел бы пожелать молодёжи, посвятившей себя науке?

Прежде всего — последовательности. С самого начала своей работы приучите себя к строгой последовательности в накоплении знаний.

Изучите азы науки, прежде чем пытаться взойти на её вершины. Никогда не беритесь за последующее, не усвоив предыдущего. Никогда не пытайтесь прикрыть недостаток знаний даже самыми смелыми догадками и гипотезами.

Приучите себя к сдержанности и терпению. Научитесь делать чёрную работу в науке. Изучайте, сопоставляйте, накопляйте факты. Как ни совершенно крыло птицы, оно никогда не смогло бы поднять её ввысь, не опираясь на воздух. Факты — это воздух учёного. Без них вы никогда не сможете взлететь. Без них ваши «теории» — пустые потуги.

Но изучая, экспериментируя, наблюдая, старайтесь не оставаться на поверхности фактов. Не превращайтесь в архивариусов фактов. Пытайтесь проникнуть в тайну их возникновения. Настойчиво ищите законы, ими управляющие.

Второе — это скромность. Никогда не думайте, что вы уже всё знаете. И как бы высоко ни оценивали вас, всегда имейте мужество сказать себе: я невежда.

Не давайте гордыне овладеть вами. Из-за неё вы будете упорствовать там, где нужно согласиться, из-за неё вы откажетесь от полезного совета и дружеской помощи, из-за неё вы утратите меру объективности.

Третье — это страсть. Помните, что наука требует от человека всей его жизни. И если бы у вас было две жизни, то и их не хватило бы вам. Большого напряжения и великой страсти требует наука от человека. Будьте страстны в вашей работе и в ваших исканиях.

Наука всё больше проникает во все сферы жизни общества. И вопрос чести для молодых учёных — оправдать те большие надежды, которые возлагает на науку страна *(По И. Павлову)*.

2. Проаналізуйте вжиті автором мовні засоби вираження змісту (лексику щодо її походження, вживання і стилістичного забарвлення, види речень за метою висловлювання і за будовою, засоби зв'язку між реченнями й абзацами).

3. Випишіть слова і словосполучення, які потребують перекладу за словником, і перекладіть їх українською мовою.

4. Напишіть переказ-переклад тексту «Письмо к молодёжи».

5. Дайте письмову відповідь на звернення Івана Павлова до молоді українською мовою.

Ділові папери

§ 13. Повідомлення про виконану роботу. Звіт[1]

Звіт — це усне або письмове **повідомлення ділового характеру про виконану роботу**.

Звіт надає інформацію про роботу, діяльність колективу організації, установи за певний про́міжок часу (квартал, півроку, рік). Це документ (виступ), яким звітують[2] про виконання плану.

Звіт дає можливість вивчити, проаналізувати й узагальнити роботу, відзначити в ній позитивне, вказати на негативне, з'ясувати причини невдач, зробити певні висновки й надати пропозиції.

Діловий папір подають посадовій особі[3] (установі).

У звіті реалізуються всі вимоги до **офіційно-ділового стилю**.

---

[1] *Звіт — рос.* отчёт.

[2] *Звітува́ти/прозвітува́ти — рос.* отчитываться/отчитаться.

[3] *Посадо́ва осо́ба — рос.* должностное лицо.

Звіти бувають **усні** й **письмові, текстові** й **статистичні** (цифрові), які оформлюються на спеціальних бланках, **періодичні** й **разові** (на виконання доручення високопосадовця[1] щодо роботи з певного питання).

Звіт має такі **реквізити**:

- назва документа;
- зазначення[2] звітного[3] періоду;
- назва організації (установи);
- текст звіту;
- підпис особи, яка складала звіт;
- дата складання.

Текст звіту відповідає пунктам плану роботи і **складається з таких частин**:

Заголовок

хто, про що і за який період звітує

Вступ

перелік завдань на звітний період

Основна частина

опис, характеристика, аналіз роботи; виявлення сильних сторін діяльності колективу; досягнуті результати

Висновки

оцінювання зробленого; причини невиконання окремих пунктів плану; пропозиції щодо покращення роботи

Мовне оформлення звіту відповідає його діловому характерові: зміст викладається чітко, повно, стисло й послідовно.

337 Підготуйте письмовий звіт про проведену вами роботу (з упорядкування[4] пришкільної території; прибирання міського парку; проведення шкільного вечора; роботу гуртка тощо). Звіт повинен містити такі дані: а) про що і за який період ви звітуєте; б) мета і завдання вашої роботи; в) умови роботи; г) критичне оцінювання результатів (позитивні й негативні моменти); ґ) причини недоліків; д) висновки та пропозиції.

---

[1] *Високопосадо́вець — рос.* высокое должностное лицо.

[2] *Зазна́чення — рос.* указание.

[3] *Звітний — рос.* отчётный.

[4] *Упорядкува́ння (впорядкува́ння) — рос.* упорядочение.

Виступ зі звітом відрізняється від його письмового варіанта за будовою і мовним оформленням.

Усний звіт має форму монолога, тема якого відома заздалегідь.

Виступ зі звітом — це узагальнення результатів виконаної роботи, підбиття підсумків[1].

Завдання виступаючого полягає в тому, щоб представити матеріал узагальнено, не перевантажуючи[2] звіт подробицями; переконливо показати досягнення; переконати слухачів у доцільності й ефективності виконаної роботи; сказати, що не зроблено і з якої причини; а наприкінці сформулювати висновки та пропозиції.

Усний звіт від першої особи має таку структуру:

Вступ	Звернення до присутніх	Шановні колеги! Високоповажне товариство! Вашій увазі пропонується звіт (чий?) про роботу (яку) за період з ... по ... .
Основна частина	Характеристика й аналіз роботи	Відповідно до плану на ... рік необхідно було здійснити такі заходи: ... . Усі заходи, за винятком ... , проведено в запланований термін. Ефективною була робота щодо ... . Вагомі здобутки ми одержали в результаті ... .
	Відзначення кращих працівників	Варто відзначити високопрофесійну роботу ... , які показали високі досягнення ... .
	Перелік невиконаної роботи і з'ясування причин її невиконання	А тепер кілька слів про невиконані заходи і причини, що перешкодили їх виконанню.
Висновки	Висновки та пропозиції	Отже, зі сказаного можна зробити такі висновки. Всю заплановану роботу виконано якісно і вчасно ... . На завершення хотілося б зробити кілька пропозицій ... .

338 Самостійно визначте тему для повідомлення-доповіді про роботу від 1-ї особи. Підготуйте виступ, використавши наведену таблицю і рекомендовані в ній мовні засоби. Оприлюдніть звіт перед аудиторією.

---

[1] *Підбúти/підбивáти пíдсумки — рос.* подвести/подводить итоги.

[2] *Перевантáжувати/перевантáжити — рос.* перегружать/перегрузить.

339 Напишіть (колективно) звіт про збори учнівського колективу, використовуючи подані слова і словосполучення.

Число, місяць, рік; відбулися збори ... ; на порядок денний було винесено важливі для учнівського колективу питання: ... .

З доповіддю про ... виступив (виступила) ... . У доповіді було дано характеристику... . Особливо відзначив (відзначила) доповідач ... . Він (вона) зокрема сказав (сказала): ... .

У обговоренні доповіді виступили: ... Виступ ... був присвячений ... .

Робота в групах

340 Складіть письмовий звіт про одну з подій (на вибір):
а) політ на одну з планет (укажіть, на яку саме);
б) подорож на машині часу.

Ураховуйте вимоги до цього виду документа (реквізити, мовне оформлення).

Оприлюдніть звіт через свого представника.

341

1. Виберіть із періодики 1–2 статті звітного характеру (наприклад, із засідання Кабінету Міністрів, Верховної Ради, галузевого[1] міністерства тощо). Випишіть ключові слова і словосполучення.

2. Перекажіть (письмово) зміст статей, використовуючи записи. Підготуйтеся до усного виступу за змістом опрацьованих статей перед аудиторією.

§ 14. Протокол. Витяг із протоколу

Важливі суспільні, політичні, економічні, виробничі, організаційні та інші питання розглядають на різних зібраннях — засіданнях, нарадах[2], зборах, з'їздах. Прийняті на них рішення набувають сили тоді, коли вони зафіксовані в протоколах. Саме цей документ дає можливість контролювати виконання прийнятих рішень.

Протокол — це документ, який містить узагальнений запис:
1) перебігу зборів, нарад, засідань;
2) питань, які розглядалися;
3) прийнятих рішень.

---

[1] *Галузе́вий* — *рос.* отраслевой.
[2] *Нара́да* — *рос.* совещание.

Протокол веде секретар, якого вибирають з-поміж присутніх. Тому кожен повинен володіти навичками складання протоколу.

Протокол підписують голова зборів і секретар.

Протоколи групуються у хронологічному порядку за номерами.

Протокол складають в **офіційно-діловому стилі** з елементами публіцистичного і меншою мірою — розмовного.

Текст протоколу повинен бути точним, лаконічним, складеним на основі виступів і всебічно розкривати обговорюване питання, адекватно відбивати позиції учасників обговорення з додержанням змісту і форми викладу.

Реквізити протоколу

1. **Назва**.
2. **Порядковий номер**.
3. **Назва зібрання** із зазначенням його характеру (наприклад, загальні збори, виробнича нарада).
4. **Назва організації**, структурного підрозділу[1].
5. **Дата** проведення зібрання.
6. **Посади, прізвища, ініціали керівників** зібрання (голови, секретаря, членів президії).
7. **Склад**[2] **учасників** (якщо їх більше 12 осіб, то вказується тільки загальна кількість, а до протоколу додається реєстраційний лист).
8. **Порядок денний**[3].
9. **Текст**.
10. **Перелік**[4] **додатків** із зазначенням кількості аркушів.
11. **Підписи** голови зібрання й секретаря.

Протокол має чітко визначену **структуру** і форму.

У **заголовку** вказуються назва і номер протоколу, вид зібрання (загальні збори трудового колективу), назва організації.

Текст протоколу **складається з двох частин**: вступної та основної.

У **вступній частині** зазначають дату проведення зібрання, називають прізвища й ініціали керівників і решти присутніх. Якщо присутніх більше 12, то вказують тільки загальну кількість, а до протоколу додається складений окремо список. Вступ завершується порядком денним (після цих слів ставиться двокрапка). Нижче з абзацу подаються питання, що розглядаються, під порядковими номерами їх розгляду.

---

[1] *Підро́зділ — рос.* подразделение.

[2] *Склад — рос.* состав.

[3] *Поря́док де́нний — рос.* повестка дня.

[4] *Пере́лік — рос.* перечень.

Питання розміщуються в міру важливості (їх записують називними реченнями). Першою йде **доповідь**, потім **повідомлення** і насамкінець — **інформація**. Прізвища й назви посад пишуть у родовому відмінку, наприклад:

доповідь генерального директора корпорації «XYZ» Єленюка С. В.; інформація члена профспілкового[1] *комітету Міненка В. В.*

Основний текст протоколу складається з розділів, які відповідають пунктам порядку денного. Кожний розділ містить три складники: «СЛУХАЛИ», «ВИСТУПИЛИ», «УХВАЛИЛИ»[2], після яких ставиться двокрапка.

Прізвище доповідача пишуть у наступному рядку з абзацу в родовому відмінку і вказують тему доповіді. Наприклад:

1. СЛУХАЛИ:

Доповідь проректора університету проф. Лазаревського Б. І. про підсумки вступної кампанії 2011 року.

Іноді після прізвища доповідача ставлять тире. Наприклад:

2. СЛУХАЛИ:

Звіт Іващенка О. В. — головного редактора видавництва «Логос» про роботу колективу в 2010 році.

Потім викладається повний зміст доповіді.

Розділ «ВИСТУПИЛИ» оформлюють так само, як і попередні, але прізвища тих, хто виступав, пишуть у називному відмінку. Наприклад:

Цимбалюк В. І. підкреслив ... ;

Костюк Є. А. наголосив ... ;

Осадча К. С. зазначила[3] *...* ;

Засенко С. А. погодився ... , але водночас застеріг ... (називаються ті, хто виступав, і стисло викладається зміст їх виступів із зауваженнями і пропозиціями). Кожне повідомлення, інформацію і кожен виступ записують точно і повно (хоча не детально) у формі непрямої мови.

У розділі «УХВАЛИЛИ» записують прийняте рішення, яке може складатися з одного або кількох пунктів, якщо питання різні за характером. Кожний пункт ухвали[4] нумерується арабськими цифрами і пишеться з нового рядка.

Ухва́ли зазвичай починають словами: *доповідь — **затвердити**; заходи — **схвалити**, інформацію — **узяти до відома***.

---

[1] *Профспілко́вий — рос.* профсоюзный.

[2] *Ухвали́ти/ухва́лювати — рос.* постановить/постановлять.

[3] *Зазна́чити/зазнача́ти — рос.* отметить/отмечать.

[4] *Ухва́ла — рос.* постановление.

342 Ознайомтеся зі зразком протоколу. Зверніть увагу на його будову, визначте зміст кожної частини. З'ясуйте особливості використаних мовних засобів.
Поясніть вислів *протокольна мова*.

Протокол № 2
загальних зборів учнів 10–11 класів
ЗОШ № 247 м. Києва

від 25 листопада 2011 року

Голова зборів — Студілін О.
Секретар — Наконечна С.
Присутні 104 особи

Порядок денний:

1. Успішність учнів 10–11-х класів протягом І семестру 2011/12 навчального року і завдання на ІІ семестр.
2. Участь старшокласників в організації, підготовці й проведенні вечора, присвяченого зустрічі Нового року.

1. СЛУХАЛИ:

Доповідь заступника директора з навчальної роботи Логвиненко Н. М. про успішність учнів 10–11-х класів протягом І семестру і завдання на наступний семестр (доповідь додається).

ВИСТУПИЛИ:

Василюк О. О. підтвердила... , підтримала... , відзначила... , проаналізувала причини... , вказала на недоліки... , запропонувала... .

Москаленко С. нагадала... , підтримала... , проте заперечила... .

Величко Л. запропонував заслухати... , додав... .

прийня́ти до викона́ння

УХВАЛИЛИ:

1. Схвалити[1] доповідь Логвиненко Н. М.
2. Прийняти до виконання визначені в доповіді завдання на ІІ семестр 2011/12 навчального року з доповненнями Величка Л.

2. СЛУХАЛИ:

Інформацію Богачевського Б. про участь старшокласників в організації, підготовці та проведенні вечора, присвяченого зустрічі Нового року (текст додається).

ВИСТУПИЛИ:

Павленко О. наголосив на необхідності у найкоротший термін розробити сценарій новорічного вечора старшокласників і запропонував призначити його відповідальним за цю роботу.

---

[1] *Схвали́ти/схва́лювати* — *рос.* одобрить/одобрять.

Лебідько Ю. підтримала Павленка О. і запропонувала розробити концепцію оформлення актового залу, вестибюлю і шкільних коридорів до новорічного свята.

Радзієвська Є. виступила з ініціативою оформити новорічний номер стіннівки.

Тимощук І. висловив ідею підготувати всім старшокласникам номери художньої самодіяльності й організувати їх відбір на конкурсній основі.

УХВАЛИЛИ:

1. Розробити сценарій новорічного вечора старшокласників до 5 грудня ц. р. Призначити відповідальними Богачевського Б., Павленка О., Тимощука І., Барвінок Г., Василевську Ю.

2. До 10 грудня ц. р. підготувати всім бажаючим номери художньої самодіяльності й відібрати на конкурсній основі 12 найкращих. Відповідальними призначити Тимощука І., Чорнобривець О., Савченко М., Коновалюка В.

3. Оформлення актового залу, вестибюлю і коридорів до новорічного вечора доручити Лебідько Ю., Сенченку І., Зарубіній Л., Мілютенку Ю.

4. Новорічний вечір старшокласників провести 27 грудня 2011 року.

Додатки:

1. Список учасників зборів на 3 арк.
2. Текст доповіді Логвиненко Н. М. на 4 арк.
3. Текст виступу Богачевського Б. на 2 арк.

Голова зборів	(підпис)	Козачук Г.
Секретар	(підпис)	Кравець Л.

343 Перекладіть і запишіть слова, сполучення слів і прийменникові конструкції українською мовою. З'ясуйте їх відмінності у двох мовах.

Общее собрание, производственное совещание, расширенное заседание, совместное заседание; по списку; сведения о присутствующих, регистрировать, регистрационный лист; вопросы повестки дня, вносить в протокол; заслушать доклад, сообщение; доводить до сведения; выступить по данному вопросу; отметить, подчеркнуть, сосредоточить внимание; выделить аспекты; предложить, поддержать предложение, подытожить; определить срок выполнения; поручить, назначить ответственным; взять заключитель-

ное слово; постановить, вынести решение, принять решение, по решению; поддержать единогласно; приложения к протоколу.

344 Складіть протокол, розмістивши реквізити відповідно до вимог і додавши відомості, яких бракує.

Порядок денний. Додатки. Затвердження проектної документації на будівництво житлового комплексу по вул. Святоюріївській 21/23 у м. Києві. Протокол № 7. Звіти ... Присутні ... Слухали ... Голова засідання. Секретар. Ухвалили ... 17 квітня 2011 року. Виступили ... .

345 Складіть протокол (на вибір):

1) зібрання, у якому ви брали участь;

2) засідання профспілкового комітету київської дитячої бібліотеки ім. Тараса Шевченка щодо надання бібліографу Кардаш Л. В. путівки до лікувально-профілактичного санаторію «Перлина Карпат»;

3) спільних зборів учнів 11 класів та їхніх батьків щодо організації, підготовки й проведення випускного вечора;

4) загальних зборів студентів III курсу природничого факультету Київського університету щодо впорядкування та озеленення університетського ботанічного саду.

Витяг[1] із протоколу

Витяг із протоколу — це стисла форма документа, що відтворює якесь окреме питання і необхідна для його розв'язання.

Реквізити витягу з протоколу:

1. Назва.
2. Заголовок протоколу.
3. Номер протоколу.
4. Дата проведення зібрання.
5. Текст витягу:
   — номер питання, щодо розглядалося, його суть (відповідно до формулювань у протоколі);
   — винесена ухвала щодо питання.
6. Посади, прізвища й ініціали тих, хто підписав протокол.
7. Посада, прізвище й ініціали того, хто уклав[2] витяг.
8. Дата укладання витягу.

---

[1] *Ви́тяг — рос.* выписка.

[2] *Укла́сти/укладáти — рос.* составить/составлять.

346 Ознайомтеся зі зразком витягу з протоколу. З'ясуйте, для розв'язання якого питання його складено і що становить фактичний зміст документа, перевірте наявність реквізитів.

Витяг із протоколу № 7
загальних зборів студентів
філологічного факультету ... університету ...

від 5 вересня 2011 року

СЛУХАЛИ:

Заяву Гордієнко К. А. з клопотанням студентів групи ФАН 1/05 про надання місць у гуртожитку студентам, що проживають за межами міста ... .

УХВАЛИЛИ:

Задовольнити заяву Гордієнко К. А. і надати 10 місць в гуртожитку таким студентам групи ФАН 1/05, які проживають за межами міста ... : Бериславець Н. В., Вітвицькій А. Г., Вернигорі П. М., Гармаш Л. С., Денисенку К. А., Корнійчуку М. Ю., Лактіоновій Н. А., Маруненко М. М., Орловій А. Д., Петриненку Т. Б.

Оригінал підписали:

Голова	(підпис)	Дмитрієв Я. М.
Секретар	(підпис)	Музичук К. А.

З оригіналом згідно:

Методист	(підпис)	Пустовіт А. Є.

06.09.2011

347 Складіть витяг із протоколу засідання профспілкового комітету Інституту інноваційних технологій від 24 березня 2011 року, на якому розглядали й задовольнили[1] заяву Куриленко С. А. про надання їй путівки до лікувально-профілактичного санаторію «Перлина моря» на серпень 2012 року (оригінал підписали голова Бійчук Г. Л. і секретар Фоміна Л. О.).

---

[1] *Задовольнйти/задовольняти – рос.* удовлетворить/удовлетворять.

§ 15. Резюме

Резюме — документ, у якому особа подає стислі відомості про навчання, трудову діяльність, професійні успіхи й досягнення.

Резюме увійшло в наш суспільний обіг недавно. Тепер цей документ вимагають у будь-якій установі при прийомі на роботу.

Зазвичай резюме складають для участі в конкурсі на заміщення вакантної посади. Цей документ дає роботодавцеві уявлення про кандидата і надає можливість вибрати з-поміж кількох претендентів на посаду того, чий фаховий рівень є найвищим. Після ознайомлення з резюме претендента запрошують на співбесіду[1].

Резюме слугує не тільки інструментом первинного відбору (вік, стаж і т. ін.), а й провідним листом під час співбесіди. Роботодавець, іще не знаючи претендента на посаду, ставитиме свої запитання, виходячи з інформації, викладеної в резюме.

У документі особа подає лише відомості, варті уваги[2] роботодавця. Кожне нове повідомлення пишуть з абзацу.

Резюме має такі **реквізити**:

- особисті дані (прізвище, ім'я, ім'я по батькові; дата народження);
- мета написання документа;
- відомості про освіту (час навчання, повна назва навчальних закладів);
- відомості про професійний досвід;
- рівень володіння мовами (зокрема іноземними);
- домашня адреса, номер телефону;
- інша інформація на вимогу роботодавця.

348 Ознайомтеся зі зразком резюме і порадами щодо його складання, зверніть увагу на порядок розміщення реквізитів та їх інформаційне наповнення.

Резюме

Березовський Іван Юрійович

Дата народження: 01.06.1984 р.

Мета: заміщення вакантної посади перекладача

---

[1] *Співбе́сіда* — рос. собеседование.

[2] *Ва́ртий ува́ги* — рос. стоящий внимания.

Освіта:	2001–2006 Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Кваліфікація:	філолог, викладач англійської мови і літератури, перекладач
Досвід роботи:	01.09.2006 — 30.08.2010 — перекладач компанії «Cruise»
Знання мов:	українська — рідна, російська — вільно, англійська, французька — професійно
Комп'ютер:	Windows, Word, Excel, Outlook, Internet, e-mail
Особисті інтереси:	удосконалення володіння ПК, опанування німецької мови, вивчення психоаналізу
Особисті якості:	комунікабельність, відповідальність, працелюбність, старанність, пунктуальність, стійка власна думка, організаторські здібності
Адреса:	вул. Тростянецька, 9/11, кв. 136, м. Київ, 02091
Телефон:	563–52–17
Дата	(підпис)

Під час складання резюме **дотримуйтеся** таких **правил**:

— викладайте інформацію зрозуміло, конкретно й лаконічно;

— чітко формулюйте мету;

— якщо ви обіймаєте невисоку посаду, зосередьтесь[1] на значному досвіді роботи і набутих навичках;

— розмір заробітної плати й додаткові особисті дані (сімейний стан, хобі та ін.) вказуйте тільки на вимогу роботодавця;

— вживайте професійні слова, зокрема іменники — назви посад, віддієслівні іменники;

---

[1] *Зосере́дити(ся)/зосере́джувати(ся)* — *рос.* сосредоточить(ся)/сосредоточивать(ся).

— використовуйте прості речення, щоб текст легко читався;
— уникайте вживання займенників **я, ми**;
— дбайте про грамотність мовного оформлення;
— не перевищуйте обсягу резюме — 1 сторінки;
— використовуйте якісний папір.

Складаючи резюме, **враховуйте** такі **поради**:

1. Покажіть прагнення до кар'єрного і професійного росту.

Перспективну роботу шукайте заздалегідь[1]. З цією метою цікавтеся змінами на ринку праці у вашому професійному сегменті. З'ясовуйте:

— наскільки витребувана[2] ваша спеціальність;
— який середній рівень оплати праці у цій професії, які умови створюють її представникам.

Не пропускайте нагоди бути поміченим (поміченою) вашим потенційним роботодавцем. Яскраво виступіть із презентацією на конференції. Беріть участь у конкурсах на кращого у професії та ін. Взагалі не уникайте публічності. Добре також мати публікації у професійних виданнях, портфоліо або зразки робіт.

Яскрава і впізнавана у своєму професійному сегменті особистість обов'язково зацікавить потенційних роботодавців.

2. Опустіть неістотне[3].

Необов'язково вказувати, що ви після роботи на посаді секретаря три місяці пропрацювали кур'єром, доки вас не затвердили офіс-менеджером. Не слід писати і про те, що, влаштувавшись менеджером з продажу, ви 6 місяців не відходили від телефону, фактично працюючи оператором.

3. Покажіть результат вашої професійної діяльності.

Проаналізуйте вашу діяльність і вкажіть усі досягнення в їх динаміці.

4. Будьте реалістичні, не перебільшуйте свої успіхи.

По-перше, це легко можна перевірити при перехресній співбесіді, ставлячи непрямі запитання. А по-друге, завищивши планку своїх досягнень, працюючи, ви змушені будете реалізовувати ці показники.

---

[1] *Заздалегі́дь — рос.* заблаговременно.
[2] *Ви́требуваний — рос.* востребованный.
[3] *Неісто́тний — рос.* несущественный.

5. Виберіть головне.

Не вказуйте досягнення, прямо не пов'язані з вашими посадовими обов'язками. Якщо ви, приміром, менеджер з продажу, то оптимізація документообігу[1] є непрямим результатом.

6. Відзначте фрагменти кар'єри, які вам вигідні.

Вставте красномовні факти як приклади. Якщо ви, припустимо, продали значну партію свого товару (залучили крупного клієнта, виграли тендер тощо), зазначте: «У липні 20__ року домігся (домоглася) зростання продажів у _____ рази і довів (довела) їх до _____». Або «У серпні 20__ року уклав (уклала) договір з компанією XYZ (крупним споживачем цього продукту на нашому ринку) на суму _____».

Досвідчені роботодавці давно збагнули закономірність: цінні фахівці не бувають безробітними. Якщо людина сумлінно й ефективно виконує свої професійні обов'язки, знаходить порозуміння з колективом і керівництвом установи (компанії тощо), задоволена кар'єрною перспективою, матеріальною винагородою і динамікою їх росту, вона не шукатиме іншої роботи.

Тому роботодавці часто вдаються до тактики переманювання спеціаліста. А тимчасово непрацюючим претендентам неодмінно поставлять запитання: «Чому ви пішли з попереднього місця роботи?»

Змінюючи місце роботи, не використовуйте своє старе резюме. Перечитайте і переробіть старе резюме, внесіть у нього необхідні уточнення.

(За матеріалами http://work.com.ua).

349 Уявіть, що ви маєте намір влаштуватися на роботу. Складіть резюме.

---

[1] *Документообіг* — використання документів.

ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ

§ 16. Риторика як наука, її предмет і завдання

Види промов

— Великі Українці та їх нащадки;
— уроки історії;
— внесок України в скарбницю світового мистецтва;
— рейтинг українських міст;
— зоотерапія на службі в людини;
— природа в об'єктиві кінокамери;
— як стати щасливими;
— хто ми: громадяни чи мешканці?

формування вмінь:
— розробляти предметну основу промови;
— вибудовувати аргументацію;
— структурувати текст промови;
— виголошувати промову.

«Слово зробило нас людьми», — стверджував відомий фізіолог Іван Павлов. «Заговори, щоб я тебе побачив», — пропонував давньогрецький філософ Сократ.

Немає професії, яка не потребувала б спілкування. З ним безпосередньо пов'язане життя сучасної ділової людини.

Науковці підрахували, що впродовж дня ділова людина промовляє до 30 тисяч слів. Світ наших взаємин з іншими людьми, успішність ділових контактів (перемовин, бесід, виступів на нарадах, презентаціях тощо) потребує умілого володіння словом. Це дає змогу вільно висловлювати думки і знаходити порозуміння, — ефективно спілкуватися, а в разі потреби переконати співрозмовника, зробити його своїм соратником і однодумцем. А це — основа успіху людини в усіх її життєвих справах. Від володіння словом багато в чому залежить успішність професійного становлення і кар'єрного росту.

Потреба вчитися красномовства, мистецтва ефективно спілкуватися зумовила виникнення **риторики — науки про майстерність мовлення, спілкування, переконання словом**.

Риторика — це наука про способи підготовки й виголошення ораторської промови з метою певного впливу на аудиторію.

З іншого боку, риторика — це **теорія та майстерність ефективного** (цілеспрямованого, впливового, гармонійного) **мовлення.**

Предмет риторики — це публічний виступ у процесі комунікації.

Мета оратора — переконати та інформувати під час публічного виступу.

Риторика як наука виникла в Стародавній Греції. Її родоначальниками були Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон, Демосфен та інші філософи. Здобутками риторики користувалися в добу античності, Середньовіччя, Відродження, класицизму.

У наш час риторика — запитана[1] суспільством наука. Діяльність людини в більшості сфер суспільної діяльності потребує спеціального вивчення риторики. Це ЗМІ, наука, викладацька діяльність, політика, економіка, бізнес, юриспруденція, менеджмент, маркетинг і, зрештою, щоденне спілкування.

350 Прочитайте висловлювання видатних людей про риторику, поясність, як ви їх розумієте.

1. Риторика — цариця душ і княгиня мистецтв *(Ф. Прокопович)*. 2. Красномовність поєднала силу всіх мистецтв *(Платон)*. 3. Труднощі красномовства пояснюються тим, що красномовство народжується з багатьох знань і старань *(Цицерон)*.

351 Прочитайте спогади про Івана Франка як красномовця двох його сучасників. Випишіть відзначені ними найприкметніші якості Великого Каменяра і змалюйте його словесний портрет як оратора (усно).

Іван Франко

1. Я чув не раз, як Франко промовляв на вічах, зборах, засіданнях, сходинах, і мушу сказати: він був красномовцем. Правда, говорив він спокійно, без пафосу, без жестикуляції, але слова текли з його уст заокруглені, образні, забарвлені іронією; лились і зворушували[2] серце, переконували залізною логікою. Франко як промовець не грав на людських душах тільки лірикою, він не був демагогом, а оперував фактами, холодною дійсністю; коли треба — колов, пік, батожив, переконував своїм розумом і мудрістю *(За М. Мочульським)*.

[1] *Запи́таний — рос.* востребованный.

[2] *Звору́шувати/звору́шити — рос.* трогать/растрогать.

2. Незабаром я пізнав Франка як промовця. Він виступав на студентських зборах. Тут я мав нагоду переконатися, які скарби розуму приховувало високе прекрасне чоло та як скромно й легко спливали вони з його уст. Без усякої погоні за ефектом, гучною фразою, без докторального тону говорив Франко, зате кожне слово його було на вагу золота і полонило своєю переконливою щирістю. І справді, як свідчить і Коцюбинський, у міру розвитку своєї промови цей чоловік на очах виростав до розмірів гіганта. Вражала широта його інтересів і знань. Цікавість до всього людського у всіх землях і часах — одна з духовних прикмет Франка. Справді, діапазон його інтересів був безмежний, а ерудиція і пам'ять — колосальні *(За С. Паньківським)*.

ма́ти нагоду

на вагу́ зо́лота

Риторика ґрунтується на певних законах, основний з яких — **закон відповідності типу, стилю і жанру мовлення ситуації спілкування**. Відповідно до цього розрізняють такі види промов, кожна з яких виконує свої функції:

Класифікація промов

352 1. Розгляньте таблицю, порівняйте назви промов зі сферами їх використання.

Промови і сфери їх використання

Сфера життя суспільства	Назви промов
Суспільно-політична діяльність	доповідь на конференції, з'їзді; дипломатична промова; промова на мітингу; промова в парламенті; інформаційний огляд подій; виступ у ЗМІ; виступ з нагоди свята та ін.
Наука, освіта	лекція; наукова доповідь; наукове повідомлення; виступ на диспуті

[1] *Надиха́ти/надихну́ти — рос.* воодушевлять/воодушевить; вдохновлять/вдохновить.

Продовження табл.

Сфера життя суспільства	Назви промов
Юриспруденція	звинувачувальна[1] промова прокурора; захисна промова адвоката; виступи свідків; самозахисна промова
Побут	ювілейна, вітальна, застільна промови; прощальна промова
Релігія	проповідь, промова на соборі

2. Назвіть промови, які повинні вміти виголошувати всі, а які — лише представники окремих професій (укажіть, яких саме).

Інформаційні промови передбачають повідомлення інформації. **Мета** промовця — **ознайомити** з конкретними **даними, фактами**. До таких промов належать: *оголошення, інформаційний огляд подій, виступ на з'їзді партії, на конференції, на нараді, лекція, наукове повідомлення* та ін.

Вимоги до інформаційної промови:

- актуальність;
- цікавий зміст;
- відсутність спірних положень.

Переконуючі промови відзначаються особливою логікою. **Мета** промовця — **переконати** слухача, погодитися прийняти його позицію в спірному питанні. Предмет промови — питання факту (що є правдою, а що — ні) або поведінки (що потрібно робити, а що — ні). До переконуючих промов належать: *виступ на диспуті, на мітингу, в парламенті, на суді*.

Вимоги до переконуючої промови:

- цікава та змістовна тема;
- наявність спірного питання, що становить інтерес і підлягає вирішенню;
- переконливість.

Надихаючі (агітаційні) промови умовно поділяються за метою:

- надихнути;
- переконати;
- викликати емоційну реакцію.

Нерідко всі **три мети** поєднуються в одній промові. До надихаючих промов належать: *виступ на знак важливої події, виступ на збо-*

[1] *Звинува́чувальний — рос.* обвинительный.

рах політичної сили, передвиборна промова політика, виступ із привітанням, з оцінкою заслуг, бесіда щодо значення моральних і суспільних цінностей, проповідь та ін.

Вимоги до надихаючої (агітаційної) промови:

- вибір суспільно значущої теми;
- зрозумілість, дохідливість;
- переконливість;
- вплив на емоційну сферу слухачів.

Стимулюючі промови теж мають агітаційний характер.

Мета такої промови — **спонукати** слухача **до дії**: нової, продовження або припинення попередньої.

До стимулюючих промов належать: *заклики на підтримку заходів, (*зокрема благодійних); *політичні заклики щодо голосування за певних політиків; виступи з рекламною метою; заклики подивитися кінофільми, виставу, відвідати музей, виставку; заклики щодо особистої поведінки* та ін.

Вимоги до стимулюючої промови:

- наявність фактичного матеріалу;
- мобілізація уваги;
- спрямованість на активні дії.

Розважальні промови ставлять за **мету розважити** й потішити **слухача**. До таких промов належать *виступи гумористів, оповідачів кумедних історій та анекдотів*.

Вимоги до розважальних промов: гумор, іронія, новизна, вигадка, несподівана розв'язка.

Промови виголошують у формі монологу — цілісного розгорнутого висловлювання однієї особи, що не передбачає втручання[1] слухача, **або** в формі **діалогу** — розмови двох чи кількох осіб із почерговим їх висловлюванням.

353 1. Прочитайте текст промови, обґрунтуйте її вид, визначте комунікативну мету автора й основну думку висловлювання. Окресліть ситуацію спілкування і коло потенційних слухачів.

2. Складіть і запишіть три запитання за змістом тексту, які можуть поставити промовцеві слухачі.

Визначено 10 кращих міст України. Це:

1. Чернівці
2. Київ
3. Ялта
4. Чернігів

[1] *Втруча́ння — рос.* вмешательство; *втруча́тися/втру́титися — рос.* вмешиваться/вмешаться.

5. Івано-Франківськ
6. Мукачеве
7. Трускавець
8. Іллічівськ
9. Львів
10. Луцьк

Міста оцінювали за інфраструктурою (кількість дитячих садків, шкіл, лікарень, супермаркетів і ринків). До уваги бралися також рівень благоустрою, екологія, злочинність[1], безробіття, інвестиційна і туристична привабливість.

Соціальний аспект аналізу торкався середньої заробітної плати, вартості житлово-комунальних послуг, середньої вартості квадратного метра житла, що характеризує його доступність, кількості ВНЗ III і IV рівнів акредитації, а також кількості театрів і кінотеатрів, будинків і палаців культури, пам'ятників архітектури, історії та археології, історико-культурних заповідників.

Досліджували й ділові можливості міст — кількість підприємств і приватних підприємців, а також рівень проникнення банківських послуг, сум, що виділяються з міського бюджету, та міграцію населення *(За матеріалами http://ukrrudprom.ua)*.

3. Оприлюдніть інформацію від імені керівника соціологічної служби.

---

[1] *Злочи́нність — рос.* преступность.

354 1. Прочитайте текст промови випускника Дитячої школи підприємництва м. Мінська, Білорусь. Обґрунтуйте її вид. Визначте комунікативну мету оратора, охарактеризуйте аудиторію, до якої він звертається.

Панове!

Я маю честь виступити перед вами — людьми, які вирішили зробити своє життя власними руками.

Я щиро захоплююсь вами і вітаю ваше рішення! Ви всі, присутні тут, — майбутні бізнесмени. Ви сповнені сил, ви здобули знання, які допоможуть вам увійти в життя, зроблять ваше життя кращим.

утри́манець

прибу́ток

ризикува́ти/ ризикну́ти

Кожен із присутніх тут знайде своє місце в суспільстві. Хтось відкриє свою справу, хтось продаватиме свій інтелектуальний продукт, і, я певен, ніхто не стане утриманцем[1] або прохачем[2].

Кожного з нас чекають свій шлях і свої труднощі, та ви їх здолаєте і врешті-решт досягнете успіху.

Кожен із вас знає, що прибуток[3] — це винагорода за ризик[4]. Ризикуйте[5], розвивайте підприємництво[6]. І нехай буде з вами благословення Гермеса — бога купців, бога торгівлі й прибутків! *(С. Шевельов)*.

2. Опишіть ситуацію спілкування. З'ясуйте, чи дотримані вимоги до тексту промови даного виду.

3. Оприлюдніть промову від імені оратора.

355 1. Напишіть побажання близькій людині з нагоди настання Нового року, Різдва, Великодня або іншого свята. До якого виду промов ви віднесете висловлювання?

2. Оприлюдніть своє звернення.

356 Підготуйте і виголосіть агітаційну промову за кандидата в депутати до Верховної Ради України.

---

[1] *Утри́манець* — *рос.* иждивенец.
[2] *Прохáч* — *рос.* попрошайка.
[3] *Прибу́ток* — *рос.* прибыль.
[4] *Ри́зик* — *рос.* риск.
[5] *Ризикувáти/ризикну́ти* — *рос.* рисковать/рискнуть.
[6] *Підприéмництво* — *рос.* предпринимательство.

357 1. Прочитайте текст, визначте, до якого виду промов він належить. Поясніть, яку комунікативну мету ставив автор, кому адресоване висловлювання і в якій ситуації спілкування воно доречне.

Друзі мої!

Ніхто, крім людини, що перебуває в такому ж стані, як я, не в змозі зрозуміти сумні почуття в час мого розставання з вами.

бу́ти зобов'я́заним

Цим місцям і доброті цих людей я зобов'язаний всім. Тут я прожив чверть віку. Тут народилися мої діти. Я залишаю вас і не знаю, коли повернусь і чи повернуся. Переді мною — випробування[1], важче, ніж тягар[2], який ліг на плечі Вашингтона. Без допомоги провидіння, що супроводило його, я не можу досягти успіху. З цією допомогою я здолаю невдачі. З вірою в те, що божий промисел не залишить мене і буде з вами заради спільного блага, плекатимемо віру й надію, що все скінчиться добре. Довіряючи йому опікати вас, так само як і ви в своїх молитвах проситимете надати допомогу мені, шлю вам щирий прощальний привіт *(А. Лінкольн)*.

2. Оприлюдніть промову, дотримуючись вимог до публічного виступу.

Розрізняйте:

стано́вище (рос. *положение, состояние*) — події, обставини, ситуації, у яких хто-, що-небудь перебуває: *міжнародне становище України.*

стан (рос. *состояние*) — сукупність певних явищ, процесів: *стан здоров'я; стан справ; матеріальний стан.*

поло́ження (рос. *положение, состояние, местоположение*) — 1. місцезнаходження: *географічне положення*; 2. твердження, теза: *положення про тривимірність простору.*

358 1. Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету й основну думку висловлювання, адресата і ситуацію спілкування. Проаналізуйте текст щодо використання риторичних засобів виразності.

Гімн усмішці

Вона нічого не коштує, але створює багато.

Вона збагачує тих, хто її отримує, не збіднюючи тих, хто її дає.

---

[1] *Ви́пробування* — *рос.* испытания.

[2] *Тяга́р* — *рос.* тяжесть, груз.

Вона триває мить, але пам'ять про неї залишається на все життя.

Вона створює щастя в домі, атмосферу доброзичливості у справах і є променем для друзів.

Вона — відпочинок для втомленого, світло надії у відчаї[1], сонячне сяйво для засмученого і найкращий із природних засобів від горя.

бу́ти у ві́дчаї

Проте її не можна ні купити, ні випросити, ні позичити, ні вкрасти, бо вона є такою цінністю, яка не дасть ні найменшої користі, якщо тільки не буде подарована від щирого серця *(З посібника)*.

Розрізняйте:

приро́дний (рос. *природный*) — створений природою: *природний газ*; зумовлений її законами: *природні умови*.

природни́чий (рос. *естественный*) — природознавчий, пов'язаний із вивченням природи: *природничі науки*.

2. Оприлюдніть текст, додержуючись вимог до публічного мовлення.

359

1. Напишіть гімн сонцю, дереву, квітці, землі, небу, морю, дощу, снігу, щедрості, милосердю, доброті, благодійності, будь-якій іншій добрій справі. Використовуйте риторичні засоби виразності й образності мовлення.

2. Підготуйтесь оприлюднити висловлювання, дотримуючись вимог до публічного виступу.

§ 17. Стратегія оратора

360

Прочитайте текст, визначте комунікативну мету автора, охарактеризуйте адресата і ситуацію спілкування. Дайте відповідь на запитання, винесене в назву тексту.

Що потрібно для красномовства?

За влучним визначенням Ларошфуко, справжнє красномовство полягає в тому, щоб сказати все, що потрібно, і не більше. Багато говорити і багато сказати — поняття не тотожні.

---

[1] *Ві́дчай* — *рос.* отчаяние.

Щоб добре виступити, треба як слід підготуватися. Насамперед потрібно визначити і постійно пам'ятати, заради чого ви виступаєте. Це може бути прагнення переконати, бажання повідомити щось украй[1] важливе.

Потрібно також пам'ятати твердження Цицерона: «Ораторське мистецтво немислиме, якщо оратор не оволодів досконало предметом промови».

Підготовку до виступу рекомендується розбивати на три етапи: організація логічної канви — що треба сказати і в якій послідовності; пошук форми повідомлення — як краще говорити; репетиція — перевірка результату.

Основний метод роботи над організацією логічної канви — уміння вибудувати ланцюжок тез і доказів, причин і наслідків. Усі ланки логічного ланцюжка повинні бути взаємопов'язані і спрацьовувати послідовно, як шестірні[2] зубчастої передачі.

Не починайте нової думки, не закінчивши попередню.

Однак найцікавіше повідомлення може залишити аудиторію байдужою, якщо промовець не зуміє правильно вибрати форму виступу, врахувати, хто сидить у залі, наскільки зацікавлений слухач, як він налаштований[3] і який у нього настрій.

Налаштованість аудиторії — дуже важливий чинник[4]. Якщо ви виступатимете перед слухачами, які поділяють ваші погляди, — підхід один, якщо ж вони налаштовані недружньо до ідей, які ви збираєтеся пропагувати, — підхід зовсім інший. Тут вам доведеться долати спротив[5], здобувати прихильність, розповівши щось цікаве, захоплююче, зацікавити, навіть заінтригувати слухачів.

поділя́ти чи́сь по́гляди

доля́ти/подоля́ти спро́тив

Очікування викликає інтерес, а почуття тим сильніші, чим більше несподіванок. Це ще одна корисна порада, якою не слід нехтувати[6] в пошуках форми виступу.

Намагайтеся уникати монотонності, яка дуже стомлює аудиторію, послаблює увагу й інтерес слухачів. Тому варіюйте інтонацією. Про головне, суттєве говоріть на повен голос, а про менш важливе — менш гучно.

---

[1] *Украй* — *рос.* крайне.

[2] *Шестірня́* (*рос.* шестерёнка) — зубчасте колесо, яке передає рух.

[3] *Налашто́ваний* — *рос.* настроенный.

[4] *Чи́нник* — *рос.* фактор.

[5] *Доля́ти/подоля́ти спро́тив* — *рос.* преодолеть/предолевать сопротивление.

[6] *Не́хтувати/зне́хтувати* — *рос.* пренебрегать/пренебречь.

Перед відповідальним[1] виступом слід потренуватися, звертаючи увагу на відпрацювання засобів впливу на слухачів, на їхні емоції і почуття, на те, як знайти порозуміння *(За В. Пекелісом)*.

Стратегія оратора включає три етапи, кожен з яких передбачає відповіді на конкретні запитання.

1. **Визначення мети промови: *для чого*** (з якою метою) я говоритиму?
2. **Аналіз аудиторії: *кому я*** буду говорити?
3. **Вибір теми: *що*** найважливіше у промові (що повинні збагнути і з'ясувати слухачі)?

На **першому етапі *оратор визначає свою стратегію***, формує задум промови, формулює основну проблему.

На **другому етапі** промовець ***аналізує особливості* аудиторії**, зокрема, кількість слухачів, рівень їх обізнаності з темою та ін.

За кількісними показниками розрізняють *великі* аудиторії (понад 30 осіб), і *малі* (від 12 до 30 осіб). Велика аудиторія більш довірлива і не налаштована критично. Вона нетерпляча і швидко втомлюється. Тому промовцеві слід віддати перевагу монологічному викладу змісту промови. Мала аудиторія більш активна, налаштована критичніше, ніж велика, тому ораторові слід вдатися до діалогічної форми спілкування.

За рівнем обізнаності в темі розрізняють *підготовлену* й *непідготовлену аудиторії*. Підготовлена аудиторія прагне почути нове у виступі оратора. Йому потрібно викласти різні погляди на проблему і переконливо довести правомірність своєї позиції. У непідготовленій аудиторії промовцеві достатньо викласти власну точку зору, оживлюючи її різними риторичними прийомами — відступами, прикладами, повторами, жартівливими історіями тощо.

За ставленням до промови розрізняють *прихильну*[2], *байдужу*[3] і *конфліктну* аудиторії. У прихильній аудиторії доцільно починати з головного і застосовувати пряму аргументацію. У байдужій аудиторії завдання оратора — привернути увагу слухачів захопливим початком, показати користь від того, про що він говорить. У конфліктній аудиторії стратегія оратора повинна будуватися від знаходження спільного у поглядах до розбіжностей. Ораторові слід пам'ятати, що орієнтовно 10 % будь-якої аудиторії негативно ставиться до нього або до його промови.

Третій етап стратегії оратора ***передбачає розроблення предмета промови***.

---

[1] *Відповіда́льний — рос.* ответственный.
[2] *Прихи́льний — рос.* доброжелательный.
[3] *Байду́жий — рос.* равнодушный.

Створення промови починається з вибору теми, якщо її не запропоновано заздалегідь. Тема має бути стислою, виразною і привертати увагу. Вдалою є назва промови у формі запитання, що передбачає відповідь на нього.

Вибір предмета промови диктується інтересом до теми як промовця, так і аудиторії та наявністю в оратора достатніх знань про цей предмет, обсяг яких повинен обов'язково перевищувати рівень обізнаності аудиторії.

Визначення стратегії оратора закінчується формулюванням основних положень.

361 Сформулюйте і запишіть важливу для вас думку, кількома різними способами, передбачаючи різні цілі її оприлюднення і домагаючись усе більшої виразності.

362 1. Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету автора й основну думку висловлювання, тип, стиль і жанр мовлення.

Зцілення любов'ю

Як стверджують лікарі, домашні тварини не тільки люблять нас, а й лікують — без таблеток, ін'єкцій та операцій.

Зоотерапія, хоч і молода галузь психології, проте здобула сенсаційні успіхи.

Про лікування за допомогою тварин багато писали Авіценна та інші лікарі минулого. Про цілющий вплив тварин знали і наші далекі предки: ще десять тисяч років тому собаки зализували рани своїх первісних господарів. Стародавні китайські мудреці говорили: «Звір — рідня людині, тому що має ті самі п'ять відчуттів: голод, спрагу, любов, страх і біль».

га́лузь нау́ки

відчува́ти і тамува́ти спра́гу

із цього́ при́воду

Як тваринам вдається лікувати хворих? Із цього приводу існує безліч теорій. Ось лише одна з них. Біополя дружніх нам тварин дуже схожі на наші власні, тільки сильніші й чистіші. Тому корисно підживлюватися[1] енергією тварин, покращуючи цим свій стан. А сама тваринка внаслідок цього не постраждає.

Офіційно зоотерапія як метод лікування вперше була застосована наприкінці XVIII століття, у психіатричний лікарні в Англії. Там зробили притулок[2] для тварин, доглядати за якими залучали

---

[1] *Піджи́влювати(ся)/підживи́ти(ся)* — *рос.* подпитывать(ся)/подпитать(ся).

[2] *Притулок* — *рос.* приют.

пацієнтів. А в 1969 році дитячий психіатр, американець Борис Левінсон, помітив, що хворі на аутизм діти легко зав'язують дружбу з його собакою. Лікар довів, що досвід спілкування з твариною, догляд за нею оздоровлюють навіть найслабшу дитину.

У Великій Британії вже кілька років в аптеках продають білих кішок — без рецепта. Кішки знижують кров'яний тиск, уповільнюють серцебиття, знімають стреси, допомагають при неврастенії. Незамінні ці тваринки у тих випадках, коли життєвий простір людини зменшується до розмірів квартири. Згідно з дослідженнями, що проводились одночасно в кількох країнах, власники кішок живуть у середньому на п'ять років довше, ніж ті, у кого тваринок немає.

життєвий простір

Собаки — лікарі не гірші, хоча лікують своїх господарів по-своєму. Насамперед — рухом. За дослідженнями науковців, середньостатистичний європеєць початку XX століття за життя проходив пішки понад 70 тисяч кілометрів. А наш гіподинамічний, виснажений[1] комп'ютером сучасник не набирає і 40 тисяч. І тільки власники собак, яких тварини настирливо тягнуть на вулицю за будь-якої погоди, рухаються багато і регулярно.

Собаки — універсальні поглиначі[2] стресу. Науковці довели, що найменше переживали стрес ті, хто спілкувався із собакою. Собаки лікують аритмію, серцеву недостатність, виразку шлунку[3], остеохондроз, вегето-судинну дистонію.

Іпотерапія — лікувальна їзда верхи. Коли людина їде на коні, у роботі задіяні практично всі м'язи тіла. Це незамінні ліки для дорослих, які страждають на ожиріння, атеросклероз, неврози, фобії, аутизм.

А чи знаєте ви, які антидепресанти найкращі? Акваріумні рибки! Досить кілька хвилин подивитися, як вони плавають, — і відразу ж покращується стан нервової системи, стабілізується тиск, серце починає працювати впевнено і ритмічно. Знижується рівень холестерину в крові.

Канарки, папужки та інші пташечки врятують від депресії, неврастенії, головного болю. Хом'яки, миші та кролики допоможуть вилікуватися від хвороб суглобів[4].

---

[1] *Ви́снажений* — *рос.* истощённый.

[2] *Поглина́ч* — *рос.* поглотитель.

[3] *Шлу́нок* — *рос.* желудок.

[4] *Суглоб* — *рос.* сустав.

Дельфіни — прекрасні друзі для дитини, яка страждає на аутизм.

А тепер про найважливіше. Зоотерапія — вулиця з двостороннім рухом. Від тварин — любов, ласка, лікування. Від людей — не менше любові, ласки, турботи, догляду. Чим більше віддамо улюбленій тваринці — тим більше одержимо взамін *(М. Болотовський)*.

2. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання: а) що таке зоотерапія і коли вона виникла; б) як тварини лікують людей, у чому виявляється їх лікувальний вплив та як пояснює це наука; в) наведіть приклади та поясніть, чому зоотерапія — «вулиця з двостороннім рухом».

3. Охарактеризуйте аудиторію, якій адресоване висловлювання, спрогнозуйте ситуацію спілкування.

Робота в групах

363 1. На матеріалі тексту із вправи 362 підготуйте промову для чотирьох різних аудиторій:

а) звичайної;
б) фахової (студентів-медиків);
в) пацієнтів;
г) власників тварин.
Ураховуйте особливості кожної аудиторії. Поясніть, чим відрізнятимуться чотири варіанти промови.

2. Оприлюдніть результати своєї роботи у формі чотирьох промов.

364 1. Прочитайте текст потенційної промови, визначте комунікативну мету й основну думку висловлювання, окресліть коло можливих слухачів. З'ясуйте, чого бракує висловлюванню, щоб воно стало текстом промови (укажіть, якого виду).

Екологічний бум

У той час як Україна переживає автомобільний бум, в Америці та в Європі зростає інтерес до транспорту на альтернативному паливі. До України везуть бензинові та дизельні автомобілі — Америка прагне пересісти на електромобілі.

Чим же кращий електромобіль? По-перше, він працює винятково на електриці. По-друге, має відмінні спортивні характеристики, розвиваючи швидкість до 100 км/год. Дальність поїздки на «батарейці» — 356 км. По-третє, перехід на використання електромобілів позитивно позначиться[1] на стані атмосфери.

Японці заявили про створення автомобіля, двигун якого може працювати на будь-якій воді — прісній, солоній, брудній, дощовій.

Під час хімічної реакції виділяється водень, який і використовують як рушійну[2] силу. Розробники обіцяють припинити таким чином шкідливі викиди[3] в атмосферу.

Автомобіль, оснащений таким двигуном, розвиває швидкість до 80 км/год. *(За В. Сурніним).*

па́ливо

позна́читися/ познача́тися на *чому-небудь*

рушійна си́ла

розро́бник

шкідли́ві ви́киди

2. Яку нову інформацію ви дізналися з тексту?

3. Опишіть ситуацію спілкування, у якій можливе таке висловлювання.

4. На матеріалі тексту підготуйте промову:
а) як один із розробників екологічно чистого транспорту;
б) як прихильник традиційних видів транспорту;
в) як рекламодавець.

---

[1] *Позна́чити(ся)/познача́ти(ся) на чому-небудь* — *рос.* сказать(ся)/сказывать(ся) на чём-нибудь.

[2] *Рушійний* — *рос.* движущий.

[3] *Ви́кид* — *рос.* выброс.

365 1. Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету автора, основну думку висловлювання, тип, стиль і жанр мовлення. Охарактеризуйте адресата і ситуацію спілкування.

«Зачарування природою 2: Барви Землі»

Режисер і оператор — Гогол Лобмайр.
Пісня — Єва Норел.
Тривалість — 59 хвилин.
Німеччина. 1996 р.

прáгнути *чого, до чого*

«Людина прагне[1] кольору» — ця думка Миколи Вінграновського знайшла відображення у його поетичних рядках «різнокольорової температури».

Німецький режисер Гогол Лобмайр своєю документальною кінотрилогією «Зачарування природою»: «Найкращі ландшафти Землі», «Барви Землі», «Пори року» — підтверджує думку українського поета.

Режисер побував у 18 куточках планети, що розташовані на кількох островах і всіх материках, і відзняв два фільми: «Найкращі ландшафти Землі», «Барви Землі». Вони вийшли на екрани в один і той же рік.

Перший фільм (картинно-слайдовий) має здебільшого пізнавальну цінність. Його окремі частини не пов'язані між собою. Більшість ландшафтів показано зі змінами залежно від погодного чи добового освітлення. Автори стрічки роблять акцент не на гамі кольорів і відтінків, а на лінії видива[2]: рельєфі місцевості, рослинному і тваринному світі. Подивують глядача безлюдні, ніби марсіанські, пейзажі каньйонів, пустель і кадри з турецькими оселями, що збудовані всередині прадавніх скель і схожі на великі термітники. Фільм завершується кадрами, на яких чоловік іде низом рожевих звивистих терас, наближаючись до кінокамери, і титрами: «Пам'ятай... роби лише зйомку... залишай тільки сліди ніг», — ніби запрошує глядача подорожувати і відкривати для себе інші світи.

лі́нія ви́дива

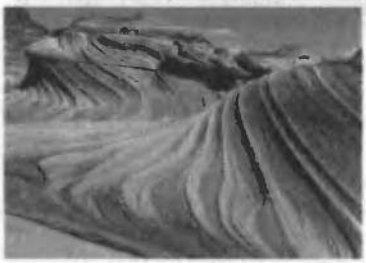

Кадр із фільму «Зачарування природою: найкращі ландшафти Землі». *1996 р.*

Як на мене[3], другий фільм — «Барви Землі» — вигідно відрізняється

[1] *Прáгнути (чого, до чого)* — рос. стремиться (к чему).
[2] *Лінія ви́дива* — рос. линия горизонта.
[3] *Як на мéне* — рос. по моему мнению.

від першого більш насиченою інформативністю, тематичним спрямуванням послідовності кадрів і завуальованою образністю. У кінострічці колір несе таку величезну енергетику, що вона часом контрастує з лінією видива і засліплює. На відміну від першої частини — «Найкращі ландшафти Землі» — у «Барвах Землі» є колоритні персонажі — аборигени Америки й Африки. Їх показано в органічному єднанні з природою з демонстрацією обрядових дійств. Вибух гейзера здіймається у височінь, даруючи безхмарному синьому небу білу хмаринку.

ви́гідно відрізня́тися від *чого-небудь*

контрастува́ти

Зображення одних і тих же природних явищ, наприклад, водоспаду, змінюється у кінострічці залежно від місця зйомки і тематичного спрямування. Один могутній водоспад демонструється з висоти пташиного польоту. Він здатний нищити[1], руйнувати або перетворювати свинцеву скелю на велетенські труби органа. Колір білий і чорний. Звук за кадром глухий і тривожний. І в той же час глядач може бачити неповторну веселку.

А інший водоспад, уже тихий і спокійний, під акомпанемент пташиного співу дарує життя траві, прядиву яскраво-зелених водоростей, червоній квіточці, бджолі й рожево-червоному лососю під час нересту.

Доречним є загадковий мелодійний пісенний супровід. Він додає піднесеного настрою, особливо у фіналі кінострічки, коли альбатрос, розправивши величезні крила, пливе над зеленою долиною, морем, горами і льодовиками. Кінокамера при цьому не відстає від птаха і пливе за ним у тихому, сповільненому темпі.

піднесе́ний на́стрій

у сповільне́ному те́мпі

Я знаю напевно[2], що коли мої очі втомляться від свинцево-сірого довкілля, а ноги загрузнуть у розплавленому асфальті, мені захочеться бачити кольори й відтінки, як у фільмі «Барви Землі», де домінує ліричність пейзажу, аромат казковості. А ще — взяти фотокамеру і вирушити із сім'єю в Карпати.

домінува́ти

«Небо вічне. Земля довговічна», — стверджував Лао Цзи.

Плекаю надію, що фільми «Зачарування природою» допоможуть нам змінити наші погляди й діяння, щоб у прийдешньому ми не стали руйнівниками природи, частиною якої ми є *(В. Дениско)*.

---

[1] *Ни́щити/зни́щити — рос.* уничтожать/уничтожить.

[2] *Напе́вно — рос.* наверняка.

2. Доберіть ілюстративний матеріал до тексту.

3. Використовуючи матеріал тексту, підготуйте промову для різних аудиторій:
а) глядачів;
б) кінематографістів;
в) потенційних туристів.

4. Підготуйтеся оприлюднити один із варіантів промови із залученням ілюстративного матеріалу.

§ 18. Загальна характеристика розділів риторики (етапів ораторської діяльності). Зміст промови

Ораторська діяльність складається з п'яти етапів:
1) добір матеріалу;
2) розташування матеріалу;
3) словесне вираження;
4) запам'ятовування промови;
5) виголошення промови.

Кожен із цих етапів розглядається у відповідному розділі риторики.

На **першому етапі** оратор розгортає тему, добираючи потрібний матеріал.

На **другому етапі** він організовує дібраний матеріал, розчленовує, структурує його і забезпечує логічну послідовність у промові.

На **третьому етапі** оратор дбає про виразність, ефектність та ефективність тексту своєї промови.

На **четвертому етапі** він застосовує способи запам'ятовування промови.

На **п'ятому етапі** оратор виголошує свій виступ перед аудиторією.

Працюючи над текстом виступу, слід пам'ятати, що «ораторська промова — це не сума матеріалів, дібраних із різних джерел, а оригінальний, народжений у творчих муках твір» *(Є. Кожин)*.

Добір матеріалу для промови передбачає пошук основних джерел його знаходження. Це література, періодика, Інтернет, ЗМІ.

Робота з друкованими джерелами включає:
- відбір літератури;
- ознайомлення з відібраною літературою;
- її опрацювання.

Перший етап — *відбір літератури* — здійснюється через ознайомлення з анотаціями, змістом, переглядове читання першого й останнього розділів книжок. Результатом відбору літератури стане список джерел.

Другий етап — *ознайомлення з відібраною літературою* — визначення ключових слів, фраз, потрібних абзаців. Корисно зробити закладки в найважливіших місцях або занотувати номери сторінок.

Третій етап — *опрацювання відібраної літератури* — передбачає виписування важливих положень. Найкраще це робити на окремих картках із зазначенням угорі — теми, а внизу — вихідних даних джерела (автор, назва книжки, місто, видавництво, рік видання, кількість сторінок, потрібна сторінка). Наприклад: *Дудик П. С. Стилістика української мови. — К.: Видавничий центр «Академія», 2005. — 368 с. — С. 330.*

Виписувати слід тільки цінні, цікаві, оригінальні думки, важливі для розкриття теми промови.

366 1. Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету автора, основну думку тексту, адресата і ситуацію спілкування. Стисло перекажіть зміст висловлювання.

Нащадки[1] Великих Українців

Прямі нащадки Івана Франка — праправнуки Ольга і Богдан Юрачковські — закінчили Національний технічний університет України «КПІ». Оля здобувала освіту на факультеті менеджменту і маркетингу, а Богдан — енергетики й автоматики. Більшість студентів навіть не здогадувалися, що їхні однокурсники — прямі нащадки Великого Каменяра...

прями́ нащáдки

«Я не афішував своє імените походження, — згадує Богдан. — Та найцікавіше, що коли сказав про це новим друзям, вони... не повірили».

Дійсно, повірити в те що «джинсове» покоління Юрачковських — продовжувачі роду Івана Франка, непросто. Оля захоплюється брейком і скейтбордом, Богдан — «важким металом» і створенням сценаріїв для комп'ютерних ігор. У початковій школі він написав казку «Про двох гномів, які живуть у годиннику».

успадкува́ти/ успадко́вувати

Ольга, успадкувавши[2] громадянську позицію прапрадіда, займається соціальною роботою — допомагає дітям-сиротам. Цікавиться журналістикою.

---

[1] *Нащáдки — рос.* потомки.

[2] *Успадкува́ти/успадко́вувати — рос.* унаследовать/наследовать.

На запитання кореспондента, як праправнуки Івана Франка вивчали його творчість, Оля відповіла: «Я розповідала біля дошки біографію прапрадіда — сам Бог велів. Читала напам'ять його вірш "Тричі являлася мені любов", який мені дуже подобається».

Для однокласників Богдана Юрачковського було цілковитою несподіванкою[1], коли, почавши опитування з біографії Великого Каменяра, вчителька сказала: «Нам її розкаже праправнук письменника Богдан!»

«Про те, що я — нащадок Івана Франка, знала тільки вчителька, — згадував хлопець. — І навмисне[2] тримала це в таємниці доти, доки ми за програмою не почали вивчати творчість Франка».

У Києві живуть нащадки Тараса Шевченка по лінії його молодшого брата Йосипа, чий син Трохим був хрещеником[3] великого українського поета. Праправнучка Трохима Тамара Костенко — викладач німецької мови. Її внуки — нащадки Шевченка — Михайло і Василь Бабичі. Михайло закінчив оркестровий факультет Національної музичної академії України ім. Петра Чайковського, віолончеліст. І Василь теж здобув музичну освіту.

«Тарас Шевченко у повісті "Музикант" писав, що якби не став поетом, хотів би грати на віолончелі, — каже Михайло. — Його мрія збувається через кілька поколінь!»

Про те, що Михайло — родич Великого Кобзаря, ні в школі, ні у вищому навчальному закладі він ні з ким не ділився.

«Література в школі була моїм улюбленим предметом», — згадує Михайло. На запитання, чи не пробував він писати вірші, юнак відповідав: «Я пишу музику. Обробляю народні пісні, створюю музичні п'єси. Лауреат Всеукраїнського конкурсу виконавців, де посів І місце».

Так що у геніальних предків талановиті нащадки.

Великі предки наших героїв зображені на грошових знаках України. Важко втриматися від запитання, як вони до цього ставляться. Богдан Юрачковський сказав, що коли вперше побачив 20-гривневу купюру із зображенням прапрадіда, йому було цікаво і «якось неймовірно!» А нащадок Кобзаря Михайло не приховує[4], що бачити родича на банкноті йому приємно: «Тим більше, якщо в кишені є такі крупні купюри» *(За О. Сметаніною)*.

не прихо́вувати

2. Яку нову інформацію ви дізналися з тексту? Назвіть імовірне джерело її походження. Розкажіть, де ви шукатимете відомості про долю нащадків Великих Українців.

---

[1] *Несподі́ванка — рос.* неожиданность.

[2] *Навмі́сний — рос.* умышленный, преднамеренный.

[3] *Хрещени́к — рос.* крестник; *хрещениця — рос.* крестница.

[4] *Прихо́вувати/приховáти — рос.* скрывать/скрыть.

Зміст промови

Щоб розкрити зміст промови, потрібно визначити опорні точки — певні орієнтири, або аспекти розроблення теми (у риториці — топоси).

Топоси класифікують за трьома групами.

Перша група топосів — ***поняття*** *(хто? що?)* — ***пов'язана із сутністю предмета промови***.

Це ім'я, визначення, ціле й частина, рід і вид, ознаки, відношення, подібне – відмінне тощо.

• ***«Це, а не те».***

Наприклад:

Університет — це спілка вчених.

Це не дитячий садок, не клуб, не реформаторій; це не політична партія і не агентство з пропаганди.

Університет — це спілка вчених (З промови Р. М. Гатчінса «Що таке університет?»).

• ***Розгляд різних тлумачень певного поняття.***

Наприклад:

Що таке утопія? У науковому значенні це — теорія впорядкування громадського життя, яка не має ніяких шансів на здійснення і через те їй немає місця в реальному світі. У літературному значенні це — образ прийдешнього життя, змальований на тлі якогось позитивного, а часом і негативного ідеалу. Коли така літературна утопія талановита або геніальна, то в ній є зерно чогось здатного до життя, такого, що доповнює наукову теорію, дає їй нову барву або новий відтінок. Белетристична утопія є або принаймні повинна бути тим «барвистим деревом життя», що допомагає нам оцінити вартість «сірої теорії» для часів прийдешніх (Леся Українка).

Друга група топосів — *де? коли? як?* — ***пов'язана з обставинами виникнення, розвитку й існування предмета***.

Це час, місце, засоби, походження, спосіб дії тощо.

• ***Від цього до того.***

Наприклад:

Я з полегшенням[1] *перейшов із нестійкого океану Передбачення і Теорії на міцну землю Результату і Факту* (В. Черчілль).

Третя група топосів — *чому? для чого?* — ***пов'язана з причинами й наслідками існування предмета***.

Це цілі, наміри, причини, наслідки тощо.

• ***Якщо ... , то ... .***

Наприклад:

Якщо приділяти належну увагу зеленим насадженням, то повітря в містах стане значно чистішим.

---

[1] *Полéгшення — рос.* облегчение.

• ***Це не тому ... , а тому ... .***

Наприклад:

Я вірю, що людина не тільки все здолає. Вона переможе. Вона безсмертна не тому, що з-поміж живих істот тільки їй дано невичерпне слово, а тому, що їй даровано душу, здатну жертвувати, страждати й терпіти (В. Фолкнер).

• ***Розгляд альтернативних думок*** (остання — та, яку викладає промовець).

Наприклад:

Перед нами постала альтернатива:

1) продовжити нинішній економічний курс;

2) запровадити часткове[1] державне регулювання економіки;

3) перейти до повного регулювання економіки;

4) докорінним чином[2] реформувати економіку.

367 1. Прочитайте тексти промов, визначте їх види, комунікативну мету й основну думку.

2. Визначте опорні точки розроблення змісту (топоси) у кожному тексті.

3. Оприлюдніть висловлювання від імені оратора.

1. Університет — це спілка вчених. Це не дитячий садок, не клуб, не реформаторій; це не політична партія і не агентство з пропаганди. Університститет — це спілка вчених.

попере́дник

залуча́ти/залучи́ти до робо́ти

Учені, що входять до цієї спілки, обрані своїми попередниками, тому що виявилися найкращими для вивчення і викладання тієї чи іншої галузі знань. Кращий університет — той, у якому найбільше вчених є найкомпетентнішими у вибраних ними галузях науки.

Можливості університету залучати[3] найкращих учених до певної міри[4] обмежуються тією винагородою[5], яку їм можуть запропонувати. Вони залежать від умов бібліотек і лабораторій, які університет може надати. Відомо також, що видатні вчені жертвували матеріальними та іншими благами задля однієї невід'ємної для їх покликання умови — свободи.

поклика́ння

Без свободи досліджень, свободи суджень і свободи викладання університет не може існувати. Без цих свобод університет стає полі-

---

[1] *Часткóвий* — *рос.* частичный.

[2] *Докорíнним чúном* — *рос.* коренным образом.

[3] *Залучáти/залучúти* — *рос.* привлекать/привлечь.

[4] *До пéвної мíри* — *рос.* в известной степени.

[5] *Винагорóда* — *рос.* вознаграждение.

тичною партією або агентством із пропаганди. Він перестає бути університетом *(З промови Р. М. Гатчінса «Що таке університет?»)*.

2. Людина безсмертна лише тому, що вона все здолає. Я вірю, що людина не тільки все здолає. Вона переможе. Вона безсмертна не тому, що з-поміж живих істот тільки їй дано невичерпне слово, а тому, що їй даровано душу, здатну жертвувати, страждати й терпіти.

дола́ти/подола́ти тру́днощі

Покликання письменника — писати про це. Йому належить особливе право допомагати людству в його боротьбі, піднімати його дух, нагадувати йому про мужність, честь, надію, гідність, співчуття, самопожертву, з яких складалася слава минулого. Та голос митця — не тільки літопис людства. Він може бути зброєю людства і його опорою в боротьбі й перемозі *(З промови В. Фолкнера з нагоди вручення йому Нобелівської премії з літератури)*.

3. Ідея енергозбереження привернула увагу всього світу. Саме цим пояснюється зросла популярність використання енергоощадних ламп.

вдава́тися/вда́тися до *чого-небудь*

В умовах зростання цін на електроенергію до світових (25–30 центів за кВт/год) ми будемо змушені вдаватися[1] до жорсткої економії цього енергоресурсу. В Європейському Союзі з продажу поступово вилучають[2] звичайні лампочки: з 2010 року — 75-ватні, з 2011 — 60-ватні, а з 2012 — 40 і 20-ватні. Їх замінюють енергоощадними лампами, переваги яких очевидні. Це висока світловіддача й низьке енергоспоживання. Так, 23-ватна лампочка за своєю ефективністю дорівнює 100-ватній лампі розжарювання[3]. Електроенергії вони споживають на 70–80 % менше, а термін їх придатності[4] може вимірюватися роками і сягати 20 000 годин горіння проти всього лише 1000 годин у звичайної лампочки.

те́рмін прида́тності

за рі́зними оці́нками

Згідно з оцінками експертів, використання ламп нового покоління дасть можливість країнам Євросоюзу заощадити на споживанні електроенергії від 5 до 10 мільярдів євро на рік, що в перерахунку на одну середньостатистичну європейську сім'ю становить, за різними оцінками, від 50 до 166 євро *(За В. Шпаковським)*.

---

[1] *Вдава́тися/вда́тися до чого-небудь* — *рос.* прибегать/прибегнуть к чему-нибудь.

[2] *Вилуча́ти/ви́лучити* — *рос.* изымать/изъять.

[3] *Розжа́рювання* — *рос.* накаливание.

[4] *Те́рмін прида́тності* — *рос.* срок годности.

368 Перегляньте перелік тем на с. 252–254, виберіть одну з них, підготуйте й оприлюдніть експромт[1] на дві хвилини.

369

1. Перекладіть і запишіть висловлювання про природу українською мовою.

2. Підготуйтесь оприлюднити виступ на основі коментування записаних думок (основних положень).

Мысли о природе

Эти мысли я услышал в разное время от разных людей. Они мне запомнились и пригодились. Вдруг пригодятся и вам?

Говорят, у природы нет цели. А мне кажется, есть она: сделать человека счастливым! Солнце, чистый воздух и вода — счастье, зелень лесов и полей — великое счастье!

В картины природы можно всматриваться, вслушиваться, вдумываться всю жизнь.

Мы не замечаем воздуха, но задыхаемся без него. Вот так мы в городе задыхаемся без природы.

Чем дольше живу, тем все больше удивляюсь самому обыкновенному: цветку у дороги, узорам мороза на стекле, паутине. Пожалуй, это и есть чудо.

Говорят, что природа действует на человека так же сильно, как музыка, живопись и скульптура. Нет и нет! Несравненно сильнее и глубже.

Сила слов, сила слов... Да бессловесный пейзаж и немой цветок действуют на человека сильнее всех громких слов!

Когда вижу в лесу сожженный муравейник, ободранные берёзы, так становится стыдно, словно я сам это сделал.

Жестокость к животным от отсутствия взаимопонимания. Както в детстве я ненароком огрел кнутом не коня, а сам себя. И сразу многое понял...

Вы вглядывались когда-нибудь в глаза птиц и зверей? Попробуйте, попробуйте...

Мой отец спрашивал у деда: «Правда, что когда-то в нашем лесу медведи водились?» Потом я уже спрашивал отца: «Правда, что в нашем лесу раньше лисицы жили?» А недавно мой сын спросил у меня: «Правда, что ты в нашем лесу зайцев встречал?» Не знаю, о ком мой внук у сына спрашивать будет. Пожалуй, и спрашивать-то будет не о ком.

Дело-то, в общем, не в природе, а в нас. Одни и те же лебеди, скажем, великого человека могу вдохновить на «Лебединое озеро»,

[1] *Експро́мт* — виступ без попередньої спеціальної підготовки.

а подлеца — на выстрел. У одного при их виде сердце замирает, а у другого — слюни текут *(По Н. Сладкову)*.

370

Ознайомтеся з тематикою промов на с. 252–254, виберіть дві теми, за якими ви готуватимете публічні виступи. Добирайте до них матеріал із різних джерел.

371

Прочитайте пам'ятку. Готуючись до публічного виступу, ураховуйте подані рекомендації.

Підготовка до публічного виступу

Підготовка до публічного виступу здійснюється за допомогою одного з трьох способів:

1) написання повного тексту промови;

2) запис основних положень (тез, аргументів);

3) експромт.

Написання повного тексту промови рекомендовано ораторам-початківцям і для відповідальних офіційних виступів. Цей вид підготовки дисциплінує промовця, дає можливість ретельно продумати зміст і розрахувати тривалість виступу.

Попередньо написаний текст оприлюднюють одним із трьох способів:

- читають з друкованого тексту;
- читають із пам'яті;
- виголошують, періодично звертаючись до тексту.

Промова, яку читають з друкованого тексту, не є живим словом. Вона створює труднощі у встановленні контакту з аудиторією, тому що увага оратора зосереджена не на аудиторії та її реакції.

Промова, яку читають із пам'яті, сприймається краще. Проте вона потребує від оратора чималих зусиль, щоб запам'ятати текст і не збитися.

Найкраще сприймається ***промова, яку виголошують, періодично звертаючись до тексту***. Вона справляє враження, що оратор вільно володіє матеріалом. Промовець має можливість вносити зміни у зміст свого виступу залежно від реакції слухачів.

Запис основних положень передбачає фіксування:

- перших і останніх фраз промови;
- тез і аргументів;
- цитат і цифрового матеріалу.

Така промова допускає зміни під час виступу залежно від того, як сприймає її аудиторія.

До імпровізованої промови вдаються оратори, особливо компетентні в певній галузі. Здатність до експромту свідчить про високий інтелектуальний і фаховий рівень оратора та надає йому впевненості.

§ 19. Структурування промови

На етапі структурування промови необхідно організувати зібраний матеріал, розчленувати його і розмістити в лінійній послідовності, забезпечивши зв'язок між окремими положеннями.

Оптимальна така **структура ораторської промови**:

1. Вступ.
2. Основна частина.
3. Завершення.

Зв'язок між ними забезпечується використанням спеціальних слів і словосполучень — заперечувальних, підтверджуючих або нейтральних.

372 Прочитайте висловлювання, поясніть, як ви його розумієте.

Треба будувати промову так, щоб друга думка випливала з першої, третя з другої тощо, або щоб був природний перехід від одного до другого *(А. Коні)*.

373 Розгляньте таблицю. З'ясуйте, за допомогою яких засобів здійснюється зв'язок між частинами ораторської промови та яку функцію виконують ці засоби.

Засоби зв'язку частин промови

Перехідні конструкції	Яку функцію виконують	Приклади
Заперечувальні	послаблення положень, які промовець критикує	але... однак... на жаль, ... здавалося б... і все ж слід визнати... фактично ж... ніхто не очікував... і раптом ми дізнаємося, що...
Підтверджуючі	посилення положень, які оратор обстоює	відомо, що... до речі, ... крім того, ... на користь того, що... свідчить і... варто зазначити, що... це підтверджується і тим, що... а це означає, що...
Нейтральні	зв'язок частин промови	цікаво, що... з'ясовано, що... слід відзначити, що... варто підкреслити, що...

Продовження табл.

		не слід забувати, що... по-перше, ... по-друге, ... по-третє, ... а тепер перейдемо до наступного питання...
	пряме звернення до слухачів	а тепер давайте разом поміркуємо над тим, що... давайте пригадаємо, що... спробуймо уявити, що... зверніть увагу на те, що... давайте задумаємося над питанням...

Вступ

Вступ повинен бути стислим і яскравим.

Мета вступу — встановлення контакту з аудиторією.

Прийоми встановлення контакту — це:

- привернення уваги аудиторії;
- початок «здалеку»;
- несподіваний початок.

Вибір прийому залежить від мовленнєвої ситуації та особливостей аудиторії.

Перший прийом — *привернення уваги аудиторії* — передбачає три ситуації:

1. ***Промовець наголошує на своєму праві говорити на певну тему.***

Наприклад:

Шановні слухачі!

Ви прослухали цікаві виступи з проблеми... . Я сам (сама) здобув (здобула) цінну інформацію з цих повідомлень і маю намір продовжити розгляд питання... . Хочу запропонувати вам своє бачення проблеми... .

2. ***Промовець підкреслює важливість теми.***

Наприклад:

Шановні присутні!

Я хотів би (хотіла б) привернути вашу увагу до проблеми енергозбереження. Це питання має стратегічне значення... .

3. ***Оратор наголошує на значущості предмета розмови.***

Наприклад:

Уявіть себе подорожнім, який уперше підходить до Середземного моря, уперше бачить синяву його хвиль, сповиті імлою далекі

берегові скелі, пишну рослинність, і дозвольте надати вам стислу характеристику Середземноморського узбережжя... (М. Мензбир. Вступ до лекції).

Другий прийом встановлення контакту — ***початок «здалеку»*** — дає можливість налаштувати аудиторію (інколи конфліктну) на доброзичливе сприймання промови.

Наприклад:

Шановний пане Голово!
Шановний пане Державний Секретар!
Пані та панове!

Півстоліття тому, створюючи ООН, наші попередники прагнули здійснити одвічну мрію людства

про світ без війн та насильства;

про світ, у якому суперечливі питання вирішуються не силою зброї, а шляхом перемовин;

про світ, гідний людини і людства.

Історія пішла іншим шляхом. Виграти світову війну виявилося легше, ніж виграти мир (З промови Б. Єльцина на Генеральній Асамблеї ООН у 1995 році).

Цей прийом зазвичай застосовують у конфліктній аудиторії.

Третій прийом — ***несподіваний вступ*** — передбачає початок промови із сильної риторичної фігури, зокрема з риторичного запитання.

Наприклад:

Спитаєте, може, яке враження справив на мене Франко?

Великого астрального тіла, що гріє на всю Україну, а світить ще далі (Марко Черемшина).

Промовець може скористатися одним із **універсальних прийомів вступу** незалежно від теми й характеру аудиторії. Це:

- повідомлення мети й завдань виступу;
- проблемне запитання;
- промовистий[1] приклад;
- цитата;
- звернення до відомого джерела інформації;
- комплімент;
- демонстрація наочності.

374 1. Обґрунтуйте, до якої частини промови належить кожен текст, яка тема і мета висловлювання, до якої аудиторії і в якій ситуації спілкування звертається оратор, які риторичні прийоми він застосовує.

---

[1] *Промо́вистий* — *рос.* красноречивый.

1. Чи повторюється історія? Історики дають неоднозначну відповідь: «І так, і ні».

2. Хто любить і цінує книгу, завжди почувається в товаристві книголюбів як удома. Тож вважатимемо, що ми вже знайомі.

3. Що відбувалося з українським кінематографом до наших днів?

Що відбувається з ним зараз?

Що чекає на український кінематограф у майбутньому?

4. Подивіться на предмет у моїй руці. На цьому диску може вміститися інформація орієнтовно з 560 000 книжок, що зайняли б ціле книгосховище.

5. Як приємно бачити в цьому залі уважні очі й одухотворені жіночі обличчя! Мені нерідко доводилося виступати перед чоловіками. І слід сказати, що враження від чоловічої аудиторії дещо інше...

2. Спрогнозуйте зміст основної частини кожного вступу.

3. Як промовець, виголосіть усі п'ять текстів, адресуючи кожен із них конкретній аудиторії.

Індивідуальні завдання

375 Напишіть вступ, з якого ви почнете свою промову, якщо вам запропонують розкрити одну із проблем:

- як слід вивчати історію;
- прогрес у способах накопичення та зберігання інформації;
- стосунки України з Європою (Росією, Америкою, Китаєм);
- демографічна ситуація в Україні;
- чи загрожує Землі перенаселення;
- впровадження платної медицини;
- актуальна тема для письменників;
- цікава тема для сучасного мистецтва;
- кращий кінофільм (краща вистава);
- чи завжди потрібний у фільмі щасливий кінець;
- як знаходити порозуміння з батьками;
- милосердя — одна з найбільших людських чеснот;
- як стати струнким (стрункою) і гарним (гарною);
- автомобіль як розкіш, засіб пересування та джерело небезпеки;
- раціональне облаштування житла;
- що дає споживачеві реклама;
- наскільки чесною має бути реклама;
- життя дерева і людське життя;
- магія квітів.

376 1. Прочитайте неповний текст виступу високопоставленого гостя перед жителями міста. Визначте, до якої частини промови належить висловлювання, обґрунтуйте свою думку. Установіть використані оратором риторичні прийоми.

Хоча я прибув у ваше місто тільки сьогодні вранці, я вже відчув ваше дружнє ставлення до мене. Скоро я поїду додому і розповім про все, чим цікаве ваше місто, що варто перейняти у вас: про історичні місця, про ваші парки, про новобудови, про... . Ідучи людними вулицями, я був захоплений споглядянням[1]... .

2. Виберіть місто, яке вам найбільше подобається. Як гість цього міста, підготуйте і запишіть текст промови за зразком наведеного висловлювання.

3. Оприлюдніть своє звернення.

377 Підготуйте (письмово) і виголосіть вітальну промову з нагоди дня народження вашого родича, друга або знайомого.

378

1. Ознайомтеся з орієнтовною тематикою промов на с. 252–254 і, вибравши одну з тем, підготуйте й оприлюдніть виступ тривалістю до трьох хвилин.

2. Виступаючи, попросіть однокласника (однокласницю) скласти ваш портрет як оратора. Використайте одержану інформацію для роботи над собою.

379 Готуючи текст публічного виступу, дотримуючись таких порад:

Як удосконалити текст промови

Готуючи остаточний варіант виступу, слід звернути увагу на такі важливі моменти:

1. Чи сприятиме форма виступу встановленню контакту зі слухачами?

2. Чи приверне їх увагу початок виступу?

3. Чи довели ви до свідомості слухачів, як поділено тему виступу на окремі питання?

4. Чи об'єднали ви окремі абзаци й думки переходами, які допомагають слухачам краще орієнтуватися в матеріалі виступу?

5. Чи супроводжуються основні думки й положення аргументами, прикладами, порівняннями тощо?

---

[1] *Споглядáння* — *рос.* созерцание.

6. Чи замінили, де це можливо, неособові займенники особовими **(я, ви, ми, нас)**?

7. Може, варто замінити абстрактні поняття конкретними, а загальні вирази вужчими термінами?

8. Чи узагальнено наприкінці виступу основні думки й положення, чи підбито підсумки, що з них випливають?

9. Чи виразно сформульовано прикінцеві речення виступу і чи відповідають вони його спрямованості?

Основна частина

Мета основної частини — це адресоване слухачам **обґрунтування найважливіших положень (тез)**.

Матеріал можна подати:

- лінійно (у хронологічній послідовності);
- у певній ієрархії трьома способами:

— дедуктивним;

— індуктивним;

— компаративним.

Дедуктивний спосіб подання матеріалу передбачає рух думки від формулювання тези до аргументів, що її обґрунтовують ***(від загального до часткового)***. Наприклад: *Усі студенти вивчають іноземну мову. Галина студентка. Отже, Галина вивчає іноземну мову.*

Індуктивний спосіб відзначається зворотним процесом, коли оратор спочатку висуває аргументи у вигляді окремих тверджень і від них рухається до формулювання тези ***(від часткового до загального)***.

Компаративний спосіб подання матеріалу ґрунтується на ***зіставленні предметів (явищ)*** та перенесенні ознак і властивостей з одного предмета на інший.

380 Підготуйте й оприлюдніть промову тривалістю до трьох хвилин, вибравши тему з орієнтовного переліку на с. 252–254.

381 1. Прочитайте текст. Визначте, до якої частини промови він належить, яка комунікативна мета автора, хто адресат і в якій ситуації спілкування доречне таке висловлювання.

Нюрнберзький процес розпочався 20 листопада 1945 року, а закінчився 1 жовтня 1946 року. За цей час відбулося 218 судових засідань трибуналу, вислухали 240 свідків, вивчили 300 000 документів. Протоколи зайняли 16 000 сторінок, документи процесу становили в цілому 5 000 000 аркушів вагою 200 тонн *(Із документальних джерел)*.

2. Пригадайте й розкажіть, що вам відомо про Нюрнберзький процес з уроків історії.

3. Спрогнозуйте решту частин висловлювання, доберіть до нього заголовок. Підготуйте і запишіть вступну частину.

4. Як історик, оприлюдніть виступ, починаючи його власним вступом і продовжуючи поданим текстом.

Аргументація

Важливою складовою формування змісту промови є пошук оратором аргументів на підтримку проголошуваних ним тез.

Теза — це твердження, у правомірності якого промовець переконує аудиторію.

Аргументи — це твердження, за допомогою яких обґрунтовують тезу.

У риториці додержуються певних **правил щодо аргументації і критики.**

Правило 1. Аргументи надаються у певному порядку: сильні → слабкі → найсильніший доказ.

Правило 2. Аргументи мають бути обґрунтованими твердженнями і сприйматися всіма учасниками спілкування.

Зазвичай висувають тезу, на підтримку якої добирають аргументи. Аргументи можуть бути незалежними один від одного або кожен наступний може підтримувати й посилювати попередній:

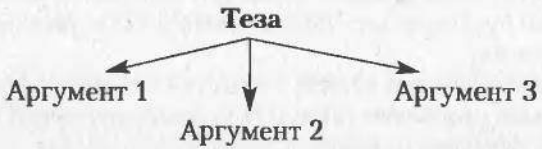

Обидва види аргументації можуть поєднуватися в одній промові.

У разі порушення цього порядку виникають такі помилки:

1) коли як доказ використовують хибне твердження;

2) коли як аргумент наводять твердження, що саме потребує доведення;

3) коли для обґрунтування тези використовують аргумент, що випливає з цієї ж тези.

Класичний приклад: *Цього не може бути, тому що цього не може бути ніколи.*

Правило 3. Аргументи повинні бути достатніми для обґрунтування тези.

Переконливість[1] тверджень залежить не від кількості аргументів, а від їх якості. Одного аргументу замало для обґрунтування тези, а надмірна[2] їх кількість (як і використання необґрунтованих, суперечливих і хибних аргументів) тільки послаблює позиції промовця.

Правило 4. Аргументи мають відповідати тезі, яку обґрунтовує оратор.

Слід уникати доказів, що не стосуються теми розмови.

382 1. Прочитайте текст промови, обґрунтуйте її вид, визначте комунікативну мету й основну думку висловлювання.

2. Укажіть, які положення обґрунтовує автор, якими видами аргументації він користується і наскільки вона переконлива.

побо́ювання

У майбутньому, яке ми намагаємося позбавити тривог і побоювань[3], перед нами відкривається **світ, збудований на фундаменті чотирьох невід'ємних свобод людини.**

Перша з них — **свобода слова** будь-де в світі.

Друга — свобода релігійних культів скрізь і всюди в світі.

Третя — свобода від злиднів, що згідно з прийнятими у всьому світі поняттями означає взаєморозуміння у сфері економічних відносин, яке забезпечує для кожної держави мирне й заможне[4] життя її громадян скрізь у світі.

Четверта свобода — це **свобода від страху**, що означає таке скорочення озброєнь у всьому світі, щоб жодна держава була не в змозі здійснити акт агресії проти будь-якого свого сусіда *(З промови Ф. Рузвельта «Про чотири свободи»)*.

3. Наводячи власні аргументи, обґрунтуйте актуальність порушених у промові проблем для сучасного суспільства.

---

[1] *Перекóнливість* — *рос.* убедительность.

[2] *Надмíрний* — *рос.* чрезмерный.

[3] *Побóювання* — *рос.* опасения.

[4] *Замóжний* — *рос.* обеспеченный, зажиточный.

383 Продовжіть і закінчіть міркування, наводячи аргументи. Запишіть висловлювання.

Чому молодь прагне самостійності?
По-перше, ...
По-друге, ...
По-третє, ...

384 1. Прочитайте неповний текст міркування. З'ясуйте, чи є в позиції автора (у його аргументації) слабкі місця, обґрунтуйте свою думку.

На мою думку, у світі є тільки три нещастя:
...
У мене немає ні першого, ні другого, ні третього.
Отже, немає в мене нещастя.
А якщо в мене немає нещастя, — я щаслива людина.

2. Запишіть свій текст міркування, узявши за основу перше речення й використовуючи дієві види аргументації.

385 Складіть і виголосіть похвальне слово на адресу людини, якою ви захоплюєтесь.

386

1. Визначте проблему, актуальну для вас особисто. Аргументовано доведіть, як її потрібно розв'язувати. Свої міркування запишіть і оприлюдніть як виступ.

2. Відредагуйте текст виступу відповідно до зауважень учителя і запишіть його.

387

Прочитайте пам'ятку. Готуючись до публічного виступу, керуйтеся поданими рекомендаціями.

Способи запам'ятовування промови

Розрізняють **три способи запам'ятовування промови**:

- механічний;
- логічний;
- мнемотехнічний.

Той чи інший спосіб запам'ятовування вибирають індивідуально, залежно від особливостей пам'яті.

Механічний спосіб запам'ятовування зводиться до багаторазового повторення тексту.

Логічний спосіб запам'ятовування передбачає розуміння смислового зв'язку між частинами промови. Він ґрунтується на ***усвідомленні смислових акцентів матеріалу***.

Мнемотехнічний спосіб запам'ятовування ґрунтується на переведенні матеріалу в іншу знакову систему, в образи, які краще зберігаються в пам'яті і викликають асоціативні образи.

Цим способом, який здобув назву «римської кімнати», користувався ще Цицерон. У кімнаті розміщують у певному порядку різні предмети (до 20), кожен з яких має яскравий зоровий, слуховий або чуттєвий образ. Образи й порядок предметів запам'ятовують і з ними пов'язують основні думки промови в тому порядку, у якому оратор рухається по кімнаті.

Виступаючи, промовець повинен пам'ятати, що увага слухачів понижується кожні п'ятнадцять хвилин — на 15-й, 30-й та 45-й хвилинах, тому в цей час варто зробити паузу і надати аудиторії короткотривалий перепочинок.

Не захоплюйтеся жестами. Жест повинен стримано доповнювати усну інформацію, привертаючи до неї увагу. Якщо можна обійтися без жестів, — не жестикулюйте.

Не метушіться й не бігайте по сцені чи по кімнаті під час виступу. Ви не тільки не привернете увагу до себе, а, навпаки, роздратуєте, перевантажите і перевтомите слухача, змусивши його слідкувати не за вашими думками, а за невиправданими рухами.

Завершення промови

Основна вимога до завершення промови — гранична стисліcть.

Мета — закріпити основні положення промови в свідомості слухачів.

Цього досягають такими **прийомами** як:

- формулювання висновків;
- визначення перспективи;
- апелювання.

Прийом **формулювання висновків** — найпоширеніший. Він передбачає підбиття підсумків виділенням головного через перелічування: *по-перше, ...; по-друге, ...; по-третє, ...* .

Другий прийом — **визначення перспективи** — дає змогу окреслити можливий розвиток предмета промови в часі або в просторі.

Наприклад: *Ніякий компроміс не вичерпає цей конфлікт між добром і злом. Тільки тотальна перемога може винагородити прихильників толерантності й пристойності, свободи й віри* (Ф. Рузвельт, 1942 р.).

Третій прийом — **апелювання** — полягає в емоційному завершенні промови та спонуканні слухачів до певних дій.

Наприклад: *Тож — до справи, до праці: кожний у міру своїх сил, кожний на своєму місці. Вступайте до армії, пануйте в повітрі, оріть землю, будуйте кораблі, охороняйте вулиці, підбадьорюйте тих, хто занепав духом*[1], *шануйте відважних. Не можна втрачати жодного тижня, жодного*

у мі́ру свої́х сил
занепа́сти/занепада́ти ду́хом

[1] *Занепа́сти/занепада́ти духом* — рос. упасть/падать духом.

дня, жодної години (З промови В. Черчілля «Час дерзати і вистояти»).

Вибір прийому завершення виступу залежить від мети промови і ситуації спілкування.

Інформаційну промову краще завершити висновками, а переконуючу — визначенням перспективи або апелюванням.

Є **універсальні прийоми** завершення будь-якої промови. Це:

— подяка аудиторії;

— цитата;

— ілюстрація.

Наприклад: *На завершення я хотів би (хотіла б) подякувати вам за те, що так зацікавлено, доброзичливо слухали мою промову і ставили запитання. Було дуже приємно співпрацювати з вами.*

388 1. Прочитайте тексти. Визначте, до якої частини промови належить кожен текст, яка тема, мета й основна думка висловлювання. Охарактеризуйте адресата і ситуацію спілкування.

2. Визначте риторичні прийоми, які застосовує оратор.

1. Історія — як живе, вічнозелене дерево, і кожен з нас — її листочок і корінець. Любімо це дерево, вчімося шанувати історію і її славних творців, не скупімося на добре слово про них і на відроджений меморіал, не відсікаймо себе від кореня свого, якщо не хочемо всохнути, бережімо запал і продовження власного роду й духу *(Я. Гоян)*.

2. Якщо хтось із присутніх, потрапивши на берег Середземного моря, під пальми Бордічери або оливи Сорренто, пригадає їх історію, почуту в країні далекої півночі сірого грудневого вечора, то це буде найкраще, на що я можу розраховувати, залишаючи аудиторію *(М. Мензбір)*.

прúкрості, прúкрощі

3. Тож у добрий час! Прикрості[1] й перешкоди нехай забуваються задля радості знати, знати все більше і глибше! *(А. Ухтомський)*.

4. У художньому поступі сучасного українського мистецтва Ольга Кравченко сказала своє вагоме слово, утвердилася як унікальна творча особистість. Вона вступає в зеніт натхненного прояву свого незаперечного самобутнього таланту *(За І. Дичен-ком)*.

---

[1] *Прúкрість* — *рос.* огорчение.

3. Спрогнозуйте зміст вступу й основної частини кожного завершення промови.

4. Як промовець, виголосіть тексти, адресуючи їх конкретній аудиторії.

389 Висловіть враження від прочитаної книжки, статті, переглянутого кінофільму, телепередачі, концерту, відвідання музею тощо, дотримуючись вимог до публічного мовлення.

390 1. Прочитайте текст і визначте комунікативну мету автора, охарактеризуйте адресата і ситуацію спілкування. Укажіть використані автором риторичні прийоми, оцініть, наскільки вони дієві.

Чи погоджуєтеся ви з думкою, що спілкування — це дорога з двобічним рухом? Живе спілкування — велика цінність, яка не терпить шаблону, сірості, млявості. Чого ж насамперед чекають від співрозмовника?

1. У спілкуванні людина має бути скромною, ненав'язливою. Скромність виявляється в одязі, у зачісці, у вимогливості до себе.

2. Співрозмовник повинен бути стриманим[1], тобто володіти своїм настроєм.

стри́маний

3. Він має бути тактовним. Це вміння відчувати настрій іншої людини, знаходити відповідну форму спілкування з нею, вміння не помічати фізичні влади і слабкості іншої людини.

Тактовна людина — та, яка знає міру в усьому.

4. Співрозмовник повинен бути дисциплінованим. Це вміння володіти собою, бути точним, додержувати свого слова. Саме дисципліну Микола Гоголь уважав початком усякої мудрості.

5. Він має бути ввічливим. Уважне, турботливе ставлення до людей виявляється в службовій етиці, у стосунках між молодшими і старшими, між чоловіком та жінкою. Суть ввічливості — доброзичливість. «Ввічливість відмикає всі двері», — кажуть японці, яких уважають найввічливішим народом у світі *(В. Матвєєв, О. Панов)*.

2. Визначте структуру тексту, з'ясуйте, якої частини бракує, розробіть і запишіть її.

3. Оприлюдніть текст як виступ, адресуючи його конкретній аудиторії.

---

[1] *Стри́маний — рос.* сдержанный.

Індивідуальні завдання

391 Вам запропонували висвітлити одну з проблем, перелічених у вправі 375. Напишіть завершення промови та оприлюдніть свій виступ.

392 1. Перегляньте текст, звертаючи увагу на його структуру й логіку викладу. Визначте актуальність теми, комунікативну мету автора, охарактеризуйте адресата і ситуацію спілкування.

Тринадцять кроків до щастя

Про щастя говорили й писали ще філософи античності. Та, мабуть, і сьогодні ніхто не зможе дати точну відповідь, що це таке... Кожна людина хоче бути щасливою. І кожен із нас розуміє щастя по-своєму.

Психологи вважають, що щастя на 50 % залежить від темпераменту та особистих якостей людини, на 40 % від того, як ми будуємо своє життя: чим займаємося, про що мріємо і чого досягаємо, хто наші кохані та друзі. І лише маленька частка — 10 % — це вплив зовнішніх обставин, соціальний статус, місце проживання та рівень добробуту.

Тож наше щастя залежить не так від зовнішніх обставин, як від нас самих.

Ось декілька простих правил, які допоможуть вам стати щасливими й одержувати від життя більше задоволення. І нехай ці правила стануть складовими вашого способу життя.

1. Будьте вдячними

Починайте свій день з подяки. Подякуйте Богові за сонячний день, за рідних і друзів, які вас люблять, за хорошу роботу, за райдугу, за радісну звістку, за усмішку незнайомої людини... Напишіть листа, зателефонуйте або зайдіть у гості до людини, яка зробила вам добро.

2. Усміхайтеся

Чи бачили ви коли-небудь, щоб щаслива людина не посміхалася? Усмішка — невід'ємна ознака щасливих людей. У всі часи в усіх культурах усмішку розглядали як атрибут щастя.

3. Не порівнюйте себе з іншими і не переймайтеся[1] тим, що про вас думають

звертáти/звернýти увáгу

Насправді щаслива людина ніколи не звертає уваги на те, що про неї говорять су-

[1] *Переймáти(ся)/перейнятú(ся)* — *рос.* переживать/пережить.

сіди, колеги. Не варто порівнювати себе з іншими, адже завжди знайдеться хтось вродливіший за вас або той, чия кар'єра розвивається успішніше.

4. Знаходьте позитив і вірте в краще

У будь-якій ситуації важливо вміти знаходити позитивне і вірити в краще. Навіть невдача може багато чого навчити. Відома актриса Джулія Робертс зізнавалася: «Навіть у найтяжчі моменти життя, ще з дитинства, я знала: десь є радість. Напевно, і в мене вона буде. Треба тільки жити з відчуттям цієї радості. І якщо жити з цим відчуттям, — ти вже щасливий».

5. Спілкуйтеся з іншими людьми

нагóда

вірогíдність

Спілкуйтеся з людьми за будь-якої нагоди[1]. Будьте щирі в своєму інтересі до них, до їхніх проблем, не шкодуйте емоцій, сил і часу для вияву симпатії. Знайомство з новими людьми і збагачення соціальних контактів збільшує вірогідність стати щасливим на 15 %.

6. Виявляйте доброту

Добрі справи, нехай і маленькі (допомога немічному[2] сусідові, жінці тощо) дають можливість людині відчути свою потрібність, своє благородство і роблять її щасливішою.

7. Дбайте про свої тіло й душу

Відомо, що нетривалі (до 20 хвилин) щоденні фізичні вправи викликають емоційний підйом і бадьорість. А розвиток духовної сфери вивищує людину в очах її оточення та власних і дає відповіді на найскладніші запитання.

8. Робіть те, що вам насправді подобається

Для кожної людини це щось інше: читання, професійна діяльність, слухання музики, танці, гра в теніс, малювання, заняття фотографією, колекціонування... Не важливо, що це буде, важливо, щоб вам це подобалося.

9. Дозволяйте собі бути дитиною

Діти щирі в своїх емоціях і бачать світ інакше, ніж дорослі. За статистикою, п'ятирічна дитина сміється 250–300 разів на день,

---

[1] *Нагóда — рос.* удобный случай.

[2] *Нéмічний — рос.* немощный.

а дорослий — лише 20. Якщо подивитися на світ очима дитини, можна стати набагато щасливішим.

10. Насолоджуйтеся тим, що маєте і що отримуєте

Умійте насолоджуватися простими буденними речами — хоча б тим, що зараз читаєте ці поради.

11. Умійте пробачати

Більшість людей не вміють пробачати. Якщо ми цього навчимося, відчуємо таку радість і полегкість, ніби камінь упав з душі.

12. Вибирайте реальні цілі

Нехай ваші цілі будуть реальними, гнучкими[1] і приносять задоволення на шляху їх досягнення.

13. Живіть сьогоднішнім днем

Щасливі люди вміють радіти кожній хвилині життя, кожному новому дню. Будьте щасливі саме сьогодні, не живіть лише спогадами[2] про минуле щастя чи мріями про щастя в майбутньому. Бенджамін Франклін якось сказав: «У щоденних життєвих радощах і задоволеннях щастя набагато більше, ніж у зльотах долі, які так рідко трапляються упродовж людського життя». І справді, нас можуть ощасливити зовсім прості речі — хороша новина, якою поділився друг, телефонний дзвінок, поцілунок коханої людини, цікава книжка, улюблена пісня...

Психолог Ед Дінер порівнює щастя з прекрасною симфонічною музикою, де звучання створюється багатьма музичними інструментами, проте кожного з них окремо недостатньо для звучання в усіх відтінках.

Шлях до щастя у кожного свій, у кожного з нас своя мозаїка щастя, що складається з безлічі різнокольорових щоденних камінчиків.

Бажаємо кожному з вас одержати задоволення від створення свого власного візерунка щастя *(Р. Гнатюк)*.

2. Якими зі згаданих вище порад ви керуєтеся у своєму житті і чому?

Індивідуальні завдання

3. Розподіліть 13 пунктів рекомендацій між усіма учнями так, щоб кожному дістався окремий пункт. Доопрацюйте

---

[1] *Гнучкий* — *рос.* гибкий.

[2] *Спо́гад* — *рос.* воспоминание.

кожен свій матеріал, доповнюючи його власними аргументами на підтвердження положень-рекомендацій, використовуючи дієві риторичні прийоми.

4. Оприлюдніть результати своєї роботи, адресуючи виступ конкретній аудиторії, зачитуйте по черзі вступ, 13 пунктів рекомендацій і завершення.

393 Виконайте одне із завдань на вибір.

А. 1. Прочитайте поданий нижче початок промови та завершення на с. 240 (вправа 388). Спрогнозуйте зміст основної частини, розробіть її, використовуючи знання з історії.

2. Сформулюйте тему, підготуйте і запишіть текст промови (до трьох хвилин), використовуючи готові або власні початок і завершення.

3. Оприлюдніть свій виступ.

Чи повторюється історія? Чи не повторюємо ми тих самих помилок? Чи вчить нас минуле? Історики кажуть: «І так і ні». Ключ до відповіді знаходиться в самому визначенні, що таке історія. Карл Беккер, відомий історик, сказав, що історія — це «пам'ять сказаного і зробленого». Суть запитання в тому, чи пам'ятаємо ми минуле?

Б. 1. Підготуйте і запишіть виступ тривалістю 2–3 хвилини на одну з тем (с. 252–254), дотримуючись відповідної структури.

2. Оприлюдніть свій виступ.

Матеріали для самостійного опрацювання

394 1. Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур.

2. Прочитайте висловлювання Олеся Гончара та Василя Нагая, об'єднані спільною темою. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання:
а) випишіть ключові слова;
б) визначте тему й основну думку висловлювань.

3. Знайдіть, де в тексті розкриваються унікальність творчого методу Катерини Білокур і секрет її успіху.

4. Яке враження справляють на авторів картини народної художниці та як вони сприймаються глядачами?

5. Як Олесь Гончар і Василь Нагай оцінюють доробок Катерини Білокур і на чому ґрунтуються їхні висновки? Наведіть цитати з тексту.

6. Чи можна назвати цей матеріал відгуком? Обґрунтуйте свою думку.

Чарівний світ Катерини Білокур

привернýти ува́гу

Дочка України, народний художник Катерина Білокур привернула увагу до своїх полотен, вразивши найвибагливіших знавців та поціно́вувачів яскравою самобутністю своїх творів. Вона мовби розповідала світові, який талановитий її народ, як глибоко розвинуте в ньому естетичне чуття, яка сприйнятлива його душа до всього прекрасного.

Пам'ятник Катерині Білокур. *м. Яготин*

Рідкісним був хист[1] цієї жінки, її здатність проникати у світ природи, захоплюватись. Жага до краси, до всього гармонійного в житті й природі вели її до мистецьких вершин, які вона відкрила й подарувала людству в її неповторному баченні.

Закоханими очима справжнього митця вдивлялася Катерина Білокур у життя рідної природи, але не копіювала її, а творила з неї поезію.

Вроджене чуття великого художника підказувало їй таку гармонійну гаму кольорів, надавало довершеності композиції *(За О. Гончаром)*.

Своєрідний творчий напрям народної майстрині, властивий тільки їй стиль визначають зміст картини «Квіти за тином». На першому плані тин, над яким майже по всьому полотну височать найрізноманітніші городні й польові квіти, омиті вранішньою росою й осяяні першим сонячним промінням. «Квіти за тином» дивують і зачаровують красою. У цій роботі всю увагу автор зосереджує на відтворенні кожної квіточки,

своєрі́дний стиль

[1] *Хист* — дар, талант.

кожної деталі, вміло створює оточення, освітлення, успішно досягає правдивого кольорового вирішення і композиційної довершеності твору.

Квіти, якими ми так часто милуємося в полі, у гаю, у саду, на луках, Катерина Білокур любила над усе. Але такого сусідства і такого розмаїття квітів, яке ми бачимо на її картинах, у природі немає. У вінки й букети їх об'єднала незвичайна уява художниці. До неї ніхто з митців із таким зачаруванням, так оригінально й натхненно, так поетично й багатогранно і водночас так просто не зображував квітів.

звору́шувати / зворуши́ти

І справді, казкове плетиво найрізноманітніших квітів, на які така щедра земля українська, — глибоко зворушує, приносить радість і велике естетичне задоволення.

Реальному відтворенню навколишньої дійсності художниці допомагає уміле володіння кольором. У її творах переважають м'які кольорові переходи. Їй чужі різкі контрасти світла й тіні, суміш багатьох фарб. Ефекту вона досягає здебільшого чистими барвами, що властиво народному декоративному живописові. Вдало дібрані кольорове співвідношення, кольорова насиченість основних компонентів композиції надають роботам художниці гармонійності. Але визначальне в майстерності Катерини Білокур — це унікальне володіння багатством і вишуканістю колориту.

уніка́льний тво́рчий ме́тод

Безпосередність у виборі теми, життєрадісність, казкова фантастичність поетичних композицій, гармонійність кольорів — основа творчої індивідуальності Катерини Білокур. Всі зображальні засоби — чіткість композиції, теплий колорит, легку прозорість барв — художниця підпорядковує розкриттю образів рідної природи.

заслуго́вувати на особли́ву ува́гу

На особливу увагу заслуговують техніка живопису і творчий метод Катерини Білокур. Пензлі для малювання, які вона виготовляла сама, були надзвичайно тонкі. Ними художниця могла навдивовижу тонко й майстерно вимальовувати кожну деталь. Усе зображуване на полотнах виписано скрупульозно і зримо. Процес роботи над картиною тривав іноді кілька років. Катерина Білокур довго виношувала задум. Вона не ставила для натури букет квітів, та це було й неможливо, бо зображувані нею квіти, як правило, взяті з різних пір року. Вона брала кожну квіточку чи рослинку окремо, ставила її в склянку з водою і писала з натури.

Художниця розпочинала роботу над полотном не з загального композиційного плану, з наступним переходом до деталей, як усі

К. Білокур. Натюрморт з колосками і глечиком. *1958 р.*

живописці, а, навпаки, з окремих компонентів, і через них уже переходила до завершення твору. Попри такий особливо складний творчий метод, творам Катерини Білокур, притаманні[1] чітка композиційна злагодженість, ідеальна гармонія кольорів, уміле розташування головного і другорядного.

Напоєні світлом, сонцем, радістю, наснажені великою патріотичною любов'ю до рідної землі, переповнені буянням веселкових барв, самобутні та яскраво національні, картини художниці захоплюють, чарують, дивують глядачів.

«Твори Катерини Білокур назавжди увійшли в золотий фонд української культури, — писав Олесь Гончар. — Вони з тих багатств, що їх Україна вносить до скарбниці мистецтва світового» *(За В. Нагаєм)*.

7. Як викладач Академії мистецтв, підготуйте фрагмент лекції для студентів на тему «Унікальність творчого методу Катерини Білокур». З цією метою:
а) доберіть ілюстративний матеріал з репродукціями картин художниці, проаналізуйте їх як мистецтвознавець;
б) використайте свої записи, матеріал з підручника та інших джерел (у т. ч. електронних) і напишіть текст виступу (до трьох хвилин).

8. Оприлюдніть свій виступ, супроводжуючи його демонстрацією репродукцій картин Катерини Білокур.

395 1. Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету автора й основну думку висловлювання, тип, стиль і жанр мовлення.

2. Проаналізуйте використані в тексті зображувально-виражальні засоби мови.

Яблуневоцвітний геній України

Не дивися так привітно,
Яблуневоцвітно.
Павло Тичина

Не знаю чому, але ще з дитячих літ у цих рядках було для мене щось заворожливе, дією своєю справді схоже на чари. Поетичність

[1] *Притама́нний — рос.* присущий.

української мови, її музика й краса, мені здається, відтворилися тут ідеально:

Не милуй мене шовково,
Ясносоколово...

Ні, це таки чари!

Павло Тичина

Шукати нових, ще не виявлених можливостей українського слова, шукати й знаходити їх після Шевченкових шедеврів, коли, здавалось, досягнуто було вже всіх поетичних вершин, — для цього мав з'явитись митець особливий, поет здібностей унікальних. І хіба ж не таким прийшов у наше письменство Павло Тичина, чиїми устами в новітній поезії, може, найчутливіше виповів себе цей сповнений величі й драматизму XX вік?

З ім'ям Тичини пов'язані в нашій літературі відкриття епохальні, він приніс нам образність нового часу, поетику, здатну відтворити музику космічних оркестрів, найніжнішу красу людського почуття й грозову, украй наелектризовану атмосферу творення нового світу. Тичина — співець гуманізму, співець високого й людяного.

Не перестають дивувати властивості його слова. У ньому, ніби вперше мовленому, виникають раніше не знані ритми й видіння, що можуть сприйматися як першопочаток буття, як образ одвічного руху.

Кожна поетична індивідуальність тому й індивідуальність, що в чомусь вона виявить себе найприкметніше. Тичина — це музика й барви. Це чистота душі.

Ясноока поетова муза з дитинною мудрістю прагне зазирнути в глибини й праглибини сутнього, усе довколишнє її щиро дивує, бо ж стільки життя таїть у собі речей значних, загадкових, бо ж, якщо уважніше вгледітись, услухатись, то взагалі в житті нічого нема неістотного... «Чи чули ви, як липа шелестить?» А це ж, виявляється, диво, це рідкість, це те, що завдяки поетові може стати й для нас відкриттям!

«Блакить мою душу обвіяла, душа моя сонця намріяла, душа причастилася кротості трав...» Яким треба володіти естетичним чуттям, щоб рідне слово, ледь торкнуте, ураз сяйнуло такою красою свіжості й новизни!

багатоголóсся мóви

Мова народу була для Тичини силою невичерпно творчою. З чутливістю диригента вловлював він живі її тони й могутнє багатоголосся, з розмаїтих її звучань поет видобував злагодженість[1] симфоній.

---

[1] *Злáгодженість* — *рос.* слаженность.

Навряд чи кому іншому було під силу те, що брала на себе тендітна муза українського Орфея. Поет, що словами пелюсткової ніжності виспівав найтонші порухи[1] людської душі, її прагнення до ідеалу, зачарованість красою життя. Тичина, однак, ніколи не був поетом інтимних затишків, він не малював нам ідилій, його поезія, виповнюючись революційною пристрастю, не уникала найдраматичніших конфліктів епохи *(За О. Гончаром)*.

3. Охарактеризуйте аудиторію, якій адресоване висловлювання, окресліть ситуацію спілкування.

4. Як майстер художнього слова, оприлюдніть текст, дотримуючись вимог до публічного виступу.

396 1. З'ясуйте значення слів *інтелігентність*, *інтелігентний*, сталого вислову *біла ворона*.

2. Читаючи текст, виписуйте думки, які розкривають поняття *інтелігентність*. Визначте комунікативну мету, основну думку висловлювання, тип, стиль і жанр мовлення. Укажіть використані в тексті риторичні прийоми.

Про інтелігентність

Людина має бути інтелігентною.

А якщо її професія не потребує інтелігентності?

А якщо вона не змогла здобути освіту — так склалися обставини?

А якщо оточення[2] не сприяє? І якщо інтелігентність зробить її білою вороною серед співробітників, друзів рідних, просто заважатиме її зближенню з іншими людьми?

за будь-яких обста́вин

Ні й ще раз ні! Інтелігентність потрібна за будь-яких обставин[3]. Вона необхідна і для оточення, і для самої людини.

ото́чення

Це дуже важливо, і насамперед для того, щоб жити щасливо й довго. Саме так, довго! Адже інтелігентність — це моральне здоров'я, а здоров'я потрібне, щоб жити довго — не лише фізично, а й розумово.

Насамперед з'ясуємо, що ж таке інтелігентність і чому вона пов'язана з довголіттям.

Багато хто думає: інтелігентна людина — це та, яка багато читає, здобула добру освіту (переважно гуманітарну), багато мандрувала, знає кілька мов.

---

[1] *По́рух — рос.* движение.

[2] *Ото́чення — рос.* окружение.

[3] *За будь-яких обста́вин — рос.* при любых обстоятельствах.

Проте можна мати все це і бути неінтелігентним, а можна нічим цим не володіти і відзначатися інтелігентністю.

Якщо людина збереже сприйнятливість[1] до культурних цінностей, естетичне чуття, зможе відрізнити справжній твір мистецтва від грубої підробки; якщо вона здатна захопитися красою природи, зрозуміти характер та індивідуальність іншої людини і, зрозумівши її, допомогти; якщо вона позбавлена грубості, байдужості, зловтіхи[2], заздрості і вміє гідно оцінити іншого, — то це інтелігентна людина.

позба́влений зловті́хи

зви́чка

ста́влення до люде́й

Інтелігентність не тільки в знаннях, а в здатності зрозуміти іншого. Вона виявляється в тисячі тисяч дрібниць: в умінні шанобливо дискутувати, у здатності ненав'язливо допомогти іншому, не роблячи реклами зі свого вчинку, у бережливому ставленні до природи, навіть у звичці скромно поводитися за столом, не смітити.

Інтелігентність — це насамперед вихованість, здатність до розуміння, до сприйняття іншого, це ставлення до світу і до людей.

Цю якість треба в собі розвивати.

Озлоблена реакція на оточення, грубість і нерозуміння іншого — це ознака душевної та духовної слабкості, людської нездатності[3] жити...

Штовхається у переповненому автобусі — слабка і нервова людина, яка на все неправильно реагує. Свариться із сусідами — теж людина, яка не вміє жити. Естетично несприйнятлива[4] — теж людина нещасна. Людина, яка не здатна зрозуміти іншу, яка приписує їй тільки злі наміри і завжди ображається на інших — це теж людина, що збіднює своє життя і заважає жити іншим.

Душевна слабкість призводить до фізичної слабкості. Багаторічний досвід переконує в цьому.

Привітність і доброзичливість роблять людину не тільки фізично здоровою, а й красивою. Так, саме красивою.

Бути інтелігентним — соціальний обов'язок людини, її обов'язок перед собою *(За Д. Лихачовим)*.

3. Що, на вашу думку, означає бути інтелігентним? Чи вважаєте ви себе інтелігентною людиною? Чи часто трапляються інтелігентні люди у вашому оточенні? Хто вони?

---

[1] *Сприйня́тливість* — *рос.* восприимчивость.

[2] *Зловті́ха* — *рос.* злорадство; *зловтіша́тися* — *рос.* злорадствовать.

[3] *Нездáтність* — *рос.* неспособность.

[4] *Несприйня́тливий* — *рос.* невосприимчивый.

4. Проаналізуйте мовні засоби, використані автором для розкриття змісту висловлювання.

5. Підготуйте повідомлення на тему «Інтелігентність як суспільна потреба» і виступіть із ним перед аудиторією.

§ 20. Виступ із промовою

Залікове завдання

397 1. Підготуйте й оприлюдніть промову (до трьох хвилин) на одну з поданих тем.

2. Прослухайте виступи однокласників і проаналізуйте їх за пам'яткою на с. 254.

Орієнтовна тематика промов і дискусій

1. Один у другого питаєм:
   Нащо нас мати привела?
   Чи для добра? Чи то для зла?
   Нащо живем? Чого бажаєм?
   Т. Шевченко
2. Шевченко і сучасність.
3. Як зробити Україну, у якій ми живемо, Україною, про яку ми мріємо.
4. Яким ми уявляємо майбутнє України.
5. Ідеали й устремління нашого покоління.
6. Де і як вирішується доля України.
7. В єднанні — перемога, у розбраті[1] — поразка.
8. Хто втрачає свободу, той втрачає все.
9. Розмірковуємо про наші суспільні проблеми.
10. Є цінності, яким нема ціни...
11. Наші права й обов'язки.
12. Український ідеал.
13. Як оздоровити націю фізично й духовно.
14. Реформи в Україні.
15. У чому революційність сучасних перетворень і що перешкоджає їх проведенню.
16. Де нині головні точки докладання зусиль сучасної молоді.

---

[1] *Ро́збрат — рос.* роздор, распри.

17. Яким має бути реальний внесок кожного в перетворення суспільства.

18. Слава не успадковується, вона заслуговується.

19. Для чого вивчають історію (інший предмет).

20. Яку історію ми вивчаємо.

21. Людина — творець свого щастя.

22. Як не помилитись у виборі професії.

23. Чи всім необхідна вища освіта?

24. Чи існують непрестижні професії.

25. Той, хто хоче вдосконалити суспільство, повинен почати із себе.

26. Будувати життя чи пристосовуватися[1] в житті?

27. У космос — навіщо?

28. Чи потрібна поезія у вік точних наук.

29. Чому так по-різному живуть люди на Землі.

30. Хай буде еталоном чиста совість.

31. Хочеш пізнати людину — дай їй гроші і владу.

32. Не мовчи, коли, гордо пишаючись, велегласно брехня гомонить *(І. Франко)*.

33. Що означає бути сучасним.

34. Де краще жити: у селі чи в місті?

35. Дача: чудовий відпочинок чи тяжка праця?

36. Кращий спосіб позбутися[2] ворога — зробити його другом.

37. Як не стати рабом речей.

38. Коли бажання не збігаються з можливостями...

39. Взаємини між юнаком і дівчиною.

40. Жіноча гідність і чоловіча честь.

41. Слово честі.

42. Чи повинна жінка бути мужньою.

43. Сім'я чи кар'єра?

44. Чи сперечаються про смаки?

45. Людина в моральних спокусах[3] сучасності.

46. Межі добра і зла.

47. Зло знищує тих, хто йому сприяє.

48. Злий геній: хто він?

49. Старше покоління і ми.

50. Чи завжди розуміють один одного батьки й діти?

---

[1] *Пристосо́вувати(ся)/пристосува́ти(ся)* — *рос.* приспосабливать(ся)/приспособить(ся).

[2] *Позбу́ти(ся)/позбува́ти(ся) чого-небудь* — *рос.* избавить(ся)/избавлять(ся) от чего-нибудь.

[3] *Спокуса* — *рос.* искушение.

51. Якою має бути доля пам'ятників різних епох.
52. Хороша й погана реклама.
53. Чого можна досягти щирою й гарною розмовою.
54. Як залишитися вічно молодим.
55. НЛО і сучасна наука.
56. Садово-паркове мистецтво.

Аналіз публічного виступу

Аналіз виступу необхідний для вдосконалення майстерності оратора. Промовець повинен з'ясувати:

— чи зацікавив він слухачів;
— чи зміг утримати увагу аудиторії впродовж виступу;
— чи вклався у відведений час;
— чи сказав усе, що хотів;
— чи виділив головне;
— чи не відступав від теми;
— чи почувався впевнено.

Аналізуючи чужий виступ, дайте відповіді на такі запитання:

1. Чи захопив увагу слухачів початок промови?
2. Чи зрозуміла основна думка?
3. Чи вдалі приклади?
4. Чи цікавий виклад?
5. Чи відповідають ситуації та меті спілкування тип і стиль мовлення?
6. Чи вдале завершення промови?
7. Чи додержано регламенту?
8. Чи достатня гучність голосу?
9. Чи переконливо виступав оратор?
10. Чи добре тримався промовець?

398 Зробіть риторичний аналіз парламентської промови народного депутата України (на вибір за матеріалами ЗМІ).

§ 21. Дискусія

399 Прочитайте текст і пам'ятку «Як підготуватися до дискусії»; ознайомтеся з правилами ведення дискусії.

Вчіться дискутувати

Нам доводиться багато сперечатися, заперечувати, спростовувати чиюсь думку, не погоджуватися з кимось. Людина найкраще

виявляє свою сутність і вихованість, коли вона бере участь у дискусії, сперечається, обстоює свої переконання.

обстóювати свої переконáння

У дискусії виявляються логічність мислення, інтелігентність, увічливість, вміння поважати людей і себе самого.

Якщо дискутуючи людина турбується не стільки про істину, скільки про перемогу над своїм візаві, не вміє вислухати його, намагається перекричати, залякати звинуваченнями[1], — це нікчемна[2] людина.

нікчéмний

Як же веде дискусію розумний і ввічливий співрозмовник? Насамперед він уважно вислухає свого візаві — людину, яка не згодна з його думкою. Більше того, якщо йому щось незрозуміло у поглядах співрозмовника, він поставить йому додаткові запитання. І якщо навіть усі позиції зрозумілі, він вибере найслабші пункти у твердженнях свого візаві й перепитає, чи саме це він мав на увазі. Уважно слухаючи й перепитуючи, сперечальник[3] досягає трьох цілей:

мáти на увáзі

1) співрозмовник не зможе дорікнути йому тим, що його неправильно зрозуміли, сказати, що він чогось не говорив;

2) своїм уважним ставленням до чужої думки дискутант відразу ж здобуде прихильність тих, хто спостерігає за словесною дуеллю;

3) слухаючи й перепитуючи, сперечальник виграє час для того, щоб обміркувати свої заперечення, уточнити свої позиції в дискусії.

Надалі, заперечуючи, не слід вдаватися до заборонених прийомів[4]. Необхідно дотримуватися таких правил:

вдавáтися/вдáтися до *яких-небудь* дій

1) заперечуючи, не звинувачувати;

2) не намагатися проникнути в мотиви переконань співрозмовника (не робити припущень на зразок: «ви наполягаєте на цьому, тому що це вам вигідно», «ви говорите так тому, що ви сам такий»);

3) не відступати від теми: дискусію треба вміти доводити до кінця: до спростування тез співрозмовника або до визнання його правоти.

Якщо ви із самого початку ведете дискусію ввічливо і спокійно, без зарозумілості[5], то цим ви забезпечуєте собі вільний і гідний відступ.

зарозумíлий

---

[1] *Звинувáчення* — *рос.* обвинение.

[2] *Нікчéмний* — *рос.* ничтожный.

[3] *Сперечáльник* — *рос.* спорщик.

[4] *Вдавáтися/вдáтися до заборóнених прийóмів* — *рос.* прибегать/прибегнуть к запрещённым приёмам.

[5] *Зарозумíлість* — *рос.* заносчивость.

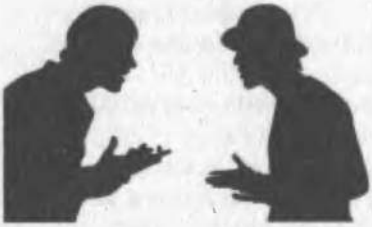

Пам'ятайте: немає нічого більш гідного в дискусії, ніж спокійно, у разі необхідності, визнати повну або часткову правоту опонента. Цим ви здобудете повагу присутніх. Ви ніби закличете до поступливості[1] свого візаві, спонукаючи його пом'якшити крайнощі позицій.

у ра́зі необхі́дності

Звичайно, визнавати правоту співрозмовника можна лише тоді, коли не йдеться про ваші моральні принципи, які завжди мають бути найвищими й непохитними[2].

Людина не може бути флюгером, вона не повинна поступатися опонентові тільки заради того, щоб сподобатися, із боягузства[3] або з кар'єрних міркувань[4].

Але як це красиво — гідно поступитися в питанні, що не потребує вашої відмови від переконань або гідно прийняти свою перемогу, не зловтішаючись над переможеним у словесному змаганні, не торжествуючи і не ображаючи самолюбства опонента.

не зловті́шатися

Одне з найбільших інтелектуальних задоволень — слідкувати за дискусією, яку ведуть умілі й розумні сперечальники *(За Д. Лихачовим)*.

Як підготуватися до дискусії

Пам'ятка

1. Ознайомтеся з матеріалами за темою дискусії; випишіть проблеми, які ви хотіли б розкрити у своєму виступі.
2. Визначте свою позицію з усіх питань: із чим ви згодні, а що викликає заперечення.
3. Сформулюйте тему свого виступу.
4. Продумайте зміст.
5. Доберіть факти, приклади, що підтверджують правильність ваших думок.
6. Підсумуйте свій виступ.
7. Продумайте, які мовні засоби ви використовуватимете.
8. Виступаючи, говоріть у міру голосно, не поспішайте. Виділяйте голосом найважливіші думки.
9. Під час дискусії виявляйте повагу до іншої позиції.

---

[1] *Посту́пливість* — *рос.* уступчивость.
[2] *Непохи́тний* — *рос.* незыблемый.
[3] *Боягу́зство* — *рос.* трусость.
[4] *Міркува́ння* — *рос.* соображение.

10. Передбачайте логіку доказів і наступну репліку протилежної сторони.

11. Намагайтеся визначити, де ваші погляди розходяться, а де вони збігаються. Зверніть увагу вашого опонента на ці «острівці миру».

12. Будьте тактовні, уважні до всіх виступаючих. Дослухайте їх до кінця, не перебивайте. Якщо чогось не зрозуміли чи не розчули, — поставте запитання, перепитайте.

400 1. Прочитайте текст. Визначте комунікативну мету й основну думку висловлювання, окресліть коло порушених у ньому проблем.

2. Організуйте і проведіть дискусію за проблематикою тексту.

Ти громадянин чи мешканець?

Напередодні Дня незалежності ми опитали співвітчизників, яке у них ставлення до держави і що вони вкладають у поняття патріотизм, патріот, громадянин.

Наші співрозмовники розмірковували про любов до рідного краю, використовуючи абстрактні поняття. Конкретизувати їх змогли далеко не всі. У кращому разі згадували батьківський дім, наспівували пісню про рушник. З'ясувалося, що дехто не знає, що значить бути справжнім громадянином. Можливо, вони не до кінця розуміють, наскільки це важливо для країни. Особливо якщо її державності так мало років.

Але ж у всьому світі це — не формальність. Наприклад, патріотизм французів — це культура, яку всі знають і люблять. Це єдина державна мова. Це стиль кіно, шик одягу, романтика історії, яку французи творили в різні часи і в різних частинах світу.

Патріотизм німців — це економіка, що вивела країну з абсолютної руїни в абсолютного європейського лідера за короткий період після Другої світової війни. Це німецькі якість, працелюбність, точність, пунктуальність, повага до співвітчизників.

Патріотизм американців — це відчуття належності до єдиної у світі супердержави...

А що таке патріотизм українців? Справжній патріотизм? Щось підказує, що він не зводиться лише до «Шевченко, Чорнобиль, Кличко...», а наповнений більш значущим змістом...

Ми повинні розібратися з тим, що нам дороге. Оцінити те, що для нас святе. І захистити те, що для нас цінне.

Патріотизм — це вміння зберегти любов до країни за будь-яких умов[1]. Любити не себе в Україні, а Україну в собі.

---

[1] *За будь-яких умо́в* — *рос.* при любых условиях.

Патріотизм — це вміння відрізнити користь від вигоди, відданість від лизоблюдства, моральність від запроданства[1].

Патріотизм — це здатність знаходити й об'єднувати однодумців. Ми розучилися робити це. Ми по черзі любимо Вітчизну, та ще ніколи не любили її разом, не горіли єдиним могутнім почуттям любові до неї.

Патріотизм — це вчинок.

Патріотизм — це сміливе слово на захист людей та їх свобод.

Патріотизм — це не обов'язково готовність умерти за Батьківщину. Це неможливість жити поза нею.

Чомусь пригадалося випадкове знайомство з одним літнім селянином, який усе життя пропрацював на землі. Розмова зайшла про те, що в селі — розруха, люди масово виїжджають хто в місто, хто за кордон, держава про народ не дбає... «Ті, хто виїжджають, просто не вміють любити Батьківщину», — зазначив чоловік. І додав: «Ті, хто любить, просто знають: це моє. Це я. А своє хіба покинеш?» І в його устах це прозвучало без фальшивого пафосу...

Можливо, це і є справжній патріотизм. Без гучних слів і довгих цитат. Мало слів і багато справ. Прагнення творити життя, робити його кращим, чистішим і змістовнішим. Виражена громадянська позиція. Без виправдань на кшталт[2] «від мене все одно нічого не залежить». І любов, звичайно ж. До себе. До тих, хто поруч. До свого міста чи села. До своєї землі *(За матеріалами преси)*.

на кшталт

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте риторику як науку, її предмет і завдання.
2. Назвіть основні види промов, визначте їх специфіку і сфери функціонування.
3. Вкажіть основні етапи стратегії оратора. Дайте їм характеристику і розкрийте зв'язок із розділами риторики.
4. Поясніть, як розробляється зміст промови.
5. Як композиційно будують виступ?
6. Розкрийте призначення й особливості різних частин промови.
7. Чому використовують різні прийоми викладу матеріалу?
8. Що потрібно для того, щоб у спорі народилася істина?
9. Охарактеризуйте основні прийоми аргументації, наведіть приклади.
10. Поясніть, як уникнути помилок в аргументації (критиці).
11. Як засвоїти матеріал, щоб успішно виступити?
12. На що слід звернути увагу, аналізуючи публічний виступ?

---

[1] *Запро́данство — рос.* продажность.

[2] *На кшталт — рос.* вроде.

УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З ОСНОВНИХ РОЗДІЛІВ НАУКИ ПРО МОВУ

401 Розгляньте таблицю. Пригадайте, які є розділи науки про мову та що в них вивчається.

Основні розділи науки про мову

Розділ науки про мову	Що вивчається в розділі
Фонетика	Звуки мовлення
Графіка	Знаки письма
Лексикологія	Слова, їх значення, походження, уживання
Будова слова	Значущі частини
Словотвір	Способи творення
Граматика:	
морфологія	Слова як частини мови
синтаксис	Словосполучення і речення
Стилістика	Стилі мовлення
Орфоепія	Правила вимови слів
Орфографія	Правила написання слів
Пунктуація	Правила вживання розділових знаків

§ 22. Фонетика. Орфоепія

Фонетика — розділ мовознавства, у якому вивчаються звуковий склад мови, творення звуків, їх сполучуваність і зміна у мовному потоці.

Звукову систему мови утворюють найменші мовні одиниці — звуки. Вони створюють зовнішню, звукову оболонку слова. Звуки виконують важливу розрізнювальну функцію — допомагають відрізнити слова одне від одного: *материн — материк; вдати — видати; спинатися — спинятися*.

Звукова система української мови налічує **38 звуків: 6 голосних і 32 приголосних**. **Голосні** — це звуки, які утворюються тільки голосом. В українській мові 6 голосних звуків — [а], [о], [у], [е], [и], [і]. Залежно від місця наголосу в слові **голосні звуки можуть бути**

наголошеними і ненаголошеними. Приголосні звуки утворюються з голосу і шуму: [в], [г], [д], [л], [м], [н] або тільки з шуму: [к], [п], [т], [ф]. Звуки ми вимовляємо і чуємо. На письмі звуки позначають буквами. **Букви** — це умовні знаки, якими передають на письмі звуки мови. Розміщені у певному порядку букви називаються алфавітом, азбукою або абеткою. Український **алфавіт** складається з 33 букв, 32 з яких передають на письмі звуки мови.

В українській мові немає повної відповідності між звуками і буквами. Одна буква зазвичай передає один звук, але може позначати і два звуки. Один звук може позначатися двома буквами. Так, звуки [дж] і [дз] передаються двома буквами: **дж** і **дз**.

Буква **щ** передає сполучення приголосних [ш] + [ч]. Буква **ї** завжди передає два звуки — [й] та [і].

Букви **я, ю, є** можуть передавати один звук, якщо вони позначають м'якість приголосних: *пляма* [пл'а́ма], *люблю* [л'убл'у́], *синє* [си́н'е], або два звуки, якщо вони стоять: а) на початку слова: *ясний* [йасни́й], *юнак* [йуна́к], *єдиний* [йеди́ний]; б) після букви, що позначає голосний звук на початку складу: *поява* [пойа́ва], *мою* [мойу́], *пацієнт* [пац'ійе́нт]; в) після апострофа: *слов'яни* [словйани], *матір'ю* [ма́тірйу], *кар'єра* [карйе́ра]; г) після м'якого знака: *барельєф* [баре^{и}л'йе́ф].

Буква **ь** (м'який знак) позначає м'якість попередніх приголосних: *батько* [ба́т'ко], *сільничка* [с'іл'ни́чка], *палець* [па́ле^{и}ц'], *цього* [ц'ого́], *тільки* [т'і́л'ки].

М'якість або пом'якшеність приголосних передає на письмі також буква **і**: *відпустка* [в'ідпу́стка], *компроміс* [компром'і́с], *піаністка* [п'іан'і́стка], *утікач* [ут'іка́ч]. Апостроф вживається для роздільної вимови: *п'ятдесят* [пйатде^{и}с'а́т], *прем'єра* [пре^{и}мйе́ра], *під'їзд* [п'ідйі́зд], *Лук'янівка* [Лукйа́н'івка].

Усне мовлення передається на письмі **фонетичною транскрипцією**. Під час запису додержуються таких правил:

1. Звуки [е], [и] в ненаголошеній позиції позначаються як [е^{и}], [и^{е}].
2. Двокрапка [д:] вказує на довготу приголосного.
3. Риска [н'] позначає м'якість або пом'якшеність приголосних.
4. Риска угорі над буквою [зако́н] позначає наголос у словах.
5. Дужка [дз] вказує на злиту вимову звука, позначеного двома буквами.
6. Квадратні дужки [ ] використовують для фонетичного запису звука [а] і слова [шко́ла].

402 Спишіть слова, указуючи після кожного з них у дужках кількість звуків і букв. У разі їх незбігу поясніть розбіжності.

Країна, святиня, прокинься, пояснення, передчуття, пелюстка, дзенькіт, джерело, зв'язувати, компанія, свояк, узлісся, паяльщик,

товарообіг, з'їзд, юрба, явище, радість, ґедзь, круїз, перешкоджати, переїжджати, знічев'я.

За ознакою твердості/м'якості приголосні звуки поділяються на тверді ([б], [п], [ч]) **і м'які** ([д′], [т′], [н′]). Приголосні, які творяться голосом і шумом, називаються **дзвінкими** ([б], [з], [ж]), а приголосні, утворені шумом без участі голосу, — **глухими** ([п], [т], [к]). Дзвінкі й глухі приголосні бувають парними і непарними. Це видно з таблиці.

Звуки української мови

Голосні	Приголосні			
	дзвінкі		глухі	
	тверді	м'які	тверді	м'які
[а]	[б]	—	[п]	—
[о]	[д]	[д′]	[т]	[т′]
[у]	[з]	[з′]	[с]	[с′]
[е]	[ж]	—	[ш]	—
[и]	[дз]	[дз′]	[ц]	[ц′]
[і]	[дж]	—	[ч]	—
	[г]	—	[х]	—
	[ґ]	—	[к]	—
	[л]	[л′]	—	—
	[м]	—	—	—
	[н]	[н′]	—	—
	[р]	[р′]	—	—
	[в]	—	[ф]	—
	—	[й]	—	—

403 Прочитайте вірш за правилами української літературної вимови, визначте його основну думку. Запишіть транскрипцією виділені слова.

Воскресайте, **камінні** душі,
Розчиняйте серця і чоло,
щоб не сказали
Про вас **грядущі**:
— Їх на землі не було...

В. Симоненко

404 Розгляньте схему, пригадайте вивчене. Розкажіть про вживання м'якого знака, наводячи власні приклади.

Вживання м'якого знака

405 Спишіть слова, ставлячи, де треба, замість крапок м'який знак. Обґрунтуйте написання.

Постат.., хар..ківс..кий, міц..ніс..т.., галуз..зю, с..огод..ні, перевір..те, тон..ший, мен..шен..кий, неблиз..ко, ц..вірін..чати, у скрин..ці, нен..чин, тітон..чин, гір..кий, Гор..кий, камін..чик, віс..тю, у жмен..ці, Гал..чин, дон..чин, лял..чин, повніс..тю, біл..ніс..т.., сім..сот, ніс..т.., утр..ох, винян..чити, воротар.., румунс..кий, умілец.., жін..чин, брин..чати, гривен.., вишен.., бур.., ред..ці, турец..кий, Рязан..с..кий, волин..с..кий.

406 Спишіть речення, ставлячи, де треба, на місці крапок м'який знак. Обґрунтуйте написання.

1. Віч..ніс..тю тягнулис.. д..ні чекан..ня *(О. Авраменчук)*. 2. С..огодні Настя приймає угорс..ких посланців *(С. Плачинда)*. 3. Місяц.. тому в цій ал..танці вона прийняла грец..ких послів *(С. Плачинда)*. 4. Якби не сім'я й не робота, то я цілісін..ке літо д..нював і ночував би з вудкою *(О. Авраменчук)*. 5. Доведет..ся шукати гірс..ке озеро

(Л. Костенко). 6. Лишалося Натал..чине слово: Мелан..чин Михайло в сто разів кращий за Кашубенка! *(Г. Косинка)*. 7. На вулиці було пустел..но й біло *(Вас. Шевчук)*. 8. Озираюс.., бачу — гарне дівча, чорнявен..ке. 9. Дрібнен..ко-дрібнен..ко так вистукує каблучками. 10. Ос.. вона вже поруч зі скул..птурою. 11. Хай думає, що я хлопец.. вихований і кул..турний. 12. Дівчата вже зовсім близ..ко. 13. Вони вмирают.. від цікавос..ті, так хотіли б побачити Юру. 14. Приход..те, тіл..ки не одразу, спершу я там обживуся. 15. Я віз..му і куплю їй квіти на новосіл..ля *(З тв. О. Аврамчука)*.

407 Розгляньте схему, повторіть вивчене. Розкажіть про вживання апострофа, наводячи власні приклади.

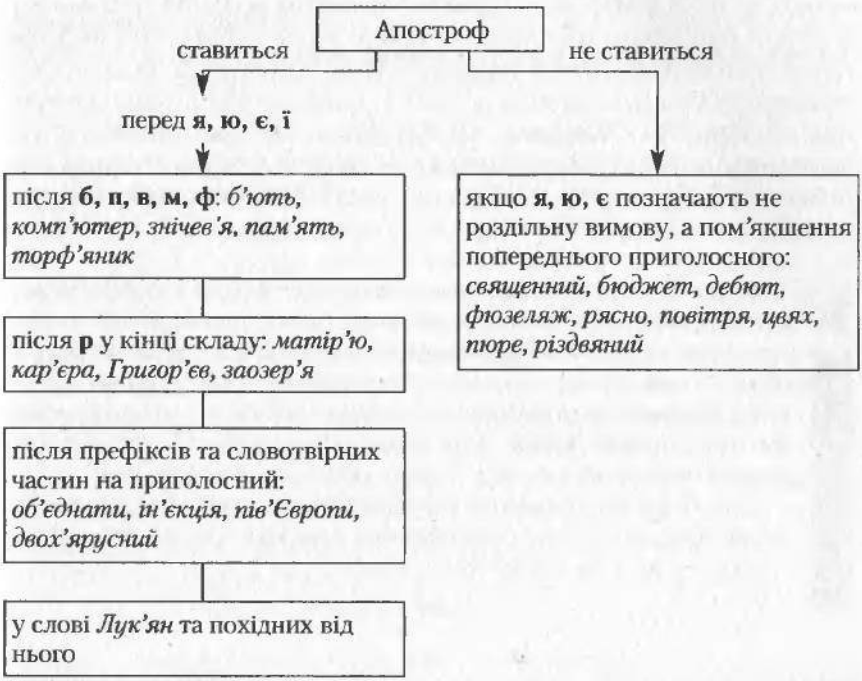

408 Спишіть слова, ставлячи, де треба, на місці крапок апостроф. Обґрунтуйте написання.

Об..єктивність, вітр..як, Св..ятослав, любов..ю, львів..янин, сім..янин, надвечір..я, з..явитися, п..ятірня, між..ярусний, пів..Яремчі, цв..яшок, Лук..янчик, моркв..яник, р..ятівник, п..юпітр, дит..ясла, кур..єр, мавп..ячий, медв..яний, п..ятизірковий, Солов..йов, без..язикий, з..економити, різьб..ярство, дріб..язковий, вістр..я, грав..юра,

духм..яний, кав..ярня, пом..якшити, дев..ятсот, тьм..яний, суб..єктивний, пів..ящика, р..яска,, зв..язківець, бур..яковий, забур..янений, безправ..я, кур..йозний, св..яткувати, без..ідейний, зор..яний, к..ювет, сер..йозний.

409 Спишіть речення, ставлячи, де треба, на місці крапок апостроф. Обґрунтуйте написання.

Слов..янська душе золота, ти здавна світові відома, широка, щира і проста, тобі підступність[1] незнайома *(Є. Фомін)*. 2. У геніїв немає пори учнівства. Вони з..являються, мов сонце з-за хмари, і зникають у хмарах знову. 3. У світі все пов..язане, все має сенс і місце *(З тв. Вас. Шевчука)*. 4. Скільки всього треба запам..ятати! *(Т. Савченко)*. 5. Бо є в Мар..яна і проста, і св..ячена вода *(М. Стельмах)*. 6. Я вже був у батька з матір..ю. 7. Він був за головного і не хотів нав..язувати своєї думки іншим. 8. Нова сім..я — нова доля, яка утворюється з двох окремих доль. 9. Гроші псують людей. А безгрошів..я? *(З тв. Вас. Шевчука)*. 10. Я побіг на подвір..я. Як же тут усе змінилося за ніч! *(І. Крип'якевич)*. 11. Садок був невеличкий, але р..ясний *(Б. Грінченко)*. 12. Неподалік обізвався соловей, кличучи до себе солов..їху *(М. Стельмах)*.

У мовленнєвому потоці звуки, поєднуючись один з одним, зазнають впливів. Якщо цей вплив значний, то він призводить до заміни одного звука іншим, — **уподібнення**. Так, у слові *зсув* [с:у́в] дзвінкий приголосний [з] під впливом наступного глухого [с] втрачає дзвінкість, внаслідок чого відбувається чергування [з] — [с]. Уподібнення може бути різних видів: 1) за глухістю — *зціпити* [с′ц′іпи́ти]; 2) за дзвінкістю — *як же* [йаґже]; 3) за м'якістю — *днями* [д′н′а́ми].

При збігові двох однакових приголосних утворюється один подовжений звук, довгота якого позначається двокрапкою: віддати → [д] + + [д] → [д:] → [в′і́д:ати]; гілля → [л′] + [л′] → [л′:] → [г′і́л′:а].

410 Прочитайте слова, звертаючи увагу на правильну вимову звуків. Поясніть, які звуки і за якою ознакою уподібнюються.

Зжовта-червоний, безжурний, безжальний, без житла, з житлом, без жартів, з жартами, без жовтка, з жовтком, розшифрувати, розшнурувати, безшумний, розширити, безшовний, з шести частин, з шафи, з шипшиною, без шуби, з шубою, без шофера, з шофером.

---

[1] *Підсту́пність* — *рос.* коварство.

Вокзал, просьба, рюкзак, боротьба, футбол, екзамен, якби, аякже, косьба, молотьба.

Легко, вогкий, нігті, кігті, дьогтю.

Індивідуальні завдання

411 Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть їх вимову й написання.

Подружжя, ніжність, нюанс, премія, єднання, заощадження, заввишки, у криничці, залізяччя, журналістці, обмережити, комір, променевий, безладдя, бджоляр, наїжджуся, у сумочці, щеплення, смієшся, з'явишся, вибачся, дзвякати, дзюркотіти, пожвавлення[1], вогкий, безробіття.

Індивідуальні завдання

412 Запишіть речення фонетичною транскрипцією. Обґрунтуйте свої дії.

1. Роботу роблять старанням і умінням, ладом і терпінням, зусиллям і сумлінням *(Народна творчість)*. 2. Шепотів очерет *(М. Вінграновський)*. 3. Тільки книгу дістань — по ній навчишся *(О. Югов)*. 4. Несеш — бряжчить, покладеш — мовчить *(Народна творчість)*. 5. Сонце випило світанкову свіжість *(З. Тулуб)*. 6. Немає нічого у світі, схожого на це побережжя *(О. Довженко)*. 7. Затремтіло тонке гілля *(М. Сидоряк)*. 8. Останні промені осіннього сонця освітлювали почорнілі дахи будинків *(Р. Іваничук)*. 9. Думав: земля вся з'їжджена, розвідана, розписана, вся вивчена, досліджена *(П. Дорошко)*. 10. По залізному підвіконню затарабанив дощ *(О. Чорногуз)*. 11. Була остання воєнна весна *(Р. Іваничук)*. 12. Проїжджав повз вас, надумав попрощатися *(М. Сидоряк)*. 13. Заходжу з другого боку і стаю ближче *(М. Коцюбинський)*. 14. Густою синню наливається небо, вище підіймається місяць *(М. Стельмах)*. 15. Поля брались легкою памороззю *(О. Гончар)*. 16. Людина без уміння — непорозуміння[2] *(Народна творчість)*.

413 Запишіть слова, ділячи їх на склади, якщо це неможливо, — поясніть, чому. Охарактеризуйте склади з погляду закономірностей українського складоподілу.

Фіалка, віолончеліст, підборіддя, завжди, нагородження, ходжу, прийде, віддавна, зовні, окраїна, осінь, неодмінно, весілля, ґудзик, розкіш, торт, Ігор, розібрати, підробка, теорема, ллє, обрій,

---

[1] *Пожва́влення — рос.* оживление.

[2] *Непорозумі́ння — рос.* недоразумение.

завія, іній, придбати, кількість, об'їзд, віджилий, сльоза, роз'яснити, натщесерце, підживлення, призводити, правопорушення.

414 Прочитайте словосполучення, правильно наголошуючи слова й запам'ятовуючи наголос.

Український часопис, одинадцяте листопада, урочисте засідання, невідкладне завдання, нове видання, складне запитання, дзвонить телефон, англійська аристократія, житловий квартал, вірний приятель, чималий досвід, важливий документ, помічник депутата, військова розвідка, віднесла книжки, досвідчений експерт, цінне надбання, вітчизняна металургія, новий різновид, порядковий номер, важке випробування, ненавидіти зло, слабкий аргумент, швидка течія, твердий ґрунт, вовняний светр, досягнутий компроміс, світ тісний.

Унаслідок збігу кількох приголосних виникають важкі для вимови групи звуків, один із яких під час вимови випадає. Таке **спрощення** передається на письмі, але не завжди.

Спрощення відбувається:

1. У вимові й на письмі:

— у групах приголосних

-здн-
-ждн-
-стн-
-стл-

} звуки [д], [т] випадають

*ви**їзд**ити — ви**їзн**ий*
*тиж**дд**ень — тиж**нев**ий*
*обла**сть** — обла**сн**ий*
*ле**сти**ти — у**лесл**ивий*

2. Тільки у вимові:

— у прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження:

*студ**ент** — студ**ентськ**ий*
*турис**т** — турис**тськ**ий*
*контра**ст** — контра**стн**ий*
*гіга**нт** — гіга**нтськ**ий*
*центрис**т** — центрис**тськ**ий*

— у групах приголосних ***-стц-, -стч-***:

*невіс**тка** — невіс**тці***
*артис**тка** — артис**тці***
*хус**тка** — хус**тці***

Спрощення не відбувається у словах: ***кістлявий, пестливий, хвастливий, зап'ястний, хворостняк*** та ін.

415 1. Утворіть від поданих слів прикметники зі спрощенням приголосних. Запишіть їх, обґрунтовуючи звукові зміни.

Журналіст, якість, швидкість, совість, заздрість, пристрасть, доблесть, безчестя, дилетант, злість, користь, кістка, капость, товариш, щастя, радість.

2. Прочитайте виразно записані слова, порівняйте їх вимову й написання.

Диктант-переклад

416 Перекладіть і запишіть слова українською мовою. З'ясуйте відмінності в їх вимові й написанні в обох мовах.

Защитник, мститель, доблестный, радостный, целостный, участник, проездной, городской, гигантский, очистной, качественный, сердце, буревестник, честный, устный, корыстный, бессовестный, недельный, високосный, постный, безжалостный, прихвостни, ненавистный, злостный, свистнуть, льстивый, хвастливый, хлестнуть, форпостный, костлявый, хрустнуть.

Подовження — це подовжена вимова м'яких приголосних [д′], [т′], [з′], [с′], [ц′], [л′], [н′], **а також шиплячих** [ж], [ч], [ш] **між голосними,** що позначається на письмі двома буквами.

Подвоюються букви:

перед **я, ю, є, ї**:

1) в іменниках середнього роду та похідних словах: *знання, життя, життєвий*;

2) у деяких іменниках чоловічого і жіночого роду I відміни: *суддя, Ілля, стаття* (але *статей*);

перед **є, ю**:

1) у формах теперішнього часу дієслова **лити**: *ллю, ллєте*;

2) в окремих прислівниках: *навмання, спросоння, попідтинню*;

перед **ю** в іменниках жіночого роду III відміни однини: *молоддю, розкішшю, подорожжю*.

Якщо в кінці слова збігаються два різні звуки, то немає подовження у вимові й подвоєння на письмі: *честь — честю, молодість — молодістю*.

417 Спишіть слова, ставлячи, де треба, на місці крапок потрібні букви. Обґрунтуйте написання.

Закарпат..я, велич..ю, повноліт..я, підніж..я, Поділ..я, безробіт..я, суд..я, Лівобереж..я, син..ю, чест..ю, міц..ю, л..яний, повін..ю, ожелед..ю, молодіст..ю, знан..я, Рос..ю, суцвіт..я, безліч..ю, збіж..я,

спросон..я, зусил..я, завзят..я[1], постат..ю, туш..ю, узбіч..я, цвіл..ю[2], пам'ят..ю, повніст..ю, засил..я, навман..я, піднебес..я, шумовин..я.

418 Спишіть речення, ставлячи, де треба, на місці крапок потрібні букви. Обґрунтуйте написання.

1. Прекрасний край — Покут..я українське *(Я. Гоян)*. 2. Пісні дитинства входять у жит..я назавжди *(Я. Гоян)*. 3. У натовпі жінка. З золотим волос..ям, променистими очима й усмішкою на облич..і *(А. Головко)*. 4. Наді мною творилося диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебес..ю *(М. Стельмах)*. 5. Л..є літній грозовий дощ *(Р. Іваничук)*. 6. Черемха клубочилась піною цвіту, а бузина ловила те пахуче шумовин..я, піднісши вгору білі долоні *(О. Донченко)*. 7. Залатане озеро зеленим латат..ям. Над озером берізонька пишається плат..ям *(П. Дорошко)*. 8. Не пахне вже свіжим весняним цвітін..ям *(О. Гончар)*. 9. В синьому промін..і впали трави в тіні *(Г. Коваль)*. 10. Сад. Аж гіл..я гнеться на яблунях та грушах — так рясно на них *(А. Головко)*.

Запитання і завдання

1. Що вивчає фонетика?
2. Що лежить в основі поділу звуків на голосні й приголосні?
3. З'ясуйте різницю між звуком і буквою.
4. Сформулюйте основні правила складоподілу.
5. Охарактеризуйте український наголос.
6. Що лежить в основі поділу приголосних звуків на дзвінкі й глухі? Назвіть звукові пари.
7. Як вимовляються дзвінкі звуки в кінці та в середині слів?
8. Як позначається м'якість приголосних на письмі? Наведіть приклади.
9. Розкажіть про вживання апострофа, наводячи приклади.

§ 23. Лексикологія. Фразеологія

Лексичне значення слів. Однозначні й багатозначні слова. Пряме й переносне значення слів

Основна значуща одиниця мови — слово. Сукупність усіх слів мови становить її лексику. **Словниковий склад мови, самостійні слова з погляду їх лексичного значення, уживання і походження вивчає лексикологія.**

[1] *Завзя́ття* — *рос.* рвение.
[2] *Цвіль* — *рос.* плесень.

Слова слугують для позначення конкретних предметів, ознак, дій, кількості. Реальний конкретний смисл, символом якого є звуковий образ, — це **лексичне значення слова**.

Наприклад: лексичне значення слова **веселка** — дугоподібна різнобарвна смуга, яка з'являється в атмосфері внаслідок заломлення сонячних променів у краплинах дощу, сніжинках; райдуга.

Залежно від кількості лексичних значень розрізняють **однозначні** й **багатозначні слова**. Однозначні слова мають одне лексичне значення і позначають тільки один предмет, ознаку або дію. Так, слово **рожевий** позначає тільки один колір. Слово, що має два й більше лексичних значень, називається **багатозначним**. Наприклад:

Ручни́й, *-á, -é*. Прикм. до **рука́**. 1. Призначений, пристосований для рук: *ручний рушник*. 2. Виготовлений вручну: *ручна вишивка*. 3. Який приводиться в дію за допомогою рук: *ручний привід*. 4. Такий, що можна нести в руках (про багаж): *ручна кладь*. 5. Який звик до людини, не боїться її (про тварину).

Позначаючи предмети, явища, ознаки, дії, кількість, слова виступають у **прямому значенні**, яке виникає разом зі словом. Так, пряме значення слова **океан** — водний простір, що вкриває більшу частину земної кулі й поділяє суходіл на материки та острови.

Наявні у мові слова можуть використовуватися для називання інших предметів, явищ, ознак, дій на основі їх подібності, зв'язку між ними за формою, кольором, матеріалом, призначенням, функцією, образною оцінкою. Тоді утворюється нове лексичне значення слова — **переносне**. У тлумачному словнику воно має позначку *перен.* Наприклад:

Посо́л, *-сла́*, ч. 1. Дипломатичний представник однієї держави в іншій, який очолює посольство // Повноважний дипломатичний представник вищого рангу. 2. *перен.* Той, кого посилають з яким-небудь дорученням, завданням; посланець.

Калейдоско́п, *-а*, ч. 1. Оптичний прилад, іграшка у вигляді трубки, у середині якої розміщені дзеркальця під кутом 60°, а між ними — шматочки різнокольорових матеріалів, що під час обертання трубки відбиваються у дзеркалах і утворюють гарні візерунки. 2. *перен.* Швидка зміна подій, картин, вражень і т. ін.; строкатість[1].

419 Складіть і запишіть кілька словосполучень, в одному з яких кожне подане слово вживалося б у прямому значенні, а в інших — у переносному.

Зразок. *Іскра багаття — електрична іскра — іскра надії — іскра життя — іскра таланту.*

Іскра, танути, платити, вставати, розквітати, спалахнути, хвиля, сонце, доро́га, полум'я, глибокий, живий, нерівний.

[1] *Строка́тість* — *рос.* пестрота.

420 Складіть і запишіть речення з кожним словосполученням. З'ясуйте й поясніть значення виділених слів.

1. ***Мотиви*** лірики; ***мотиви*** вчинку; народні ***мотиви***. 2. Критична ***стаття***; ***стаття*** Кримінального кодексу; ***стаття*** бюджету. 3. ***Тонкий*** голос; ***тонка*** робота; ***тонкий*** поціновувач[1]; ***тонкий*** слух. 4. Військо ***підійшло***; тісто ***підійшло***; ***підійшов*** до головного; краватка ***підійшла***.

421 Спишіть речення. Визначте, які слова вжито в переносному значенні, з'ясуйте їх пряме значення. Поясніть, за якою ознакою відбулося метафоричне перенесення назв.

1. І квіт зорі, і спалахи півонії, космічний гул, і мовчазний туман, — усе довкруг в довершеній гармонії звучить урочим ладом, як орган *(Б. Олійник)*. 2. У дзеркало ріки дивилось і не могло на себе надивитися небо *(Є. Гуцало)*. 3. Вода в річці сурмила срібно-срібно *(П. Грабовський)*. 4. Краплини перші вдарили об шибку. Кардіограма блиснула крива... *(Л. Костенко)*.

422 Прочитайте речення. З'ясуйте значення виділених багатозначних слів, доберіть до них синоніми.

1. **Зайчик** моторний — скік на дорогу, шаснув десь у таку далечінь, що й не видно стало, а то знову з'явився прямісінько перед тобою, мерехтить, здригається, так і чкурне, так і дремене *(Є. Гуцало)*. 2. Йшов дощ. **Двірники** на вітровому склі судомно[2] смикалися[3], скидаючи ліворуч потоки води. Кожна крапелька відбивала фари зустрічних машин — у таку негоду багато водіїв включають ближнє світло *(М. і С. Дяченки)*. 3. Літо **збігло**, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий золоточубий вересень *(М. Стельмах)*.

Групи слів за значенням. Омоніми. Синоніми. Антоніми. Пароніми

У мові є **омоніми — слова, однакові за звуковим складом, але різні за значенням**. У тлумачних словниках омоніми позначаються цифрами справа вгорі:

Схо́ди[1], *-ів*, мн. Перші паростки перев. посіяних рослин, що вийшли на поверхню ґрунту.

Схо́ди[2], *-ів*, мн. Споруда, пристосування з горизонтальних виступів або щаблів, на які ступають, піднімаючись куди-небудь або спускаючись звідкись.

---

[1] *Поціно́вувач* — *рос.* ценитель.

[2] *Суде́мно* — *рос.* судорожно.

[3] *Сми́кати(ся)/смикну́ти(ся)* — *рос.* дёргать(ся)/дёрнуть(ся).

Одне й те саме поняття може виражатися в мові по-різному: ***дружити*** *— товаришувати, приятелювати, заприязнюватися, брататися;* ***вірний*** *— відданий, надійний, незрадливий, перевірений, випробуваний, певний;* ***дружно*** *— злагоджено, одностайно;* ***наче*** *— ніби, мов, як* тощо. Такі слова називаються синонімами. **Синоніми — це слова однієї частини мови, що позначають одне й те саме поняття, але відрізняються відтінками лексичного значення і вживанням у мовленні.**

Синоніми об'єднуються в **синонімічні ряди**. Найуживаніше і найбільш стилістично нейтральне слово з цього ряду є стрижневим. У словнику синонімів воно стоїть першим.

Синоніми використовують: 1) для більш точного вираження думки *(вологий* і *мокрий)*; 2) для надання емоційного забарвлення *(прийти — припхатися — прилетіти)*; 3) для попередження невиправданого повторення того самого слова; 4) як засіб зв'язку речень у тексті.

Синоніми багатозначного слова можуть відноситися до різних лексичних значень:

Свіжий:

Чистий, не забруднений:	*свіжий,* ***чистий*** *сніг*
Який не втратив своєї яскравості, блиску, природних барв:	*свіжі,* ***яскраві*** *барви*
Не виснажений[1], не стомлений[2]:	*свіжий,* ***бадьорий*** *юнак*
Якого не зазнав, не відчував раніше:	*свіжі,* ***нові*** *відчуття*

Антоніми — це слова тієї самої частини мови з протилежним значенням: *рух — спо́кій, молодість — старість, створювати — руйнувати, вгору — вниз.*

У багатозначного слова антоніми можуть відноситися до різних лексичних значень:

Свіжий:

Чистий, не забруднений:	*свіжа /* ***брудна*** *постіль*
Щойно спечений:	*свіжий /* ***черствий*** *хліб*
Щойно виданий:	*свіжа /* ***стара*** *газета*

Пароніми — це слова, подібні за звучанням і частково за будовою, які мають різні значення: *дійови́й (дієвий)* (здатний активно діяти) — *дію́чий* (той, що діє, виконує певні функції) — *діяльний* (здатний до енергійної діяльності).

---

[1] *Ви́снажений* — *рос.* измождённый.

[2] *Сто́млений* — *рос.* уставший.

423 Розкрийте значення омонімів у поданих сполученнях слів. Складіть і запишіть із ними речення.

1. Отчий край; край сніднички. 2. Зміст книжки; новини з міст. 3. Заграв оркестр; відблиски заграв. 4. Косити пшеницю; косити направо. 5. Стан економіки; гнучкий стан; військовий стан; ворожий стан; прокатний стан; пасивний стан (дієприкметника); нотний стан.

424 1. Прочитайте синонімічні ряди, у кожному з них визначте стрижневе слово. Обґрунтуйте свій вибір, з'ясуйте характер синонімічних зв'язків.

2. Складіть і запишіть словосполучення зі словами кожного синонімічного ряду. Визначте межі сполучуваності слів.

1. Просторо, вільно, широко, безмежно.
2. Білий, ясний, чистий, світлий, білосніжний, молочний, блідий.
3. Витончений, вишуканий[1], делікатний.
4. Безсумнівний, очевидний, доведений, безперечний[2].
5. Випередити, перегнати, перевершити, переплюнути, перепекти, втерти носа.
6. Наближатися, підходити, підступати, під'їжджати, підбиратися, підкрадатися.

425 Запишіть речення, вибираючи потрібне слово з дужок, обґрунтуйте свій вибір.

1. Випробування літака здійснювалося в (надзвичайних, форсмажорних, екстремальних) умовах. 2. (Перерва, інтервал, проміжок) руху поїздів метро становить дві хвилини. 3. Цьогорічний (міжнародний, світовий, інтернаціональний) бізнес-форум традиційно відбудеться в Ялті. 4. Щоб (відшкодувати, компенсувати) шкоду, завдану повінню, потрібні чималі (фінанси, кошти, гроші). 5. Це був (ординарний, звичайний, буденний) робочий день. 6. Літо — (прегарний, найсприятливіший, оптимальний) час для відпустки. 7. Партнери вирішили (об'єднати, зінтегрувати) свої зусилля. 8. В опонентів були (кардинально, діаметрально, прямо) протилежні погляди на подальший розвиток економіки країни. 9. Чоловік був надто (економним, ощадливим, скупим). 10. Приємну звістку жінка сприйняла на диво (індиферентно, байдуже).

---

[1] *Ви́шуканий — рос.* изысканный.
[2] *Безпере́чний — рос.* бесспорный.

426 Доберіть і запишіть антоніми до багатозначних слів у різних значеннях. Одне зі значень кожного багатозначного слова проілюструйте реченням з антонімічною парою слів.

Зразок. *1. Простий (елементарний) — складний; простий (безпосередній) — пишномовний; простий (простодушний) — нещирий; простий (незнатний) — знатний.*

Проста розповідь ветерана зворушила серця слухачів. — Пишномовна промова кандидата не переконала виборців.

1. Простий (елементарний); простий (безпосередній[1]); простий (простодушний); простий (незнатний). 2. Свіжий (незіпсований[2]); свіжий (сирий); свіжий (прохолодний); свіжий (чистий); свіжий (оригінальний); свіжий (який щойно з'явився). 3. Яскравий (непересічний); яскравий (контрастний); яскравий (різкий); яскравий (сяючий); яскравий (інтенсивний). 4. Різкий (сильний); різкий (контрастний); різкий (грубо окреслений).

427 1. Перекладіть текст українською мовою (усно), звертаючи увагу на точність перекладу виділених слів. Поясніть, як ви розумієте висловлювання.

2. З'ясуйте, чи є контекстуальними антонімами виділені дієслова та яка їх стилістична роль.

В книге весь **необъятный** духовный мир человечества. Книга **конденсирует** и **распространяет** весь опыт, все знания, ум народов. Книга — могучее и самое универсальное средство общения людей, народов, поколений *(Ю. Лихтенштейн)*.

Розрізняйте:

поши́рювати (рос. *распространять*) — робити відомим для багатьох (про чутки́, інформацію тощо): *поширювати знання, вплив, чутки.*

розповсю́джувати (рос. *распространять*) — продавати, роздавати багатьом; розносити на велику відстань: *розповсюджувати газети, листівки.*

---

[1] *Безпосере́дній* — рос. непосредственный.
[2] *Незіпсо́ваний* — рос. неиспорченный.

428 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть, як ви їх розумієте (зокрема, підтвердіть або аргументовано спростуйте третє твердження). З'ясуйте роль антонімів в увиразненні висловлених думок.

1. Надо усвоить прошлое, чтобы смелее идти к будущему *(К. Федин)*. 2. Кто не различает правду и неправду, тот не человек *(Мен-Цзы)*. 3. Древние учились для себя, нынешние учатся для других *(Конфуций)*. 4. Нет преимуществ без недостатков *(Народное творчество)*. 5. Кто покупает лишнее, тот в конце концов продаёт необходимое *(Б. Франклин)*.

429 З'ясуйте різницю в значенні кожної пари слів, користуючись словником. Укажіть пароніми. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

Почуття — відчуття. Створення — створіння. Парламентарі — парламентери. **Навчальний — учбовий.** Знаменитий — знаменний. Переконаний — переконливий. Чудовий — чудний. **Заставити — змусити.** Заказати — замовити. Настоювати — наполягати. Продуктовий — продуктивний. Дотувати — датувати. Корінний — докорінний. **Показний — показовий.**

430 Прочитайте речення. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Будівельники збудували багато будинків, шкіл, і лікарень і бібліотек. 2. На Уралі видобувають руду в рудниках. 3. У лютому місяці прийшли холоди. 4. У цьому лісі росло багато дерев і ялин. 5. У дворі я дружу з моїм приятелем Сергієм. 6. Володимиру Даша видалась прекрасною красунею. 7. Між свекрухою і невісткою виникло непорозуміння один одного. 8. Людина з портфелем зникла у натовпі людей. 9. Над головою спортсмена утворився купол парашута. 10. У Венеції відбулася найбільша за останні тридцять років повінь. 11. Найбільший інтерес викликають трофеї Вовка, зокрема його ікла. 12. Фірма по реалізації комп'ютерів прислала прейскурант цін на нові моделі ноутбуків. 13. Колектив одностайно підтримав професора, який очолив посаду завідувача кафедри і був автором біля двохсот друкарських робіт. 14. Новий податковий кодекс передбачає зменшення податків[1], податківців та спрощену процедуру їх стягнення[2]. 15. Позитивне значення для здоров'я учнів має додержання розпорядку денного і повноцінний відпочинок.

[1] *Пода́ток* — *рос.* налог.
[2] *Стя́гнення* — *рос.* взимание.

За походженням в українській мові розрізняють **власне українські слова** (успадковані з попередніх етапів розвитку мови) та **слова іншомовного походження** (засвоєні з інших мов). З погляду вживання **лексика** української мови **поділяється на загальновживану, професійну** та **діалектну**.

Словниковий запас мови включає активний шар лексики, який інтенсивно використовується мовцями, і пасивний, до якого належать **застарілі слова** й **неологізми**.

431 Визначте сфери вживання поданих слів. Укажіть, які з них втратили іншомовне забарвлення.

Легіон, авіація, аргумент, автор, протекція, аудиторія, квартира, фаза, шрифт, візит, операція, скандал, лекція, турист, флірт, комфорт, басейн, салют, міністр, тенденція.

432 Укажіть у поданих реченнях авторські неологізми. З'ясуйте їх значення, сферу використання і роль у наданні мовленню новизни й образності.

1. Акордами промінноструннями день хвилював і тихо гас. Над килимами вогнелунними Венера кинула алмаз *(М. Вороний)*. 2. Свято купалося в сонці, барвилося в прапорах, виспівувалося в піснях *(Я. Гоян)*. 3. Збирають світлі, золоті меди веселокрилі та прозорі бджоли *(М. Рильський)*. 4. Підперли ґаночок старий дбайливо білені колони, і сонце вранішнє червоне їх орожевлює згори *(М. Рильський)*. 5. На порозі занезграбилась у просторій дорожній свиті чоловіча постать *(М. Стельмах)*. 6. Є люди, що мало чим цікавляться, я їх дрібнодухами, чи й зовсім пустодухами називаю *(О. Гончар)*. 7. Визвіздило небо *(Микола Хвильовий)*.

Фразеологія

Фразеологія — розділ науки про мову, який вивчає лексичне значення, походження і вживання фразеологізмів — стійких сполучень слів.

Лексичне значення має фразеологізм у цілому, наприклад: *на вагу золота* — цінний; *спіймати (вхопити) óблизня* — зазнати невдачі. У тлумачних словниках фразеологізми вміщують із позначкою ** : ** **Замúлювати (замúлити) óчі**, *зневажл.*

Фразеологізм є одним членом речення. Фразеологізми мають синоніми й антоніми — інші фразеологізми: *співати дифірамби, курити фіміам, співати хвалу, підносити до небес* (синоніми); *склавши руки — не покладаючи рук* (антоніми). Фразеологізми використовують у щоденному мовленні, художній літературі, публіцистиці. Вони надають висловлюванню більшої виразності й образності.

433 З'ясуйте значення фразеологізмів, визначте сферу їх використання. Складіть і запишіть речення з виділеними фразеологізмами.

Невідкладні проблеми; слухати питання; персона нон грата; **боротьба не на життя, а на смерть**; ломитися у відчинені двері; творчий метод; **аналітичний підхід; тримати курс**; як на світ народитися; з дорогою душею; **легкий хліб**; як гриби після дощу; гострий язик; **брати за живе; за словами в кишеню не лізти**; звалювати з хворої голови на здорову; зуби з'їсти; спіймати облизня; пальця в рот не клади; ні пари з уст; і вухом не вести.

434 Доберіть і запишіть слова-синоніми до поданих фразеологізмів, поясніть відмінності між ними. Складіть і запишіть речення з виділеними фразеологізмами.

Зразок. 1. *Викинути з голови — забути. Хлопець викинув із голови будь-які спогади про той прикрий*[1] *випадок.*

1. **Викинути з голови.** 2. **Зробити великі очі.** 3. **Перегнути палицю.** 4. **Згущувати фарби.** 5. **П'яте через десяте.** 6. Як по писаному. 7. **Ні за цапову душу.** 8. Ввести в оману. 9. Дірка від бублика. 10. **Де Макар телят не пас.** 11. **Брати на кпини.** 12. Мозолити очі.

435 1. Прочитайте етюд, уявіть змальовану в ньому картину.

2. З'ясуйте, які лексичні засоби створюють багатство мовлення. Охарактеризуйте лексику тексту щодо її значення (однозначні й багатозначні слова, пряме і переносне значення, синоніми, антоніми), походження і вживання.

Вишита літом картина

Барвистий метелик на пару з літом наче нитками розшиває все довкола: сонце — жовтим, небо — блакитним, листя — зеленим, вишні — червоним. І від тих гаптованих, **мережаних**, вишитих диво-візерунків світ майорить веселковими кольорами, контрастує із сірою **буденністю** і сповнює серце радістю.

А на городі — як на картині. Дрібно лопотять зеленими листочками-вухами буряки на грядках, квасоля з горохом простягають рученята до сонця і в'ються високо-високо. А вранці помідори вже хизуються червоними боками. Розляглося довкола зелене огудиння огірочків. Зелені халамидники ховаються під

[1] *Прикрий — рос.* обидный, неприятный.

листочками, ніби в піжмурки граються, проте потім не витримують і вилазять: «А ось і ми!» Дбайлива господиня складає їх у кошик разом із кропом та часничком. Наїжачилася ярусами-листочками капуста, пихато позирає на молоденький перець, а той ніяково[1] паленіє: соромиться. Морква й петрушка, висаджені рівними **рядочками**, дрібно **тремтять** від найменшого подиху вітру. Ліниво потягуються під ніжно-млосним **промінням** дині й кавуни, набираються сил, вилежуються — від них, таких неквапливих, ще не скоро дочекаєшся врожаю. Над стежкою граційно й невимушено демонструють вишукане вбрання літнього сезону майори, дзвіночки, нагідки, а матіола наповнює магічним трунком вечірнє повітря.

Примхливе[2] літечко: то ховається від дощу під парасольками лопухів, хлюпає босими ногами, рахує бульки на калюжах, то підморгує вишенькам, ніжиться на сонечку і ласує вершковим морозивом, **збитим** із ранкової роси і білих хмаринок. **А коли втомлюється, то сідає за вишивання і мережить хрестиком дивовижну літню картину** *(О. Копецька)*.

3. Поясніть правопис виділених слів. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень, доберіть до них синтаксичні синоніми і запишіть їх.

436 Виконайте одне із завдань (на вибір).

1. Спишіть текст вправи 435. Зробіть синтаксичний розбір простого і складного речень (на вибір).

2. Уявіть пейзаж з іншої пори року. Опишіть пейзаж, акцентуючи увагу на його найяскравішій деталі за допомогою повторів.

Запитання і завдання

1. Що вивчає лексикологія?
2. Що таке лексичне значення слова? Поясніть на прикладах.
3. Які слова є однозначними? Наведіть приклади.
4. Які слова належать до багатозначних? Відповідь проілюструйте прикладами.

---

[1] *Ніяково* — *рос.* смущённо, робея.

[2] *Примхли́вий* — *рос.* капризный.

5. Яке значення слова називається переносним? Наведіть приклади.
6. Що таке омоніми і чим вони відрізняються від багатозначних слів? Відповідь проілюструйте прикладами.
7. Які слова називаються синонімами? Поясніть на прикладах.
8. Що таке антоніми? Наведіть приклади.
9. Охарактеризуйте лексику української мови щодо її походження. Підтвердіть прикладами.
10. Яка лексика належить до загальновживаної, а яка вживається обмежено? Поясніть на прикладах.
11. З'ясуйте, що таке фразеологізми та яка їх роль у мові.

§ 24. Будова слова. Словотвір

Словотвір — розділ науки про мову, що вивчає будову слів і способи їх творення.

Більшість повнозначних слів української мови складається з морфем. **Морфема** — це найменша неподільна[1] значуща частина слова, яка виражає певне лексичне або граматичне значення.

Корінь ⌒ — спільна частина споріднених слів. Це основна значуща частина слова (морфема), що виражає загальне лексичне значення всіх спільнокореневих слів: *водний, підводний, водяний, водойма, водолаз, водолій, водолікарня, водомір, водоплавний, водопровід, водоспад, водозабезпечення, водосховище, водянистий, водонепроникний, водокачка* — усі ці слова об'єднані спільним значенням кореня ***-вод-*** — віднесеності до води. Слова з тим самим коренем називають **спільнокореневими**. Спільнокореневі слова можуть належати до однієї частини мови *(ліс, лісник, лісочок, лісництво)* або до різних *(ліс, лісовий, лісистий, безлісий)*. У слові може бути один корінь *(водяник)* або два кореня *(водокачка, водосховище)*. Корінь не має постійного місця у слові. З кореня може починатися слово: *виконавець*[2]; він може стояти після префікса (одного або двох): *прискорити, понабудовувати*; а може поєднуватися з іншим коренем: *фотомонтаж*.

Префікс ⌐ — значуща частина слова, що стоїть перед коренем і слугує для творення нових слів. Префікс надає слову нового значення: *дід — прадід*. Виконуючи функцію творення форм того самого слова, префікс вносить у його лексичне значення додаткові відтінки (інколи протилежні). Так, префікси вказують на напрям руху: *йти — зайти — вийти*; більшу або меншу міру вияву ознаки:

---

[1] *Неподільний* — рос. неделимый.

[2] *Виконавець* — рос. исполнитель.

важкий — найважчий; надають словам протилежного значення: *сумнівний — безсумнівний*. У слові може бути один і більше префіксів: *вихід — безвихідне (становище); понаписувати; перерозподілити*. Серед префіксів є синонімічні: ***без-, не-, а-, дис-*** *(безжальний, недобрий, аморальний, дисгармонія)*; ***пре-, най-, над-*** *(премудрий, найнадійніший, надпотужний)*. Антонімічні префікси ***за- — ви-*** *(загнати — вигнати)*, ***в- — ви-*** *(вливати — виливати)*, ***при- — від-*** *(притягти — відтягти)* тощо.

Суфікс ^ — значуща частина слова, яка стоїть після кореня і слугує для творення нових слів чи нових форм: *година — годинник; дрібний — дрібненький, дрібнюсінький; трава — травинка, травиця, травиченька*. Суфікс зазвичай стоїть після кореня. У слові може бути один, два і більше суфіксів: *народжений — народжуваність*. У словах, що мають не нульове закінчення, суфікс, як правило, стоїть перед ним: *думка, сміливий*. Однак суфікс може стояти і після закінчення: *втомлюється, перестраховуюсь, якогось, якимнебудь*.

Закінчення □ — змінна частина слова, що знаходиться переважно в його кінці, указуючи на граматичний зв'язок з іншими словами в словосполученні й реченні. Закінчення змінює граматичне значення слова, не змінюючи його лексичного значення. Щоб виділити закінчення, треба змінити слово: *виноградник□, виноградника, виноградникові, виноградником, на виноградникові; чистий, чистого, чистому*. Закінчення виражає різні граматичні значення: в іменниках, числівниках та особових займенниках (без прийменника або разом із ним) — відмінок і число; у прикметниках, дієприкметниках, деяких займенниках — відмінок, число, рід; у дієсловах у теперішньому і майбутньому часі — особу й число, а в минулому часі — рід і число. Закінчення може бути нульовим, тобто таким, яке не виражене звуком. Воно виявляється при порівнянні форм слова: *банкомат□ — банкомата, банкомату, банкоматом*. **Частина слова без закінчення називається основою.** Основа визначається тільки у змінюваних словах. Вона може складатися із самого кореня: *предмет□*. Така основа є **непохідною**. Основа слова може включати корінь і префікс: *заспів*; префікс, корінь і суфікс: *прибічник*. Основа слова, до якої, крім кореня, входять інші морфеми, називається **похідною**. Основи складних слів є складними: *короткочасний*. Основа, від якої твориться нове слово, називається **твірною**: *відповідальн → відповідальний*[1]. Нею може бути ціле слово: *інженер → інженерний*.

[1] *Відповідáльний* — рос. ответственный.

437 Розгляньте таблицю. Пригадайте вивчений матеріал і розкажіть про способи творення слів в українській мові, наводячи власні приклади.

Основні способи словотворення

Способи словотворення	Приклади
Префіксальний	*смак → присмак*
Суфіксальний	*вітер → вітерець; молодь → молодість*
Префіксально-суфіксальний	*тиша → затишок*
Безафіксний	*прицілитися → приціл;* *виходити → вихід*
Складання слів, основ або частин слів	*радіо, мовлення → радіомовлення;* *науковий і технічний → науково-технічний;* *туди і сюди → туди-сюди;* *заробітна плата → зарплата;* *Організація Об'єднаних Націй → ООН*
Перехід однієї частини мови в іншу	***прийдешнє** (яке?) покоління → недалеке* ***прийдешнє** (що?)*

Слова, утворені способом складання, називаються **складними**: високоінтелектуальний. Різновидом складних слів є складноскорочені слова (абревіатури): *Держспоживстандарт, медсестра, НСПУ* (Національна Спілка письменників України), *облвно* (обласний відділ народної освіти).

438 Спишіть слова, поділивши їх на морфеми, обґрунтуйте свої дії. Визначте способи творення слів.

Чорнобривці, звечора, розквіт, оселя, вприкуску, опрацьований, об'єднана, безгрошів'я, збагачення, донесхочу, багатомовний, окрилений, обожнювана, попрочитувати, викривати, знеболювальний, дідуган, доукомплектували, попідкладати, небезпека, наосліп, напрочуд, навдивовижу, дошукувався, розіспатися, округ.

439 З'ясуйте, за допомогою яких словотворчих засобів і якими способами утворено слова (усно).

Співвітчизник, правдолюб, зблизька, книгодрукування, возвеличувати, велич, синьо-жовтий, стопроцентний, Держкомрезерв, запит, автосервіс, головбух, переоцінка, спостерігач, НАТО, наречена, життєпис, перехожий, занедбаний[1], по-нашому, безрукавка, підвечірок, віддавна, сьогодні, доброта, редколегія, подорослішають, натиск[2], однобічний, інженер-конструктор, учительська, ліворуч, запуск, провулок, себелюбство, безробіття, перехід, абиде[3], вряди-годи, знебарвлений, знешкоджений, домосід, усиновлений, надзвуковий, військово-інженерний.

440 З поданих сполучень слів утворіть синонімічні словосполучення іменника з прикметником. Укажіть способи творення прикметників, поясніть їх написання.

Зразок. *День без вітру — безвітряний день.*

1. День без вітру. 2. Країни Європи. 3. Кордон України й Угорщини. 4. Людина, яка здобула освіту. 5. Стійкий до морозу сорт. 6. Рослина, що не росте високою. 7. Пасажир без квитка. 8. Одяг жінки. 9. Костюм чоловіка. 10. Створений не людськими руками, а природою ландшафт. 11. Повість, у основу якої покладено факти з біографії письменника.

Індивідуальні завдання

441 Спишіть речення, поясніть, за допомогою яких словотворчих морфем утворено виділені слова, визначте способи їх творення. Обґрунтуйте написання і розділові знаки.

1. Поети славили в піснях **віддавна** Україну *(Леся Українка)*. 2. Колосом і цвітом оповита, знов **розхорошілася** земля. Ходить липень під стіною жита, **шлях-дорогу** м'яко вистеля *(Б. Степанюк)*. 3. **Євроінтеграція** є пріоритетом зовнішньої політики України. 4. Той, хто знав війну, **встократ** цінує мир! *(С. Крижанівський)*. 5. Та Воронцов розповів про **бачене** *(О. Гончар)*. 6. І, сказавши це, чоловік зник у **натовпі** *(Микола Хвильовий)*. 7. Посол **зблід** *(С. Плачинда)*. 8. Паруси **обезвітрились** *(О. Довженко)*. 9. Львів **утихомирився** в **новорічні** морози *(Р. Іваничук)*. 10. **Навколо**, до самого неба, мінився **срібнозернистий**, з голубою **прозеленню, перелив улежаних** снігів *(М. Стельмах)*. 11. Високі ялини ніби **поприлипали** до гранітних стін *(І. Нечуй-Левицький)*. 12. **Мідний** стовбур сосни **порожевів** на сонці *(Д. Зуєв)*. 13. **Післязавтра** —

---

[1] *Занедба́ний — рос.* запущенный, заброшенный.

[2] *На́тиск — рос.* напор.

[3] *Аби́де — рос.* где угодно, где попало.

міжнародний жіночий день *(М. і С. Дяченки)*. 14. **Ніхто** з них не був навіть **військовозобов'язаний** *(В. Козаченко)*. 15. Надходив весняний **запашний** вечір **напередодні** храмового свята *(С. Васильченко)*. 16. Город від лук **відділений** вербами *(Є. Гуцало)*. 17. У хаті було **повнісінько** людей *(І. Нечуй-Левицький)*. 18. Приємно пахло **свіжоструганими** дошками *(М. Сидоряк)*. 19. На **понакриваних** столах поставили **закуски** та **напитки** *(І. Нечуй-Левицький)*. 20. Повертаюся додому **натанцьований** *(О. Аврамчук)*. 21. З'явився червоний, **неоштукатурений** будинок станції *(М. Сидоряк)*. 22. Ми **понаїжачувалися** *(Остап Вишня)*. 23. **Надворі** різкий, **передранішній холод** *(М. Коцюбинський)*. 24. Йому [Сковороді] боліло навіть **давноминуле** і вже **напівзабуте** *(Вас. Шевчук)*. 25. Слова Насті ніби **подвоїли** сили хворого *(З. Тулуб)*. 26. Дівчина кинулась йому **навперейми**[1] *(Г. Тютюнник)*. 27. Лист **недописаний** *(М. Сиротюк)*. 28. Арізона — штат **малонаселений** *(В. Коротич)*.

442 Прочитайте поетичні рядки. Укажіть у них авторські неологізми. З'ясуйте, за допомогою яких словотворчих засобів і якими способами їх утворено.

1. Було так багато руху і самотньо плакатив без потреби з ілюмінованого театру окінематографований Шекспір *(М. Семенко)*. 2. Одкам'янійте, статуї античні, одкам'янійте і кричіть на ґвалт! *(Л. Костенко)*. 3. Не говоріть від імені народу, — розперетричі ви йому впеклись! *(Л. Костенко)*.

Написання префіксів, коренів і суфіксів

У префіксах ***пре-, при-***, що мають ненаголошені голосні, пишеться **е** чи **и** залежно від значення слова.

Префікс ***пре-*** вживається в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищої міри ознаки: *премудрий, препогано*.

Префікс ***при-*** вживається в дієсловах зі значенням наближення, приєднання: *присунути, прикріпити*; в іменниках і прикметниках зі значенням розміщення поруч: *прибережний, Приморськ, прикордонник, присадибний*; у дієсловах, що означають неповноту дії чи її результат: *причинити, придумати*.

Префікс **з-** перед **к, п, т, ф, х** переходить у **с-**, а перед усіма іншими приголосними пишеться буква **з**: *скаржитися, спланувати, створдити, сформувати, схвалити*. Префікси ***без-, роз-, через-*** завжди пишуться із буквою **з**: *безпомилковий, розпочати, черезплічник*.

[1] *Навпере́йми* — *рос.* наперерез.

443 Спишіть слова, ставлячи замість крапок *е* або *и*. Обґрунтуйте написання.

Пр..святити, пр..скорення, пр..щиро, пр..міський, пр..вабити, пр..подобний, пр..зирство, пр..своїти, пр..тендент, пр..дбати, пр..права, пр..багато, пр..мусити, пр..буток, пр..хитрий, пр..бувати, пр..красно, Пр..дністров'я, пр..мружитися, пр..пинити, пр..довгий, пр..смажений, пр..стосуванець, пр..хильник, пр..чистий, пр..мирити, пр..парат, пр..цільний, Пр..мор'я.

444 Спишіть слова, ставлячи замість крапок *з* або *с*. Обґрунтуйте свій вибір.

Бе..коштовний, бе..перспективно, ..сипати, ..бирач, у ро..палі, бе..славно, ..цементувати, ..кривдити, бе..порадний, бе..силля, ро..чулити, ..працювалися, бе..прецендентний, не..проможний, ..формулювати, ро..формувати, ро..критикувати, ро..тратити, ..чиняти, бе..перечно, ро..тягти, ..цідити, ро..садник, бе..платно.

445 Перекладіть і запишіть слова українською мовою. З'ясуйте різницю в написанні слів у двох мовах.

Расспросить, рассмотреть, растрогать, скрутить, раззвонить, сселить, сбросить, беззаботный, расследовать, свести, рассекретить, расслабить, сузить, раскрыть, рассердиться, скомпрометировать, бессрочный, сжечь, беспечный, рассвирепеть.

446 Спишіть речення, ставлячи замість крапок *з* або *с*. Обґрунтуйте свій вибір. Поясніть розділові знаки.

1. Сопілка грала, грала. І здавалося, перед нею ро..ступалися гори, і вона бачила неозору українську землю, що цвіла садами, зеленіла лугами, промовляла шелестом бе..країх пшениць... *(І. Чендей)*. 2. «Правда?» — радісно ..крикнув хлопчик, і очі його засяяли, як зірочки *(Г. Тютюнник)*. 3. Обличчя його ро..червонілося *(З. Тулуб)*. 4. Ро..плющила очі *(М. Сидоряк)*. 5. Ніч була тиха, бе..зоряна *(А. Головко)*. 6. За вікном ..гасала вечірня зоря. Сірим павутинням ..пліталися присмерки, укриваючи все навколо тьмяним серпанком *(З. Тулуб)*. 7. Морозяний свіжий ранок ро..цвітався над Будапештом *(О. Гончар)*. 8. Як багато хотілося ро..питати, ро..повісти подругам! *(О. Іваненко)*. 9. Дехто ро..сміявся в юрбі *(О. Югов)*. 10. Грудочка снігу, ро..сипаючись на льоту, впала хлопчикові на плече *(Є. Гуцало)*. 11. В одчинені віконця

залітали пахощі пишно ро..квітлих квіток *(Марко Вовчок)*. 12. В хустках всміхаються личка жоржин, в смушках ..ховались коралі шипшин *(Олександр Олесь)*. 13. І марили айстри в ро..кішнім півсні про трави шовкові, про сонячні дні, — і в мріях ввижалась їм казка ясна, де квіти не в'януть, де вічна весна *(Олександр Олесь)*. 14. Обертаєшся — і вже перед тобою ..блискує-хвилюється зеленкуватим сонцем крихітне лугове озерце *(М. Кравчук)*. 15. На колоску тріпотіло сонечко, ро..панахавши крильця, і він посадив його в жменю, уважно ро..глянув темні цятки на лусці... До вечора було далеко, і він, надивившись на сонечко, посадив його на колосок *(Є. Гуцало)*.

447 Пригадайте правила написання слів із ненаголошеними голосними в корені. Спишіть слова, ставлячи замість крапок пропущені букви. Обґрунтуйте написання.

В..рховина, гл..бинний, січ..нь, п..рвинний, зал..шити, об..режний, зам..рзати, розд..витися, зач..сати, ст..хати, ш..птати, тр..тина, збл..жати, оч..щати, розпл..сти, зап..тання, т..рплячий, д..сятий, характ..р..зувати, щ..б..тати, пр..нц..повий, б..р..жливий, тижд..нь, пов..рнути, ож..л..дь.

448 Спишіть речення, ставлячи на місці крапок потрібні букви. Обґрунтуйте написання.

1. Конф..ренція тр..вала три дні. 2. З..л..ніють по садочку ч..решні та вишні *(Т. Шевченко)*. 3. Вона була убрана в л..геньку д..ш..веньку ясно-з..лену сукню *(І. Нечуй-Левицький)*. 4. Зорі тихо тр..мтіли *(М. Коцюбинський)*. 5. Сонце вже заход..ло, ст..лилися тіні, ставало т..мніше *(І. Крип'якевич)*. 6. Н..бесні води густо зл..тіли на ниви в тінях сизої хмари, але сонце зараз десь близько засвітило в..селку, і дощ перестав *(М. Коцюбинський)*. 7. Там, де б..р..зина витісняла сосну та пропускала паруси сонця, все, здавалось, залите було з..леним б..нгальським вогнем *(М. Коцюбинський)*. 8. І літо, як з..лений чов..н, пл..ве в просторі запашні *(В. Сосюра)*. 9. Полум'я билось у вітрі в..л..чезним ч..рвоним птахом *(О. Гончар)*.

449 Розгляньте схему і пригадайте вивчене. Розкажіть про написання *-нн-* на межі значущих частин слова і в суфіксах, наводячи власні приклади.

450 Спишіть слова, ставлячи на місці крапок, де треба, пропущені букви. Обґрунтуйте написання.

Склян..ий, жадан..ий, дарован..ий, заслужен..ий, неоціне́н..ий, неоці́нен..ий, оточен..я, лін..ю, невдоволен..ий, ходін..я, здоровен..ий, олов'ян..ий, збудован..ий, незбагне́н..ий, тін..ю, віддан..ий, нагромаджен..ий, згуртован..ий[1], незграбн..ий[2], падін..я, надійн..ий, гарбузин..я, озброєн..я, нездола́н..ий, нездо́лан..ий, беззахисн..ий, безвин..ий, нескінче́н..ий, неске́нчен..ий, гуман..ий, безпричин..ий, довгождан..ий, священ..ик, змушен..ий, зацікавлен..о, блажен..ий.

451 Утворіть від першої групи слів прикметники, від другої — прислівники, від третьої — дієприкметники. Запишіть утворені слова, позначаючи суфікси.

1. Пісня, ім'я, закон, родина, гостинність, о́бмін, гра, дошка, глибина, полудень, нещастя, обман, сукно, змія, площина, портрет, полин.

2. Гармонійний, різнобічний, відірваний, південний, порожній, зручний, невинний, невиправданий, ризикований, вигідний, помі́ркований, послідовний, натхненний, небезпечний, страшенний, несказанний.

---

[1] *рос.* сплочённый.

[2] *рос.* неловкий, несуразный.

3. Завершити, керувати, згустити, звільнити, зумовити, погодити, образити, запросити, простити, зневажити, захопити, спекти, наблизити, охопити, скривдити, загубити, сховати.

452 Спишіть речення, ставлячи на місці крапок, де треба, пропущені букви. Обґрунтуйте написання, поясніть розділові знаки.

1. Кожному з нас життя — не путь, всипан..ий трояндами *(З. Тулуб)*. 2. Південь..ий тихий степ, широкий, неоглядь..ий *(Є. Фомін)*. 3. Синіють кришталевою стіною височен..і гори, покриті вічним снігом *(І. Франко)*. 4. Почалася система числен..их гірських хребтів *(О. Гончар)*. 5. І справді гарно було на ниві, несказан..о гарно! *(М. Коцюбинський)*. 6. Гостин..ий господар зніяковів *(Микола Хвильовий)*. 7. Запрошен..я на вальс. Це так нежданно *(Н. Павлик)*. 8. Непран зітхнув полегшено *(Вас. Шевчук)*. 9. Ми займаємо старовин..ий маєток, що стоїть на узліссі *(О. Жовна)*. 10. Ліс зробився страшен..о густий *(Б. Грінченко)*. 11. Незліченні зірки сяють у воді *(О. Довженко)*. 12. Сьогодні вітрян..о. 13. Тихо. Лише краплі дощу монотонно лопотять по склу *(О. Жовна)*. 14. Все це воїнське озброєн..я, обладнан..я, споряджен..я підлягало суворій перевірці *(О. Югов)*. 15. Тишина первозданна, тільки жайворонки видзвонюють у вишині та шелестить тужавий колос *(І. Цюпа)*.

453 Розгляньте таблицю, пригадайте, яких змін можуть зазнавати приголосні звуки під час словотворення. Поясніть суть цих змін, наводячи власні приклади.

У процесі творення слів можуть відбуватися зміни в коренях і суфіксах.

Зміни приголосних при словотворенні[1]

Зміни приголосних	Приклади
[г] [ж] [з] + [с] → [з]	*Рига — ризький* *Париж — паризький* *боягуз — боягузтво*
[к] [ц] [ч] + [с] → [ц]	*козак — козацький* *молодець — молодецький* *Гадяч — гадяцький* *ткач — ткацтво*
[х] [с] [ш] + [с] → [с]	*чех — чеський* *птах — птаство* *Одеса — одеський* *товариш — товариський*

[1] Винятки становлять деякі прикметники, утворені від іншомовних слів: *Цюріх — цюріхський, казах — казахський* та ін.

454 Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфікса *-ськ-*, запишіть їх. Обґрунтуйте зміни кінцевих приголосних основи.

1. Арциз, Абхазія, Острог, Батьківці, Бахмач, Безрадичі, Біївці, Калуш, Бортничі, Бортники, Гадяч, Гамбург, Буг, Веприк, Луцьк, Воронеж, Гайдош, Городок, Дарниця, Дергачі, Ємчиха, Кагарлик, Онега, Залуччя, Золотоноша, Кобеляки, Кривий Ріг, Сиваш, Ладога, Токмак.

2. Журналіст, француз, німець, викладач, чумак, парубок, печеніг, турок, грек, казах, узбек, таджик, латиш, калмик, ескімос, чуваш.

455 Від поданих слів утворіть іменники за допомогою суфікса *-ств(о)*, запишіть їх. Обґрунтуйте зміни кінцевих приголосних основи.

Земляк, українець, брат, жінка, президент, депутат, студент, підприємець, агент, вояк, дисидент, товариш, птах, парубок, сусід, пасічник, неук, продажний, боягуз, грабіжник, багач, каліка, бджола, запроданець.

Запитання і завдання

1. Що вивчають будова слова і словотвір?
2. Що таке морфема?
3. Які є частини слова? Відповідь проілюструйте прикладами.
4. Що таке основа слова та які є основи? Поясніть на прикладах.
5. Як співвідносяться основа і корінь?
6. Які є способи словотворення? Підтвердіть прикладами.
7. Які слова є складними? Наведіть приклади.
8. Які правила написання слів з префіксами *пре-*, *при-*? Відповідь проілюструйте прикладами.
9. Які правила написання слів з префіксами *з- (с-)*, *роз-*, *без-*, *через-*? Поясніть на прикладах.
10. Коли в словах відбувається подвоєння? Підтвердіть прикладами.

§ 25. Морфологія

Морфологія — це розділ науки про мову, який вивчає слово як частину мови.

В українській мові 10 частин мови: 6 повнозначних, або самостійних (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник), 3 службових (прийменник, сполучник, частка) і вигук.

456 Розгляньте схему, пригадайте вивчене. Охарактеризуйте частини мови, наводячи приклади.

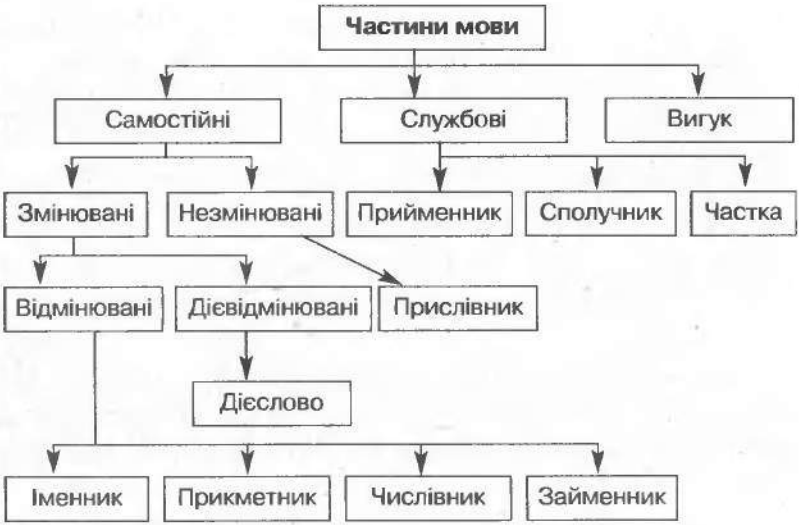

Частини мови відрізняються одна від одної за такими характеристиками:

1) лексичне значення;
2) граматичні ознаки;
3) синтаксична роль;
4) особливості словотворення.

Повнозначні частини мови мають лексичне значення, називають предмети, явища, ознаки, дії, процеси, кількість, порядок при лічбі і в реченні є його членами. Службові слова незмінювані. Вони не мають предметного лексичного значення і не є членами речення, а виконують суто граматичні функції, виражаючи відношення між словами, що належать до повнозначних частин мови. Вигуки слугують для вираження почуттів та емоцій. Вони незмінювані й не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови. Важливою ознакою розрізнення частин мови є особливості словотворення. Так, прикметник відрізняється від однозвучного прислівника тим, що перший є змінюваним і складається з кореня й закінчення: *добр|е|(діло)*, а прислівник *(почувався) добре* незмінюваний і має у своєму складі корінь і суфікс. У цьому разі прикметник є словом, від якого утворено похідний прислівник шляхом приєднання суфікса **-е-** до прикметникової основи.

457 1. Визначте, до яких частин мови належать слова. Обґрунтуйте свою думку.

Талант, ремонтувати, **скрізь**, забути, забудькуватий, відбитися, відбиток, присутній, присутність, п'ятірня, п'ять, п'ятий, її, талановитий, талановито, ремонт, розміняти, розмін, посеред, посередник, поміж, **вдало**, заробити, заробіток, заробітчанин, мій, **кохаий**, наречена, над, але, **нехай**, два, **двійня**, другий, шарудіти[1], же, їхній.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними словами, підкресліть їх як члени речення.

458 Прочитайте текст. Доберіть заголовок і спишіть текст. Розберіть речення за частинами мови, поясніть, як ви їх розрізняєте. З'ясуйте, які частини мови не представлено в тексті.

Люблю сади. В усі пори року. І тоді, коли стоять вони сумовито, розбазаривши всю свою літню красу, розтринькавши[2] осінню позолоту, коли на гілках не зостається жодного листочка, хіба що подекуди яке яблучко приліпилося сумовито; у зимову пору вони прекрасні на тлі сніговому — мов викуті з чистої бронзи мідяво-шерхлі стовбури; весною сади неповторні у своєму пишному цвітінні, у нерукотворному весільному уборі *(Ю. Збанацький)*.

Т. Кінкейд. Сад Надії. *1989 р.*

Іменник

Іменником називається повнозначна частина мови, яка має значення предметності і відповідає на питання *хто? що?: матір, блакить, прагнення*.

Іменники належать до **чоловічого, жіночого** і **середнього роду**. Деякі іменники, що означають назви осіб за професією чи родом діяльності, належать до чоловічого роду, хоч позначають осіб і чоловічої, і жіночої статі: *президент, професор, суддя, референт*. Дієслово-присудок у минулому часі при таких іменниках ставиться в

[1] *Шарудіти — рос.* шуршать, шелестеть.

[2] *Розтрінькувати/розтрінькати — (розм.)* марно витрачати/витратити.

чоловічому роді, якщо йдеться про чоловіка, і в жіночому роді, якщо мова йде про жінку. Означення-прикметник при таких іменниках вживається у чоловічому роді: *На конференції виступила відомий науковець Зінов'єва (виступив відомий науковець Лебеденко)*. В іменників спільного роду рід визначається за статтю: *роботяга Оксана, роботяга Петро, молодчина Юлія, молодчина Олег*.

Визначаючи рід незмінюваних іменників, слід знати:

1) назви осіб мають рід відповідно до статі: *цей денді, ця фрау*;

2) назви тварин мають чоловічий рід: *цей кенгуру, той поні*;

3) назви неістот переважно середнього роду: *залізничне депо*;

4) власні назви зберігають рід загальних (країна, місто, село, озеро): *гостинне Тбілісі* (місто), *маленька Монако* (країна), *повноводна Міссісіпі* (річка);

5) складноскорочені слова мають рід основного слова: *українське МЗС* (міністерство).

Іменники зазвичай мають **два числа**: однину і множину. Більшість іменників уживаються в однині і в множині: *чоловік — чоловіки*. Є іменники, що вживаються тільки в однині: *молоко, людство* або тільки в множині: *окуляри, гроші, Чернівці*.

Зміна іменника за **відмінками** дає йому можливість поєднуватися в реченні з іншими словами.

Кожен іменник (крім тих, що вживаються тільки в множині), належить до однієї з чотирьох відмін. До I відміни відносять іменники жіночого, чоловічого і спільного роду на ***-а, -я***: *уваг[а], наді[я], Микол[а], Кост[я], судд[я], невдах[а]*. II відміна об'єднує іменники чоловічого роду з нульовим закінченням та на ***-о*** *(батьк[о], хліб[□], край[□])*, іменники середнього роду на ***-о, -е, -я*** *(ок[о], мор[е], лист[я])*, крім тих, у яких при відмінюванні з'являються суфікси ***-ат-, -ят-, -ен-*** *(кошеняти)*. До III відміни належать іменники жіночого роду з нульовим закінченням *(далеч[□], любов[□])* та іменник *мати*. До IV відміни належать іменники середнього роду із закінченнями ***-а, -я***, у яких при відмінюванні з'являються суфікси ***-ат-, -ят-, -ен-***: *зайчати, білченяти, левеняти, імені*.

Іменники, що мають тільки форму множини, на відміни не поділяються і відмінюються лише у множині. У родовому відмінку вони можуть мати закінчення ***-ів(-їв)***: *окуляр[ів], Бровар[ів]*; нульове закінчення: *Сум[□], ножиць[□]*; ***-ей***: *двер[ей], гастрол[ей]*. Окремі іменники мають паралельні форми — нульове закінчення та ***-ів***: *чар[□]* і *чар[ів], грабель[□]* і *грабл[ів]*. У знахідному відмінку такі іменники мають форму, спільну з називним: *купую брюки*.

В орудному відмінку множини іменники мають закінчення ***-ами (-ями)***: *радощ[ами], ножиц[ями]*. Іменники, які в родовому відмінку закінчуються на ***-ей***, в орудному мають закінчення ***-ми***: *сань[ми]*. Деяким іменникам властиві паралельні закінчення: *двер[ми]* і *двер[има]*,

гріш [ми] і *гроші* [ма], *воріть* [ми] і *ворот* [ами], *штань* [ми] і *штан* [ями]. Незмінювані іменники (*бра, таксі, Батумі, профком, ЗМІ, АН-24*, жіночі прізвища на **-ко** та ін.) вживаються в однині у тій самій формі: *фінансувати метро, їздити на таксі.*

У реченні іменник найчастіше буває підметом або додатком.

459 Розшифруйте абревіатури. Визначте їх граматичний рід, поясніть, як ви це зробили. Складіть і запишіть речення з абревіатурами.

ЄС, ООН, ЗМІ, НАНУ, УНІАН.

460 1. Визначте, до якої відміни і групи належать іменники.

Мрія, столиця, площа, **телевежа, свердловина**[1], станція, суддя, сім'я, Ілля, стеля, перукарня, будівля, надія, Болгарія, таємниця, адміністрація.

2. Запишіть слова в орудному відмінку однини, пам'ятаючи, що іменники твердої групи мають закінчення *-ою*, м'якої та мішаної груп — *-ею* (після голосного й апострофа — *-єю*).

3. Складіть і запишіть речення з виділеними словами в орудному відмінку.

461 Запишіть іменники в родовому відмінку однини. Обґрунтуйте написання.

Світ, Дунай, абзац, Донбас, іній, інститут, вокзал, ювілей, зал, автомобіль, басейн, живопис, ансамбль, стрибок, метрополітен, Китай, вантаж, атом, біль, снігопад, Трубіж, Стокгольм, штаб, пісок, театр, пень, екран, кінь, крик, горизонт, щебінь, бінокль, жах, секрет, порт, корабель, майдан, диск.

462 1. Визначте, до якої відміни і групи належать подані іменники.

Київ, розвиток, ювілей, **гараж**, продавець, лице, тунель, виграш, абзац, календар, плащ, серце, директор, **лікар**, явище, школяр, будівництво, **трамвай**, учасник, палець, ліхтар, палац, грудень, тротуар.

2. Запишіть слова в орудному відмінку однини, пам'ятаючи, що іменники твердої групи мають закінчення *-ом*, а м'якої та мішаної — *-ем(-єм)*.

3. Складіть і запишіть речення з виділеними словами в орудному відмінку.

---

[1] *Свердлови́на — рос.* скважина.

463 Запишіть іменники в родовому й орудному відмінках, визначте закінчення.

Вечорниці, двері, сходи, ворота, оглядини, ночви, манівці, дріжджі, радощі, труднощі, ножиці, сани, консерви, штани, брюки, Черкаси, Чернівці, Суми, вибори, гордощі.

464 Простежте, як змінюється лексичне значення виділених слів у словосполученнях. Поясніть, як це пов'язано з формою числа.

Висота будинку — гірські **висóти**. **Глибина** почуттів — морські **глибини**. **Краса** вірності — **красóти** Криму. Обідній **час** — давні **часи**. Високооплачувана **праця** — **праці** вченого.

465 1. Визначте рід і відміну іменників, запишіть їх у формі орудного відмінка однини, обґрунтуйте написання.

Зустріч, акварель, спритність, синь, велич, подорож, **неповторність**, тінь, радість, Прип'ять, **зелень**, далеч, кров, честь, мораль, здобич, спадковість, сталь, путь, мідь, **віддаль, користь**, юнь.

2. Складіть й запишіть речення з виділеними іменниками в орудному відмінку однини.

466 Запишіть слова й словосполучення у формі звертань. Обґрунтуйте написання.

Пані Валерія, пан Валерій, добродій Яремчук, брат Ігор, юнак Павло, колега Петро, сусід Андрій, пан директор, пані Галина, дорогий Олег, добродій Дмитро, мила Олеся, друг Ілля, пан генерал-лейтенант, пані Наталя.

467 Прочитайте речення, спишіть 10 речень (на вибір), ставлячи іменники в дужках у потрібному відмінку. Обґрунтуйте написання і розділові знаки.

1. Державу можна збудувати і без (гроші), але без (совість) не збудуєш навіть (приязнь) до себе в своєї дитини *(Т. Осьмачка)*. 2. Запахло (квітень) *(О. Підсуха)*. 3. Вічною (юність) пахне земля *(Т. Масенко)*. 4. Снігова вода ще пахла гострою (свіжість), як перші проліски *(О. Гончар)*. 5. Президентський кортеж зупинився перед (готель). 6. Над (Оболонь) висять низько білі, тонкі, аж прозорі, хмарки *(І. Нечуй-Левицький)*. 7. Тихо котилися хмарки над далеким проясненим (обрій) *(І. Чендей)*. 8. Пісня співалась за (пісня) *(І. Нечуй-Левицький)*. 9. (Рій) кружляли над айстрами,

флоксами, портулаками бджоли *(Н. Гаврилюк)*. 10. Великого (цунамі) в нас не було *(В. Коротич)*. 11. Посередником між ним і (молодь), що вчилася в Петербурзі, став Вересай *(Вас. Шевчук)*. 12. Чистою (совість), (розум), (правдивість) і навіть (хитрість) він врятував не одну людину в той трагедійний час *(М. Стельмах)*. 13. Там пахло (олія, гриби) і (квасоля) *(І. Чендей)*. 14. Має два (фаетон) і четверо (кінь) *(М. Коцюбинський)*. 15. Кардіологи стверджують, що хвороби серця не завжди супроводжуються (біль) в (груди). 16. Заходить конвалія в ліс, там світиться тихою (радість). Я заздрю їй доброю (заздрість). Краса ця хвилює до сліз *(Н. Гаврилюк)*. 17. Сіре повітря між (вечір) і (ніч) текло собі яром до (ліс) *(М. Вінграновський)*. 18. Бузковою (тінь) наливалися долини *(З. Тулуб)*. 19. Взялися (іржа) гриви молдавських лісів *(З. Тулуб)*. 20. Її обличчя світиться (впевненість), (спокій) і (лагідність) *(В. Слапчук)*.

468 Запишіть речення, дописуючи відмінкові закінчення іменників і з'ясовуючи їх розходження в українській і російській мовах.

1. Щебечуть солов'ї по молод.. садк.. *(О. Довженко)*. 2. А ще чотири сім'ї по власн.. хат.. жили *(А. Головко)*. 3. Карміново-золотисті відблиски блукали по стін.. і по мебл.. просторої низької кімнати *(Б. Лепкий)*.

469 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть, як ви розумієте афоризми. Обґрунтуйте написання виділених слів в обох мовах.

1. Закон, живущий в нас, называется **совестью** *(Афоризм)*. 2. Не дайте угаснуть в душе **пламени** небесного огня — совести *(Дж. Вашингтон)*. 3. Гений и добродетель **подобны бриллиантам**: **лучше всего** они выглядят в простой оправе *(Афоризм)*. 4. Ценны не столько **знания**, сколько **умение** хранить их и использовать *(Афоризм)*. 5. Человек подобен **дроби**. Числитель — это то, что он есть, а **знаменатель** — то, что он о себе думает. Чем больше знаменатель, тем меньше дробь *(Л. Толстой)*. 6. Она помнит, с какой **завистью** смотрели на неё все красавицы, собранные в этом доме *(В. Костылёв)*. 7. Зачем понадобился союзникам эксперт **по** восточным **вопросам**? *(М. Далёкий)*. 8. **По зимам** он ездил в Петербург *(И. Тургенев)*. 9. И долго сидел в кресле, как бы в **полудремоте** *(В. Костылёв)*. 10. Он уезжает... Ну! Дорога **скатертью** *(И. Тургенев)*.

470 Розгляньте схему, пригадайте вивчене. Розкажіть про написання *не* з різними частинами мови.

Написання *не* з різними частинами мови

471 Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Обґрунтуйте написання *не* з різними частинами мови.

1. Воно ж одвіку в світі так ведеться: яких раїв-країв не/обіцяй, людське уперте не/збагненне серце показує дорогу в рідний край *(О. Орач)*. 2. Не/повага до предків є перша ознака не/моральності *(О. Пушкін)*. 3. День такий, що жалітися грішно на не/вдачі, не/стачі, біду *(Г. Чубач)*. 4. Не/назване завжди чекає йменння *(Т. Севернюк)*. 5. У них у мріях стільки сонця і ще не/співаних пісень! *(О. Петренко)*. 6. Ми засвітили зорі не/погасні *(В. Сосюра)*. 7. Божа матір із золотистим німбом навколо голови ніжно дивилась на своє не/мовля, а воно простягало до неї повні рученята *(Є. Гуцало)*. 8. Іде по вулицях шумливих не/переможная весна *(В. Сосюра)*. 9. Скрізь натовп, скрізь не/невимовна радість *(І. Нечуй-Левицький)*. 10. Не/вже тобі не/воля не обридла? *(Леся Українка)*. 11. І так хотілося, щоб довше тривала ця прогулянка, щоб більше зустріти рідних, давно не/бачених вулиць, будинків і дерев *(В. Собко)*. 12. І сну не/ма, і спокою не/має *(В. Симоненко)*. 13. Не/вдовзі поїзд рушив *(Вас. Шевчук)*. 14. Парубки одягнуті теж не/абияк *(О. Довженко)*. 15. Не/звичайні в неї були тільки очі *(Вал. Шевчук)*. 16. Я відповідаю не/впопад *(Б. Полевой)*. 17. Сам був переповнений новою, не/знаною досі мелодією *(С. Плачинда)*. 18. Пробігав він мимо і, ховаючись від дощу, зупинився, не/помічений, під вікном *(О. Гончар)*. 19. Не/займаний спориш м'яко утаємничував кроки *(М. Кравчук)*. 20. Не/помітні вдень, заблимали лампади червоними жаринками і зеленими світляками *(З. Тулуб)*.

Прикметник

Прикметником називається повнозначна частина мови, яка виражає ознаку або властивість предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? чий? чия? чиє?*: *Реве та стогне Дніпр **широкий, сердитий** вітер завива, додолу верби гне **високі**, горами хвилю підійма* (Т. Шевченко). ***Темні й невисокі** гори здавалися **вищими** серед **гладенького** рівного етапу* (І. Нечуй-Левицький).

Прикметники залежать від іменників, узгоджуються з ними в роді, числі й відмінку: *сором'язлива дитина, рішучими вчинками*.

У реченні прикметник найчастіше є узгодженим означенням, рідше — частиною іменного складеного присудка: *Вилив душу в пісні **український** народ — і живе наш народ у **співучому** слові* (В. Василашко). *Знов я **юний-юний і веселий** знов* (В. Сосюра).

За значенням і за формою розрізняють **два розряди** прикметників: **якісні та відносні**. Якісні прикметники можуть мати **ступені порівняння — вищий і найвищий**: *Ця дорога **коротша**. Дорога навпростець **найкоротша***. Кожний ступінь може мати дві форми — просту і складену.

Проста форма **вищого ступеня** утворюється від звичайного прикметника за допомогою суфікса ***-ш- (-іш-)***: *молодий — молодший, зручний — зручніший*. Якщо в прикметниках є суфікси ***-к-, -ок-, -ек-***, то при творенні вищого ступеня вони зникають: *слабкий — слабший, глибокий — глибший, далекий — дальший*. Можуть відбуватися чергування приголосних: *близький — ближчий, дорогий — дорожчий, високий — вищий*. Прикметники вищого ступеня можуть вживатися зі словами **за, від, ніж, як, проти**: *Оксана старша за сестру; платина дорожча, ніж золото*. Прикметники **молодший** і **старший** у словосполученнях *молодший медперсонал* і *старший лаборант* утратили значення вищого ступеня.

Складена форма вищого ступеня утворюється від простого прикметника за допомогою слів **більш** або **менш**: *більш переконливий, менш відвертий*, а також може посилюватися прислівниками **значно, набагато, багато, далеко, куди, ще** і послаблюватися прислівником **трохи**: *набагато приємніший, трохи просторіший*.

Проста форма **найвищого ступеня** утворюється від простої форми прикметника вищого ступеня за допомогою префікса ***най-***: *найбагатший, найгірший*, до якого для підсилення можуть додаватися префікси ***що-*** і ***як-***: *щонайдовший, якнайшвидший*.

Складена форма утворюється додаванням слів **найбільш** або **найменш** до звичайного прикметника: *найбільш впливовий, найменш ризикований* або слів **від усіх, за всіх** до простої форми вищого ступеня прикметника: *кмітливіший від усіх*.

472 Утворіть від іменників прикметники (усно), визначте, які з них відносні, а які — присвійні. Запишіть присвійні прикметники, виділіть у них суфікси, поясніть фонетичні зміни.

Шевченко, Галя, дочка, мати, батько, друг, тітка, свекруха, невістка, сусід, сваха, поляк, Рига, Калуш, ткач, Марічка, Ольга, Андрій, молодець, університет, богатир.

473 З'ясуйте значення паронімів у дужках. Використовуючи їх, замініть словосполучення синонімічними.

Зразок. *Виставка книжок — книжкова виставка.*

1. Виставка книжок (книжна, книжкова, книжчина). 2. Друг батька (батьківський, батьковий, батьків). 3. Проект архітектора (архітекторський, архітектурний). 4. Майстерність виконавця (виконавчий, виконавський). 5. Матеріали для будівництва (будівельницький, будівничий, будівельний, будівний). 6. Будівля з цегли (цегельний, цегляний). 7. Працівник банку (банковий, банківський).

474 Укажіть у реченнях прикметники в порівняльному ступені, поясніть їх творення. Спишіть перші два висловлювання і прокоментуйте їх.

1. Мова — утілення думки. Що багатша думка, то багатша мова *(М. Рильський)*. 2. Умійте берегти й шанувати, звеличувати й удосконалювати людську любов — найтонше і найпримхливіше, найтендітніше і найміцніше, найкрихкіше і наймогутніше, наймудріше і найблагороднішe багатство людського духу *(В. Сухомлинський)*. 3. Нема місця, милішого за дім *(Народна творчість)*. 4. Найпрекрасніша мати щаслива *(В. Симоненко)*. 5. Збулася найзаповітніша мрія всього його життя *(В. Козаченко)*. 6. Найменший з материків — Австралія (7 млн кв. км). Вона утримує за собою ще кілька «рекордів»: найвіддаленіший, найрівнинніший, найпосушливіший і, нарешті, найменш населений материк *(З газети)*. 7. Міcько був категоричніший *(Р. Іваничук)*. 8. Станція київського метро «Арсенальна» найглибша у світі *(З газети)*. 9. Востаннє вони з Богорадом бачилися в метро. На найлюднішій, найшумнішій станції *(М. і С. Дяченки)*. 10. З усіх утрат утрата часу найтяжча *(Г. Сковорода)*. 11. Влад розвів руками. Жест був красномовнішим від будь-яких слів *(М. і С. Дяченки)*. 12. За всі слова дорожча мить мовчання, коли шумлять смерекові ліси *(М. Ткач)*.

475 Запишіть усі форми (у т. ч. й синонімічні) вищого і найвищого ступенів порівняння від поданих прикметників. Пояс-

ніть чому від деяких слів порівняльний ступінь не утворюється. Поставте наголос і прочитайте вголос записані слова.

Добрий, хороший, гарний, правильний, помилковий, успішний, страшний, білий, цінний, дорогий, професійний, освічений, гідний, тонкий, рідкий, рідкісний, великий, близький, щільний, ініціативний, вчасний, суворий, безпечний, торішній, терплячий.

476 Перекладіть і запишіть речення українською мовою, поясніть відмінності у вживанні ступенів порівняння прикметників в обох мовах.

1. Нет друга нежнее матери *(Народное творчество)*. 2. Знание дороже денег, острее сабли, сильнее пушки *(Народное творчество)*. 3. Данная работа серьёзнее предыдущей. 4. Книгу я прочитал интереснейшую. 5. Сириус — самая яркая звезда на небе. 6. Леночка была очень похожа на мать, но рослее и красивее, чем та в свои девические годы *(А. Куприн)*. 7. Звёздная ночь казалась мне глуше, неприветливей и темнее, чем она была на самом деле *(А. Чехов)*. 8. Чем прозрачнее проза, тем совершеннее её красота и тем сильнее она отзывается в человеческом сердце *(К. Паустовский)*.

477 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Дні стали більш коротшими і відчутно похолодало. 2. Всі погодилися, що новий метод найбільше перспективніший. 3. Ці полуниці солодше, а тому дорожче від тих. 4. Криза відступила, і курс гривні до долара став більш стабільніший. 5. Із самою найскладнішою проблемою забудовники зіткнулись на етапі проектування. 6. Вимогливіше Ганни Павлівни викладача немає. 7. В Олега був найбільш легший рюкзак, тому що він узяв тільки саме необхідніше. 8. Петренко опинився в більш кращому становищі, ніж Марков.

478 Розгляньте таблицю, прочитайте поданий матеріал і пригадайте вивчене про правопис складних прикметників.

Складні прикметники пишуться **разом** або через **дефіс**.

Написання прикметників через дефіс

Через дефіс пишуться прикметники	Приклади
— компоненти яких повторюються; — утворені з незалежних слів (можна вставити і); — утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс;	*давній-давній* *українсько-російський, фізико-математичний* *віце-прем'єрський*

Через дефіс пишуться прикметники	Приклади
— назви якостей із додатковим відтінком, кольорів із відтінками і різних кольорів (крім: *жовтогарячий, червоногарячий*);	*кисло-солодкий, яскраво-червоний, жовто-блакитний*
— з першим компонентом-числівником, написаним цифрами	*18-річний, 5-денний*

Разом пишуться складні прикметники:

— утворені від складних іменників, що пишуться разом: *водопровідний* (водопровід), *лісостеповий* (лісостеп), *чорноземний* (чорнозем);

— утворені від взаємозалежних слів, між якими не можна поставити і: *білокорий, далекоглядний, правобережний, легкоатлетичний.*

479 До поданих прикметників доберіть іменники і запишіть словосполучення, знімаючи скісну риску й обґрунтовуючи написання.

Зразок. *Прямовисна скеля.*

Прямо/висний, давньо/руський, південно/східний, військово/морський, ліво/сторонній, білий/білий, механіко/математичний, легко/атлетичний, мало/зрозумілий, гіркувато/солоний, машино/будівний, трамвайно/тролейбусний, вагоно/ремонтний, ліво/бережний, 9/поверховий, червоно/гарячий, багато/разовий, світло/бузковий, легко/доступний.

480 Спишіть речення, знімаючи скісну риску і пояснюючи правопис складних прикметників.

1. Повітря було холодне й чисте/чисте *(Є. Гуцало)*. 2. Крає/знавчий музей знаходився у центрі міста. 3. І тут мені став у пригоді англійсько/український розмовник. 4. Державна екс/президентська дача охоронялася цілодобово. 5. Стоять граби прозоро/жовті в промінні ясно/золотім *(М. Рильський)*. 6. У ці важко/доступні місця не проникали сонячні промені. 7. Заходило сонце, мінилося небо: то жовто/гарячими, то густо/червоними, то синюватими барвами *(Гр. Тютюнник)*. 8. Своє 50/річчя банкір святкував у ресторані п'яти/зіркового готелю. 9. Впізнала б його навіть у сто/тисячному натовпі *(Т. Зарівна)*.

481 Поясніть, чому прикметники *кисло-солодкий, терпкувато-кислий, молочно-білий* пишуться через дефіс, а слова *кисломолочний, молочнокислий* — разом.

482 1. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

Палітра моря

Чорне море, як магніт, **притягує** до себе всіх, хто бачив його хоча б один раз. **Воно схоже на величезну глибоку чашу, заповнену прозорою солоною водою, і нагадує коштовну брошку, оправлену в яскраву соковиту зелень субтропічних лісів.**

Море постійно змінює свій колір. Упродовж одного дня воно може бути сапфіровим, **світло-лазуровим** (блакитним), **зеленуватим**, аквамариновим, а в глибині — чорним, цілком відповідним його назві. У штормову погоду біля горизонту море смарагдове, а ближче до берега його спінена поверхня набуває відтінку **синьої** та чорної яшми, амазоніту і лазуриту.

Таке розмаїття барв завжди приваблювало в цей край художників і поетів. «Скільки б не дивитися на море, воно ніколи не набридне. Воно завжди різне, нове, **небачене**...» — писав Валентин Катаєв. Своєю чарівною красою Чорне море надихало на створення **шедеврів** літератури і мистецтва.

Однією з таємниць Чорного моря є «фосфоричне світіння». Воно виникає в **безмісячну** літню ніч. **Якщо, пливучи на човні вздовж берега, опустити весло у воду, воно раптом освітлюється безліччю голубих іскор.**

Порослі лісами **довколишні** гори доповнюють красу **морського** берега.

Небо тут **густо-синє**, сніги **найчистіші**, а пелюстки гірських квітів розливають довкола **витончений** аромат *(За Ю. Метелєвим)*.

2. З'ясуйте, які мовно-стилістичні засоби забезпечують точність передавання зображення і як це переломлюється в стилі мовлення. Розкажіть про своє сприйняття моря.

3. Поясніть написання виділених слів. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень.

Числівник

Числівником називається повнозначна частина мови, яка означає число, кількість предметів, їх порядок при лічбі й відповідає на питання ***скільки? котрий?*** *Їй тільки* ***шістнадцять*** *років* (Б. Грінченко). *Минає година,* ***друга, третя*** (Б. Грінченко).

Крім числівників, кількість можуть позначати іменники *(двійня, пара, десяток, сотня, чверть)*, прикметники *(подвійний, стоденний, дев'ятиповерховий)*, прислівники *(мало, багато, чимало)*, дієслова *(потроїти)*.

У реченні числівники бувають підметами, означеннями, додатками, обставинами, іменною частиною складеного присудка.

Числівники змінюються за **відмінками**. При числівниках **два, три чотири, обидва** іменники вживаються у називному відмінку множини: *два підручники, три студенти, чотири столи, обидва клени*.

За значенням числівники поділяють на **кількісні** й **порядкові**. До складу кількісних числівників входять дробові й збірні. За будовою числівники бувають **прості** *(три)*, **складні** *(п'ятдесят)* і **складені** *(двадцять сім)*.

Складні у вживанні **збірні** числівники, які позначають неподільну сукупність предметів *(двоє, троє, четверо, п'ятеро ... десятеро, одинадцятеро ... двадцятеро* і *тридцятеро; обоє, обидва, обидві)*. Вони не мають роду і числа.

Збірні числівники поєднуються:

1) з іменниками — назвами осіб чоловічої статі, а також з іменниками спільного роду: *двоє учнів, двоє лікарів, дванадцятеро приїджих, десятеро відпочивальників, четверо невдах, двоє забіяк*;

2) з іменниками середнього роду, що позначають малих істот: *двоє малят, п'ятеро левенят, четверо курчат, троє поросят*;

3) з іменниками середнього роду, що позначають предмети: *двоє вікон, двоє дверей, п'ятеро відер, четверо пальт, двоє рукавиць, десятеро шкарпеток*;

4) з множинними іменниками: *двоє ножиць, семеро окулярів, восьмеро санчат*;

5) з особовими займенниками: *нас було дев'ятнадцятеро*.

Збірні числівники від **двоє** до **восьмеро** утворюють пестливі форми: *двійко, трійко, четвірко, п'ятірко, шестірко, семірко, восьмірко; двієчко, трієчко*. Такі форми належать до розмовного стилю.

483 Прочитайте речення, випишіть числівники словами, укажіть їх групи за будовою. З'ясуйте, яка ознака лежить в основі поділу числівників на прості, складні й складені.

1. Покупців у книгарні було всього чоловік з п'ять *(А. Головко)*. 2. Тієї весни йому мало виповнитися вісімнадцять *(В. Козаченко)*. 3. На вигляд їй було років за тридцять *(А. Головко)*. 4. Шістсот богу́нців кинулись до Десни і швидко побігли по засніженому льоду *(О. Довженко)*. 5. Насправді[1] Марченкові було років двадцять шість *(Микола Хвильовий)*. 6. Сьогодні тривалість[2] земного року дорівнює триста шістдесят п'ять діб. Триста вісімдесят мільйонів років тому кількість днів у році налічувала близько чотирьохсот днів *(З газети)*.

484 1. Прочитайте речення. Випишіть числівники разом з іменниками. Визначте види числівників за значенням і за будовою, з'ясуйте їх відмінкову форму і синтаксичну роль.

2. Запишіть афоризм, поясніть, як ви його розумієте.

1. Талант на третину складається з інтуїції, на третину з пам'яті й на третину з волі *(Афоризм)*. 2. Пір'ясті хмаринки жевріли в небі, перші ластівки вилітали з гнізд... *(З. Тулуб)*. 3. Шостий день ескадра в морі *(С. Плачинда)*. 4. Велика рівнина і прибережні виступи скель всі покриті мільйонами пінгвінів *(О. Довженко)*. 5. Зажурилась моя парта, третя парта од вікна *(Б. Олійник)*. 6. Їх було четверо: дві тіні й дві жінки *(Василь Земляк)*. 7. Він допоміг їм обом зійти *(І. Тургенєв)*. 8. Лист прийшов через чотири дні *(О. Іваненко)*. 9. Юрист дав до тридцяти порад *(Микола Хвильовий)*. 10. Влад чекав її годину, другу, третю *(М. і С. Дяченки)*. 11. Дванадцять хвилин по п'ятій *(М. і С. Дяченки)*. 12. Вона прийшла коли годинник над входом до ресторану показував за п'ять хвилин п'яту *(М. і С. Дяченки)*. 13. Чотири українські фронти рухались на захід чотирма залізними потоками *(О. Довженко)*. 14. Сім ластівок шовковими крильми зорю вгорнули *(А. Малишко)*.

485 Запишіть сполучення слів, передаючи цифри словами. Обґрунтуйте написання відмінкових закінчень числівників.

Дістатися 60 кілометра; за 7 замками; жонглювати 11 м'ячами; у 90 випадках зі 100; з 87 мешканцями; на 163 маршруті; з 24 учасниками; поїхати з 37 студентами; вручити мандати 378 депутатам; працювати з 9 джерелами інформації.

---

[1] *Наспра́ві* — *рос.* на самом деле.

[2] *Трива́лість* — *рос.* длительность; *трива́ти* — *рос.* длиться.

486 Утворіть і запишіть сполучення іменників з числівниками *півтора, півтори, півтораста, обидва, обидві, обоє*, поясніть відмінкові закінчення іменників.

Метр, літр, кілограм, кілометр, рубль, долар, хлопець, дівчина, раз, хлоп'я, ім'я, рік, доба, картопля, завдання.

487 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Колеги привітали професора з семидесятиліттям. 2. У прес-конференції взяли участь обоє президентів. 3. Двадцять двоє учнів виявили бажання створити танцювальний гурток. 4. У театрі замінили тридцятеро кришталевих люстр. 5. Двоє наших співробітниць перебувають у відрядженні. 6. Трійко діб ішов дощ. 7. П'ятеро діб три лікарі воювали за життя хворого. 8. Двостам студентів університет виплачує підвищену стипендію. 9. У будинку було дванадцятеро кімнат, і гість розгубився, не знаючи, куди йому іти. 10. На зупинці стояло четверо таксів. 11. У коробці лежали десятеро кольорових фломастерів. 12. Він зміг відповісти тільки на троє питань. 13. Чи не знайдеться у вас двійко малярних щіток? 14. На ярмарці ми придбали семеро граблів і четверо лопат. 15. Обоє приятельок жваво обговорювали серіал. 16. Батьки поїхали у відпустку на десятеро днів. 17. За канікули я повинен був прочитати четверо повістей і двоє романів.

488 1. Прочитайте текст, правильно вимовляючи числівники. З'ясуйте їх роль у тексті.

Місто в океані

Круїзні лайнери схожі на міста. Найбільше у світі судно для подорожей «Oasis of the Seas» може одночасно прийняти на борт 6360 пасажирів.

Довжина лайнера становить 361 метр, ширина — 66 метрів, водотоннажність[1] — 225 тисяч тонн. Він оснащений 17 палубами, 2704 каютами, а екіпаж складається з 2100 осіб. За розмірами цей корабель уп'ятеро більший від знаменитого «Титаніка». На його борту є фітнес-зали, СПА-салони, неймовірних розмірів басейн. Тут також розміщені ковзанка, невелике гольф-поле, відкритий амфітеатр на 750 місць, критий театр на 1300 місць, 4 плавальних басейни з 10-метровими вишками і трампліна́ми, волейбольний і баскетбольний майданчики, а також дитячий, де юні пасажири перебувають під наглядом[2] нянь.

---

[1] *Водотонна́жність* — *рос.* водоизмещение.

[2] *Перебува́ти під на́глядом* — *рос.* находиться под присмотром.

Увесь простір корабля поділено на 7 тематичних зон. Є тут і свої тропіки, де можна побачити пальми та ліани, а всього в парках «Oasis of the Seas» росте близько 12 тисяч різних рослин. Одна із зон — Central Park — являє собою майдан із бутіками, ресторанами й барами.

Будівництво лайнера обійшлося в 1,5 мільярди доларів *(З журналу)*.

2. Випишіть із тексту словосполучення числівників з іменниками, провідміняйте їх письмово, поясніть написання.

Займенник

Займенником називається повнозначна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки або кількість, не називаючи їх: *У **нас** не було **мого** і **твого**. У **нас** було тільки **наше**.* (О. Гончар). ***Ніхто тобі нічого** не казав, і **нічого ти** не знаєш* (Р. Іваничук).

Займенники співвідносні з іменниками, прикметниками і числівниками: *Людина ще не вивчила досконало саму себе* (В. Грипась). *Настала зима. Вона завжди приходить якось раптово. Перед дев'ятиповерховим будинком росла плакуча верба. Немає тієї верби* (В. Козаченко).

Займенники **змінюються за відмінками** *(я, мені; вона, її ...)*. Займенники, що вказують на ознаки, змінюються ще й за **родами** і **числами**: *(мій, моя, моє, мої)*.

За значенням займенники поділяються на 9 розрядів:

1) особові: *я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони*;
2) зворотний: *себе*;
3) питальні: *хто? що? який? чий? котрий? скільки?*
4) відносні: *хто, що, який, чий, котрий, скільки;*
5) заперечні: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий;*
6) присвійні: *мій, твій, свій, наш, ваш, їхній;*

7) вказівні: *цей, той, такий, стільки;*

8) означальні: *весь, всякий, сам, самий, кожний, інший, жодний;*

9) неозначені: *дехто, дещо, деякий, хтось, щось, хто-небудь, абихто, хтозна-що* та ін.

489 1. Прочитайте (мовчки) текст. Усно перекладіть його українською мовою. Визначте основну думку тексту.

Улыбка

Идёт Максим улицей и улыбается сам себе. Это значит, что ещё одну хату возвели его руки. И будет она крепкой, тёплой и весёлой.

А Максимова хата вон там, на косогоре. Старенькая, небольшая, из-за кустов сирени почти не видно её.

— Максим! Когда уже ты себе новую хату построишь?

Он ставит на землю облезлый ящичек с инструментами:

— Да всё собираюсь. Не получается. То один, то другой зовёт. Без тебя, Максим, говорят, нигде хата не строится. Вот и иду. Разве можно отказывать людям? А себе? Видишь ведь — всё некогда... *(В. Чухлиб).*

2. Випишіть із тексту всі займенники в перекладі українською мовою, з'ясуйте, з якими частинами мови вони співвідносні. Визначте розряди і відмінкові форми займенників.

490 Запишіть речення, вибираючи з дужок потрібні займенники та обґрунтовуючи свій вибір.

1. Серед нагороджених я почув і (моє, своє) прізвище. 2. (Всякий, кожен, будь-хто) на моєму місці вчинив би так само. 3. Доручення нескладне, і (абихто, хтось, дехто, казна-хто, всякий, кожен, будь-хто) з вас може його виконати. 4. Доведеться затриматися: є ще багато (казна-яких, хтозна-яких, яких-небудь, кожних, всяких, будь-яких, абияких) справ. 5. Прошу вас ретельно перевірити (будь-який, всякий, кожний, кожен) документ. 6. Ця платформа дає можливість здійснювати техогляд літаків за (всяких, будь-яких, кожних, абияких, яких-небудь) погодних умов. 7. (Їх, їхніх) книжок я не брав. 8. Його попросили розповісти (абияку, хтозна-яку, казна-яку, яку-небудь, якусь, будь-яку) історію. 9. Поїзд зупиняється на (всякій, кожній, будь-якій, якій-небудь) станції. 10. Юнак запросив друзів (до нього, до себе) на дачу.

491 Прочитайте і з'ясуйте, до яких розрядів належать займенники, провідміняйте їх (письмово).

Нічий, дещо, абихто, будь-котрий, що-небудь, хтозна-хто, казна-який.

492 Прочитайте поетичні рядки, визначте їх основну думку. Розберіть текст за частинами мови.

Мій сину! Путь твоя по-іншому ітиме,
Та зичу, щоб і ти товаришів знайшов
З серцями ясними, з думками молодими,
З любов'ю до людей, до міст і до дібров,
Бо почуття такі і роблять лиш людину.
Наївний дидактизм даруй мені, мій сину!

М. Рильський

493 Перекладіть і запишіть українською мовою конструкції із займенниками. З'ясуйте різницю в їх уживанні в обох мовах.

Считать своей обязанностью; с его согласия; любой избиратель; жить лучше их; без всякого сожаления; при его содействии; их библиотека; игнорировать чьё-либо мнение; ехать куда бы то ни было; устроиться как попало; не соглашаться ни в коем случае; придумать невесть что; мерять той же меркой; распорядиться насчёт их.

494 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення, у разі потреби перебудуйте їх двічі.

1. Брат попросив мене віднести принтер до його кімнати. 2. Мати умовила сина передати батькові свої ключі. 3. Тесть обговорював із зятем його проблеми. 4. Сусід попросив мене не посилатися на себе. 5. Жених сказав нареченій, що я посилаю по тебе машину. 6. Туристи піднялися на вершину гори, що заросла лісом. 7. Марк та Інгрід Олаф мають двох дітей. Обох минулого тижня скоротили на роботі. 8. Це був водій автомобіля, який першим проїхав новою трасою. 9. Мама вийняла з кулька батон і поклала його на стіл. 10. Професор порекомендував аспіранту переглянути свою статтю.

Дієслово

Дієслово — повнозначна частина мови, що означає дію або стан і відповідає на питання *що робить предмет? що з ним робиться? у якому він стані?*: *Залюднювалася країна швидко* (З. Тулуб). *Все вище сонце, довша світла днина,* ***теплішає*** *довір'я до людей* (Н. Гаврилюк).

У реченні дієслово найчастіше буває **присудком**.

Початковою формою дієслова **є неозначена форма**, або інфінітив: *Життя — це наш обов'язок творить, де творчий кожен день і кожна мить... Ти прагнеш* ***залишити*** *добрий слід і відкриваєш людям ДОБРОСВІТ* (М. Сингаївський).

За своїм значенням і відношенням до інших частин мови дієслова поділяються на **перехідні** (означають дію, що переходить на інший

предмет), і **неперехідні** (означають дію, яка на інший предмет не поширюється).

Залежно від того, яку дію — завершену чи незавершену — означають слова, вони поділяються на **дієслова недоконаного і доконаного виду**. Дієслова з одним лексичним значенням, як правило, становлять видову пару: *дозволяти — дозволити, рушати — рушити.* Є **одновидові** дієслова, які завжди тільки **недоконаного** або тільки **доконаного виду**: *розмовляти, схаменутися*[1], *натерпітися.* Деякі дієслова, зокрема іншомовного походження з суфіксом **-ува-**, поєднують у собі значення недоконаного й доконаного виду: *телефонувати, організувати, наслідувати.*

Розрізняють **три способи** дієслова, які виражають відношення дії до реальності: **дійсний**, **умовний** і **наказовий**: *Добро **твориться** просто — ні за так. Так, як **цвіте** і **опадає** мак, як хмарка **в'ється** і **сміється** пташка, як **трудиться** мурашка-горопашка* (І. Драч). ***Зійшло б** гаряче сонце, і **простяглось би** по полю, як струни, бабине літо* (М. Коцюбинський). ***Цвіти** ж, як травень, листопаде!* (М. Рильський).

Дієслова в дійсному способі мають форми **теперішнього, минулого** і **майбутнього часу**: *Я рідко тепер до них **заходжу*** (В. Врублевська). *Будинок академіка **потопав** у квітах* (Н. Гаврилюк). *Вибачте, у мене справи. **Побачимось** завтра* (О. Жовна).

Дієслова **в майбутньому часі** мають **три форми**:

1) просту доконаного виду: *зароблю, напишу, візьму;*

2) просту недоконаного виду: *заробляти му, писатиму, братиму;*

3) складену недоконаного виду: *буду заробляти, буду писати, буду брати.*

Зміна дієслів за особами, часами і числами називається **дієвідмінюванням**. До І дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення ***-уть(-ють)***: *каж**уть**, дума**ють***; до ІІ — із закінченням ***-ать(-ять)***: *бач**ать**, стел**ять***. У дієвідмінюванні дієслів можливе чергування приголосних: *дихати — дишу, возити — вожу, лазити — лажу, їздити — їжджу.*

У закінченнях 2-ї та 3-ї особи однини, а також 1-ї та 2-ї особи множини дієслів **І дієвідміни** пишеться ***-е(-є)***: *можеш, може, можемо, можете; думаєш, думає, думаємо, думаєте.*

У дієсловах **ІІ дієвідміни** в закінченнях 2-ї та 3-ї особи однини і 1-ї та 2-ї особи множини теперішнього і майбутнього часу пишеться ***-и(-ї)***: *їздиш, їздить, їздимо, їздите; стоїш, стоїть, стоїмо, стоїте.*

Безособові дієслова змінюються за способами й часами і вживаються тільки у формі 3-ї особи однини або у формі середнього роду: *смеркало, смеркає, смеркатиме, смеркало б, нехай смеркає; щастило, щастить, буде щастити, щастило б, нехай щастить.*

---

[1] *Схамену́тися* — рос. образумиться, спохватиться.

Дієслово має **особливі форми** — дієприкметник і дієприслівник. **Дієприкметник — це відмінювана форма дієслова, яка виражає ознаку предмета за дією:** *Шукаймо істину не в спорі, — в ласкаво* ***мовленому*** *слові* (Б. Олійник). **Дієприслівник — незмінювана дієслівна форма, яка пояснює в реченні дієслово, указуючи на додаткову дію:** *Кметь ішов, нікуди* ***не дивлячись****, нічого* ***не бачачи*** (Микола Хвильовий).

495 Визначте вид дієслів, утворіть від них форми протилежного виду. Поясніть, чому від деяких дієслів видові пари не утворюються. Які дієслова поєднують значення обох видів?

Помічати, допомагати, брати, дозволяти, інформувати, заробити, загортати, кинути, говорити, прагнути, сідати, обирати, зачинити, заводити, скликати, зустрічати, ініціювати, розвиватися, замикати, зміщати, збирати, існувати, одягатися, натерпітися, емігрувати, мерзнути, наповняти, допікати, вирощувати, утеплити.

496 Утворіть усі способи від дієслів, поясніть їх творення і написання.

Вірити, хотіти, познайомити, бути, згадати, обняти, обійняти, перегнати, зустрітися, (не)гаяти, чистити, розпочати, (не)соромитися, кинути, іти, нарізати, зважити, гальмувати, писати, (не)плакати, вести, глянути, цікавитися, порадити, братися, (не)чіпати.

497 Спишіть і прочитайте виразно вірш, визначте його основну думку. Випишіть дієслова, провідміняйте їх (письмово) в теперішньому часі, виділіть особові закінчення. Визначте дієвідміну.

Ти добро лиш твори повсюди:
Хай тепло твої повнить груди.
Ти посій і доглянь пшеницю.
Викопай і почисть криницю.
Волю дай, нагодуй пташину.
Приласкай і навчи дитину.
Бо людина у цьому світі
Лиш добро повинна творити!

Л. Іванків

498 Провідміняйте дієслова в теперішньому часі, виділіть особові закінчення, визначте дієвідміну. Поясніть чергування.

Радити, кликати, бігти, робити, цікавитися, дати, зректися, їсти, прати, будити, чистити, лити, ловити, відростити, зітхати, молоти, мостити, оголосити, водити, вести, мазати, відправити.

499 Перекладіть і запишіть 6–7 речень українською мовою (на вибір). Звертайте увагу на особливості дієслів та їх форми в обох мовах. Поясніть, як ви розумієте афоризми.

1. Речь великая сила: она убеждает, обращает, принуждает *(Афоризм)*. 2. Нужно всегда надеяться, когда отчаиваешься, и сомневаться, когда надеешься *(Афоризм)*. 3. Можно родиться стариком, так же как можно умереть молодым *(Афоризм)*. 4. Ненасытными бывают двое: стремящийся к знаниям и стремящийся к богатству *(Афоризм)*. 5. Если сравнить интеллект с растением, то книги подобны пчёлам, переносящим оплодотворяющую пыльцу от одного ума к другому *(Афоризм)*. 6. Судя по тучам, скоро пойдёт дождь, либо, как вчера, повалит мокрый снег. 7. Им не было никакого дела, слушают ли их и смотрят ли на них люди *(А. Фадеев)*. 8. Захотев есть, я усмотрел поблизости небольшой ресторан *(А. Грин)*. 9. Разве вы не считаете практику на заводе полезной? *(В. Кетлинская)*. 10. Приходила Наташа, перемёрзшая, уставшая, но всегда неисчерпаемо весёлая и живая *(Максим Горький)*. 11. Граф спросил Писемского, понравилась ли ему сестра *(В. Костылёв)*. 12. «Вели остановить, — тихо сказал он. — Причальте к берегу» *(В. Костылёв)*. 13. В разговоре произошла какая-то заминка *(Л. Дугин)*. 14. Красиво алеет заря, разливаясь по волнистой, ещё пенящейся шири океана, рдеющего красками *(А. Новиков-Прибой)*. 15. Как человека можно распознать по обществу, в котором он вращается, так о нём можно судить и по языку, которым он выражается *(Д. Свифт)*.

500 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Хустка полізла набік і побачилося волосся. 2. Спустившись з гори, перед розвідниками був розташований кордон. 3. Він не знав, що опинившись на порозі квартири, його чекає сюрприз. 4. Переконавшись, що зрозуміти цього він не може, йому стало нудно. 5. Спостерігаючи за плаванням черепахи у воді, складається враження, що тварина парить. 6. Дивлячись в очі моєї собаки, в мене виникло враження, що вона знає і розуміє більше, ніж нам здається.

Прислівник

Прислівником називається повнозначна частина мови, яка виражає ознаку дії, стану або ступінь і міру вияву іншої ознаки та обставини і відповідає на питання ***як? якою мірою? коли? де? звідки? з якої причини? з якою метою?***: *Ще* ***здалеку*** *місто вразило Антона своєю величчю* (А. Головко). ***Вдосвіта*** *випав сніг* (Василь Земляк). ***Звідки*** *хмари,* ***звідти*** *й дощ* (Народна творчість).

За значенням прислівники поділяються на такі **розряди: способу дії** (як? яким способом?): *добре, пішки*; **міри і ступеня** (скільки? наскільки? якою мірою?): *мало, багато, надвоє*; **місця** (де? куди? звідки?): *там, угору, знизу*; **часу** (коли? з якого часу? до якого часу?): *післязавтра, здавна, звечора*; **причини** (чому? через що? з якої причини?): *спересердя*; **мети** (для чого? з якою метою? навіщо?): *навмисне, наперекір*.

Прислівники на **-о, -е**, утворені від якісних прикметників, можуть мати **ступені порівняння** — вищий і найвищий. Форма **вищого** ступеня утворюється за допомогою суфіксів **-ше** та **-іше**: *швидко — швидше, повільно — повільніше* і може посилюватися або уточнюватися словами **значно, багато, куди, ще, трохи**: *значно швидше, ще повільніше*. Вищий ступінь порівняння прислівників може утворюватися від інших основ: *добре — краще, погано — гірше*. **Найвищий** ступінь порівняння прислівників твориться за допомогою префікса ***най-*** і вищого ступеня, для підсилення значення якого додаються префікси **як-, що-**: *близько — ближче — найближче — якнайближче*.

501 Спишіть речення, ставлячи прислівники в дужках у формі вищого ступеня порівняння, поясніть їх утворення.

1. Любові на світі (багато), ніж думають люди *(М. Стельмах)*. 2. Сьогодні (тепло), ніж учора. 3. (Добре) гірка правда, ніж солодка брехня *(Народна творчість)*. 4. Підійшов (близько) *(С. Васильченко)*. 5. А шхуна мчала все (швидко) і (швидко) *(З. Тулуб)*. 6. От фізкультура... Один перед одним — хто (високо), хто (далеко), хто (довго)? *(І. Чендей)*.

502 Складіть і запишіть речення зі словами *пізніше, раніше, довше, легше, важче, світліше* в ролі прислівників і прикметників. Виділіть у них суфікси. Обґрунтуйте належність слів до тієї чи іншої частини мови.

503 Запишіть речення, знімаючи скісну риску й обґрунтовуючи написання.

1. На/зустріч із партнерами інвестор прийшов зі своїми пропозиціями. Біжить на/зустріч дівча *(М. Коцюбинський)*. 2. Я в/перше побачив її у трамваї *(В. Винниченко)*. Дівчина зайшла в/перше купе. 3. На/решті можна зігрітися *(Н. Гаврилюк)*. На/решті столиків букетів не було. 4. З/ранку кілька разів зривався сліпий дощ *(М. Сидоряк)*. Працювали з/ранку до вечора *(С. Васильченко)*. 5. З/боку від просіки тріснула гілка *(М. Стельмах)*. З/боку нареченої гостей було в/двічі більше. 6. На/швидку вдягнувся *(С. Васильченко)*. На/швидку надійшов виклик. 7. Хлопець відійшов у/бік і став осторонь. Льотчик-відставник киває у/бік Дніпра *(О. Гончар)*.

Прислівники пишуться **разом, окремо** і через **дефіс.**

Разом пишуться прислівники:

1) утворені від різних частин мови (іменника, прикметника, числівника, займенника, прислівника) у поєднанні з одним і більше прийменниками: *вбік, вдруге, внічию, сповна*;

2) утворені від кількох основ (з прийменником і без нього): *запанібрата, натщесерце, привселюдно*;

3) що починаються префіксами ***аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-***: *абиде, щодня, дедалі, чимало.*

Окремо пишуться прислівникові сполучення:

1) утворені від іменника з прийменником: *без сумніву, в міру, до вподоби, з переляку, на жаль, під силу, по суті*;

2) прислівникові сполучення із двох іменників або прикметників, розділених прийменниками: *з дня на день, один в один, раз у раз*; а також утворені поєднанням іменника в називному відмінку з іменником в орудному відмінку: *кінець кінцем, честь честю.*

Через дефіс пишуться прислівники:

1) утворені повторенням синонімічних або антонімічних слів чи основ: *віч-на-віч, рано-вранці, більш-менш*;

2) із префіксом ***по-*** і суфіксами ***-е, -и, -ому, -ему (-єму)***: *по-товариськи, по-моєму*;

3) із частинами ***будь-, казна-, хтозна-***: *будь-де, казна-коли, хтозна-звідки*;

4) із суфіксами ***-небудь, -таки, -то, -от***: *як-небудь, знов-таки, якось-то, як-от.*

504 Згрупуйте і запишіть слова в три колонки: I — разом, II — окремо, III — через дефіс. Обґрунтуйте написання.

З діда/прадіда, з давніх/давен, пліч/о/пліч, вряди/годи, по/третє, будь/коли, всього/навсього, казна/що, віч/на/віч, в/решті/решт, честь/честю, з роду/віку, хоч/не/хоч, хто/зна/коли, якось/то, хто/зна/де, без кінця/краю, на/гора, будь/що/будь, казна/як, знов/таки, по/німецьки, як/не/як, мало/помалу, кінець/кінцем.

505 Запишіть речення, знімаючи скісну риску й обґрунтовуючи написання.

1. Тільки з/вечора фонтан був різноколірно освітлений і біля нього на помості виступали естрадні співаки *(О. Гончар)*. 2. Микола зайшов у/середину будинку *(В. Івченко)*. 3. У кімнаті було на/пів/темно *(М. Чернявський)*. 4. На/раз усе стихло *(Вас. Шевчук)*. 5. На/в/проти мене — озеро *(Т. Зарівна)*. 6. Де/ін/де біліє по

берізці *(І. Чендей)*. 7. Тут людина існувала віч/на/віч з природою *(В. Врублевська)*. 8. А вони не у/двох, вони в/трьох поїдуть! *(О. Іваненко)*. 9. Їхали вже в/суціль весняним степом *(Вас. Шевчук)*. 10. О/пів/дні вони зібралися до села *(І. Чендей)*. 11. Тамара задивилась у/гору, в блакить *(О. Гончар)*. 12. Вона на/силу вдержалась на місці *(І. Нечуй-Левицький)*. 13. Дідусь раз/у/раз поправляв окуляри і зиркав на сонце мружачись *(Є. Гуцало)*. 14. Давалася в/знаки втома останніх днів *(О. Гончар)*. 15. Що/вечора і що/ранку звідти вимагали метеозведень *(О. Гончар)*.

506 Спишіть речення, знімаючи скісну риску й обґрунтовуючи написання.

1. Десь далеко жевріло крайнебо, от/от мало спалахнути *(М. Сиротюк)*. 2. У кімнаті по/весняному запахло білим бузком *(І. Чендей)*. 3. Француз заговорив до дівчини по/своєму *(О. Жовна)*. 4. Андрій лише вряди/годи поглядав на сусідку, ніби дивувався з її краси *(Р. Іваничук)*. 5. Встав, походив кімнатою туди/сюди і знову сів *(Вас. Шевчук)*. 6. Ліс та де/не/де кущики очерету *(І. Нечуй-Левицький)*. 7. Густо/прегусто висипали зорі на небі *(І. Нечуй-Левицький)*. 8. Тут він почувався безпечніше, ніж будь/де. 9. Вірилося в те, що коли/не/будь повернеться до/дому.

Запитання і завдання

1. Що таке морфологія і що вона вивчає?
2. За якими ознаками визначають частини мови?
3. Що лежить в основі поділу частин мови на повнозначні, службові та вигук? Відповідь проілюструйте прикладами.
4. У яких іменників рід не визначається? Підтвердіть прикладами.
5. Які іменники належать до незмінюваних? Наведіть приклади.
6. Як утворюються ступені порівняння прикметників і як відрізнити їх від однозвучних прислівників *(вторинне житло дешевше; воно коштує дешевше)*?
7. Розкажіть про особливості вживання збірних числівників, наводячи приклади.
8. З якими частинами мови співвідносяться займенники? Підтвердіть прикладами.
9. Що таке дієвідмінювання? На основі чого дієслова поділяються на дієвідміни? Наведіть приклади.
10. Розкажіть про написання прислівників разом, окремо і через дефіс. Відповідь проілюструйте прикладами.
11. Як пишеться не з різними частинами мови? Наведіть приклади.

Словосполучення. Речення. Просте речення

Синтаксис — розділ науки про мову, що **вивчає будову, семантику й функціонування слова як синтаксичної одиниці, словосполучення і речення.**

Словосполучення — це смислово-граматичне об'єднання двох і більше повнозначних слів на основі підрядного або сурядного зв'язку. Словосполучення складається з **головного і залежного слова**. Головним є слово, від якого ставиться питання, а залежним — те, що відповідає на питання: *вдячний* (кому?) *учителеві; море* (яке?) *бурхливе; поїхати* (куди?) *до Львова; говорити* (як?) *переконливо*. Залежно від того, якою частиною мови є головне слово, розрізняють різні типи підрядних словосполучень: іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні, прислівникові.

Не є словосполученнями: підмет і присудок; фразеологізми; поєднання іменника (займенника) із прийменником; дієслова з частками; складені форми слів (майбутній час дієслів, ступені порівняння прикметників).

Словосполучення можуть мати різну будову і бути **синонімічні** за смислом: *Шевченковий «Кобзар» — «Кобзар» Шевченка; братова обіцянка — обіцянка брата; норкова шуба — шуба з норки*.

Розрізняють **три способи** підрядного **зв'язку слів** у словосполученні: узгодження, керування і прилягання. **Узгодження** — такий спосіб підрядного зв'язку між словами, за якого залежне слово вживається в тому самому роді, числі й відмінку, що й головне: *чистий аркуш, чиста вода, чисте повітря; чистого аркуша, чистої води* .... **Керування** — такий спосіб підрядного зв'язку між словами, за якого залежне слово (без прийменника чи з прийменником) ставиться у певному відмінку, якого потребує головне слово: *опанувати* (що?) *мову, скористатися* (чим?) *нагодою*. **Прилягання** — такий спосіб підрядного зв'язку, за якого залежне незмінюване слово (прислівник, інфінітив, дієприслівник) приєднується до головного за смислом: *говорив упевнено, дуже шкода, робила співаючи*.

507 Визначте, чи всі з поданих сполучень слів є словосполученнями. Обґрунтуйте свою думку.

Земля батьків, чесне слово, звернути увагу, прагнути до знань, кращий за всіх, по-зимовому свіжий, перед будинком, діяти рішуче, рада схвалила, був занепокоєний[1], абрикосовий цвіт, абрикоса в

[1] *Занепокóєний* — *рос.* обеспокоенный.

цвіту, буде одружуватися, мрія про щастя, вийде заміж, летіти літаком, поїздка до моря, більш витривалий[1], хворіти на застуду, стане директором, старший за віком, буде допомагати, не торкаючись землі, виступав підсумовуючи.

508 Спишіть синонімічні словосполучення. З'ясуйте, як вони відрізняються: семантично чи стилістично. Продовжіть ряд власними прикладами.

Любов матері — материнська любов; допомога друга — дружня допомога; порада друга — дружня порада; пісня лебедя — лебедина пісня; шапка з хутра — хутряна шапка.

509 Зіставте прийменникові конструкції і словосполучення в українській і російській мовах, зробіть висновок. Запам'ятайте правильне вживання українських відповідників.

Російською	*Українською*
по плану	за планом
по привычке	за звичкою
по вкусу	до смаку
по делам	у справах
по доброй воле	з власної волі
по личному опыту	з власного досвіду
по служебным делам	у службових справах
по необходимости	через необхідність
по решению суда	за рішенням суду
по своему усмотрению	на свій розсуд
к вашим услугам	до ваших послуг
при поддержке президента	за підтримки президента

510 Утворіть словосполучення, у яких подані слова виступатимуть у ролі головних.

Думка, мова, початок, мрія, будувати, реформа, радити, завдання, літо, їздити, обговорювати.

Речення — найменша одиниця спілкування. Це **граматично та інтонаційно оформлена комунікативна одиниця мови**, яка слугує основним засобом формування, вираження й повідомлення думок, почуттів, емоцій: *Віра в себе — запорука життєвих успіхів* (Л. Силенко). *Даруймо людям радість і красу. Даруймо їм серця й усмішку гожу* (О. Підсуха).

---

[1] *Витрива́лий* — *рос.* выносливый.

За метою висловлювання (розповісти, запитати чи попросити) речення поділяються на **розповідні, питальні** та **спонукальні**. Якщо вони промовляються з підсиленою інтонацією, то стають **окличними**. Прості речення можуть бути двоскладними й односкладними, непоширеними і поширеними, неускладненими й ускладненими.

Всі слова в реченні пов'язані між собою. **Головні члени речення — підмет і присудок** — становлять **граматичну основу** речення. Решта членів речення є другорядними. За будовою граматичної основи речення поділяються на **односкладні** (з одним головним членом): *Подають різні ласощі* (З. Тулуб); і **двоскладні** (з двома головними членами): *Крізь дерева голубіє дах якогось будинку* (С. Васильченко). Складні речення, на відміну від простих, мають дві й більше граматичних основ.

Якщо речення складається тільки з головних членів (двох чи одного), воно **непоширене**, а якщо, крім головних членів, є ще й другорядні, — **поширене**. Речення, які мають у своєму складі однорідні члени речення, відокремлені члени, звертання, вставні слова (словосполучення, речення), є **ускладненими**: *Закінчувався найкоротший — лише вісім годин від сходу до заходу — зимовий день* (В. Козаченко).

Підметом називається **головний член речення, що означає предмет**, про який ідеться в реченні, і відповідає на питання прямого відмінка ***(хто? що?)***: *Любов до рідної мови не заперечує любові й пошани до інших мов* (Д. Павличко).

За способом вираження підмети поділяються на **прості й складені**. **Простий** підмет виражається іменником або займенником у називному відмінку, а також іншими частинами мови, ужитими в значенні іменника: *Світить білолиций на всю Україну* (Т. Шевченко). *Несказане лишилось несказанним* (Л. Костенко). **Складений** підмет виражається словосполученнями, ужитими в значенні іменника у називному відмінку, а також цілим реченням: *П'ять ораторів змінюється за хвилину — так кортить усім говорити* (О. Довженко). *Чумацький шлях нам в очі сипле зорі* (М. Ткач).

511 Спишіть речення, підкресліть у них головні члени. Укажіть, чим виражений підмет.

1. У горах не дивина, коли на весіллі з'явиться сторонній *(Р. Іваничук)*. 2. Скільки цікавих зустрічей чекає їх під час мандрівки! 3. Відтоді минуло багато літ. 4. Петро з Миколою усе це бачили на власні очі *(Вас. Шевчук)*. 5. А три верби схилилися, мов журяться вони *(Л. Глібов)*. 6. І вони обоє мовчать *(І. Чендей)*. 7. Якийсь перехожий озирнувся на нас *(В. Винниченко)*. 8. І раптом зі мною хтось порівнявся *(В. Винниченко)*. 9. Шматок паперу залишився ні-

ким не помічений, і ніхто не здогадався прочитати його. 10. На столі стояли яєчня, молоко, масло, свіжий хліб *(М. Сидоряк)*. 11. Старий посмілішав *(О. Югов)*. 12. Засумніватися — це вже багато *(Вас. Шевчук)*. 13. Зненацька ліворуч прокотилося могутнє, гаряче «ура» *(О. Гончар)*. 14. Була сьома година вечора. 15. Всі четверо вийшли на зупинці. 16. Потім на галявину налетіло багато метеликів *(А. М'ястківський)*.

Присудком називається **головний член речення, що означає дію, стан або ознаки предмета** і відповідає на питання ***що робить підмет? що з ним робиться? який він? хто він? що він?***

Присудки за будовою бувають **прості** й **складені**. Прості дієслівні присудки виражаються дієсловами у формі будь-якого способу, часу й особи: *За нашу пропозицію проголосувала меншість.* Прості присудки можуть ускладнюватися частками: *Я сьогодні мов народився вдруге* (Вас. Шевчук). *Вже йшло до весілля* (Р. Іваничук). *Річечка, гублячись у зеленій низинній гущавині, біжить та й біжить собі* (В. Козаченко).

512 Розгляньте схему, пригадайте вивчене. Розкажіть про види присудків.

Види присудків

513 Прочитайте речення, визначте в них граматичну основу. Вкажіть види присудків, з'ясуйте, чим вони виражені.

1. Історія — це свята святих народу *(О. Довженко)*. 2. Дипломатичний паспорт увільнив Андрія від митних доглядів та зайвих формальностей *(В. Козаченко)*. 3. Великодній ранок видався світлим і радісним *(І. Чендей)*. 4. А сонце з хмари — блись! *(Є. Гребінка)*. 5. Вся хатина сповнена сонцем *(М. Коцюбинський)*. 6. Двері навстіж *(Л. Первомайський)*. 7. Після п'ятої почали з'їжджатися

гості *(О. Купрін)*. 8. Поки господарі зустрічали високу гостю, Ігор встиг з усіма перезнайомитися. 9. Я взяв гітару, заграв і заспівав *(В. Підмогильний)*. 10. Це був дуже відомий в Росії цирк *(О. Купрін)*. 11. Слон раптом відмовився слухати дресирувальника. 12. Всі були верхи *(Б. Грінченко)*. 13. Чубенко там був за старшого *(Ю. Яновський)*. 14. Ольга звикла прокидатися рано. 15. А хтось ото візьми та й пожартуй тоді... *(А. Головко)*. 16. Хлопчик ніби засмутився. Він ніби задумався. 17. Тим часом вона опанувала себе. 18. Старий був розчарований цією обставиною *(О. Югов)*. 19. Обидві книжки справили на мене сильне враження *(С. Аксаков)*. 20. Ми з Олегом домовилися зустрітися біля метро «Нивки». 21. Днина видалась на диво гарною, щедро позолоченою ясним промінням *(М. Сиротюк)*. 22. Високе небо починає синіти, дише на землю прохолодою *(Панас Мирний)*.

Між підметом і присудком ставиться **тире**:

1) якщо головні члени виражені іменниками в називному відмінку, кількісними числівниками, неозначеною формою дієслова, а дієслово-зв'язка пропущена: *Люди — браття, а природа — мати* (Б. Лепкий). *Сім на сім — сорок сім. Вік прожити — не ниву пройти гомінливу* (А. Малишко);

2) якщо підмет виражений особовим займенником і виділяється логічним наголосом: *Я — небо. Я — полотнище віків* (А. Малишко);

3) якщо перед присудком, стоять вказівні слова **то, це, це є, значить, ось**: *Національна честь — це зірка провідна* (Олександр Олесь).

514 Спишіть речення, ставлячи розділові знаки. Обґрунтуйте їх необхідність або непотрібність. Поясніть, як ви розумієте афоризми.

1. Україна розкішний вінок із рути й барвінку *(С. Васильченко)*. 2. Наполегливість[1] запорука[2] успіху *(І. Дмитрієв)*. 3. Життя без користі передчасна[3] смерть *(Й. В. Ґете)*. 4. Ми ери зоряної діти *(В. Сосюра)*. 5. Берегти природу наш обов'язок. 6. Хороша книжка ніби бесіда з розумною людиною *(О. Толстой)*. 7. Гарний поет гордість нації *(М. Світлов)*. 8. Писати означає говорити за допомогою паперу *(А. Левін)*. 9. Червоне то любов а чорне то журба *(Д. Павличко)*. 10. Поля дороги села люди все нове невідоме *(М. Сиротюк)*. 11. Знати багато мов означає мати багато

---

[1] *Наполе́гливість* — *рос.* настойчивость.

[2] *Запору́ка* — *рос.* залог.

[3] *Передча́сний* — *рос.* преждевременный.

ключів до одного замка *(Вольтер)*. 12. Гарний це народний звичай побажати людям новорічної днини здоров'я та гараздів *(Я. Гоян)*.

Головні члени речення пояснюються **другорядними**, які розширюють і доповнюють інформацію, закладену в головних членах. За граматичним значенням другорядні члени поділяються на такі групи:

Означення: Пухкий сніговий килим застеляв обидва береги (Я. Качура).

Прикладка (різновид означення): *Благословенна синь озер, і Псло і повів рути-м'яти* (М. Рильський).

Додаток: *Богдан обійшов будівлю* (М. Стельмах).

Обставина: *З ранньої весни до пізньої осені школа потопала у квітах.*

Означення — другорядний член речення, який називає ознаку предмета і залежить від члена речення, вираженого іменником: ***Струнке*** *дівчата в одягах* ***легких перлово-ніжний*** *розсипають сміх* (М. Рильський).

Означення бувають **узгоджені** й **неузгоджені**. Узгоджене означення поєднується з означуваним словом зв'язком узгодження: *Лункі октави дальніх голосів запише обрій у вечірній простір* (Л. Костенко). Неузгоджене означення поєднується з означуваним словом зв'язком керування або прилягання: *Вили бурі історії* (Є. Маланюк). *Ідуть воїни Святослава, прямуючи на Царгород* (Ю. Яновський). *А за садом луг у росах* (П. Сингаївський). *Залишив Грицько думку вернутися навесні додому* (Панас Мирний).

Прикладка — це виражене іменником означення, що дає предметові другу назву: *Фільм* ***«Земля»*** *я робив уже на київській кінофабриці* (О. Довженко). *Вигаптуй на небо райдугу-****доріжку****, постели до сонця вишивку-****маніжку****, щоб по тій доріжці лебедями-****снами*** *плавати до щастя білими човнами* (В. Симоненко).

До означуваного слова прикладка може приєднуватися **дефісом**, якщо:

1) означуване слово і прикладка є загальними назвами: *учитель-****фізик***;

2) означуване слово стоїть після прикладки, вираженої власною назвою: ***Дніпро****-ріка*;

3) прикладка входить до складу терміна: *драма-****феєрія****, твір-****опис****, льон-****довгунець****, гриб-****паразит****, жук-****носоріг***.

Прикладки, що означають назви підприємств, пароплавів, газет, журналів, кінофільмів тощо пишуться з великої букви і в лапках: *газета «Слово», журнал «Україна», фабрика «Киянка», банк «Хрещатик»*.

515 Спишіть речення, ставлячи й обгрунтовуючи розділові знаки при прикладці.

1. Буду я навчатись мови золотої у трави веснянки, у гори крутої *(А. Малишко)*. 2. Університет «Україна» оголошує набір студентів. 3. Коли вона приїжджала на гастролі, то зупинялася в готелі Золотий ключик. 4. Здоров'я льотчика випробувача виявилося в повному порядку *(Ф. Гальперін)*. 5. А вгорі про таїнства природи задумався мислитель чорногуз *(Л. Костенко)*. 6. Вкрилась темна земля зіллям рястом *(Леся Українка)*. 7. Над річкою сад виноград повився *(Леся Українка)*. 8. Вітер часами закине в віконечко снігом крупою *(Леся Українка)*. 9. Тоненькі дівчата берези біліли в темряві ночі. 10. Лід скресає, стогнуть гори хвилі *(М. Шеремет)*. 11. Місяцехід — це справді диво машина.

Додатком називається другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямовано дію, стан або ознаку іншого предмета і відповідає на питання непрямих відмінків: *Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами* (В. Сосюра).

Додатки бувають **прямі** й **непрямі**. Прямий додаток залежить від перехідних дієслів і виражається знахідним відмінком без прийменника: *Все бачить поет у широкім роздоллі: і небо, і море, і красу світову — і людям співає він пісню свою* (Леся Українка). Прямий додаток може виражатися родовим відмінком без прийменника, якщо: 1) при перехідному дієслові є частка **не**: *Не зривати квітів*; 2) дія поширюється не на весь предмет, а на його частину: *Дівчина налила молока*. Непрямі додатки виражаються непрямими відмінками і знахідним відмінком із прийменником: *Мрію пестив я свою пензлем, олівцем* (М. Сингаївський). *Як же вірять в весну ці обмерзлі гілки на деревах* (В. Сосюра).

Обставиною називається другорядний член речення, який вказує на місце, час, мету, спосіб, причину, умову дії.

Обставини відносяться зазвичай до дієслова-присудка і виражаються прислівниками, дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами, іменниками в непрямих відмінках, неозначеною формою дієслова.

За значенням обставини поділяються на такі групи: **обставини способу дії** (як? яким способом?): *Незадовго до світання поодинці і по двоє почали розходитися* (М. Стельмах); **міри і ступеня** (як? якою мірою?): *Так ніхто не кохав* (В. Сосюра); **місця** (де? куди? звідки?): *Довкола спалахували вогники*; **часу** (коли? як довго? з якого часу? до якого часу?): *Завтра свято. Завтра літо. Завтра в мене буде гість* (І. Жиленко); **причини** (чому? через що? з якої причини?): *Через пелену дощу вона не розрізняла будинків*; **мети** (для чого? навіщо? з якою метою?): *Для радості, для щастя — ось для чого*

приходить людина в життя (О. Гончар); **умови** (за якої умови?): *Не знаючи броду, не лізь у воду* (Народна творчість); **допустові** (всупереч чому?): *Було, незважаючи на травень, душно, як улітку* (М. Коцюбинський).

Односкладні речення

Односкладними називаються речення з одним головним членом: *Люблю тебе, високе наше небо!* (І. Нехода).

Головний член в односкладних реченнях може бути виражений дієсловом або іменником. До односкладних речень, головний член яких виражений дієсловом, належать: **означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові** та **безособові**. До односкладних речень, головний член яких виражений іменником, належать **називні речення**.

516 Розгляньте таблицю. Пригадайте, які є типи односкладних речень, охарактеризуйте кожен із них, наведіть власні приклади.

Типи односкладних речень

Смисл, який вони виражають	Форма вираження головного члена	Приклади
Означено-особові (дія стосується самого мовця або адресата)	1-а, 2-а особа однини і множини дійсного способу; 2-а особа однини, 1-а, 2-а особа множини наказового способу	*Питаю, що це за місто. Назви не розберу* (І. Дзюба). *О друзі, розкриємо книги — життя невгасимого твір* (П. Усенко). *Не бійся досвітньої мли, — досвітній вогонь запали* (Леся Українка). *Любіть і боріться за щастя безкрає, згоріть без останку за край дорогий!* (В. Сосюра).
Неозначено-особові (дія стосується неозначеної особи)	3-я особа множини теперішнього або майбутнього часу або форма множини минулого часу	*Просять тебе не втручатися в мої справи* (А. Головко). *Навіть квіти кидали на сцену* (В. Орлов).
Узагальнено-особові (дія стосується будь-якої узагальненої особи)	2-а особа однини і множини	*У лиху годину пізнаєш вірну людину* (Народна творчість). *Не міряй всіх на свій аршин* (Народна творчість).

Продовження табл.

Безособові (дія, стан, незалежні від особи і природи)	безособове дієслово; особове дієслово в безособовому значенні; неозначена форма дієслова; дієслівні форми на **-но, -то**; прислівник	*Легко дихається, легко думається* (М. Сиротюк). *Данилову захотілося зняти пальто. Йому не було жарко. Як, утім, не було й холодно* (В. Орлов). *Людей траплялося мало* (Гр. Тютюнник). *Справу зроблено* (З. Тулуб). *На душі так світло, гарно* (В. Бубир).

Називні речення стверджують наявність предметів і явищ. Головний член у таких реченнях виражається здебільшого іменником у називному відмінку однини або множини: *Арки. Вежі. Аркади. Вітражі. Інтер'єр. Голубі колонади творять музику сфер* (А. Камінчук).

517 Прочитайте речення. З'ясуйте, які з них односкладні, а які двоскладні, обґрунтуйте свою думку. Визначте типи односкладних речень.

1. Людина владною рукою стукає в двері космосу *(Л. Дмитерко)*. 2. Не маю зла до іншого народу *(М. Вінграновський)*. 3. За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм *(Т. Шевченко)*. 4. Трапилось несподіване *(В. Слапчук)*. 5. Чудово! Підемо разом! *(І. Кріп'якевич)*. 6. Приймальний зал... Червоне дерево... Бронза... Рожевий мармур... Шедеври... *(О. Гончар)*. 7. Вони вечеряли на кухні, сидячи один навпроти одного *(М. і С. Дяченки)*. 8. Час було підводитися з-за столу *(В. Коротич)*. 9. Дощем розмило дорогу *(М. Стельмах)*. 10. У Бондаренків світилося *(А. Головко)*. 11. Не знаєш початку — не гудь кінця *(Народна творчість)*. 12. Ну, це ще вилами по воді писано *(О. Іваненко)*. 13. Зустрічі, екскурсії, інтерв'ю *(О. Довженко)*. 14. Пригадалися роки навчання *(В. Комендар)*. 15. Той монастир недавно збудували *(Л. Костенко)*. 16. Не треба мене чекати. 17. Час від часу підводив обличчя, жмурився від яскравого світла сонячного ранку *(М. Сидоряк)*. 18. Пішли до ставка *(С. Васильченко)*.

518 Спишіть речення, з'ясуйте, односкладні вони чи двоскладні. Підкресліть головні члени, укажіть, чим вони виражені. Визначте типи односкладних речень. Поясніть розділові знаки.

1. Світи, щоб звеселилась хата *(В. Бровченко)*. 2. Мене любили, я любив — і це найбільше в світі щастя *(М. Стельмах)*. 3. Ходімте в сад. Я покажу вам сад *(М. Вінграновський)*. 4. Заходили з хати в хату. «Заходьте і посівайте», — просили *(Б. Харчук)*. 5. Законопроект проголосували в першому читанні. 6. Йшли мовчки, так і не зронивши жодного слова *(О. Іваненко)*. 7. Доріжки щоранку посипали піском *(А. Чехов)*. 8. Нам порадили побувати на Володимирській гірці. 9. Вересень у Криму називають оксамитовим сезоном. 10. Виходь у світи, бо дорога розкрита, і землю люби, що дала тобі сили *(Я. Шпорта)*. 11. Решетом воду не носять *(Народна творчість)*. 12. Тут не купаються, місце тут небезпечне. 13. Дишеш — і не надишешся тим чистим і пахучим повітрям *(І. Нечуй-Левицький)*. 14. Випадковим супутникам не судилося більше зустрітися. 15. Настрій було остаточно зіпсовано *(З. Тулуб)*. 16. Ближче до полудня народу побільшало *(М. Сидоряк)*. 17. Мехетський замок... Рожевіють стіни від сходу сонця. Аромат троянд. Фортеця Нарікала синя-синя. Хевсурська пісня. Квітів водоспад *(Н. Гаврилюк)*.

Повні й неповні речення

За наявністю необхідних членів речення поділяються на **повні** й **неповні**.

Повним є речення, у якому немає пропущених членів, незалежно від того, односкладне воно чи двоскладне. Неповним є речення, у якому пропущено один або кілька членів, які легко встановити з попереднього речення чи з ситуації. Найчастіше це підмет або присудок: *Вливається в Дніпро Сула, життя людей — в історію* (О. Ющенко) — *А хто ж з українців не любить пісню? — Заспівай мені якусь свою* (М. Стельмах). Часто на місці пропущеного члена в неповному реченні ставиться тире: *Щастя скоро покидає, а надія — ніколи* (Народна творчість).

519 Спишіть речення, визначте, повні вони чи неповні. Назвіть пропущені члени в неповних реченнях. Поясніть розділові знаки.

1. Добро втратити — небагато втратити! Час втратити — втратити багато! Мужність втратити — втратити все! *(О. Гончар)*. 2. Земля не може жити без сонця, а людина — без щастя *(М. Стельмах)*. 3. Не місце красить людину, а людина місце *(Народна творчість)*. 4. Перша частина засідання була присвячена підсумкам роботи за минулий рік, друга — обговоренню виступів. 5. Мені — дев'ятнадцять *(С. Васильченко)*. 6. Андрій додому поспіша, а сонце — у зеніт *(О. Підсуха)*. 7. Цей розважальний центр — кращий у Європі. 8. Він

розповідав про подорожі, про людей, про море. Особливо багато про море. Бурхливе й лагідне. Про колір води *(В. Врублевська)*. 9. Встає хмара з-за лиману, а другая з поля *(Т. Шевченко)*. 10. Вода! Завдяки їй все тут жило, росло, буяло *(О. Гончар)*. 11. Кажуть — вродлива. Кажуть — багата: сад біля вікон, затишна хата *(М. Руденко)*. 12. І дочка Олеся — всьому роду втіха *(О. Довженко)*. 13. Минав час. Година. Дві. Три *(З. Тулуб)*. 14. В обід пустився дощ. Дрібний, холодний, як восени *(А. Головко)*. 15. Осінні ранки. Бувають вони похмурі й сірі, а то — сиві, морозяні. Зимові — темні, а весняні — прозоро-сонячні *(М. Коцюбинський)*. 16. Тоді хвилини здаються тобі годинами, години — днями, дні — роками.

Ускладнене речення

Речення можуть ускладнюватися однорідними і відокремленими членами, звертаннями тощо.

Однорідні члени речення

Однорідними називаються члени речення, які відносяться до того самого члена речення і виконують однакову синтаксичну функцію: *Щастя, радість, доброта прийшли тепер до кожної оселі* (Ю. Збанацький).

Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення, зокрема, **підмети**: *Вже в садках наливалися свіжим соком яблука, груші та вишні* (В. Скуратівський); **присудки**: *Зазолотились, зазеленіли, заграли в семибарвній грі гранітних сходів мокрі схили* (М. Бажан); **означення**: *Якась делікатна, ніби дівоча, краса була розлита в тих пишних та делікатних білих, опалових, синіх та рожевих барвах та сутінках неба* (І. Нечуй-Левицький); **додатки**: *Письменник осмислює і відтворює життєві явища, радощі, прикрощі та прагнення людини*; **обставини**: *Живи, Україно, живи для краси, для сили, для правди, для волі* (Олександр Олесь).

Однорідні члени речення, як правило, виражаються однією частиною мови, але можуть бути виражені й різними частинами мови: *Бій гримів спереду, з боків і позаду* (М. Стельмах).

У реченні може бути кілька рядів однорідних членів (наприклад, однорідні присудки й однорідні додатки, додатки й обставини тощо: *В ім'я радості і миру встають будови тут і там* (В. Сосюра).

Однорідні члени речення можуть поєднуватися інтонаційно або сполучниками: *Під бровами горіли круглі, веселі, темні, карі очі* (І. Нечуй-Левицький). *А дім — не дім, а невеличкий замок* (Н. Горик).

Означення можуть бути однорідними й неоднорідними. Однорідні означення характеризують предмети за однією ознакою (кольором, розміром, формою, матеріалом), а неоднорідні — з різних боків. Між однорідними означеннями, поєднаними безсполучниковим зв'язком, ставиться кома: *Голос тонкий, гучний, дзвінкий так і розходився на всі боки* (Панас Мирний). Між неоднорідними озна-

ченнями, поєднаними в такий самий спосіб, кома не ставиться, — вони не мають перелічувальної інтонації: *Відчуває щирість*[1] *сонця голубий прозорий день* (С. Фомін).

Кома ставиться між однорідними членами речення, якщо вони з'єднані сполучниками: єднальними — **і(й), та** (у значенні **і**), **ні ... ні, як ... так і**; протиставними — **а, але, та** (у значенні **але**); розділовими — **то ... то, не то ... не то, чи ... чи**: *Я пам'ятаю вчительку мою, просту, і скромну, і завжди спокійну* (В. Сосюра). *У світі є не тільки добро, а й зло* (В. Сухомлинський). *Зверху почало щось сіятись — чи то дощ, чи мряка* (М. Коцюбинський).

Кома не ставиться між двома однорідними членами речення (зазвичай із протилежним значенням), що з'єднані повторюваними сполучниками **і** або **ні** та утворюють фразеологізм: ***ні*** *слуху* ***ні*** *духу,* ***ні*** *собі* ***ні*** *людям,* ***і*** *сміх* ***і*** *горе,* ***і*** *вдень* ***і*** *вночі* та ін.

При однорідних членах речення можуть уживатися **узагальнювальні слова** (займенники **весь, усе, всі, ніхто, ніщо**; прислівники **всюди, скрізь, завжди** та ін. слова): *І небо, і земля — усе відпочива* (І. Гулак-Артемовський). *Весна будила життя. А життя було усюди: і на землі, і в воді, і в повітрі* (Олександр Олесь). *Все навколишнє здавалось прекрасним: сад, город, соняшники, й мак, і ниви за городом* (О. Довженко). У науковому та діловому стилях двокрапка перед однорідними членами може ставитись і тоді, коли немає узагальнювального слова. Її ставлять після слова, якого стосуються однорідні члени і на який падає логічний наголос: *На зборах були присутні: архітектори, інженери, представники будівельних компаній, інвестори.*

520 Спишіть речення, ставлячи, де треба, розділові знаки. Обґрунтуйте їх потрібність чи непотрібність.

1. Над горами займався ясний літній ранок *(В. Грипас)*. 2. Природа прекрасна. Несмак не притаманний їй ні в сполученні кольорів ні в формах *(О. Довженко)*. 3. Ранок був ясний прозорий і ніжний *(З. Тулуб)*. 4. Гаряче сонце заглянуло під грушу обсипало вогнем білу сорочку *(І. Нечуй-Левицький)*. 5. Легко дихнув свіжий передранковий вітерець *(М. Сиротюк)*. 6. Дорога жила шумним радісним напруженим життям *(Е. Казакевич)*. 7. У кожного з нас вдома або дружина або діти або мати або наречена *(О. Гончар)*. 8. Бліде втомлене море ліниво хлюпало в береги *(М. Коцюбинський)*. 9. Хлопчик усміхнувся і личком і очима *(Панас Мирний)*. 10. Квіти гостинно привітно розкривали свої червоні жовтогарячі рожеві блакитні чашечки і повертали голівки до сонця *(О. Іваненко)*. 11. Ні братів ні сестер у неї не було. 12. Вже місяць як від нього

[1] *Щи́рість* — *рос.* искренность.

ні слуху ні духу. 13. То заплете коси то розплітає то стрічками перев'є то вквітчається *(Марко Вовчок)*. 14. Голос у молодої вчительки був не сильний але ніжний і оксамитовий *(В. Кучер)*. 15. Було вже поночі. На станції ані вогника ані голосу людського *(Гр. Тютюнник)*.

521 Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. З дитинства він виховував у собі якості справжньої людини витримку витривалість силу волі чесність *(З газети)*. 2. Ні спека дня ні бурі ні морози ніщо не вб'є любов мою живу *(В. Сосюра)*. 3. Все зберегла моя уява ті ночі зоряні ті дні *(В. Сосюра)*. 4. Гори і доли ліси й степи річки і проярки все стелеться вам під ноги *(М. Сиротюк)*. 5. Нас вражала природа цього краю море гори гірські ріки ліси. 6. Все село було видно як на долоні з усіма білими хатами з клунями з церквою з садками й вербами *(І. Нечуй-Левицький)*. 7. Степова оселя й дальні виноградники все потопало в мовчазному концерті цвіркунів *(Микола Хвильовий)*. 8. Цвітуть і трави на леваді. Он їх скільки і голубим цвітуть і білим і рожевих квітів багато *(А. Давидов)*. 9. У різних порід китів різні і фонтани високі й низькі вузькі й широкі прості й подвійні *(М. Плавильщиков)*. 10. Все змішалось і в одну мить злилось докупи і земля і море *(І. Нечуй-Левицький)*. 11. Весела зелена петрушка в супчику свіжа розквітла фіалка в горщику на вікні книжка на колінах зимового вечора все це привід для радості *(Л. Таран)*. 12. Любив цю гору з якої видно здається увесь світ і Дніпро і Десну і могутні ліси темні гаї і строкатий Поділ і старий Київ з храмами фортецями палацами... *(С. Плачинда)*.

522 Прочитайте висловлювання. Продовжіть і закінчте письмово думку рядом однорідних членів. З'ясуйте їх синтаксичну функцію і роль у наданні висловлюванню більшої точності, виразності й завершеності.

А людина для того і приходить на світ, щоб залишити по собі добру пам'ять, залишити справу рук своїх: посаджене дерево, збудований дім... *(Я. Гоян)*.

Відокремлені члени речення

Відокремленими можуть бути тільки другорядні члени речення.

Відокремлення — це смислове та інтонаційне виділення другорядних членів речення з метою їх увиразнення, надання їм більшого значення. У вимові відокремлення виражається інтонаційно, а на письмі — комами. Відокремлення зазвичай характеризується інверсійним (непрямим) розташуванням слів.

Відокремлені **означення** (прикметники, дієприкметники, іменники, дієприкметникові і прикметникові звороти, поширена прикладка), як правило, стоять після означуваного слова: *Кілометрів зо три ліс тягся, густий, незайманий* (Ю. Яновський).

Не відокремлюються означення, якщо вони:

а) стосуються присудка: *Стоїть ліс темний і сумний* (М. Рильський). *Хіба ніхто не кохає тебе молодого?* (Л. Глібов);

б) відносяться до неособових займенників: *Він стояв біля вікна і тримав у руках щось блискуче*;

в) виражені дієприкметниковим або прикметниковим зворотом, стоять перед означуваним словом і не мають додаткових обставинних значень: *Просвітлені сонцем хмарки на землю розсипали тіні* (М. Луків).

523 Спишіть речення, ставлячи розділові знаки. Підкресліть відокремлені означення, з'ясуйте умови їх відокремлення.

1. Ніколи я співати не покину про землю повну щастя і краси *(В. Сосюра)*. 2. Сонце чисте і прекрасне крізь сльози усміх посилає *(Олександр Олесь)*. 3. Заграв зарум'янився Дніпро злегка повитий свіжим серпанковим туманцем *(О. Гончар)*. 4. Я одщипнув шматочок паски легкої і запашної довго жував хвалив без міри... *(М. Коцюбинський)*. 5. З вестибюля вгору на другий поверх стелився зелений у червоних квітах килим *(С. Скляренко)*. 6. Вершини гір од снігу білі сліпучо сяють навкруги *(М. Луків)*. 7. Палає райдужно довкола дощами скроплена земля *(Д. Луценко)*. 8. І сама Галя з чудовими очима з народною піснею з голосом як шовк дуже підходила під його ідеал *(І. Нечуй-Левицький)*. 9. Насичене запахом трав і листя повітря посвіжішало *(М. Сидоряк)*. 10. Завжди сміливий і рішучий цього разу юнак вагався. 11. Він уперто обстоював свою думку і фанатично переконаний у своїй правоті нікого не хотів чути. 12. Заглиблена в спогади Ніна не почула як розчинилися двері і мати переступила через поріг *(А. Шиян)*. 13. Нерозумний хитрий кволий викликав він тільки сміх а подобатись не міг *(Л. Первомайський)*. 14. Вузька вуличка стиснута будинками була темна й глуха *(М. Сиротюк)*. 15. Кімната оздоблена сріблястими з візерунком шпалерами була ошатною і разом із тим затишною. 16. Фарби полотна[1] картини розвішані на стінах усе говорило про професію господаря. 17. Об пірс[2] бились каламутні хвилі байдужі холодні *(Г. Чупринка)*.

---

[1] *Полотно́ — рос.* холст.

[2] *Пірс — (мор.)* портова споруда, до якої причалюють судна з обох боків.

Прикладки (поширені й непоширені) відокремлюються і виділяються комами, якщо вони:

1) стоять після пояснюваного іменника: *Решта братів,* ***Ігор та Іван****, схожі на батька*;

2) стоять перед пояснюваним іменником і мають обставинний відтінок (зокрема й причини): ***Прекрасний історик****, Микола Петрович давав учням глибокі знання. Найбільше перепадало Тарасові,* ***як найстаршому*** (С. Васильченко);

3) стосуються займенника (незалежно від місця в реченні): *Матір моя,* ***Марія****, читати мене навчила* (М. Нагнибіда);

4) приєднуються за допомогою слів **разом, на ім'я, на ймення, так званий, або, тобто, особливо, як-от**: *Козак Бобренко,* ***на ім'я Григорій****, єдиний син достойної вдови* (Л. Костенко).

Не відокремлюється прикладка, якщо вона:

1) приєднується до означуваного слова сполучником **як**: *Галя полюбила свого хрещеника* ***як рідну дитину*** (Панас Мирний);

2) має значення «в ролі когось (чогось)»: *Спадщина Рильського* ***як перекладача*** *неоціненна*;

3) відкриває перелік: *Твори українських письменників,* ***таких як*** *Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка увійшли в золоту скарбницю світової літератури.*

Додатки відокремлюються і виділяються комами, якщо вони виражені іменниками зі словами **крім, окрім, опріч, особливо, замість, за винятком, у тому числі, включаючи** та ін.: ***Крім вищого начальства****, маршруту полку ніхто не знав* (О. Гончар).

Індивідуальні завдання

524 Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Підкресліть відокремлені прикладки й додатки, з'ясуйте умови їх відокремлення.

1. В красі нетлінній чарівній вона розкрила очі сині... Лани й ліси вклонились їй воскреслій мрії Україні *(Олександр Олесь)*. 2. Як творець Шевченко може бути для нас взірцем у всьому *(О. Гончар)*. 3. Нема без кореня рослини а нас людей без батьківщини *(М. Чернявський)*. 4. Лісова зона або Полісся розкинулося на Півночі України *(І. Цюпа)*. 5. Має людина в собі такий живчик бажання робити добро *(О. Гончар)*. 6. Сам людина роботяща він не переносив лінощів у будь-якому їх прояві *(К. Симонов)*. 7. Глетчер або льодовик сповзає дуже повільно. 8. Черкащанин родом Сенченко зробив блискучу кар'єру в столиці. 9. Хіба не міг би він Ігор посісти посаду гендиректора? 10. Оксана як істинна полтавчанка образилася що гість не скористався з її гостинності і все печене й варене так і залишилося на столі цілим *(За Г. Тютюнником)*. 11. Микола Прокопів хлопчик такий школярик гарненький був *(А. Тесленко)*.

12. Оксану мою зорю мою добру долю що день божий умивали... *(Т. Шевченко)*. 13. Кривинський як посередник вийшов наперед громади *(Панас Мирний)*. 14. Нам маленьким і дорослим все дають вони [матері] з любов'ю ніжне серце світлий розум сили нашому здоров'ю *(С. Олійник)*. 15. Законопроект за винятком окремих положень був готовий до розгляду в парламенті. 16. Зло нічого не дає крім зла вмій прощати як прощає мати *(М. Луків)*. 17. Кожна людина навіть школяр знає елементарні правила пристойності. 18. Марися замість відповіді заридала вголос *(І. Франко)*. 19. Для нього крім будівництва нічого не існує *(О. Копиленко)*. 20. У місті не ходив тоді ніякий транспорт за винятком таксі.

Відокремлені обставини (поширені й непоширені) можуть бути виражені одиничними дієприслівниками, дієприслівниковими зворотами, іменниками з прийменниками.

Виділяються комами обставини, виражені:

1) дієприслівниковим зворотом: *Климко усміхнувся і, **сам того не помічаючи**, пішов швидше* (Гр. Тютюнник);

2) одиничним дієприслівником, якщо він позначає додаткову дію, час, причину, умову тощо: *Вітько, **засоромившись**, зник*;

3) іменником із прийменником; зворотом, що починається словами: **у зв'язку з, залежно від, на відміну від, завдяки, всупереч, внаслідок, за браком, за наявності, на випадок, незважаючи на** тощо: *Гості, **за браком часу**, обмежилися відвіданням Михайлівського собору. Погода, **всупереч нашим побоюванням**[1], видалася гарною.*

Не відокремлюється комами обставина, виражена:

а) дієприслівником зворотом фразеологічного типу: *Говорити **не переводячи духу***;

б) дієприслівником, близьким до прислівника: *Друзі прийшли **не змовляючись***.

525 Спишіть речення, ставлячи розділові знаки. Підкресліть відокремлені обставини, з'ясуйте умови їх відокремлення.

1. Щохвилі творим ми нове йдучи співаючи і мислячи *(В. Бичко)*. 2. Міцнію беручи віддавши багатію *(І. Муратов)*. 3. Ввібравши в себе погожість і ясноту сонячного дня село виглядало як дівчина-красуня *(І. Цюпа)*. 4. І травень дощами проллється над краєм всю землю вкриваючи рястом і маєм *(Л. Первомайський)*. 5. Карети проїздили не зупиняючись *(С. Плачинда)*. 6. Дівчина читала сидячи в кріслі-гойдалці. 7. Жінка працювала та й чоловік не сидів склавши руки. 8. Хлопець наперекір труднощам упевнено йшов до мети. 9. Чоловік за браком коштів змушений був відмовитися від купівлі

[1] *Побо́ювання — рос.* опасения.

нового автомобіля. 10. Завдяки іпотеці чимало молодих родин зможуть придбати житло. 11. Хвиля била об саму скелю здіймаючи фонтани білих бризок *(І. Багмут)*. 12. На сході прокотилася зірка залишивши за собою світлий слід *(В. Петльований)*. 13. Злітало з липи погойдуючись у повітрі пожовкле листя *(Р. Іваничук)*. 14. Зненацька почав падати кружляючи спокійний лапатий сніг *(І. Вільде)*.

Складне речення

Складним називається речення, частини якого мають будову простих речень і об'єднані в одне ціле за смислом, граматично та інтонаційно.

Частини складного речення можуть поєднуватися сполучниковим або безсполучниковим зв'язком. Залежно від характеру сполучникового зв'язку розрізняють складносурядні та складнопідрядні речення.

Складносурядне речення

Складносурядним називається складне речення, частини якого, рівноправні за смислом і граматично, поєднуються сурядними сполучниками.

До **сурядних сполучників** належать:

***єднальні:* і, й, та** (у значенні **і**), **ні ... ні, ані ... ані**, що вказують на одночасність або послідовність розвитку подій: *Був ранок, і вона ще спала* (Б. Грінченко);

***протиставні:* а, але, та** (у значенні **але**), **зате, проте, однак**, які означають протиставлення однієї частини речення іншій або їх зіставлення: *Зайшла ніч, але село ще не спало* (С. Васильченко);

***розділові:* або, чи, чи ... чи, то ... то, чи то ... чи то, не то ... не то, або ... або**, що вказують на черговість дії (явища): *То світило сонце, то йшов дощ* (В. Арсеньєв).

Між частинами складносурядного речення може ставитися кома, крапка з комою або тире.

1. Між частинами складносурядного речення зазвичай **ставиться кома**: *Хлопчик не зачинив клітку, і щиглики розлетілись по кімнаті* (Р. Іваничук).

2. **Кома не ставиться** між частинами складносурядного речення:

а) якщо вони мають спільний другорядний член: ***Раптом*** *стихли голоси і спинилися тіні* (Ю. Смолич);

б) якщо вони виражені питальними, спонукальними або окличними конструкціями: *Коли буде лекція і хто її читатиме? Хай завжди процвітає наша Вітчизна і буде мир на землі! Яке високе блакитне небо висне в нас над головою і які чудові пісні дзвенять нині по всій нашій землі!* (І. Цюпа);

в) якщо вони виражені називними або безособовими конструкціями: *Вітер і дощ* (О. Довженко). *Дощило і в повітрі віяло прохолодою* (А. Головко);

г) якщо вони мають спільну підрядну частину: ***Коли він торкався смичком до струн скрипки,*** *усе на світі зникало й залишалася тільки музика* (В. Собко).

3. **Крапка з комою** ставиться між частинами складносурядного речення, якщо вони далекі за смислом і мають усередині свої розділові знаки: *Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться вона, виблискуючи та шумуючи* (Марко Вовчок).

4. **Тире** ставиться між частинами складносурядного речення, якщо друга частина виражає результат (наслідок) того, про що йдеться в першій, або передається швидка зміна подій: *Я вірю в диво! Прийде час — і вільні й рівні встануть люди і здійснять мрії всі ураз!* (Олександр Олесь). *Хвилина ще — і схід розпише в сліпучі барви небосхил* (А. Малишко).

526 Спишіть 10–11 речень (на вибір), визначте їх види. З'ясуйте смислові відношення між частинами речень, обґрунтуйте розділові знаки.

1. Всім серцем любіть Україну свою, і вічні ми будемо з нею *(В. Сосюра)*. 2. Плекаймо вміння віддавати любов, тепло, зустрічний крок, — і завжди будемо багаті в щедрості серця і думок *(В. Крищенко)*. 3. На палубі ні вогню не було, ні винуватців[1] тривоги матроси не знайшли *(М. Трублаїні)*. 4. Столітні важкі двері скрипнули, і він завмер *(Ю. Тинянов)*. 5. Хай вітер знамена колише й співають в гаях солов'ї *(В. Сосюра)*. 6. Надіє! Надіє!.. О хто тебе ніжно на грудях не грів і хто за тобою орлом не летів? *(Олександр Олесь)*. 7. Уночі була гроза, а ранок видався ясний на диво *(С. Васильченко)*. 8. Стовбури вишень яскріли свіжими зблисками, а на гілках рожевіли круглі бутончики *(Є. Гуцало)*. 9. Шукаю в синові своє, та інша вдача в мого сина *(В. Крищенко)*. 10. Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати свої слова назад у мене не було бажання *(Леся Українка)*. 11. З-над річки лине пісня чарівна, а тут, біля гостинної веранди, іде безкровна, лагідна війна Червоної та Білої троянди *(М. Рильський)*. 12. Де ви працюєте і коли у вас відпустка? 13. Так по грозі приходять весни і по грозі сіяє день *(В. Сосюра)*. 14. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташина *(А. Шиян)*. 15. Самій недовго збитися з путі, та трудно з неї збитися в гурті *(Леся Українка)*. 16. Чи то солов'ї щебетали, чи капали роси з туманів, чи трави співали квіткам? *(Олександр Олесь)*. 17. На селі хутенько, як сонечко закотилось, помовкли голоси й рух усякий завмер *(Марко Вовчок)*. 18. Степ і вітер. Степ і тиша *(Л. Первомайський)*. 19. Зросли заводи і міста — і відступили хащі *(Л. Забашта)*. 20. Настане час — і піде все в архів *(Л. Костенко)*. 21. Тільки невсипуще море бухає десь здалеку та зорі тремтять у нічній прохолоді *(М. Коцюбинський)*.

[1] *Винува́тець — рос.* виновник.

Складнопідрядне речення

Складнопідрядним називається складне речення, частини якого нерівноправні за смислом, граматично і поєднуються підрядними сполучниками або сполучними словами.

Одна частина складнопідрядного речення є головною, інша — залежною. Від головної частини до залежної можна поставити питання. Підрядна частина може стояти перед, після і всередині головної. Вона відділяється від головної частини комою або комами: *Щоб не пломеніти горобині самотньо, посадив я поблизу неї нашу українську калину* (І. Цюпа). *У селі, де немає молоді, немає майбутнього* (М. Іщенко). *Нехай ще раз послухаю, як те море грає* (Т. Шевченко).

За смислом і за будовою складнопідрядні речення поділяються на **три** основних **види**:

1) складнопідрядні речення з підрядними означальними частинами;
2) складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами;
3) складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами.

527 Розгляньте схему й пригадайте вивчене про складнопідрядні речення (у разі потреби перегляньте відповідні параграфи підручника для 9 класу).

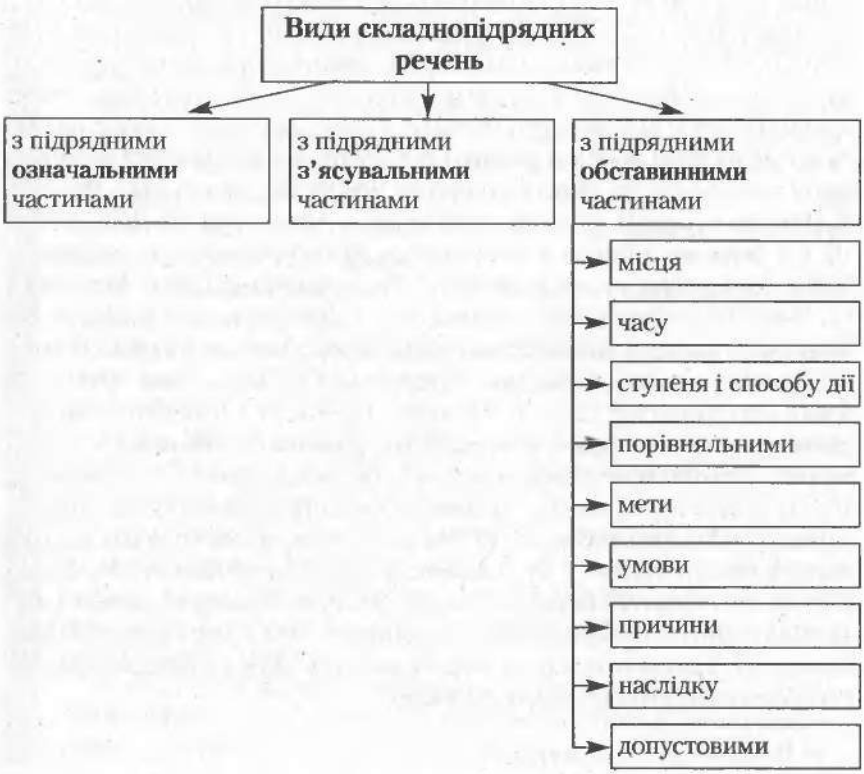

Залікове завдання

528 Спишіть речення, проаналізуйте їх будову та визначте види, накресліть схеми. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. То не любов, яка не вміє бажати іншому добра *(Р. Третьяков)*. 2. В тім слові — гордість матері за сина, що неподільно поєднати вмів зі словом «мати» слово «батьківщина», цю найсвятішу з людських матерів *(М. Бажан)*. 3. І така його поема, ніби щедрості рукав, що широко розсипає сотні сот квіток і трав *(М. Рильський)*. 4. Голова не той, хто дужче кричить, а той, хто вміє навчить *(Народна творчість)*. 5. Намалюй мені ніч, коли падають зорі *(М. Петренко)*. 6. Хто мовчить, той не перечить *(Народна творчість)*. 7. Чим це пояснити, я не знаю *(К. Паустовський)*. 8. Батько спитав у сина, чи не хоче він навчитися водити машину. 9. Андрій терпляче чекав, коли скінчиться дощ *(Г. Тютюнник)*. 10. Бажаю, щоб і ти колись такі веселі телеграми отримувала *(М. Стельмах)*. 11. Тепер я скрізь, де світло і любов *(П. Филипович)*. 12. Білі каштани, світлі огні, де б не бував я, — любі мені *(А. Малишко)*. 13. Острог став місцем, звідки вийшло чимало вчених, дипломатів, поетів і проповідників *(З. Тулуб)*. 14. Звідки ласка, звідти й казка *(Народна творчість)*. 15. Як тільки вийдеш за поріг, лишивши рідний клас, немало сонячних доріг тобі розкрилить час *(М. Упеник)*. 16. Перед тим як починати передачу, зайвих попросили зі студії *(П. Тичина)*. 17. Ганнуся почувалася щасливою тоді, коли бачила матір щасливою *(Є. Гуцало)*. 18. Як тільки ударить перший промінь в мури, вони спалахнуть золотим пожаром *(Леся Українка)*. 19. Чим чорніший пар, тим біліша паляниця *(Народна творчість)*. 20. Сьогодні я такий веселий, що молодіти хочу знов *(В. Сосюра)*. 21. Народ захоплений танцем і все звужує коло, так що танцюристи мов у криниці *(М. Коцюбинський)*. 22. Скільки міг, стільки допоміг *(Народна творчість)*. 23. А сонечко встане, як перше вставало *(Т. Шевченко)*. 24. І чим глибше за пагорби поринало сонце, тим нижчою ставала заграва *(Г. Тютюнник)*. 25. І раптом вона десь зникла, мовби розчинилась у сяйві прожекторів *(П. Гуріненко)*. 26. Для того щоб виконувати закони, треба їх знати. 27. І минуле було прожите для того, щоб ствердити майбутнє *(М. Стельмах)*. 28. Щоб уникнути суперечки, Лихошерстний вирішив діяти дипломатично *(І. Цюпа)*. 29. Як рясно квітує горобина, то добрий буде врожай вівса *(Народна творчість)*. 30. Як пісень триста тисяч твоїх зазвучали б ураз, Україно, захотіли б, мабуть, солов'ї вивчить мову твою солов'їну *(В. Василашко)*. 31. Дбати про мову — це справа совісті сучасної людини, якщо вона громадянин, а не бюрократ і обиватель *(В. Русанівський)*. 32. Держімося землі, бо земля держить нас *(Народна творчість)*. 33. Вкраїнський хліб тому

такий смачний, що він завжди замішаний на пісні *(Є. Летюк)*. 34. Журяться квіти, що на світанні скоро їх вкриють сніги, білі сніги *(М. Ткач)*. 35. Сонце достатньо прогріло землю, так що можна було сіяти. 36. Хоч ти не геній — не біда... Працюй — і слід твій не загине! *(М. Чернявський)*. 37. Як в перший раз люблю, хоч це любов моя остання *(Олександр Олесь)*. 38. Усі зацікавлено слухали, незважаючи на те що стомилися в дорозі.

Безсполучникове складне речення

Безсполучниковим називається таке **складне речення, частини якого поєднуються в одне ціле інтонаційно.**

За характером смислових відношень між частинами безсполучникові складні речення поділяються на **дві групи**:

1) з однорідними частинами, що не підпорядковуються одна одній: *Одгриміла гроза, теплий дощ одшумів, одцвіли блискавиці крилаті* (В. Сосюра);

2) з неоднорідними частинами, одна з яких пояснює іншу: *Дав слово — мусиш виконати* (Вас. Шевчук). *Я знову вгадую: приїдеш ти чи ні* (М. Рильський).

Між частинами безсполучникових складних речень ставляться кома, крапка з комою, тире, двокрапка.

1. **Кома** ставиться, якщо частини безсполучникового складного речення однорідні, виражають одночасність або послідовність дій чи явищ: *Зорями небо героя вітало, квітами й піснею стріла земля* (В. Єніна).

2. **Крапка з комою** ставиться, коли частини безсполучникового складного речення відносно самостійні за смислом, поширені або вже мають розділові знаки: *Сонце піднялося височенько, роса висохла; над ставками, над садками затремтіло ясне марево* (І. Нечуй-Левицький).

3. **Тире** ставиться:

а) якщо частини безсполучникового складного речення порівнюються, зіставляються або протиставляються: *Ще сонячні промені сплять — досвітні вогні вже горять* (Леся Українка). *Хай лютує, казиться зима — все долають людські теплі руки* (В. Сосюра);

б) якщо друга частина виражає результат або наслідок: *А вродило цього року — листу не видно* (С. Васильченко);

в) якщо в першій частині вказується час або умова: *Зійде сонце — утру сльози, ніхто не побачить* (Т. Шевченко). *Була б охота — знайдеться робота* (Народна творчість);

г) якщо передається швидка зміна подій: *Погасив світло знов — ось тобі й ніч* (Є. Гуцало).

4. **Двокрапка** ставиться між частинами безсполучникового складного речення, якщо друга частина розкриває, доповнює смисл

першої або вказує на причину того, про що йдеться в першій частині: *Дружба як дзеркало: розіб'єш — не складеш* (Народна творчість). *Василина припала до шибки: до садиби наближався незнайомець* (І. Чендей).

529 Спишіть безсполучникові складні речення, визначте їх різновиди, обґрунтуйте розділові знаки.

1. Не сотвори собі кумира, каже одна з божих заповідей *(Вас. Шевчук)*. 2. Польова картопля сипка й солодка, вона тане в роті *(Є. Гуцало)*. 3. На вулицях каштан уже запалив свої білі свічки, акація розвісила пахучі грона *(Ю. Смолич)*. 4. Вночі несподівано задув північний вітер, небо скоро затяглося хмарами *(О. Гончар)*. 5. Десь далеко, в повитих туманом плавнях, вставало сонце, тихо курилися луки, переливаючись іскристими барвами *(Яків Баш)*. 6. По обрію неба сірими та ліловими баранцями побігли волохаті хмаринки; над озером зашелестів очерет; з дерев стиха знімалися й задумливо падали на землю сухі листочки *(С. Васильченко)*. 7. Дерево міцне корінням — людина — горінням *(Народна творчість)*. 8. Не вони судили — він судив *(М. Рильський)*. 9. Я тільки готую аеродром — літати будете ви. 10. Манекени не мають серця — їм ніщо не болить і не коле *(Д. Павличко)*. 11. І небо розхмарилось — зорями глянуло *(А. Головко)*. 12. Угледіла свекра — враз відійшла од вікна *(І. Чендей)*. 13. Надходять великі події — усе говорить про те *(О. Довженко)*. 14. Як хочеш світити — потрібно згорять *(І. Жиленко)*. 15. Буде вода — буде все *(О. Гончар)*. 16. Заспіваю чи заграю — з гір покотиться луна *(М. Ткач)*. 17. На порозі зупиняється: негадана сніжинка сідає на щоку й тане *(Є. Гуцало)*. 18. У кімнаті було темно: ще не запалювали світло. 19. Сумно стало Максимові серед лісу: жаль йому стало своїх степів безкраїх, свого неба високого... *(Панас Мирний)*. 20. Опанас, добра й лагідна людина, раз у раз жалував свою подругу: днями вони чекали на останню дитину *(О. Довженко)*. 21. Саду нашого не можна впізнати: густим роєм білого цвіту обліпило кожну гілочку, наче снігом, тільки де-не-де помітні темні листочки дерев *(М. Івченко)*.

530 1. Напишіть від свого класу звернення до тих, хто засмічує водоймища, береги, парки, узлісся. Добирайте вагомі аргументи, щоб присоромити, усовістити тих, хто забруднює довкілля, переконати їх, що недбале ставлення до природи не тільки негативно впливає на здоров'я, а й принижує людську гідність.

2. Оприлюдніть звернення через свого представника, дотримуючись вимог до публічного мовлення.

Запитання і завдання

1. Що таке речення?
2. Які є головні члени речення? Як розрізнити простий, іменний та дієслівний складені присудки? Покажіть на прикладах.
3. Коли між підметом і присудком ставиться тире? Наведіть приклади.
4. Яку функцію виконують другорядні члени речення? Підтвердіть прикладами.
5. Як розрізнити узгоджені й неузгоджені означення? Відповідь проілюструйте прикладами.
6. Які члени речення називаються однорідними та які розділові знаки ставляться між ними? Підтвердіть прикладами.
7. Що таке відокремлення? Які члени речення можуть відокремлюватись і як це позначається на письмі? Наведіть приклади.
8. Чим односкладні речення відрізняються від двоскладних? Охарактеризуйте види односкладних речень. Проілюструйте прикладами.
9. Що таке складне речення? Яке речення називається складносурядними та які розділові знаки ставляться між його частинами? Покажіть на прикладах.
10. Які речення називаються складнопідрядними? Назвіть їх різновиди. Які розділові знаки ставляться між частинами складнопідрядних речень? Наведіть приклади.
11. Які речення називаються безсполучниковими та на які дві групи вони поділяються? Підтвердіть прикладами.
12. Коли в безсполучникових складних реченнях ставиться кома, крапка з комою, тире, двокрапка? Покажіть на прикладах.

ЗМІСТ

Від автора 3

Культура мови і стилістика
Елементи практичної риторики
Вступ
§ 1. Роль мови в самовираженні й самореалізації особистості 4
§ 2. Точність мовлення 14
§ 3. Логічність мовлення 50
§ 4. Чистота мовлення 90
§ 5. Багатство мовлення 105
§ 6. Виразність мовлення 138
§ 7. Доречність мовлення 160

Розвиток зв'язного мовлення
§ 8. Переказ із творчим завданням 180
§ 9. Твір на суспільну тему 183
§ 10. Стаття 185
§ 11. Диктант-переклад 189
§ 12. Переказ-переклад 190
§ 13. Повідомлення про виконану роботу. Звіт 191
§ 14. Протокол. Витяг із протоколу 194
§ 15. Резюме 201

Основи публічного мовлення
§ 16. Риторика як наука, її предмет і завдання 205
§ 17. Стратегія оратора 213
§ 18. Загальна характеристика розділів риторики (етапів ораторської діяльності). Зміст промови 222
§ 19. Структурування промови 230
§ 20. Виступ із промовою 252
§ 21. Дискусія 254

Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з основних розділів науки про мову
§ 22. Фонетика. Орфоепія 259
§ 23. Лексикологія. Фразеологія 268
§ 24. Будова слова. Словотвір 278
§ 25. Морфологія 287
§ 26. Синтаксис. Пунктуація 312